G. C. NICOLESCU

CURENTUL LITERAR DE LA CONTEMPORANUL

EDITURA TINERETULUI

Scanned with OKEN Scanner

G. C. NICOLESCU

CURENTUL LITERAR DE LA CONTEMPORANUL

EDITURA TINERETULUI

Scanned with OKEN Scanner

Cînd, cu puţină vreme înaintea morţii sale, încercam amărăciunea unei colegiale nedreptăţi, Tudor Vianu, a cărui prietenie am simţit-o în permanenţă încurajatoare alături, mi-a spus într-o zi: „Dacă te simţi lovit, scrie încă o carte. Eu aşa am făcut întotdeauna".

Aceasta e prima carte pe care am sfîrşit-o de atunci! O închin, cu amintirea lui mereu calmă, vie şi călăuzitoare în inimă, ca un omagiu către învăţătorul înţelept ce ne-a fost el întotdeauna, lui TUDOR VIANU

G.C.N.

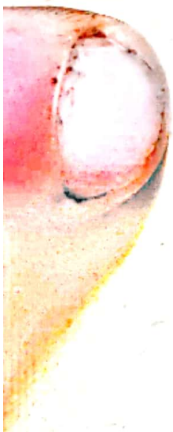

Scanned with OKEN Scanner

I

CRITICA ROMÂNEASCĂ DESPRE *CONTEMPORANUL*

Pe măsură ce se înmulţesc cercetările noastre de istorie literară, ne dăm tot mai bine seama de o anumită insuficienţă în studiile monografice asupra scriitorilor. Ea e de natură a împiedica deplina reconstituire a unei epoci date şi în special a mişcării ei lăuntrice, a procesului de viaţă, cu frămîntările, contradicţiile şi dezvoltarea ce există în sînul unei literaturi. Fără proiectarea operelor, scriitorilor, revistelor, raporturile dintre toate acestea pe fundalul largului proces dialectic de viaţă, nu se poate înţelege în profunzime nici un fenomen literar, nu se pot vedea cauzele care îl determină, consecinţele pe care le implică, locul exact pe care îl ocupă în istoria literaturii, ca atare obiectiva lui importanţă şi valoare. De aici, evidenta necesitate de a nu mărgini cercetarea literaturii numai la studierea marilor individualităţi creatoare, de a căuta să creăm condiţiile optime chiar pentru înţelegerea deplină a acestora, prin aşezarea lor în cadrul ansamblului mişcării literare în care au apărut. Studiile de sinteză asupra evoluţiei genurilor în literatura noastră : romanul, nuvela, drama, comedia, poezia — fiecare din acestea îngăduind, cerînd chiar, subîmpărţiri — studiile asupra curentelor sau grupărilor literare : romantism, realism, Junimea, Contemporanul, simbolism, sămănătorism, suprarealism, ermetism etc. şi încă multe altele vor fi de natură să ducă la cunoaşterea unor etape din dezvoltarea literaturii noastre superioară celei pe care o îngăduiau numai monografiile dedicate unui singur scriitor. Ele izbutesc mai bine aceasta pentru că îmbrăţişează perioade largi din cursul continuu al procesului literar, nelimitîndu-se la cercetarea unui singur compartiment, uneori şi acesta desprins din toate legăturile lui verticale şi colaterale. Asemenea monografii asupra unor ansambluri sînt infinit mai în măsură să acopere

anumite goluri ce rămîn între diversele personalităţi mai mari sau mai mici din istoria literaturii noastre, să surprindă relaţiile dintre ele, să reconstituie procesul de viaţă literară în întregul său şi să definească liniile dominante care se relevă, comune scriitorilor dintr-un moment dat, deosebindu-i totdeodată de cei din generaţia care i-a precedat şi din cea următoare.

Prin aceasta, nu vrem să se înţeleagă nici un moment că am subaprecia monografia consacrată unui singur scriitor. Dimpotrivă, considerăm că asemenea cercetări sînt foarte utile şi foarte necesare, mai ales dacă ele încadrează cît mai mult personalitatea studiată în peisajul larg al mişcării literare, în care se formează şi creează şi dacă nu neglijează sforţările pentru definirea specificului creator al scriitorului respectiv. Dar considerăm totdeodată că studiile de sinteză, ca cele la care ne-am referit mai sus, vor ajuta în mod substanţial chiar astfel de monografii asupra unui scriitor, în atingerea obiectivului fiecăreia de a contura cît mai exact profilul specific al individualităţii studiate, ca şi în atingerea obiectivului tuturor laolaltă : de a reconstitui în toate amănuntele ei viaţa literară autentică din trecut.

Lucrul acesta a fost în anumită măsură înţeles şi contribuţiile anilor din urmă la cercetarea unor curente şi grupări literare româneşti au constituit, fără îndoială, progrese în cunoaşterea mai aprofundată şi exactă a procesului dialectic de desfăşurare a literaturii noastre, puncte de plecare preţioase în studierea mai concretă şi definirea mai precisă a fiecărui scriitor în parte — ceea ce nu înseamnă însă că nu rămîn încă să fie scrise monografiile ample, degajînd liniile esenţiale pe baza unui bogat material de fapte asupra romantismului sau realismului, junimismului [1] sau simbolismului, sămănătorismului sau gîndirismului. În ultimele două decenii, de o atenţie ceva mai deosebită s-a bucurat, pînă la un anumit punct, mişcarea literară ce s-a născut în jurul revistei *Contemporanul*. Dar din pricină că această atenţie a fost suscitată fie de centenarul naşterii lui Dobrogeanu-Gherea, din 1955, fie de cea de-a optzecea aniversare a

[1] Recent, Z. Ornea a oferit o monografie conştiincioasă asupra junimismului, lăsînd firesc loc în continuare şi altor contribuţii pentru adîncirea şi nuanţarea mai deplină a problemei.

Scanned with OKEN Scanner

apariției *Contemporanului*, în 1961, lucrările consacrate, cu aceste prilejuri sau chiar în afara lor, acestui fenomen din literatura noastră s-au concentrat îndeosebi fie asupra autorului *Studiilor critice*, figură centrală, dominantă, într-adevăr, dar nici determinantă, nici unică a acestei grupări literare, fie asupra revistei ce marchează puternic nașterea acestei noi mișcări, care însă nu se manifestă numai prin ea.

Se pune problema, așadar, de a studia nu numai revista *Contemporanul* cu ceea ce s-a produs în cadrul ei, nici numai activitatea de critic literar a lui Dobrogeanu-Gherea, cu împrejurările istorice care au determinat activitatea lor. Ne propunem să înfățișăm aici, pe lîngă activitatea *Contemporanului* și a criticului său literar principal, încadrată firește, în coordonatele istoric-literare în care s-au produs, întreaga mișcare literară ce se conturează după 1881, în primul rînd în paginile acestei reviste, dar nu numai aici, cu reacțiunea ce a provocat-o, cu polemicile ce le-a declanșat. cu adversitățile ce le-a întîmpinat, cu simpatiile ce le-a cucerit, cu înrîurirea ce a exercitat-o, direct sau indirect, asupra unora din scriitorii noștri, cu însemnătatea ce a avut-o, la sfîrșitul secolului al nouăsprezecelea, pentru formarea unei noi conștiințe față de literatură în rîndul cititorilor ca și al scriitorilor, pentru însăși dezvoltarea literaturii române.

Contemporanul și numeroasele periodice de la sfîrșitul secolului trecut în care pozițiile sale în problemele artei sînt profesate și apărate: *Literatură și știință*, *Munca*, *Lumea nouă*, *Drepturile omului*, *Democrația socială*, *Critica socială*, *Adevărul*, *Adevărul ilustrat*, *Evenimentul literar*, *Revista socială* și altele, au reprezentat, nu fără confuzii și limite, uneori fără suficientă fermitate, alteori fără suficientă finețe și suplețe, dar au reprezentat pozițiile realismului, ale unei literaturi cu caracter social, ale unei literaturi angajate conștient în slujba idealurilor înaintate ale epocii, poziții determinate de apariția proletariatului în societatea românească. Urmărind — în forme specifice, artistice — să servească dezvăluirea adevărului despre om, viață, lume și societate, punînd în lumină, cu timpul din ce în ce mai mult, nu numai viciile orînduirii sociale capitaliste contemporane, dar însuși caracterul ei fragil și trecător, deschizînd, cît de timid, perspectiva prăbușirii acestei orînduiri sau, în orice caz, mai adesea, posibilitatea răzvrătirii împotriva nedrep-

Scanned with OKEN Scanner

tăţilor ei pentru a le curma ori uşura, literatura „nouă“, ca şi critica literară „nouă“, al căror stindard îl ridică mai întîi revista *Contemporanul*, sînt întîmpinate de reprezentanţii vechilor poziţii cu o luciditate mult mai mare decît credem noi şi, din punctul lor de vedere, cu o firească adversitate. Maiorescu, de pildă, cu toată atitudinea reverenţioasă din primii ani a noii reviste faţă de el şi chiar faţă de Junimea, lua foarte curînd, încă din aprilie 1882, atitudine făţiş negativă împotriva materialismului *Contemporanului*, în conferinţa sa *Darwinismul şi progresul social* [1]. De altfel — şi lucrul e foarte semnificativ pentru locul central ce-l ocupase necontenit această problemă în antagonismul dintre *Junimea* şi *Contemporanul* — nici mulţi ani mai tîrziu el nu uita şi nu ierta tendinţa realistă şi socială pe care căutau să o imprime literaturii noastre adepţii socialismului din România de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. „Demult — spunea el în răspunsul la discursul de recepţie la Academie al lui Duiliu Zamfirescu, de la 1909 — era cunoscută cererea unor socialişti-poporanişti, care se amestecaseră şi în ale esteticei şi îndemnau pe scriitori să se ocupe exclusiv de mizeria claselor de jos şi de vinovăţia celor de sus. Dar, dacă toate tendinţele şi intenţiile «utilitare» sînt dăunătoare în artă, cel puţin tendinţa învrăjbirii claselor a rămas cu desăvîrşire stearpă în producerea de opere frumoase. Mă unesc dar cu această parte a criticei d-tale...“ [2]

Este ceea ce a determinat multă vreme o adevărată conspiraţie a tăcerii sau a minimalizării „curentului literar de la *Contemporanul*“, deşi este evident astăzi mai mult ca oricînd, şi a fost evident din primele momente ale apariţiei sale, că el reprezenta un moment însemnat, determinînd o adevărată etapă nouă în dezvoltarea literaturii române. Revista era amintită foarte rar, se insista asupra mediocrităţii valorii artistice a creaţiilor publicate aici, se treceau sub tăcere sau se falsificau şi se persiflau fără nici o argumentare ideile literare puse în circulaţie în paginile ei, se împleteau adesea cu perfidie elogiul cu rezerva, pentru a nu mai ră-

[1] Rezumatul ei publicat în volumul: Titu Maiorescu, *Patru conferinţe* rezumate de Mihai C. Brăneanu, cu un apendice de d. Anghel Demetriescu, Bucureşti, 1883.

[2] Titu Maiorescu, *Critice*, vol. III, Bucureşti, Ed. Socec, 1928, p. 337.

Scanned with OKEN Scanner

mîne nimic din cel dintîi, se ignora în mod voit sau involuntar — din cauza opticii pe care o creau prejudecăţile sau o metodă de cercetare insuficientă în rigorile ei ştiinţifice şi mai cu seamă în mijloacele de a aprofunda mişcarea literară ce s-a născut în jurul *Contemporanului* — locul real al acesteia în procesul de dezvoltare al literaturii române. O scurtă trecere în revistă a celor mai însemnate opinii asupra revistei *Contemporanul* şi chiar asupra lui Dobrogeanu-Gherea, cu care revista însăşi era cele mai adeseori identificată, ne va lămuri în această privinţă. De aceea ea ni se pare absolut utilă pentru a intra în cercetarea noastră.

Dacă lăsăm la o parte capitolul lui Ibrăileanu din *Spiritul critic în cultura românească* (1909), care de altfel nici nu priveşte propriu-zis *Contemporanul,* ci mişcarea socialistă, căci se referă la ideologia politică, iar nu la cea literară, în orice caz la ideologia politică manifestată în programe, articole şi studii ale unor doctrinari socialişti, iar nu la operele literare ale unor scriitori, E. Lovinescu este cel dintîi care se ocupă nu de revista ieşeană şi cu atît mai puţin de mişcarea pe care a reprezentat-o şi a generalizat-o, dar de fapt de ideile ei literare, cu prilejul unui studiu consacrat lui Dobrogeanu-Gherea. Publicat în volumul IV din *Critice* [1], studiul *C. Dobrogeanu-Gherea* se înscrie, cu elegante abilităţi stilistice, pe linia nesocotirii însemnătăţii istoric-literare a *Contemporanului* şi a ideilor sale în problemele literaturii formulate de Gherea. El recunoaşte cu onestitate acestuia din urmă unele merite de deschizător de drum nou în critica literară românească, părînd însă a pune accentul pe întîmplarea care a făcut să fie Gherea acesta, cum putea fi absolut oricare altul, fără să vorbească nimic de formaţia sa intelectuală şi de orizonturile sale, nici de împrejurările concrete din societatea românească în care el îşi începe activitatea. Deşi îl considera învingătorul lui Maiorescu, comparaţia pe care Lovinescu o face între cei doi critici este evident strivitoare pentru Gherea, întregul studiu exprimînd în fond, după ce încearcă să năruie tot ceea ce constituia esenţialul gîndirii sale asupra literaturii, mai degrabă nedumerirea autorului că un critic, după părerea

[1] Bucureşti, 1916, p. 14—54.

lui, atît de puțin înzestrat și cu idei literare atît de false a putut pune „temeliile criticii literare românești". Întregul articol al lui Lovinescu este o dantelărie în care se împletesc cu îndemînare și poate cu candoare elogiul cu blamul, acesta din urmă însă precumpănind masiv. „Din întreaga activitate critică a d-lui Gherea — spune criticul nostru de la început — răsare, în adevăr, o primă impresie : credința viguroasă, masivă și plebeiană ca formă, dar sinceră și aproape apostolică ca fond, în critica literară, pe care avea iluzia să și-o închipuie «științifică», punînd totuși în slujba ei o metodă și o disciplină necunoscute pînă la dînsul în literatura noastră. În această activitate găsim intuiția dreaptă a unei epoci sfîrșite, a unei critici «judecătorești», care, după vulgara d-sale expresie (și vom vedea că citațiile din d. Gherea nu pot fi decît vulgare) *și-a trăit traiul.*" Și pe acest ton, în care lumina plină de înțelegere și simpatie se alternează nu cu eventuala rezervă legitimă, dar cu tendința minimalizatoare, cu neînțelegerea sau răstălmăcirea, Lovinescu pune în evidență cu limpezime totuși două merite esențiale ale criticii literare gheriste. În primul rînd meritul de a fi înțeles perimarea criticii culturale, „judecătorești", de a se fi străduit să-i pună în loc o critică analitică. În al doilea rînd meritul de a fi scos „critica literară din viroaga impresionismului nevertebrat și pătimaș", din vîrtejul personalismelor, „prin atitudinea lui sufletească, prin întreaga lui operă pozitivă, în care găsim axa unei cugetări, străbătînd pulberea celorlalte amănunte și considerații ce se polarizează în jurul ei". Gherea îi pare totuși lui Lovinescu „autodidact ca cultură, nesigur pe documentare și ca logică...", iar opera sa „lipsită de orice distincție, de orice rece speculație în domeniul ideilor abstracte și senine... E un riguros act de credință al unui fanatic ce nu se ferește de nici un mijloc pentru a convinge... Opera criticului nostru e tăgada oricărui talent... Stil de subchirurg, vorbind despre cele din urmă teorii medicale... cultură improvizată și superficială, confuzie de gîndire, vulgaritate neiertătoare și o desăvîrșită lipsă de talent literar..." Totuși, cu toate defectele ce i le relevă exegetul, cu toată lipsa de valoare interioară ce o află criticii sale, cu toată respingerea, ca nevalabile, a celor două elemente cardinale din critica gheristă : cauza fenomenului literar și efec-

Scanned with OKEN Scanner

tele lui, ambele însemnînd de fapt legătura literaturii cu societatea, cu toată observaţia, în parte îndreptăţită, că această critică literară e „mai mult socială şi prea puţin artistică“, pentru E. Lovinescu criticul de la *Contemporanul* rămînea biruitorul lui Titu Maiorescu, rămînea cel ce ocupă „un însemnat loc în evoluţia criticei noastre“, cel cu care de fapt „începe... critica literară română“. Şi se cuvine să fie reţinut că în 1940, cînd publica o masivă carte, în genere fără rezerve, elogioasă, despre Maiorescu, criticul nostru nu numai că nu părăsea aceste vechi opinii despre Gherea, dar, consemnînd onest, oricît îl uimea — pentru că de fapt o vedea, dar nu o înţelegea — victoria criticului de la *Contemporanul* asupra lui Maiorescu, el o nuanţa şi o adîncea încă mai mult: „...e tot atît de neîndoios pe cît e de penibil faptul că C. Dobrogeanu-Gherea a luat din mîinile lui Maiorescu torţa unei critice pe care o crezuse sfîrşită o dată cu dînsul. Dincolo de «critica generală», adică de «critica culturală», el nu văzuse organizarea unei critice «speciale», care cercetează opera literară ca un obiect de studiu cu multiple probleme de ordin estetic, psihologic, social, cu cercetări biografice, istorice, stilistice, linguistice, aşa cum se practică în toate ţările de cultură şi chiar la noi. Iniţiatorul mişcării de emancipare a criticei din faza generalului şi a culturalului şi de îndrumare a ei pe calea cercetărilor speciale a fost C. Dobrogeanu-Gherea... Gherea a fost, totuşi, întemeietorul «criticei» noastre, în accepţia modernă a metodei analitice şi în punerea unor probleme, indiferent de originea şi rezolvarea lor, cu o vigoare polemică ce le-a dat o vioiciune rar găsită după aceea“. Este evident că E. Lovinescu exprimă prin paginile sale despre Gherea conflictul dintre — de o parte, pătrunderea istorică, luciditatea critică şi onestitatea ştiinţifică cu care el privea fenomenele şi care nu puteau să nu-l facă a sesiza locul deosebit de însemnat, ce-l ocupă acest om în critica literară românească, iar de alta, prejudecăţile, rezervele şi inaderenţa ce-l stăpîneau în faţa unei concepţii despre literatură ce contraria poziţiile şi prejudecăţile sale.

Următoarea cercetare mai întinsă, mai relevantă şi cu caracter mai de sinteză, iarăşi nu asupra „*Contemporanului*“, ci numai asupra lui Gherea, o aflăm abia în 1920, cu ocazia morţii acestuia, sub semnătura lui G. Ibrăileanu. În

Scanned with OKEN Scanner

tinereţe ucenic devotat al criticului de la *Contemporanul*, format în anii de la sfîrşitul secolului al XIX-lea în cultul tendenţionismului şi al „psihologiei de clasă“ în literatură, pe care acesta le propagase cel dintîi, spiritul rector al *Vieţii româneşti*, oricîtă distanţă s-ar fi aşezat treptat între poziţiile sale şi ale dascălului său, oricîte controverse şi uneori chiar polemici ascuţite i-ar fi despărţit de-a lungul anilor, a păstrat întotdeauna o caldă simpatie şi admiraţie pentru marele său înaintaş. Articolul la care ne referim, obiectiv şi analitic, fără să urmărească vreo clipă simpla evocare emoţională, cuprinde din plin mărturia comprehensiunii spirituale şi subtilităţii analizei de care era capabil Ibrăileanu. El începe prin a considera contribuţia lui Gherea ca „un moment al criticii moldoveneşti“, acea coloană vertebrală a lucrării despre *Spiritul critic în cultura românească*. Deşi nu abandonase toate cele învăţate în tinereţe, Ibrăileanu, însă se îndepărtase de concepţia după care un critic şi un scriitor sînt reprezentanţii gîndirii unei clase, aşa că el nu vorbeşte acum despre dezvoltarea proletariatului din ţara noastră ca despre o cauză generală a aparitiei ideilor lui Dobrogeanu-Gherea în critica literară românească, ci-l consideră pe acesta pur şi simplu numai ca „unul din reprezentanţii epocei celei nouă de atunci“. Trecînd la analiza activităţii gheriste, criticul *Vieţii româneşti* pune în centrul acesteia lupta dusă împotriva lui Titu Maiorescu ca reprezentant al Junimei, subliniind în chip indirect, cu ceva din vechea lui pregătire materialistă, că era vorba nu de un antagonism între două concepţii estetice, ci de unul care, aplicîndu-se la artă şi literatură, îşi avea rădăcinile în antagonismul dintre concepţiile lor despre lume şi societate — ceea ce dă mult mai multă adîncime şi substanţă analizei lui Ibrăileanu. „Dacă din punct negativ, — spunea el — critica socială a lui Gherea aproape coincidea cu a lui Maiorescu, din punctul de vedere al idealului şi al soluţiilor, aceşti doi oameni au fost diametral opuşi : unul conservator, celălalt novator extrem. De aici marele şi ireductibilul antagonism dintre ei. Divergenţa în concepţia criticii literare venea tot de aici. Critica «metafizică» era reflexul conservatorismului unuia, după cum critica

Scanned with OKEN Scanner

«ştiinţifică» era reflexul revoluţionarismului celuilalt“ [1]. În continuare, Ibrăileanu scoate şi el în evidenţă adevărul pe care-l formulase şi Lovinescu, însă fără nici una din rezervele cu care îl însoţise acesta : „Gherea a adus la noi critica ştiinţifică, întemeiată pe concepţia că literatura e un produs ca oricare altul, un fenomen al vieţii care trebuie studiat în constituţia, în cauzele şi efectele lui“ [2].

Cum am mai spus, îndepărtîndu-se într-o măsură de concepţia în care se formase iniţial, după care exista o strînsă legătură între societate şi concepţiile scriitorului sau ale criticului, Ibrăileanu credea acum, cînd scria paginile de care ne ocupăm, că pentru a înţelege mai bine întreaga activitate a lui Gherea era necesar nu să fie cercetate coordonatele istorice în care ea a apărut, ci „să definim puţin natura inteligenţei sale“. În ciuda acestei erori, criticul face însă observaţii extrem de interesante asupra criticii gheriste în esenţa şi practica ei. Astfel, el contestă pe bună dreptate justeţea aserţiunii unor adversari ai lui Gherea, după care acesta ar fi explicat pur şi simplu mecanic talentul prin mediu, recunoscînd însă că uneori a dat totuşi, în aplicări îndeosebi, o importanţă excesivă mediului. Fiind în consecinţă mai puţin critic „estetic“, critic al valorilor artistice, după cum arată autorul studiului, Gherea are pentru Ibrăileanu meritul de a fi iniţiat la noi şi critica literară psihologică, încercînd adeseori cu real succes — ceea ce nu se mai făcuse la noi — mai puţin analiza psihologiei scriitorilor, cît pe cea a personajelor. Semnificativă pentru poziţia lui Ibrăileanu, mai ales comparînd-o tocmai în acest punct cu a lui Lovinescu, este comparaţia, nu lipsită de spirit critic, pe care o face între cei doi fruntaşi : al Junimii şi al *Contemporanului*. „Comparat cu Maiorescu, Gherea nu e atît de ascuţit în gust ca rivalul său. În schimb, e mai comprehensiv şi mai variat, pentru că fiind mai puţin estet e mai puţin personal [3].“ Mai departe, Ibrăileanu mai prezintă alte cîteva din meritele lui Dobrogeanu-Gherea : însuşirile sale de propagandist, în sensul cel mai înalt al cuvîntului, cu care el explică în parte şi unele din slăbiciu-

[1] G. Ibrăileanu, *Note şi impresii*, Iaşi, 1920, p. 151—152.
[2] *Op. cit.* p. 152.
[3] *Op. cit.* p. 157.

Scanned with OKEN Scanner

nile de construcție și stil ale articolelor acestuia, însușirile sale de polemist, „plin de mișcare, avînt și căldură", care știa să convingă „prin exemple și comparații clarificatoare", „polemistul cel mai talentat din publicistica română," ale cărui articole erau „un model și de strategie și de bună-credință" [1]. În sfîrșit, articolul subliniază că Gherea în activitatea sa de critic a evoluat, pe măsură ce înaintăm în desfășurarea acesteia putînd observa creșterea pregătirii sale teoretice, a comprehensiunii sale, a ascuțimii sale critice, a forței sale de a pătrunde în fenomene, a îndemînării de a folosi tot mai cu siguranță limba și stilul în articolele sale. În concluzie, articolul lui Ibrăileanu, subliniind că Gherea nu fusese un teoretician al artei original, relevă importanța unora din aplicațiile la literatura română a teoriilor literare ce le adusese, considerînd însă că ceea ce va rămîne cu adevărat din el „sînt paginile de psihologie în care analizează pe artiști", reușind, precizează el, aproape numai cînd e vorba nu de cazuri individuale, ci de psihologia unor categorii de scriitori, cum și „capitolele în care analizează sufletul personajelor din opere, care sînt în realitate analize de psihologie socială, aproape toate de un interes deja istoric" [2].

Cel dintîi care acordă un loc în cadrul istoriei literaturii române revistei *Contemporanul* și chiar mișcării întregi generată în cadrul ei, amintind și *Drepturile omului, Critica socială, Literatură și știință, Evenimentul literar,* cum și cîțiva din scriitorii ce au publicat la aceste periodice este Nicolae Iorga. După ce scrisese cu simpatie și înțelegere despre Gherea și ideile ce le reprezenta, încă din 1890, în *Lupta,* apoi în 1920, cu prilejul morții criticului, în *Neamul românesc,* și în 1922, în *Adevărul literar și artistic,* în *Istoria literaturii românești contemporane* (vol. I și II), pe care o dă la lumină în 1934, marele istoric literar, fără să sesizeze întreaga însemnătate pentru dezvoltarea literaturii noastre a mișcării literare ce se inaugurează la *Contemporanul,* subliniază totuși noutatea ideilor ei, legătura lor cu socialismul care le determinase, influența pe care o exercită asupra unor tineri scriitori, ca și asupra altora deja consa-

[1] *Op. cit.,* p. 161.

[2] *Op. cit.,* p. 165.

Scanned with OKEN Scanner

craţi. Tot acolo, fugar şi fără să consemne însemnătatea controversei cu Maiorescu, Iorga pomenea cu preţuire pe criticul literar Gherea, prezentîndu-l ca pe „un nou şi foarte ascultat critic“ ce-şi începea la *Contemporanul* „o carieră strălucită“, arătînd preţuirea de care se bucura în faţa tineretului intelectual „creaţiunea solidă a gînditorului serios, care trăia numai pentru urmărirea unor scopuri ideale ce-i erau mai scumpe decît viaţa cu toate bunurile ei“ [1]. Cu toată evidenta simpatie cu care N. Iorga se oprea asupra figurii lui Dobrogeanu-Gherea, pe de o parte nu se releva totuşi întreaga însemnătate a locului ce-l ocupase el în critica literară românească, iar pe de alta nu se sesiza importanţa curentului literar de la *Contemporanul* în procesul de dezvoltare al literaturii noastre.

Pentru vremea aceea, o contribuţie destul de amplă şi amănunţită la prezentarea *Contemporanului* şi a direcţiei sale literare în mişcarea literară a epocii au constituit cîteva pagini din lucrarea noastră *Ideologia literară poporanistă* [2]. Urmărind îndeosebi antecedentele şi împrejurările istorice şi literare în care s-au conturat tendinţele poporaniste în literatura noastră, bazîndu-se pe un bogat material de fapte, rezultat, între altele, din parcurgerea mai tuturor periodicelor socialiste din epocă, lucrarea pune în lumină noutatea ideilor literare de la *Contemporanul,* legăturile lor cu ideile literare avansate ruse şi franceze, cum şi polemica [3] dintre „arta pentru artă“ şi „arta cu tendinţă“ ce a declanşat-o afirmarea lor în literatura noastră.

Fără să dovedească o deplină înţelegere a fenomenelor sociale şi a poziţiilor estetice de la *Contemporanul,* Basil

---

[1] *Op. cit.*, vol. II, p. 4—5.

[2] G. C. Nicolescu, *Ideologia literară poporanistă.* Bucureşti, 1937, p. 42—54.

[3] Întrebuinţăm aici, ca în întreaga lucrare, termenul *polemică,* întrucît e cel consacrat în toate mărturiile contemporane şi studiile ce i-au urmat pentru a denumi lunga dezbatere teoretică dintre partizanii artei pentru artă şi cei ai artei cu tendinţă, dezbatere care, chiar dacă uneori a cunoscut şi nuanţe mai personale, mai ascuţite, mai violente chiar, a avut necontenit, de o parte şi de alta, caracterul unei contribuţii serioase la lămurirea unor aspecte însemnate din problemele artei.

Scanned with OKEN Scanner

Munteano, în a sa *Panorama de la litterature roumaine contemporaine* [1], surprinde totuşi legătura strînsă care există între organizarea mişcării socialiste din România şi apariţia nu numai a *Contemporanului*, dar a mai multor altor reviste importante şi a unei noi direcţii literare, fără să insiste însă asupra consecinţelor mai largi a acestor apariţii. Subliniind în mod just modicitatea literaturii produsă de noul curent literar, B. Munteano nu sesizează însă reala ei importanţă istoric-literară. Rîndurile pe care le consacră lui Dobrogeanu-Gherea, în calitatea sa de ideolog şi de critic literar, sînt pătrunzătoare, relevă esenţialul în mod obiectiv, chiar dacă autorul nu e convins de temeinicia punctului de vedere înfăţişat. Considerînd că Dobrogeanu-Gherea avea numai meritul „de a fi introdus în discuţiile literare ale ţării punctul de vedere «ştiinţific» al recentelor teorii occidentale" [2], B. Munteano evidenţiază cu multă claritate totuşi, în decursul succintei analize ce o face, principalele trăsături ale criticii gheriste, după cum observă, poate exagerînd într-o măsură şi nesurprinzînd cauzele obiective care îl determină, unul din realele ei defecte majore. „Viciul fundamental al acestei critici — spune el, după ce mai înainte arătase lupta justificată a criticului pentru a înlocui critica «judecătorească» cu una «explicativă» — este cel al oricărei critici «explicative» excesive : vrînd să explice totul, pierde din vedere inexplicabilul, adică frumosul, adică esenţialul unei opere de artă" [3].

Un spaţiu ceva mai larg acordă *Contemporanului* G. Călinescu în *Istoria literaturii române* [4], unde consemnă legătura noii direcţii literare cu socialismul, subliniază, că obişnuita sagacitate critică, faptul că aceşti partizani ai conţinutului şi tendinţei în artă din jurul *Contemporanului* sînt adevăraţi adversari ai Junimii, în vreme ce „*Literatorul* combătea de formă *Convorbirile*, propriu-zis el promova mai radical principiul purităţii artei". Istoricul literar subliniază, de asemenea, succesul „nebănuit, frenetic" pe care l-a cunoscut în epocă această direcţie literară, insistînd

[1] Paris, 1938, p. 72—75.
[2] *Op. cit.* p. 73.
[3] *Op. cit.* p. 74—75.
[4] Bucureşti, 1941, p. 481.

Scanned with OKEN Scanner

asupra a ceea ce aducea nou și interesant ca material și colaboratori revista lui I. Nădejde de la Iași. Afirmația: „contribuția *Contemporanului* la literatură e minimă" ar părea surprinzătoare, dacă n-am observa că G. Călinescu nu se referă la locul însemnat pe care această revistă cu direcția ce o inițiază îl ocupă în mișcarea literară românească în ansamblul ei, ci numai la valoarea artistică a operelor literare publicate în paginile ei — ceea ce, așa cum au semnalat și alți cercetători, este adevărat. În ce privește activitatea de critic literar a lui Dobrogeanu-Gherea, țesătura judecăților de valoare este, în unele momente, derutantă. Criticul de la *Contemporanul* este considerat „incapabil... să contemple idei... el nu vede în artă decît un mijloc de propagandă politică..." și, recunoscîndu-i „capacitatea emoției", relevă, ceea ce obiectiv rămîne just și un elogiu, că „este izbitoare la el imposibilitatea de a concepe gratuitatea artei". Deși crede că „priceperea literară a lui Gherea este nulă" și că „adevărul, pentru cine judecă fără sentimentalism, este că Gherea nu constituie decît o figură minoră, pentru care compararea șefului Junimii rămîne zdrobitoare" [1], G. Călinescu subliniază faptul indiscutabil că „Dobrogeanu-Gherea a avut o înrîurire considerabilă". Analizînd studiile critice ale acestuia cu o exigență necruțătoare, sînt scoase în evidență toate slăbiciunile lor, criticul *Contemporanului* apărînd evident diminuat chiar acolo unde Lovinescu și mai cu seamă Ibrăileanu aflau punctele de rezistență ale operei sale. Concluzia ultimă este totuși, în ansamblu, pozitivă: „importanța istorică a criticului nu trebuie neglijată", în continuare căutînd să precizeze în ce ar sta această importanță. „Maiorescu — spune G. Călinescu, dezvoltînd de fapt ideile celor doi critici amintiți — se mulțumește să formuleze cîteva propoziții estetice, să respingă scurt pe unii și să atragă atenția asupra altora. Critică propriu-zisă n-a făcut. Articolele lui Gherea sînt bombastice din toate punctele de vedere, dar sînt lungi analize de opere. Ecoul lor a fost mare, unii au aprobat, alții au dezaprobat, dar s-a discutat despre structura operelor. Apoi Gherea vorbea unui imens număr de proletari... Ceea ce repugnă intelectualului, place însă omului de rînd care

[1] *Op. cit.* p. 484—485.

Scanned with OKEN Scanner

gîndeşte poetic. A privi arta ca o expresie mai acută a problemelor vieţii este o metodă alinătoare pentru vulg care nu se poate ridica la noţiunea indiferenţei artei. Numărul de cititori proletari a crescut în acea epocă în chip extraordinar... La aceasta se adaugă pasiunea lui de cetitor contagioasă. El amintea de Baudelaire, de Strindberg, de Verlaine, de Rollinat, de fraţii Goncourt într-un timp în care Junimea părea a trăi, prin Maiorescu, cu cincizeci de ani în urmă“ [1].

Deşi sumar, D. Murărăşu priveşte cu obiectivitate şi oarecare perspectivă problema *Contemporanului* şi a contribuţiei lui Dobrogeanu-Gherea în critica literară românească. În lucrarea sa : *Istoria literaturii române* (Bucureşti, 1941), în jurul căreia s-au purtat o serie de discuţii, pe care nu are rost să le reluăm aici, trebuie să observăm că apariţia *Contemporanului* şi a lui Gherea este văzută, în ansamblul dezvoltării istoric-literare, ca un fenomen mai amplu, de opoziţie faţă de Junimea, schiţînd chiar lupta ce s-a angajat atunci în mişcarea noastră literară între cele două grupări cu poziţii atît de diametral opuse. Expediind fugar analiza operei critice a criticului literar socialist, D. Murărăşu nu omite a consemna totuşi nici una din trăsăturile ei substanţiale şi dacă nu le apreciază pozitiv, nici nu manifestă tendinţa de a le respinge sau a le minimaliza. Dimpotrivă, el este poate cel dintîi care consemnă, într-o istorie a literaturii noastre, apariţia în periodicele socialiste a unei critici literare „formată sub influenţa lui Gherea“ [2], subliniind că aceste periodice „la care trona spiritul lui Gherea au avut numeroşi colaboratori“ [3], între care nu uită să amintească scriitori de seamă ai epocii ca Delavrancea şi Vlahuţă. De reţinut, de asemenea, ca reprezentînd un moment în istoria opiniilor despre *Contemporanul* şi Dobrogeanu-Gherea, faptul că D. Murărăşu relevă, chiar dacă nu poate coborî mai în adînc, la cauzele reale, că frămîntarea de idei determinată în aceste împrejurări şi de aceşti factori literari „a avut ecou şi-n literatura epocii“. „Toată producţia literară — subliniază el cu justeţe — se resimte

[1] *Op. cit.* p. 295.
[2] *Op. cit.* p. 295.
[3] *Op. cit.* p. 296.

Scanned with OKEN Scanner

de discuțiile în legătură cu arta... Conducătorii chiar de direcție (unor direcții literare diferite) nu se pot sustrage influențelor... Cîștigul cel mare pentru literatură a fost apropierea scriitorilor de realitățile de la noi. Problemele și ideile sociale atrag atenția scriitorilor care, chiar cînd nu fac artă cu tendință, se simt factori într-o societate în plină transformare. Însăși viziunea lor literară se adînceşte prin aceasta." [1]

După 23 August 1944, literatura noastră intră într-o nouă fază a dezvoltării ei. Condițiile istorice noi, orizonturile deschise creau o viguroasă conștiință a raporturilor strînse dintre artă și societate. În această lumină, sub îndrumarea partidului de a valorifica tot ce este pozitiv din moștenirea noastră literară, păşind treptat în acești ani la o îmbogățire a mijloacelor de cercetare prin însuşirea concepției și metodei materialist-istorice, figura lui Gherea și *Contemporanul,* cu întreaga mişcare literară pe care această revistă a deschis-o s-au impus atenției, atît ca un capitol insuficient studiat pînă atunci, cît și ca unul căruia nu i se revelase întregul răsunet ce-l avusese în epocă și întreaga reală însemnătate în dezvoltarea literaturii române. Prima contribuție la reconsiderarea, în acest sens, a *Contemporanului,* privit însă mai mult pe plan cultural decît strict literar, îl constituie broşura ce grupează două conferințe, din aprilie 1946, pe această temă ale lui G. C. Nicolescu și Mihail Cruceanu [2], încercînd cele dintîi o încadrare a apariției acestei reviste în împrejurările istorice și în mişcarea de idei a epocii.

Prima intervenție de mare prestigiu din această perioadă pentru reconsiderarea lui Dobrogeanu-Gherea și a ideilor sale literare, pentru retuşarea și întregirea profilului său spiritual, este aceea a academicianului Perpessicius, apărută de asemenea în 1946 [3]. Încă de la primele rînduri, cercetătorul subliniază că evocarea activității criticului de la *Contemporanul* „răspunde nu numai dorinței de a plăti un just

---

[1] *Op. cit.* p. 296.

[2] G. C. Nicolescu și Mihail Cruceanu, *Rolul revistei „Contemporanul" în ridicarea culturală a României,* București, 1946.

[3] Perpessicius, *C. Dobrogeanu-Gherea critic literar,* în Revista Fundațiilor, nr. 8, august 1946, p. 785—795.

Scanned with OKEN Scanner

tribut de admirație luptătorului care a tras brazdă adîncă în viața noastră socială și intelectuală din ultimii cincizeci de ani, dar în egală măsură și obligației de a retuşa legende eronate, de a verifica, în perspectiva timpului scurs, aspectele unei activități tenace, de a desprinde elementele vii, de a determina temeiurile prestigiului lui Gherea, într-un cuvînt actualitatea exemplului său“ [1]. Înregistrînd principalele opinii asupra criticului cercetat exprimate de-a lungul anilor, pînă atunci, acad. Perpessicius constată că, în ciuda unui aparent general acord asupra locului dominant pe care el îl ocupă în critica românească, în aprecierea activității lui există totuși „lumini și umbre... în care procentul cenușiu dezavantajează un portret cu mult mai luminos...“ [2] E ceea ce determină calda exegeză, în care finul analist, care este editorul lui Eminescu reconstituie trăsăturile dominante pozitive ale criticii lui Dobrogeanu-Gherea. Explicînd adversitățile cu care adesea a fost întîmpinat, chiar dacă se disimulau uneori în termenii cei mai plini de deferență, prin noutatea ce o reprezenta critica sa, noutate pe care o definește, acad. Perpessicius insistă asupra unor dominante ale practicii acestuia : lipsa de dogmatism și militantismul, elemente ce s-ar părea că se exclud, care totuși se demonstrează că au conviețuit armonic în această operă. Acad. Perpessicius degajă cu claritate însușirile reale ale scrisului lui Gherea : „modestie și mai ales moderație, mansuetudine în polemică, ironie de varii grade, dialectică, umor...“, faptul că „s-a ridicat împotriva «frunzărelii», superficialității, chestiunilor personale, în locul cărora a întronat discuția de idei, pasiunea de obiectul literaturii“, subliniind locul important ce-l ocupă el în dezvoltarea criticii noastre literare, problemă în care, formal, toți cercetătorii fuseseră de altfel de acord. Pe această bază, cercetătorul se ridică împotriva celor ce consideră opera acestui critic de o importanță numai istoric-literară, cu totul depășită și fără o valoare în sine, aducînd mărturie subtilele observații din analizele operei unor scriitori și îndeosebi a celei eminesciene, cum și seriozitatea gîndirii, noutatea și îndrăzneala perspectivei în atîtea probleme pe care el, cel din-

[1] *Loc. cit.*, p. 785.
[2] *Loc. cit.*, p. 787.

Scanned with OKEN Scanner

tîi, le-a abordat în critica noastră, străduindu-se să le explice, de la aceea a „proletariatului intelectual", pînă la cea a traducerilor, de la cea a simbolismului, pînă la cea a ţăranului în literatura universală. După numeroase alte cercetări asupra operei lui Gherea, studiul acad. Perpessicius este chiar mai mult decît cel al lui Ibrăileanu, din 1920, deschizător de largi orizonturi în adîncimile şi valorile reale ce le închid paginile autorului *Studiilor critice*. Se poate spune că studiul acesta, din 1946, este cel cu care se începe adevărata valorificare a moştenirii acestui critic.

Pe această linie, în anii de după 23 August, după acad. Perpessicius au urmat apoi mulţi alţii. Amintim astfel pe F. Aderca, diletant totuşi în problemele criticii şi istoriei literare, care ne-a dat prima încercare de monografie asupra criticului nostru: *C. Dobrogeanu-Gherea. Viaţa şi opera*, lucrare deficitară, total eseistică, superficială, lipsită de informaţii temeinice, de încadrare în mişcarea literară românească, de simţ istoric şi de atitudine critică.

Din 1949, cînd în critica şi istoria noastră literară se cucerise o oarecare experienţă în aplicarea materialismului istoric la problemele literaturii şi se făcea o cotitură în valorificarea moştenirii noastre literare, figura lui C. Dobrogeanu-Gherea şi *Contemporanul* însuşi, ca revistă şi centru al unei întregi mişcări literare, au trecut pe primul plan al atenţiei. Studiile ce li s-au consacrat, în această nouă etapă, au fost în genere insuficient de riguros critice, uneori chiar apologetice şi sociologist-vulgare. Ele au adus însă şi unele servicii, scoţînd în lumină, chiar dacă adeseori disproporţionat, exagerat, fără explicările şi justificările de rigoare, însemnătatea revistei şi a criticului de care ne ocupăm.[1]

Anul 1955, anul împlinirii unui secol de la naşterea lui Dobrogeanu-Gherea, prilejuieşte, în mai, cîteva noi studii şi articole asupra criticului, de data aceasta însă, în urma

[1] Semnalăm dintre aceste articole, ca foarte caracteristice, pe cele ale lui I. Vitner: *Problema moştenirii literare, C. Dobrogeanu-Gherea* (în broşura *Critica criticii*), *Fronturile de luptă ale lui C. Dobrogeanu-Gherea*, *Însemnătatea operei lui Gherea în cultura noastră naţională*, iar mai tîrziu, o încercare de reconstituire biografică a criticului, în *Viaţa românească*.

analizei şi caracterizării făcute activităţii sale în raportul prezentat cu ocazia celei de a 30-a aniversări a întemeierii Partidului Comunist din România, într-un spirit mai critic, relevînd deopotrivă meritele de deschizător de drum şi de luptător împotriva tendinţelor reacţionare în literatură, dar şi greşelile sale, mai cu seamă în cea de a doua parte a activităţii. [1]

Un an mai tîrziu, în 1956, se împlineau 75 de ani de la apariţia revistei *Contemporanul*. Şi acest moment a fost marcat de o serie de articole şi studii omagiale. Revista *Contemporanul* din vremea noastră scoate un număr închinat înaintaşului său omonim de altădată. Din sumarul lui, lăsînd la o parte ceea ce nu priveşte direct literatura şi problemele ei, se relevă îndeosebi, articolul lui G. Călinescu [2], care face o succintă prezentare locului important ce-l ocupă revista, apărută cu 75 de ani mai înainte, în mişcarea spirituală a epocii, concluzînd că ea „ne apare azi ca o dîră de foc foarte luminoasă. Nu o redacţie singuratică duce o bătălie, prin ea se exprimă o epocă cu aspiraţiile sale cele mai înaintate".

Cam în aceeaşi vreme, intervin şi alte contribuţii pe această temă [3]. Cele mai interesante dintre acestea le aduce prof. Al. Dima, în două capitole cuprinse ulterior în volumul : *Studii de istorie a teoriei literare româneşti* [4], capitole care efectiv îmbogăţesc cu noi fapte şi perspective cunoaşterea lui Gherea şi a *Contemporanului*. Cea dintîi dintre acestea este *Teoria literară la „Contemporanul"*, în care, pe baza studiilor sau simplelor recenzii din revistă

---

[1] Dintre sudiile publicate cu acest prilej semnalăm *C. Dobrogeanu-Gherea*, de C. Ciopraga (în *Iaşul literar*, nr. 5, mai, 1955), *C. Dobrogeanu-Gherea reprezentant de frunte al criticii materialiste şi progresiste româneşti* de S. Fărcăşanu (în colecţia „Mica bibliotecă critică", Bucureşti, 1955). *Gherea critic literar*, de G. Ivaşcu (în *Viaţa românească*, nr. 5, mai 1955, p. 181—203).

[2] *Cronica optimismului. „Contemporanul"*, în *Contemporanul*, nr. 28 13 iulie, 1956, p. 1, 4.

[3] Vezi Horia Bratu, *Din controversa în jurul criticii literare a lui C. Dobrogeanu-Gherea*, în *Cercetări filozofice*, nr. 2, martie—aprilie. 1957, p. 71—93.

[4] Bucureşti, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

semnate de Gherea, Nădejde și alții, ca și pe baza operelor literare românești sau traduse publicate aici, se stabilesc filiații de idei, se conturează clar profilul concepției de artă dominant în paginile acestui periodic și, ca atare, în cercul larg al colaboratorilor, apoi al simpatizanților lui. În sfîrșit, pe această bază, apreciind ceea ce e pozitiv și limitele, se definește locul acestei concepții în literatura noastră și chiar în mișcarea de idei europeană. Dezvoltînd cîteva sugestii din aceste pagini în legătură cu locul ce-l ocupă Gherea în critica literară europeană, Al. Dima dă o extrem de prețioasă contribuție în această privință, dovedind, în cel de al doilea din studiile amintite : *Gherea în cadrul criticii științifice europene,* că prin activitatea sa criticul nostru a anticipat luările de poziție ale celor mai cunoscuți critici literari materialiști europeni Paul Lafargue, Franz Mehring și V. G. Plehanov.

În 1959, în sfîrșit, a apărut prima monografie consacrată acestei reviste : *Contemporanul și vremea lui,* de Savin Bratu și Zoe Dumitrescu, carte informată, beneficiind de toată experiența ce o reprezentau contribuțiile de pînă atunci pe această temă. Îmbogățită în anexă cu utilul sumar al revistei pe anii în care a apărut, cu un fișier biobibliografic al principalilor colaboratori și cu un dicționar de pseudonime, cartea a constituit o contribuție folositoare și, la data publicării, a umplut un gol în istoriografia noastră literară. Întrucît, la apariția sa, acest volum a fost discutat într-o serie de articole [1], nu mai reluăm aici nici relevarea meritelor, nici obiecțiile ce i se pot aduce. Ne mulțumim să observăm că ni se pare legitim ca monografia să nu se fi mărginit numai la cercetarea exclusivă a *Contemporanului* și dincolo de hotarele acestei reviste numai a lui Gherea, ci să fi urmărit întreaga mișcare literară începută aici, așa cum s-a desfășurat ea, pe planul criticii ca și al literaturii, în cadrul tuturor periodicelor socialiste sau simpatizante socialismului de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

---

[1] Consemnăm dintre acestea : Damian Hurezeanu, *Unele observații despre lucrarea „Contemporanul și vremea lui"*, în Scînteia, 14 octombrie, 1959, p. 2 și o recenzie a aceluiași în *Analele Institutului de istoria partidului...* nr. 6, 1959, p. 121—125.

Scanned with OKEN Scanner

Împlinirea, în 1961, a optzeci de ani de la apariţia revistei *Contemporanul* a prilejuit o nouă serie de studii şi articole pe această temă, menită să aducă noi date, noi lămuriri, noi adînciri sau, în orice caz, să fixeze mai limpede şi mai metodic adevăruri cucerite treptat de-a lungul anilor. Toate contribuţiile din acest moment se caracterizează, pe de o parte, printr-o atitudine critică faţă de activitatea de critic literar a lui Gherea, subliniindu-i meritele, fără a-i trece cu vederea limitele şi confuziile, iar pe de alta, printr-o evidentă tendinţă de a pune accentul, în primul rînd, pe activitatea *Contemporanului* şi a celorlalte reviste înrudite ca ideologie, urmărind consecinţele logice ce a avut apariţia lor în dezvoltarea literaturii române. Amintim aici studiul nostru : *Consecinţele polemicei Gherea-Maiorescu pentru dezvoltarea literaturii române,* care făcuse obiectul unei comunicări la sesiunea ştiinţifică a cadrelor didactice din Universitatea Bucureşti în mai 1960, publicat, de asemenea, cu prilejul aniversării apariţiei *Contemporanului* [1], în care pentru prima oară se face o analiză cuprinzătoare şi concretă a împrejurărilor care au determinat înrîurirea însemnată pe care direcţia literară începută la această revistă a avut-o asupra literaturii noastre. Studiul urmăreşte de asemenea în mod concret formele în care înrîurirea s-a exercitat asupra scriitorilor de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de al XX-lea.

După cum se vede, cercetările asupra acestei probleme sînt, în anii din urmă, din ce în ce mai numeroase, mai ample, mai adîncite şi în acelaşi timp mai critice, aducînd lămuriri tot mai multe asupra celor mai variate aspecte [2].

---

[1] În *Luceafărul,* nr. 13, 1 iulie, 1961, p. 5 ; nr. 14, 15 iulie 1961, p. 11.

[2] Cercetările acestea fără îndoială vor continua, folosind caracterizarea preţioasă făcută criticului nostru pe care o oferă raportul tov. Nicolae Ceauşescu : *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România* (Bucureşti, 1966, p. 16) : „Cu toate lipsurile şi limitele sale, opera lui Dobrogeanu-Gherea ocupă un loc de mare însemnătate în istoria ştiinţelor sociale din România, în răspîndirea ideilor marxiste, în dezvoltarea concepţiei revoluţionare a proletariatului".

Scanned with OKEN Scanner

Ceea ce ni se pare că încă lipseşte şi ar putea fi foarte util, este un studiu monografic de ceva mai largi proporţii, care să nu se mărginească numai la cercetarea *Contemporanului* şi a lui Gherea, care să vadă atît această revistă, cît şi pe acest critic numai ca factori — firește foarte importanţi — însă între mulţi alţii, ai unei mişcări literare ample, cu numeroase reviste, cu mai mulţi scriitori şi critici literari în cadrul ei, cu o concepţie deosebită faţă de cele anterioare despre artă şi literatură, ai unei mişcări literare cu luptele şi frămîntările ei, cu cauzele ei istorice şi consecinţele ei în literatură, cu unitatea şi complexitatea ei, lucruri pe care vom încerca să le înfăţişăm în paginile ce urmează.

Scanned with OKEN Scanner

II

PROBLEMA RAPORTURILOR DINTRE LITERATURĂ ŞI SOCIETATE

Scurt istoric

Revista *Contemporanul* ocupă un loc însemnat în mişcarea literară românească, între altele şi prin aceea că stabileşte şi defineşte în mod definitiv, în cadrul acesteia, strînsa şi multilaterala legătură a literaturii şi artei cu societatea.

Partizanii artei pentru artă, ai artei ce se vrea independentă de orice amestec străin năzuinţei spre frumuseţea absolută, s-au străduit de fiecare dată, la fiecare reluare mai acută a acestei dispute, să dea impresia că în poziţia adversarilor lor, partizanii unei arte legate de societate, e vorba de o erezie cu totul nouă şi trecătoare. În realitate, problema relaţiilor artei şi îndeosebi ale literaturii cu viaţa socială este foarte veche, iar disputa dintre „artă pentru artă“ şi „artă cu tendinţă“, sub variate forme, este tot atît de veche cît şi arta însăşi sau măcar cît cele mai firave începuturi de teorie a artei.

Într-adevăr, încă de la primele texte care mărturisesc o preocupare de a defini literatura şi rostul ei, cele ale filozofiei anticei Elade, arta este concepută în funcţiunea morală şi socială ce se considera firesc să o îndeplinească în stat. Lăsînd la o parte alte aspecte, pentru Platon, de pildă, influenţa ce o exercită literatura în genere şi cea dramatică îndeosebi este o realitate, iar *Republica* sa priveşte ca firească îndatorirea artei de a sluji politica şi morala. Nici pentru Aristotel, nici pentru Plotin, nici pentru alţi gînditori din această îndepărtată epocă din istoria omenirii, literatura nu era de asemenea un simplu joc individual gratuit. Dimpotrivă, fiecare dintre aceştia şi încă alţii subliniau, în forme mai vagi sau mai precise, conştiinţa profundă că scriitorul şi arta sînt nu simpli imitatori ai realităţii, simpli amuzatori ai publicului, ci nişte îndrumători, uneori chiar nişte critici, chiar dacă indirecţi, care, prin aceea să idealizînd în artă

Scanned with OKEN Scanner

ceea ce era frumos şi condamnînd ceea ce era urît în viaţă, arătau cum ar dori să fie, cum ar fi trebuit să fie ceea ce nu era cum se cuvenea.

Dezbaterea acestei probleme — căci necontenit este vorba de înfruntarea a două puncte de vedere opuse pe acest tărîm, uneori precumpănind unele, alteori celelalte, după cum împrejurările istorice favorizau una sau alta din forţele sociale ce exprimau una din cele două tendinţe — continuă chiar de-a lungul secolelor întunecate ale evului mediu, care ne duc de la antichitate la epoca modernă. Mai cu seamă însă în secolul al XVIII-lea, din ce în ce mai mult cu cît înaintăm în mijlocul împrejurărilor şi confruntărilor sociale şi de idei ce duc la Revoluţia Franceză de la 1789, apoi în perioada revoluţiei şi după ea, la începutul secolului al XIX-lea, ideea legăturii artei şi literaturii cu împrejurările vieţii sociale revine din ce în ce mai des şi devine din ce în ce mai precumpănitoare în spirite, în cele din urmă mai cu seamă în Franţa. Astfel, unii, cum sînt: Berkley, abatele Batteux, Hume vorbesc dintr-un motiv sau altul despre înrîurirea pe care observau că literatura o poate exercita, sub cele mai variate forme, asupra omului ca fiinţă socială şi, în consecinţă, uneori chiar de o responsabilitate a scriitorului faţă de societate. Alţii, cum erau abatele Dubos (*Réflexions critiques sur la poésie et la peinture*, Paris, 1719), Diderot (îndeosebi articole în *Enciclopedie* şi *Essai sur la peinture*, Paris, 1775), Herder, pentru a nu numi decît pe cei mai de seamă, schiţează ideea unei dependenţe a scriitorului şi a conţinutului creaţiilor sale de fenomenele sociale ale epocii în care trăiesc.

Un loc important în adîncirea conştiinţei legăturii dintre artă şi societate, în condiţiile spirituale pe care le creează nu numai în Franţa, dar în mai toată Europa marea comoţie a Revoluţiei de la 1789, ocupă Chateaubriand şi doamna de Staël. Cel dintîi, în lucrarea sa *Génie du christianisme* (1802), dacă are meritul de a sesiza relaţiile dintre spiritul unei epoci şi caracterul dominant al literaturii respective, face în acelaşi timp eroarea de a mărgini, de a unilateraliza lucrurile şi de a insista cu deosebire asupra înrîuririi pe care religia, în speţă creştinismul, o exercită asupra artei. În schimb, d-na de Staël, asupra căreia, cu toată contradictoria ei formaţie intelectuală, fenomenele sociale recente avuseseră

un ecou mai viu în două faimoase lucrări ale sale : *De la littérature considerée dans ses rapports avec les Institutions sociales* (1800) şi *De l'Allemagne* (1813) insistă pe larg, nu fără diversiuni sau erori, dar cu suficiente observaţii interesante şi juste, asupra cauzelor morale şi politice care determină modificări în trăsăturile caracteristice ale unei literaturi, asupra legăturilor dintre artă şi spiritul epocii şi al ţării în care cea dintîi ia naştere. Aproximativ în aceeaşi vreme, pe lîngă alţii, se cuvin însemnate pe această linie, a adîncirii atenţiei pentru relaţiile dintre societate şi literatură, contribuţiile lui L. de Bonald (cu *Réflexions sur les questions de l'indépendence des gens de lettres et de l'influence du theâtre sur les moeurs, et le goût,* 1805 ; *Réflexions philosophiques sur le beau moral,* 1807 ; *Du progrès ou de la décadence des lettres,* 1810), G. P. de Barante (cu *Tableau de la litérature française au XVIII-e siècle,* 1809) şi P. S. Balanche (cu *Essai sur les institutions sociales dans leurs rapport avec les idées nouvelles,* 1818), care insistă asupra faptului că „literatura trebuie să fie expresia societăţii", ca şi asupra răspunderii literaturii faţă de societate.

Fără îndoială că în anii de la începutul secolului al XIX-lea între luptătorii pentru o artă legată de societate, menită să devină în chip concret chiar un instrument de transformare a societăţii, se aşază pe primul plan Saint Simon. Prin lucrările sale, publicate cu un îndeajuns de mare răsunet, mai cu seamă în jurul lui 1820 : *L'Organisateur, Du système industriel, De l'organisation sociale,* acesta concepe, sub înrîurirea împrejurărilor sociale de după revoluţia franceză, o nouă ordine socială, în care artei, îndeosebi literaturii şi scriitorilor le revenea un rol foarte important. Saint Simon insistă că societatea nu este un haos, o simplă şi întîmplătoare aglomerare de fiinţe umane, ci „dimpotrivă, e, mai presus de orice, o adevărată maşină organizată, ale cărei părţi contribuie în chipuri diferite la mersul ansamblului". Pentru conducerea ideală a acestei „maşini organizate", care trebuie să fie societatea, în ordinea socială, pe care o preconiza Saint Simon, rolul conducător revenea savanţilor, artiştilor şi lucrătorilor, pentru că la baza ei stăteau, după părerea lui, ştiinţa, arta şi industria, în primul rînd aceasta din urmă. În această nouă societate, pentru care pledează gînditorul francez de la începutul se-

Scanned with OKEN Scanner

colului al XIX-lea, literatura rămîne strîns legată de interesele dezvoltării generale şi în serviciul acestora : nu numai o expresie a societăţii, dar şi un îndrumător al ei. Literatura era concepută ca o inspiratoare a dragostei de libertate, un adevărat instrument de realizare al reformelor sociale, scopul final al lui Saint Simon fiind, prin excelenţă, social. „Scopul direct al planului meu — scria el — este de a îmbunătăţi cît mai mult posibil soarta clasei care n-are alte mijloace de existenţă decît munca braţelor sale..."

Ideile lui Saint Simon au avut un larg ecou — şi nu numai în Franţa — exercitînd o influenţă mai mare sau mai mică asupra unor personalităţi ca Thierry, Auguste Comte sau Carlyle, fiind îmbrăţişate şi dezvoltate sau luate ca punct de plecare pentru alte teorii înrudite, cu privire la rostul literaturii în societate, de discipoli ca H. Fortoul, Pierre Leroux, E. Arago, Louis Blanc, P. J. Proudhon sau utopistul Fourier [1], cu care ajungem pînă dincolo de mijlocul secolului al XIX-lea.

Într-o măsură şi sub înrîurirea ideilor saint simoniene, care au exercitat o adevărată fascinaţie asupra publicului şi scriitorilor, desigur mai cu seamă sub înrîurirea ideilor pe care le generau evenimente ca revoluţia din 1830, apoi spiritul ce avea să ducă la revoluţia din 1848 şi revoluţia de la 1848 însăşi, cei mai însemnaţi scriitori ai Franţei din această vreme, nu fără ezitări, limite sau întoarceri vremelnice, se orientează spre o concepţie în care literatura şi societatea sînt legate între ele din ce în ce mai strîns. Lamartine, Hugo, într-o oarecare măsură şi în unele momente chiar Vigny sau Musset, mai cu seamă romanciera G. Sand devin exponenţii concepţiei că arta e legată de societate şi că trebuie să slujească oamenilor, progresului omenirii, civilizaţiei, libertăţii şi înălţării ei spirituale. În aceste împre-

[1] Trebuie să spunem că ideile despre rolul literaturii în societate, în circulaţie în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Franţa, îndeosebi ale lui Saint Simon, P. Leroux, Louis Blanc, Fourier, Proudhon, au avut un larg ecou şi în ţara noastră, aşa cum a arătat o serie de cercetători, în primul rînd, cu o impresionantă documentare şi deschizînd largi orizonturi ; D. Popovici în monografiile sale : *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu* (Bucureşti 1935) şi *Santa Cetate, Între utopie şi poezie* (Bucureşti, 1935).

Scanned with OKEN Scanner

jurări, în mod firesc, concepţia artei legate de societate capătă o tot mai mare precumpănire şi în cercetările asupra literaturii. Nu fără opoziţie din partea partizanilor artei pentru artă, pe rînd, Villemain în *Tableau de la littérature française au XVIII-e siècle* (1828), Saint-Marc Girardin în *Cours de littérature dramatique* (1843), în sfîrşit Sainte-Beuve şi apoi Taine în introducerea la *Histoire de la littérature anglaise* (1863) şi în *Philosophie de l'art* (1865—69), iar către sfîrşitul secolului, Zola, teoreticianul unei noi direcţii literare, în *Le roman expérimental* (1880), Guyau, cu *Les problèmes de l'esthétique contemporaine* (1884) şi *L'art au point de vue sociologique* (1887), E. Hennequin cu *La critique scientifique* (1888) au făcut progrese substanţiale pe drumul considerării artei ca expresie şi îndrumătoare a societăţii, fără să epuizeze problema, fără să ajungă nici la esenţa ei, nici la concluziile cele mai exacte, pe care numai o concepţie deplin ştiinţifică despre lume şi societate putea să le ofere.

Am trecut fugar în revistă, după cum s-a văzut, dezvoltarea concepţiei despre relaţiile dintre artă şi societate pentru epoca modernă, îndeosebi în Franţa [1], pentru că mai cu seamă cu ideile de aici scriitorii noştri din secolul al XIX-lea au putut fi în contact direct, după cum au dovedit masivele cercetări amintite ale lui D. Popovici. Ţinînd seama că la începuturile mişcării literare de la *Contemporanul* se află şi impulsurile ce le-au imprimat o serie de refugiaţi politici ruşi, între care Russel, Gherea şi alţii, formaţi în tumultul de idei revoluţionare din Rusia anilor 1860—1880, o sumară înfăţişare a chipului cum scriitorii şi criticii din această parte a Europei priveau problema legăturilor dintre literatură şi societate este de asemenea firească şi folositoare pentru încadrarea fenomenului concret pe care-l urmărim noi şi pentru înţelegerea deplină a celor ce se vor întîmpla şi în ţara noastră.

---

[1] În legătură cu ansamblul acestor probleme se pot consulta, între altele, Fernand Baldensperger : *La littérature. Création, succès, durée* Paris, 1919 ; Ch. Lalo : *L'art et la vie sociale*, Paris, 1921 (cu o bogată bibliografie) ; H. A. Needham : *Le développement de l'esthetique sociologique en France et en Angleterre au XIX-e siècle*, Paris, 1926 (de asemenea cu o amplă bibliografie a problemei).

Scanned with OKEN Scanner

Şi sub înrîurirea gîndirii înaintate a Europei occidentale [1], dar de asemenea datorită împrejurărilor istorice concrete din Rusia, unde exploatarea ţărănimii fusese împinsă pînă la ultimele extremităţi, determinînd frecvente ridicări ale maselor ţărăneşti, preocuparea de problemele sociale, îndeosebi de îndreptăţirea poporului de jos, cum şi de cele ale relaţiilor dintre artă şi societate, ale îndatoririlor artei ocupă un loc din ce în ce mai dominant, mult mai accentuat şi mai ascuţit decît în restul Europei. Preocuparea aceasta, lupta pentru apropierea artei şi literaturii de frămîntările cele mai actuale ale societăţii apar, în Rusia, ca pretutindeni, în cadrul unei dispute cu fluxurile şi refluxurile ei, dar continui între cele două tabere antagoniste în asemenea probleme.

Încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea, în Rusia apar figuri ca cele ale decembriştilor A. A. Bestujev-Marlinski şi mai ales Rîleev sau O. Somov, P. A. Viazemski, I. V. Chireevski, mai apoi N. I. Nedejdin, N. Polevoi, în fruntea cărora e drept să aşezăm strălucitoarea personalitate a lui Puşkin. Ele se străduiesc să orienteze literatura rusă spre adevărul vieţii, spre izvoarele populare şi naţionale, spre un bogat conţinut de idei avansate. În această vreme şi mai apoi, acestora li se opun numeroşi partizani ai „artei pentru artă", dintre care se relevă S. Sevîrev, O. Şemnkovski. Împotriva tendinţei „puriste" în artă şi literatură, pe care voiau să o imprime aceştia, îndeosebi după anul 1840, se ridică pe primul plan şi se impune cuvîntul plin de patos al criticului V. G. Belinski. Pentru Belinski arta era o formă de cunoaştere a vieţii, ca atare artistul, în speţă scriitorul, era dator, în primul rînd, la fidelitate faţă de realitate. „Natura — spunea el, înţelegînd prin aceasta realitatea în întregul ei ; de altfel orientarea realistă în literatură criticul o numea, în terminologia epocii respective : *şcoala naturală*, ceea ce explică şi confuzia celor de la *Contemporanul* între termenii *realism* şi *naturalism* — este modelul etern al artei, iar obiectul cel mai de seamă şi cel mai nobil din natură este omul." Din cerinţa ferventă a fidelităţii literaturii faţă de realitate decurgeau nemijlocit, în primul rînd, două lucruri esenţiale : *realismul* literaturii şi obligaţia abordării

[1] Vezi, de pildă, lucrarea lui George Sourine : *Le fouriérisme en Russie, Contribution à l'histoire du socialisme russe*, Paris, 1936.

de către scriitor a realității în mijlocul căreia trăiește, necesitatea abordării frămîntărilor vieții contemporane. Literatura, ca atare, pentru Belinski, trebuia să fie profund legată de problemele actuale ale vieții, ale societății, să aibă un rol social avansat, să lupte nu numai ca să dezvăluiască răul, dar și să îndrepte lucrurile. De aceea, Belinski a fost cu atît mai mult un adversar ireductibil al „artei pentru artă", îndreptînd împotriva ei o critică violentă, punînd în lumină legătura strînsă a artei „pure" cu idealismul filozofic, caracterul ei profund reacționar și ipocrizia ei, de vreme ce de fapt își ascunde propriul ei tendenționism în favoarea stărilor de lucruri înapoiate. „Nu există și n-a existat nicăieri și niciodată o artă pură, care să-și aibă scopul în sine" — spunea Belinski. Susținînd că literatura este o reflectare a împrejurărilor sociale, criticul rus stăruia însă asupra rolului îndrumător pozitiv pe care îl poate avea aceasta prin înrîurirea ce o exercită atunci cînd este pusă în slujba sarcinilor legate de transformările sociale în folosul largilor mase. În legătură cu susținerile partizanilor teoriei „artă pentru artă", care considerau o diminuare pentru literatură amestecarea ei în frămîntările vieții sociale, Belinski arăta : „A răpi artei dreptul de a sluji interesele obștești înseamnă nu să o înălțăm, ci să o coborîm, pentru că înseamnă să o lipsim de forța ei vie, adică de idee, transformînd-o în obiectul unei plăceri sibarite, jucăria unor trîntori și a unor pierde-vară..."

Articolele lui Belinski, întreaga sa activitate, inclusiv relațiile sale personale cu scriitorii ruși contemporani, au avut un mare ecou. Ele au impus în cercurile cele mai largi ale Rusiei ideea legăturii artei cu societatea, ca o autoritate pe care nu o mai cunoscuse pînă atunci. Continuatorul cel mai pregătit al ideilor lui Belinski despre artă și literatură este N. G. Cernîșevski. Anii activității sale celei mai intense și mai cu larg răsunet sînt cei dintre 1855—1862, anii de după înfrîngerea Rusiei în războiul Crimeii. Colaborator de seamă al revistei *Sovremennik,* revistă literară progresistă rusă, întemeiată la 1836 de Pușkin, condusă acum de poetul Nekrasov, Cernîșevski consideră că vremea înțelegerii prin compromisuri este depășită, că numai lupta revoluționară, consecventă și hotărîtă poate duce la izbîndă. Lupta literară a democratului-revoluționar care era Cernîșevski

Scanned with OKEN Scanner

se desfăşoară, în consecinţă, în acest spirit. Cea mai însemnată parte a ei este lupta împotriva artei pentru artă (grupul Drujinin, Dudîşkin, Annenkov, Botkîn etc.). În faimoasa sa disertaţie *Arta şi realitatea din punct de vedere estetic*, susţinută în 1855 la Universitatea din Petrograd, apoi în lucrarea sa de critică literară : *Studii despre literatura rusă din epoca gogoliană*, din anii 1855—1856, Cernîşevski se pronunţă împotriva esteticii idealiste, susţine realismul în artă şi sarcina artei de a fi un mod specific de cunoaştere, de explicare şi înţelegere, chiar de apreciere a vieţii. „Primul obiectiv al artei — spunea el — este redarea vieţii." Ca şi Belinski, dascălul său şi al întregii sale generaţii, el considera că obiectul artei îl constituie în primul rînd ceea ce se leagă de existenţa omului. „Sfera artei nu se mărgineşte numai la frumos... ci cuprinde în ea tot ceea ce în realitate (în natură şi în viaţă) îl interesează pe om." Adversar hotărît şi ireductibil al „artei pentru artă", Cernîşevski a combătut-o, dezvăluind cu subtilitate, cum va face mai tîrziu Gherea însuşi în literatura noastră, că arta „pură" nu există, că aceasta nu este decît o ipocrită mască, menită să ascundă anumite tendinţe. „Literatura — spunea Cernîşevski — nu poate să nu slujească o anumită orientare de idei : această menire rezidă în însăşi natura ei, literatura nu poate renunţa la ea chiar dacă ar dori să o facă. Adepţii teoriei artei pure, care ne este prezentată drept ceva străin de problemele vieţii, se înşeală sau se prefac ; cuvintele «arta trebuie să fie independentă de viaţă» au slujit totdeauna doar pentru a masca lupta împotriva orientărilor literare care nu erau pe placul acestor oameni, luptă dusă de ei cu scopul de a determina literatura să se pună în slujba unei orientări, care le convenea lor mai mult." Demascînd caracterul mincinos al artei pentru artă, tendinţele reprezentanţilor acestei teorii, de a îndepărta arta şi literatura de interesele şi aspiraţiile poporului, Cernîşevski pledează pentru o artă legată de arzătoarele frămîntări sociale contemporane, străbătută de cele mai înaintate idealuri, o artă în stare să explice şi să judece realitatea vieţii din societate. „Ştiinţa — afirma el — nu se sfieşte să spună că scopul ei este de a înţelege şi explica realitatea, iar după aceea de a aplica, spre binele omului, aceste explicaţii ; nici arta nu trebuie să se sfiască de a proceda la fel." Iar în altă parte, preciza :

Scanned with OKEN Scanner

„Interesîndu-se de fenomenele vieţii, omul nu poate... să nu se pronunţe asupra lor ; poetul sau pictorul, continuînd să rămînă în primul rînd om, nu poate totuşi, chiar dacă ar vrea, să renunţe la pronunţarea unei sentinţe cu privire la fenomenele înfăţişate, şi această sentinţă este exprimată în opera sa — iată noua semnificaţie a artei".

Împotriva acestor concepţii despre artă şi literatură reacţionează reprezentanţii artei pentru artă, îndeosebi Drujinin, prin articolul polemic : *Critica perioadei gogoliene din literatura rusă şi atitudinea noastră faţă de ea* (1856), adevărat nou manifest al poziţiilor artei rupte de societate, şi Botkin, prin articolul : *Despre poezia lui Fet* (1857). În această vreme însă condeiului lui Cernîşevski i se adaugă din puternica tabără a tendenţioniştilor şi cel al lui N. A. Dobroliubov. Continuînd şi dezvoltînd ideile lui Belinski şi Cernîşevski, în scrierile sale N. A. Dobroliubov a subliniat şi el strînsa legătură dintre artă şi societate, atît în sensul că arta este o oglindire a societăţii şi e determinată de frămîntările ce se petrec în sînul acesteia, cît şi în sensul că ea slujeşte interesele diverselor categorii sociale. Literatura fiind şi pentru el un mijloc de cunoaştere, Dobroliubov este partizanul hotărît al realismului, considerînd şi susţinînd că sarcina ei principală este să înfăţişeze adevărul vieţii reale, în primul rînd al vieţii oamenilor. Criticul însă, ca şi înaintaşii săi amintiţi, insistă ca această înfăţişare nu trebuie să aibă fidelitatea unei fotografii, ci trebuie să surprindă şi să releve esenţialul, generalul, sensul fenomenelor. Profunda legătură dintre artă şi societate, pentru Dobroliubov, capătă o vie expresie în caracterul popular al artei. Prin aceasta criticul înţelegea îndeosebi că literatura, ca orice alt gen artistic, este obligată să exprime poziţiile şi aspiraţiile poporului, aici implicîndu-se exprimarea atît a marei forţe ce rezidă în sînul acestuia, cît şi a nemulţumirilor, protestelor şi capacităţii lui revoluţionare.

Pe baza acestor concepţii, N. A. Dobroliubov a adus, în practica criticii literare îndeosebi, două idei extrem de interesante şi preţioase, în care aflăm elementele unora din criteriile criticii literare ce o va practica mai tîrziu la noi C. Dobrogeanu-Gherea. Este în primul rînd ideea că în aprecierea unei opere literare criticul trebuie să fie călăuzit de adîncimea pe care o dovedeşte autorul în analiza feno-

Scanned with OKEN Scanner

menelor ce le înfăţişează, de justeţea înţelegerii acestor fenomene, cu alte cuvinte de concordanţa acestei înţelegeri cu dezvoltarea firească, progresistă a societăţii şi cu aspiraţiile fireşti de libertate şi dreptate ale omului. „Recunoscînd — scria tînărul critic rus — că adevărul vieţii este calitatea principală a oricărei opere de artă, prin aceasta indicăm şi criteriul care determină, după părerea noastră, *gradul de realizare* şi importanţa fiecărui fenomen literar.“ Şi el duce chiar mai departe precizarea punctului său de vedere, criteriului său : „Judecînd după adîncimea cu care pătrunde scriitorul în însăşi esenţa fenomenelor, după vastitatea tabloului în care înfăţişează cele mai variate aspecte ale vieţii, putem aprecia şi cît de mare este talentul lui“. Considerînd aşadar ca un criteriu esenţial de apreciere a literaturii conţinutul ei de idei înaintat, corespunzînd năzuinţelor majore ale poporului, Dobroliubov acorda în critica sa literară o însemnătate deosebită concepţiei despre viaţă, lume şi societate a scriitorului, aşa cum vor proceda de altfel numeroşi contemporani şi urmaşi ai săi, cum va proceda şi criticul principal al *Contemporanului*. Cea de a doua idee importantă la care ne refeream, în ce priveşte contribuţia lui Dobroliubov, este aceea a funcţiunii sociale şi demascatoare pe care poate şi trebuie să o aibă analiza literară psihologică a personajelor (domeniu în care Gherea a inovat şi excelat în critica literară românească) pe care o întreprinde criticul. Arătînd cu multă fineţe, pătrundere şi justeţe că totdeauna caracterele umane sînt determinate de împrejurările sociale în care ele se dezvoltă, deci sînt condiţionate, Dobroliubov consideră că analiza caracterelor trebuie să prilejuiască (aşa cum se va întîmpla şi la Gherea) o demascare critică a ordinei sociale care condiţionează şi deformează caracterele, mutilează sufletele, striveşte existenţele.

Pe de altă parte însă, criticul rus sesiza şi punea în lumină adevărul că nu numai împrejurările vieţii determină caracterele oamenilor, dar că şi oamenii, oamenii de o deosebită înălţime şi forţă morală, sînt capabili la rîndul lor să înrîurească viaţa socială. De aici, rezulta, în chip firesc, ţinînd seama de influenţa ce o exercită literatura, o sporită răspundere a scriitorului în ce priveşte tipul eroului pe care creează. În aceste frămîntări, în cadrul acestor largi şi pasionate dezbateri despre artă, literatură şi sarcinile lor, ce

Scanned with OKEN Scanner

se desfăşurau în preajma anului 1860, în Rusia, s-a pus în discuţie problema tipului eroului literar rus, cel mai caracteristic al epocii, problema eroului întrucîtva „pozitiv". Era momentul istoric în care literatura rusă evolua prin Turgheniev, de pildă, dar nu numai prin el, de la „omul de prisos", care era Rudin sau Lavreţki, din *Rudin* şi *Un cuib de nobili*, la omul de acţiune, care erau Insarov sau Bazarov din *În ajun* (1860) şi *Părinţi şi copii* (1861).

Discuţia largă pe această temă o deschide Cernîşevski prin articolul său *Omul rus la rendez-vous* (1858), în care, întrebîndu-se care este tipul de om rus caracteristic pentru epoca respectivă, pe care literatura este ca atare datoare să-l înfăţişeze, arată depăşirea, nerodnicia, chiar primejdia eroilor „oameni de prisos", considerînd că luptătorul pentru înaltele idealuri sociale concrete este figura cea mai reprezentativă rusă a acelui moment. În studiile sale *Ce este oblomovismul?* (1859) şi *Cînd va veni ziua cea adevărată?* (1860), Dobroliubov susţine şi dezvoltă, cu mare însufleţire, ideile lui Cernîşevski cu privire la eroul activ pe care literatura rusă a vremii era îndatorată să-l înfăţişeze.

Aici trebuie să fie consemnată în mişcarea literară a vremii şi activitatea criticului literar Pisarev, desfăşurată îndeosebi la revista *Ruskoe Slovo*, pe o linie în general democrat-revoluţionară. La Pisarev trebuie să observăm un fenomen care poate n-a rămas fără ecou în activitatea revistei noastre *Contemporanul*, în genere în activitatea pionierilor socialismului român din jurul acestei reviste. Este vorba de o anume subapreciere a artei ca formă de manifestare, ca şi a rolului maselor, în timp ce se supraaprecia importanţa popularizării cunoştinţelor de ştiinţele naturii şi a rolului acestor cunoştinţe pentru transformarea vieţii sociale, idee cu largă răspîndire în Rusia, de unde au preluat-o, în parte, şi redactorii *Contemporanului*, care însă aveau şi o tradiţie românească în această direcţie, dînd un loc atît de precumpănitor în paginile revistei lor articolelor cu un asemenea caracter.

Epoca care se întinde pînă după 1880 şi chiar mai departe este plină de continui mari frămîntări în problemele literaturii, oglindind marile frămîntări şi lupte din viaţa socială rusă. Nu este, firește, deloc fără importanţă că în mijlocul acestor căutări şi confruntări de conştiinţe, se formează în

Scanned with OKEN Scanner

Rusia doctorul Russel, Zubcu-Codreanu, Dobrogeanu-Gherea, C. Stere, Crăsescu-Basarabeanu și încă mulți alții care au trecut prin țara noastră sau au rămas mai mult sau mai puțin timp în ea, răspîndind întrebările, ideile și ecoul întregii acestei controverse și aici, unde condiții istorice, într-o măsură asemănătoare, favorizau receptarea lor. În Rusia, discuțiile continuau prin articolul lui Cernîșevski: *Oare nu e începutul unei cotituri?* (1861), pe marginea nuvelelor cu subiecte din lumea țărănească ale lui N. Uspenski, cerînd scriitorilor curaj în adîncirea realismului cu care înfățișează viața, îndeosebi viața de mizerie a țăranului. Acest realism accentuat, preferința pentru înfățișarea multilaterală și veridică a omului din popor, pe care o vădește în această vreme literatura rusă, prin scriitori ca Nekrasov, Levitov, Reșetnikov, Gleb Uspenski, Pomialovski etc., constituia dovada succesului definitiv al pozițiilor democraților-revoluționari în problemele literaturii și artei, pe care Herzen îl consemna în articolul său: *O nouă fază a literaturii ruse* (1864).

Controversele însă continuă, o serie de critici literari, cum erau Annenkov, Edelson, urmînd să se opună acestei direcții, dar fără un larg ecou. Dimpotrivă, către sfîrșitul deceniului 1860—1870 putem spune că intrăm într-o perioadă de activizare a maselor țărănești și a intelectualității democrate. Revista *Sovremennik* fiind suprimată de autoritățile țariste, Nekrasov și Saltîkov-Scedrin scot o nouă revistă, care devine tribuna conștiințelor avansate: *Otecestvenîie zapiski (Analele patriei),* care va dura pînă la 1884, în care se grupează cele mai de seamă manifestări ce duc mai departe masiv direcția literară a lui Belinski, Cernîșevski și Dobroliubov. Partizanii artei pentru artă continuau în această vreme și ei atacurile, susținînd îndeosebi că literatura rusă trece într-o criză, că înflorirea unei literaturi în care eroul era țăran, privind cadrul social de desfășurare a acțiunilor din punctul de vedere al intereselor țărănești, consecință a ideilor literare profesate de criticii democrați-revoluționari, a adus o sărăcire, o decădere artistică. *Otecestvennîie zapiski* replică însă cu hotărîre acestor aserțiuni prin articolele lui Saltîkov-Scedrin: *Temeri zadarnice* (1868) și *Necesitățile actuale ale literaturii* (1869), cum și prin articolele

Scanned with OKEN Scanner

lui Selgunov : *Idealurile, eroii şi tipurile ruseşti* (1868) şi *Realismul poporan în literatură* (1868).

Intrînd în deceniul 1870—1880, asistăm la o accentuare a manifestărilor narodnice, a căror apariţie putuse fi semnalată încă de la sfîrşitul deceniului anterior, şi observăm începutul unei lungi controverse în jurul ideilor literare ale lui Belinski, Cernîşevski şi Dobroliubov, care îşi va căpăta deplina şi definitiva rezolvare abia cu articolul lui Lenin : *La ce moştenire renunţăm ?* În această vreme, atît pe plan politic, cît şi literar, activitatea destul de lipsită de unitate, dar amplă, a narodnicilor devine precumpănitoare în Rusia. Din mijlocul acestora se ridică figura lui Lavrov şi mai cu seamă a lui Mihailovski, care se bucură de o neobişnuită popularitate, ale cărui idei circulau şi erau îmbrăţişate cu imensă însufleţire de intelectualitatea tînără. Format sub înrîurirea ideilor lui A. Comte, H. Spencer, E. Dühring, Lange, etc., Mihailovski, care făcea loc în activitatea sa politică unor numeroase şovăieli şi concesii, în problemele artei se apropia mult mai mult decît alţi narodnici de poziţiile democraţilor revoluţionari, prezentînd totuşi un pas înapoi faţă de aceştia. El era cu hotărîre împotriva artei pentru artă, demascînd caracterul reacţionar al acesteia, dar insista exagerat asupra rolului utilitar al artei, în dauna caracterului artistic şi a funcţiei ei cognitive, în ultimă instanţă trădînd de fapt realismul însuşi, considerînd literatura mai puţin ca o reflectare în care implicit îşi fac loc concepţiile, „tendinţele“ scriitorului, cît mai cu seamă ca o apreciere critică morală asupra realităţii din punctul de vedere al confruntării acesteia cu idealul. Mihailovski, personal, ca şi narodnicii în ansamblu, cu care o vreme *Analele patriei* a colaborat, au continuat, ca şi revista lui Nekrasov şi Saltîkov-Scedrin, lupta pentru realism şi în genere pentru idealurile democraţilor-revoluţionari, contra artei pentru artă, iar mai tîrziu ceva, cînd acestea s-au ivit, contra tuturor manifestărilor reacţionare în artă, contra naturalismului, simbolismului, decadentismului. Fără îndoială însă că şovăielile, erorile şi concesiile narodnicilor de mai tîrziu, care prin Mihailovski mai cu seamă se bucurau de o mare popularitate, au contribuit la o sumă de confuzii în problemele literaturii care s-au manifestat din plin. Apariţia marxismului, lupta lui Plehanov, de după 1883, pentru afirmarea

Scanned with OKEN Scanner

justeței acestuia, urmată mai tîrziu de articole care fixau o orientare clară și în problemele literaturii, marchează o nouă etapă în critica literară rusă [1].

Ceea ce trebuie să reținem — cu ceea ce este pozitiv ca și cu ceea ce este limitat — rămîne că în mișcarea literară de la *Contemporanul* un cuvînt au avut și revoluționarii refugiați din Rusia, formați în Rusia în această epocă de mari confruntări, epocă în care continuau să fie predominante ideile democraților-revoluționari, în ce aveau ele esențial, alături de ele făcîndu-și însă loc nenumărate confuzii, alunecări, concesii sau denaturări. Toate acestea nu puteau rămîne fără urmări în formația lor și se resimt sub nenumărate aspecte în activitatea literară ce o vor desfășura în România.

[1] În legătură cu aceste probleme pot fi consultate : *Bazele esteticii marxist-leniniste*, București, 1961, capitolul *Estetica democraților revoluționari ruși din secolul al XIX-lea*, p. 120—136 ; *Istoria russkoi kritiki (Istoria criticii ruse)*, vol. II, Moscova—Leningrad, 1958 (în limba rusă) ; studiul introductiv de Tatiana Nicolescu la vol. N. A. Dobroliubov, *Opere alese*, vol. I, București, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

III

PROBLEMA RAPORTURILOR DINTRE LITERATURĂ ŞI SOCIETATE ÎN ROMÂNIA

Ar fi o greşeală să lăsăm însă măcar o singură clipă posibil să se nască bănuiala că mişcarea literară de la *Contemporanul* este rezultatul iniţiativei cîtorva revoluţionari refugiaţi din Rusia care au difuzat la noi ideile avansate în domeniul artei şi literaturii cu care veniseră. La constituirea şi dezvoltarea acestui curent literar, trebuie să o spunem limpede din capul locului, au contribuit, în condiţii istorice concrete, la care ne vom referi în capitolele următoare, o serie întreagă de factori, între care, după cum se va vedea, şi ideile aduse din mijlocul frămîntărilor sociale şi literare ruseşti, dar mai cu seamă în primul rînd o lungă şi însemnată tradiţie românească în ceea ce priveşte conştiinţa scriitorilor despre raporturile strînse dintre literatură şi societate. Într-o comunicare făcută în septembrie 1959 la „Colocviul internaţional de civilizaţii, literaturi şi limbi romanice de la Bucureşti", regretatul Tudor Vianu, expunînd un raport asupra caracterelor specifice ale literaturii române, sublinia, ca una din trăsăturile dominante cele mai izbitoare ale acesteia, militantismul ei „naţional şi social".

Într-adevăr, încă de la începuturile conturării ei în forme moderne, literatura română pune în lumină prin creaţiile celor mai de seamă scriitori ai săi, de la Ion Budai-Deleanu pînă în zilele noastre, profunda conştiinţă a raporturilor artei cu societatea, a misiunii şi răspunderii ce revine din această cauză scriitorilor. Uneori această conştiinţă este exprimată printr-un simplu militantism al creaţiei, fără nici o explicare teoretică, fără nici o subliniere programatică a unor astfel de intenţii. De foarte multe ori însă, militantismul scriitorilor noştri este exprimat şi direct, teoretic, programatic, ca adevărate mărturisiri de credinţă sau chemări ale tuturor scriitorilor la îndatorirea de a pune arta lor în

Scanned with OKEN Scanner

slujba societății, a poporului, fie în prefețe sau articole, fie în poezii sau pagini de proză literară. Fenomenul este cum nu se poate mai explicabil, dat fiind că literatura română, în ce avea ea mai bun, exprima simțămintele, pozițiile, gîndirea unui popor oprimat național și social, care aspira pe toate planurile la libertate.

Pentru a nu merge mai adînc în timp și pentru a nu ne opri decît la momentele cele mai relevante — întrucît aceste pagini nu-și propun nici pe departe să fie o istorie completă a atitudinii scriitorilor noștri față de raporturile dintre literatură și societate, să semnalăm că încă dinainte de 1820, cînd vine la București, Gh. Lazăr adusese unele idei destul de clare în această privință [1], idei pe care, ca și altele, le-a împărtășit în jurul său și au și rodit mai tîrziu, mai cu seamă în conștiința celui mai înzestrat din ucenicii săi, a lui I. Heliade Rădulescu. Înainte de a ajunge la acesta, trebuie să amintim că, izvorînd din nevoile poporului, germinate cu o serie de înrîuriri literare străine favorabile, conștiința rolului activ al scriitorului în mijlocul poporului era destul de puternic în Principate ca, la 1821, Iancu Văcărescu nu numai să se aplece asupra frămîntărilor societății, cu înțelegere pentru suferințele și răscoala poporului, dar, fără îndoială sub înrîurirea unor foarte moderne idei franceze, să și schițeze soluții în care celor ce munceau și învățaților li se hărăzeau sarcini de conducători. Conștiința rolului militant, educativ național și social al scriitorului, autorul *Primăverii amorului* o exprimă încă mai clar, de astă dată oarecum programatic, în *Cununa lui Cîrlova* (aprox. 1830), cînd arată tînărului poet că rostul poeziei este să ducă la trezirea conștiinței de sine a unui popor, la trezirea conștiinței sale naționale.

Fără îndoială că locul cel mai important în această vreme, în legătură cu dezbaterea însăși a acestor probleme, îl ocupă însă I. Heliade Rădulescu, a cărui bogată activitate și în această privință, după cum a arătat atît de documentat în lucrările sale D. Popovici, trece prin două faze. Cea dintîi

[1] Cf. D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935, p. 205. D. Popovici trimite și la lucrarea lui G. Bogdan Duică despre G. Lazăr, indicînd pagina 42, dar în realitate este vorba de pagina 34 din lucrarea acestuia.

Scanned with OKEN Scanner

este faza în care el concepe, în spirit luminist, literaturii un rol în genere progresist, moral şi educativ, în folosul poporului de jos. Cea de a doua, în care se accentuează influenţele, nu inexistente nici mai înainte, ale lui Lamartine, Hugo, Michelet, Lamennais, mai ales ale socialiştilor utopici Saint Simon, Fourier, Leroux, Renouvier, Esquiros etc., este o fază în care domină deplin conştiinţa funcţiunii sociale a artei şi a artistului. Ucenic al lui Heliade la începuturile sale, respirînd din plin ideile democratice ale începutului secolului al XIX-lea, în strîns contact cu realităţile sociale şi cu cercurile cele mai avansate din ţară, Gr. Alexandrescu este şi el, prin întreaga sa operă, un scriitor militant, un scriitor pentru care păsurile oamenilor din popor şi societatea însăşi există, în faţa cărora nu poate rămîne insensibil. Admonestîndu-se el însuşi, într-o poezie, pentru a se fi lăsat prea mult subjugat de iubire, poetul se întreabă :

Nu sînt patimi mai nobili, mai mari, mai lăudate,
Mai vrednici să s-aprinză în inimi bărbăteşti ?
. . . . . .
La patrie, la lume, la tot ce pătimeşte [1]
Nimic nu eşti dator ?

Iar în prefaţa volumului său de poezii din 1842, pe tonul jumătate glumeţ, ce-i era atît de propriu, referindu-se la denigratorii săi, cărora li se va fi părînd că a scris prea mult, el declară : „...chiar de aş fi vrut să-i mulţumesc şi să nu scriu nimica, aceasta mi-ar fi fost peste putinţă ; că am avut datoria să fac aceea ce am putut ; să pun şi eu o piatră cît de mică la zidirea obştească". Chiar mai vechiul Asachi, care la 1845 era într-o bună măsură depăşit, simte suflul nou ce domnea în literatura patriei sale şi într-o poezie exaltă pe scriitorii de seamă ai lumii care cheamă pe oameni „la virtute, l-amor nobil şi-s a tiranilor teamă", formulînd pentru poeţii români contemporani un adevărat crez [2].

Sînt cunoscute poziţiile lui Kogălniceanu, ale lui Bălcescu,

[1] În sensul de : *faţă de cei ce suferă.*

[2] Vezi poezia *Pleiada...* în vol. G. Asachi, *Scrieri literare*, I, colecţia „Biblioteca pentru toţi", Bucureşti, 1957, p. 118—119.

Scanned with OKEN Scanner

ale lui Bolintineanu în această privinţă[1]. Se cuvine adăugat acestora şi poetul transilvănean Andrei Mureşanu, care exprimă frecvent în poeziile sale o continuă preocupare de frămîntările sociale şi care de altfel, o şi spune deschis în *La muza mea*[2]. Este, de asemenea, cunoscut militantismul întregii creaţii a lui Alecsandri şi în special a celui din prima fază a activităţii lui, pe care el de altfel îl formulează foarte clar, într-o frază pe care o aşază la temelia începuturilor teatrului său: „fiindcă la noi nu posedăm încă nici libertatea tribunei, nici arma zilnică a jurnalismului, am proiectat să-mi fac din teatru un organ spre biciuirea năravurilor rele şi ridicolelor societăţii noastre"[3]. De altfel, în plină luptă pentru Unire, Alecsandri, care se afla pe primul plan al luptei politice, cum fusese şi cu prilejul revoluţiei de la 1848, de asemenea ca poet şi cetăţean, spunea, referindu-se la cîteva piese ce scrisese în sprijinul cauzei Unirii: „Cît pentru mine, am cercat să fac din scena română un auxiliar puternic pentru succesul luptei noastre". Încă mai înainte, în 1855, în poezia *Cîntice şi sărutări,* Alecsandri respingea cu hotărîre poezia ce cînta iubirea prin însuşi glasul femeii ce se adresează poetului:

Cînd ţara geme sub apăsare
Mai bine-mi place s-aud sunînd
Un răcnet aspru de răzbunare
Decît oftare
De amor blînd.

Versul iubirii duios străbate,
Focul poetic e răpitor,
Dar nu-s cuvinte mai înfocate
Ca *libertate*
Şi *viitor.*

---

[1] Vezi, în genere, pentru concepţiile despre artă ale scriitorilor din această perioadă, studiul lui Ignat Bociort: *Observaţii asupra esteticii scriitorilor de la 1848,* în volumul: *Materiale ale Sesiunii ştiinţifice a Institutului Pedagogic Bucureşti, pe anul 1956,* Bucureşti, 1957, p. 97—119.

[2] Vezi Andrei Mureşanu, *Poezii şi articole,* Bucureşti, 1963, p. 35.

[3] Vasile Alecsandri, *Opere complete. Teatru,* vol. I, Bucureşti, 1875, p. X.

Scanned with OKEN Scanner

Şi ideea este reluată cîţiva ani mai tîrziu în poezia *La poeţii români*. Conştiinţa îndatoririi poetului de a sluji poporul din mijlocul căruia s-a ridicat şi în mijlocul căruia trăieşte, scriitorul nostru a exprimat-o, de altfel, în formula cea mai pregnantă, care poate fi considerată ca o adevărată deviză a acestei generaţii de scriitori, pe care Eminescu tocmai pentru aceasta o va admira şi invidia. Era formula pe care o afla el atunci cînd, într-o scrisoare către Ion Ghica, după ce înşira o sumă din creaţiile literare pe care le avea în lucru, adăoga ca o justificare : „talent oblige" — talentul creează îndatoriri.

Dacă formula lui Alecsandri este cea mai cuprinzătoare şi mai strălucită în laconismul ei, lui Cezar Bolliac îi revine meritul pentru această generaţie de la 1848 de a fi dat paginile cele mai reprezentative şi cele mai avansate în ceea ce priveşte legătura literaturii cu societatea şi, ca o consecinţă, în ce priveşte sarcinile ce revin scriitorului. Se cunosc, chiar dacă nu strălucite artisticeşte, stăruitoarele şi uneori violentele trăsături sociale ale poeziei lui Bolliac legată, prin nenumărate fire, de soarta mizeră a poporului de jos, în primul rînd a ţăranului, pe ai cărui tirani îi înfierează. Activitatea lui este dominată însă nu mai puţin şi de năzuinţa de a impune scriitorului programatic sarcina de a îndruma, chiar de a conduce poporul în lupta sa pentru o viaţă mai bună. Una din poeziile sale începea cu această autodefinire :

Ţiganul şi clăcaşul
Au fost gîndirea mea.
Stăpînul, arendaşul
Şi legea lor cea grea
Muza mi-au pus în doliu.

La 1835, în prefaţa la volumul său de *Meditaţii*, Bolliac era un romantic sau chiar un preromantic singuratic, suficient de sensibil şi de desperat, care declara : „...eu nu-mi propui în scrierile mele să tămăduiesc boale morale, nici să îndreptez lumea cu umărul. Mi-a plăcut să-mi fac nişte visuri dulci şi să mă rătăcesc într-o lume ideală". Dar în contact cu evenimentele, într-o societate ca cea românească din jurul lui 1840, în plină fierbere, apropiindu-se de cercurile politice şi literare cele mai avansate, luînd parte

Scanned with OKEN Scanner

la organizarea unor mişcări de mai mare amploare, Bolliac înţelege importanţa literaturii în această luptă. Astfel că, în afară de numeroase poezii care mărturisesc atenţia pentru suferinţa oamenilor din popor şi denunţarea asupritorilor, uneori chiar chemarea la luptă pentru înlăturarea vechilor stări de lucruri, în poezia *La muza mea,* publicată în 1844, el făcea profesiunea de credinţă a unui poet conştient de sarcinile sale faţă de societate :

Cîntă, o, muză !...
. . . . . .
Pe coardele-ţi sonore vibreze Libertatea :
Şi toată-ţi armonia va fi Egalitatea,
Şi mila fie-ţi legea, şi Pacea ţinta ta.
. . . . . .
Societatea geme, — şi păsul omenirii
Durerea de confrate, întîmpinul cruzimii,
E misia prescrisă creştinului poet.
. . . . . .
Ameninţă, inspiră pe cei care fac lege :
Întîmpină cu trăsnet o mînă sacrilege
Frăţiei omeneşti.

Conceptul de poet-cetăţean este de altfel unanim acceptat de scriitorii noştri din epoca de la 1848. L-am văzut strălucit pus în practică şi chiar formulat de Alecsandri. În mod firesc, date fiind formaţia sa, legăturile sale cu socialismul utopic, în care artelor şi literaturii le erau hărăzite sarcini însemnate în cadrul societăţii, Bolliac este cu atît mai mult devotat acestui concept în *Epistola,* poezie extrem de interesantă şi în genere pe nedrept trecută cu vederea. În finalul ei, poetul se întreabă dacă va trăi să vadă ziua dreptăţii pentru cei mulţi pe care o prevesteşte şi o aşteaptă, adăugînd însă că oricît va întîrzia acest moment, el nu va dezarma. Pînă în clipa marei confruntări sociale, în care va lupta cu arma, el va continua să lupte cu condeiul :

Nu cumva ne minte răul, ca să-l facă să-l răbdăm ?
Fie, căci pînă atuncea misia mi-o împlinesc :
Pînă cînd n-oi lua fierul, pana mea nu-mi părăsesc

Scanned with OKEN Scanner

Ideile cele mai pregnante, cele mai clar expuse şi cele mai cu răsunet în această problemă, a rolului activ pe care trebuie să-l aibă literatura şi scriitorul în mijlocul societăţii, le aflăm însă în articolul său *Poezia,* din 1846, devenit apoi, în chip foarte semnificativ prefaţa volumului său de poezii din 1847 [1]. Făcînd un fugar istoric al locului ocupat de-a lungul timpurilor de poet în societate, scoţînd la lumină tendinţa „castelor" conducătoare de a-l elimina în afara problemelor practice ale vieţii, Cezar Bolliac spune în unul din textele ce pot fi socotite ca o piatră de hotar în istoria concepţiilor despre literatură din ţara noastră: „Poetul s-a ocupat prea mult cu cerul şi a ajuns să-şi piarză cu totul proprietatea pe pămînt! ...poetul a fost un mediator al pămîntului către cer numai pînă cînd pămîntul s-a aflat sub tutela cerului, unde l-a pus entuziasmul poeziei primitive; pămîntul s-a scăpat acum de cer şi poetul trebuie să se considere numai ca un conducător al omului pe pămînt, şi pentru ca aceasta să ajungă o dată simţită de obşte, trebuie să se redeştepte mai întîi într-însul. ...Este timpul [2] ca poezia să puie în mişcare toate resorturile sale la o prefacere întreagă, la o reformă totală de conştiinţă: schimbare a tuturor ideilor ce a avut pînă acu' şi are astăzi omul despre lume. Să cerceteze cu de-amănuntul izvoarele inegalităţii în societate şi să nimicească toate formele şi reformele sociale, politice şi religioase, prefăcînd acea iubire numai teoretică de libertate şi egalitate în libertate şi egalitate practică şi actuală. Să întemeieze o singură credinţă religioasă în locul tuturor credinţelor învechite şi prefăcute pînă astăzi: aceea a raţiei şi a libertăţii... să facă populii prin cultivare să se organizeze şi să se cîrmuiască de sine, să-şi administreze justiţia de sine în viaţa publică şi în dregătoria publică, să facă staturile libere şi proprietate comună a populilor... să facă ca nici o parte a societăţii să nu stea în inactivitate la

[1] În legătură cu concepţiile despre rolul poeziei în societate, a se vedea studiile lui D. Popovici, îndeosebi volumul *Santa cetate. Intre utopie şi poezie,* Bucureşti, 1935 şi *Cezar Bolliac. Romantism şi socialism în definiţia poeziei,* în volumul *Cercetări de literatură română,* Sibiu, 1944, p. 263—291.

[2] De la acest pasaj, textul lui Bolliac nu mai figurează nici în *Foaia pentru minte,* nici în ediţia din 1847, fiind adăugat mai tîrziu.

Scanned with OKEN Scanner

republică ; să facă ca proletarul cel necultivat, cel lipsit astăzi de cultură spirituală şi de îndestularea materială să se ridice prin educaţia generală la cetăţeanul actual, la demnitatea de om : să facă ca totalitatea acestor cetăţeni, în adevăr liberi, să se împărtăşească de cele mai înalte interesuri ale statului lor... să facă a înceta această despărţire a populilor în două părţi inegale, antagoniste una alteia ; să înceteze, zic, împărţirea populilor în cîrmuitori şi cîrmuiţi ; să facă a înceta interesul cel privat al unei dinastii regale, domnitoare ; să înceteze privilegiurile castelor de trîntori, paraziţi şi privilegiaţi şi tot populul şi dezvoltarea lui în toate părţile statului să alcătuiască un stat şi o naţie, să facă ca cultura pămîntului, industria şi ştiinţele să fie comune, întinse şi dezvoltate pe cultul raţiei fără preeminenţă şi fără misticism. Aceste principiuri sînt misia poeziei moderne, căci pe aceste principiuri se va clădi edificiul societăţii cei noi".

Dacă prin Bolliac se atingea punctul cel mai avansat al conştiinţei legăturilor literaturii cu societatea şi a îndatoririlor scriitorului pe care o cunoscuse generaţia de la 1848, ar fi o eroare să ne închipuim că după revoluţie, cu tot eşecul ei, această conştiinţă a murit şi a încetat să mai apară în literatura noastră. Dimpotrivă, ea continuă cu vigoare. Este adevărat că de la un moment dat înainte o vom afla întovărăşită de exprimarea unui sentiment din ce în ce mai puternic de decepţie, ceea ce îi diminuează forţa ; în schimb se prelungeşte în timp pînă foarte tîrziu, chiar mult după Unire, cînd amuţise entuziasmul multora. Sentimentul blazării, ce înlocuia acest entuziasm, dădea loc unei tematici noi, corespunzătoare unei concepţii mai puţin militante despre rolul social al artei. Totuşi vor continua să se întîlnească, pînă către 1880, răsunete mai palide sau mai viguroase ale conştiinţei de poet-cetăţean, de poet-patriot.

Am amintit deja cîteva manifestări ale lui Alecsandri care sînt posterioare revoluţiei de la 1848 şi chiar Unirii. Dar ele nu sînt singurele în această perioadă. Alături de „acel rege al poeziei" sînt deosebit de numeroşi scriitorii care continuă tradiţia militantismului scriitoricesc patruzecioptist. Indiscutabil sub înrîurirea revoluţionarilor români emigranţi după 1848, cu care intrase în destul de strînse legături în cercul *Junimea română* de la Paris, dar desigur şi sub influenţa directă a unora din scrierile socialiştilor

Scanned with OKEN Scanner

utopici francezi, Odobescu poate fi considerat cel dintîi, după militanţii patruzecioptişti, din literatura noastră care face un pas mai departe, care vede mai larg raporturile artei cu societatea. În *Viitorul artelor în România* (1851) nu numai că din capul locului consideră ca temelie a cercetării sale adevărul „recunoscut acum că artele sînt expresia simţirilor unui popor întreg“[1], dar dă artelor : muzicii, picturii, sculpturii şi arhitecturii roluri, pentru data respectivă, surprinzătoare în cadrul perspectivelor sociale viitoare. De altfel, aproape un deceniu mai tîrziu, scriind despre *Poeţii Văcăreşti*, el subliniază, de astă dată referindu-se la scriitori, că „oricît de novator ar fi geniul lor, ei, totuşi, cu o parte din sine, trebuie să ţină de timpul şi de locul în care au trăit. Ceva din limba, din năravurile, din gîndurile, din credinţele contemporanilor şi compatrioţilor lor trebuie neapărat să li se strecoare în compuneri, ca şi cum ar voi să le determine un caracter precis şi local, să le însemneze o epocă nestrămutată...“[2]. Şi nu e vorba numai de constatarea foarte preţioasă a determinării trăsăturilor unei opere literare de către împrejurările în care ea se naşte, determinare văzută mult mai puţin mecanic decît de către antecesorii săi, dar, tot acolo, şi de rolul militant şi progresist pe care este chemat să-l joace un adevărat scriitor. „Omul de merit — scria A. I. Odobescu — ca să fie folositor în lume, nu trebuie să se izoleze de oameni şi de ai săi mai de aproape ; spiritul trebuie să însufleţească, să învie, să deştepte mai ales pe cei ce-l înconjor, căci prin impulsiunea lui omenirea, nepăsătoare din fire, scutură jugul îndărătniciei şi s-avîntă într-un viitor mai perfect. Geniul e lanţul ce trage lumea spre propăşire“[3]. Nici o mirare că în publicaţia *Revista română*, între alţii, se manifestă unul din primii noştri critici şi teoreticieni literari moderni, Radu Ionescu, în paginile căruia, sub cele mai surprinzătoare înrîuriri, ideea legăturii artei cu societatea şi a militantismului literaturii este prezentă.

---

[1] A. I. Odobescu, *Opere*, vol. II, colecţia *„Clasicii români“*, ediţie îngrijită de Tudor Vianu, Bucureşti, 1955, p. 8.

[2] *Op. cit.*, vol. I, p. 219.

[3] *Op. cit.*, vol. I, p. 220.

Scanned with OKEN Scanner

Contemporan cu Odobescu, spirit însă mult mai dinamic, format şi dezvoltat în împrejurări mai favorabile adîncirii tradiţiilor militantismului literaturii, pe care le prelua atît din atmosfera de idei din cercurile pe care le frecventase în Rusia, cît şi de la scriitorii noştri patruzecioptişti, B. P. Hasdeu dovedeşte în tot lungul vieţii sale, în întreaga sa creaţie, de la poezii pînă la articole de gazetă, de la creaţii dramatice pînă la articole de critică literară, chiar şi în lucrările sale ştiinţifice, un pasionant ataşament pentru cauzele înaintate ale poporului său pe care le apără pe toate planurile, mai de la primii săi paşi literari pînă către capătul vieţii. E semnificativ în această privinţă momentul din 1863, cînd în revista sa *Lumina* el combate, plin de deferenţă, dar şi de hotărîre, afirmaţia lui C. Negruzzi că predominarea politicii provocase tăcerea scriitorilor noştri, aducînd argumente împotriva unei asemenea credinţe[1]. De altfel, fără să mai vorbim de consecvenţa cu care Hasdeu a urmărit evenimentele politice, frămîntările societăţii contemporane, făcînd din creaţia sa literară o adevărată armă în această confruntare a vieţii reale, în mai multe locuri, îndeosebi în poezii, el formulează lapidar acest crez literar, ca o mărturisire de credinţă şi o chemare către confraţii săi. Aşa este de pildă în *Viersul* (1872), unde respinge iubirea, natura sau entuziasmul ca teme ale poeziei sale, preferînd, într-o epocă întunecată, să exprime amărăciunile omenirii :

O poezie neagră, o poezie dură,
O poezie de granit,
Mişcată de teroare şi palpitînd de ură,
Ca voce răguşită pe patul de tortură,
Cînd o silabă spune un chin nemărginit !

Ar fi o ironie să cînt eu flori şi stele
În veacul nostru pe pămînt,
Cînd ele sînt o larvă, grimată cu văpsele,
Iar adevărul geme tempeste şi resbele,
Blăstem, urgia, neguri, pucioasă şi mormînt !

[1] Vezi B. P. Hasdeu, *Articole şi studii literare*, colecţia „Mica bibliotecă critică", Bucureşti, 1961, p. 50—54, articolul *A propos de scrierea d-lui C. Negruzzi*.

Scanned with OKEN Scanner

Lăsaţi pedestrei fraze minciuna curtezană !
Al cîntului entuziasm
Respinge veselia spoită şi vicleană,
Cînd totul împrejuru-i printr-o imensă rană
Exală din cangrenă un colosal miasm !

Dacă am ajuns cu această poezie destul de departe în timp, punînd în lumină însă în felul acesta persistenţa ecourilor tradiţiei patruzecioptiste cu privire la rolul activ al literaturii şi scriitorului în societate — pe aceeaşi linie, de altfel, se aşază doi ani mai tîrziu şi *Odă la condeiul meu* a lui Macedonski, care în această perioadă are multe asemenea manifestări militante în literatură — nu trebuie să trecem cu vederea că întreaga perioadă de după 1848, pînă aproape de acest moment, este surprinzător de bogată în asemenea manifestări. Chiar dacă uneori ele sînt insuficient de relevante, din punctul de vedere al desăvîrşirii artistice, ele nu rămîn, prin accentele puternice, uneori noi, ce le cuprind şi prin frecvenţa lor, mai puţin concludente în privinţa continuităţii în conştiinţa unui însemnat număr de scriitori a acestei concepţii militante despre artă şi rolul scriitorului. Şi în legătură cu acestea e de observat încă un amănunt. Dacă scriitori din care vom mai releva în această privinţă mărturii sînt mărunţi, fără deosebită strălucire în talentul lor, prin origine şi viaţă ei erau mai aproape de masele populare, în mijlocul cărora creaţia lor modestă s-a bucurat de o largă popularitate. În felul acesta se dovedea că această concepţie de artă legată de societate corespundea profund şi multilateral spiritului unui numeros public, a acelui public care în acest moment istoric se ridica spre cultură şi care reprezenta pături largi populare.

Confruntarea de idei, prin articole şi prin versuri, pe această temă, este mult mai amplă decît am crede în perioada de după revoluţia de la 1848. Iată astfel, că poezia lui G. Creţeanu : *Chemarea poetului*, exprimînd foarte clar şi caracteristic poziţia militantă, nu este decît un răspuns la o altă poezie, pe aceeaşi temă, a lui N. T. Orăşanu. Creţeanu, de altfel, e unul din cei mai fervenţi partizani ai acestui concept literar şi-l exprimă nu numai prin orientarea creaţiilor sale, dar şi în opere care constituie adevărate chemări şi programe literare. Astfel, autorul volumului

Scanned with OKEN Scanner

Patrie şi libertate, care simboliza prin titlul său programul de luptă naţională şi socială a unui mare număr de scriitori de după 1848, în poezia *Perseverenţa* (1853) formula clar sarcinile sociale ale scriitorului acelui moment :

O misie mai înaltă poetu-n lume are :
Ca armă neînvinsă avînd gîndirea sa,
Dator e să înalţe la adevăr altare,
Şi dreptul, libertatea să pear-a nu lăsa.

De la un pol la altul cînd fierbe lumea-ntreagă,
Cînd nu mai vor sub juguri, ca vitele, să meargă ;
Cînd rumegă prezentul cu fruntea-n viitor ;
Poetu-ar face o crimă indiferent să tacă ;
Dator e să formeze el generaţii noi ;
Prin cînturile sale, din laşi, el bravi să facă ;
Din patria-i căzută, o ţară de eroi.

Chiar naşterea romanului românesc, care se produce cam între 1849—1863, marchează o certă conştiinţă scriitorilor că prin această nouă specie vor putea nu numai să zugrăvească mai complet societatea în toată complexitatea ei, dar şi să contribuie la denunţarea răului, la corijarea, îmbunătăţirea ei. La romanul său *Misterele căsătoriei,* din 1861, C. D. Aricescu punea un semnificativ moto din Rousseau, care arăta limpede conştiinţa de martor şi de judecător în acelaşi timp care dominase pe modestul scriitor român în creaţia sa [1]. Cu un an înainte, în romanul său *Un boem român,* Pantazi Ghica declară de asemenea : „Un romanţ este totdeauna tabloul societăţii, critic al răului, al viţiului, al prejudecăţilor...", mai departe subliniind şi mai limpede că romancierul priveşte societatea pe care o înfăţişează de pe o anumită poziţie, cu indiscutabile idealuri sociale ; „...inspiraţiunile noastre sînt pentru săraci, pentru nefericiţi, va răsuna întotdeauna în accente de libertate, de naţionalitate, de iubire..."

[1] Moto-ul din Rousseau era următorul : „Am văzut moravurile societăţii de azi şi am publicat această operă. De ce n-am trăit într-o epocă în care să fiu nevoit a arunca în foc aceste pagini ?"

Scanned with OKEN Scanner

Romanul este o specie literară prin excelenţă obiectivă, acţionînd indirect, mai rar putînd face loc unor profesiuni de credinţă artistică. În poezia lirică însă abundă în această vreme asemenea mărturii. Încă mai înainte, chiar sensibilul şi singuraticul autor al *Armoniilor intime,* Al. Sihleanu, exprima uneori preferinţa pentru o literatură de luptă socială :

Citesc cu desfătare pamfletul, poezia
Ce muge ca furtuna cînd biciuie trufia,
Cînd blestemă tiranii pe falnicul lor tron.

(*Strofe*, I)

Dar mai cu seamă C. D. Aricescu aduce numeroase ilustrări ale acestei teme, cu mijloace artistice minore, care sînt şi ale nivelului general al epocii, dar cu o insistenţă şi o fermitate ce nu pot să nu inspire o profundă simpatie. Autor al unei *Ode la Grecia,* scrisă în 1862, cu ocazia răsturnării monarhiei şi proclamării republicii în această ţară, odă care l-a făcut eroul unui mare proces pentru „apologie revoluţionară“[1], Aricescu este un constant partizan al concepţiei legăturilor artei cu societatea, considerînd că scriitorului îi revine un însemnat rol în frămîntările vieţii sociale. Cel care încă mai înainte scrisese poezii ca *Veritatea şi minciuna,* pe care o aşeza ca un frontispiciu programatic în fruntea volumului ce-l scotea asupra procesului său pentru *Oda la Grecia,* sau *Visul artistului,* în care, de asemeni, scoate în lumină sarcina artistului de a promova în societate adevărul şi dreptatea, are o evidentă preferinţă pentru figura lui Prometeu, frecventă în versurile sale. De altfel, simbolul acestui sublim răzvrătit împotriva zeilor în folosul oamenilor cunoaşte o reală răspîndire în această epocă şi o cercetare a ei din acest punct de vedere fără îndoială că ar îmbogăţi şi ar da încă mai mult relief observaţiilor regretatului Tudor Vianu din studiul său asupra acestui motiv[2].

---

[1] Vezi C. D. Aricescu, *Procesul meu pentru „Oda la Grecia“*, Bucureşti, 1863, p. 12.

[2] Vezi *Mitul prometeic în literatura română,* în volumul lui Tudor Vianu : *Studii de literatură universală şi comparată,* ed. a II-a, Bucureşti, 1963, p. 621—632.

Scanned with OKEN Scanner

Încă din 1844, Bolliac cerea muzei sale să impună simțul datoriei obștești scriitorilor. *Recheamă-n datorie modernii Prometei* — spunea el și simbolul a continuat să fie frecvent folosit în această luptă pentru a pune în lumină atît devotamentul scriitorului pentru popor, cît și suferințele ce i le aduce în societate împlinirea datoriei sale. În *Prometeu pe stînca sa* (1865), înlănțuit pentru vina de a fi furat focul și a-l fi dat oamenilor, Prometeu-poetul este ispitit de un trimis al zeului atotputernic. El va fi iertat :

> Dacă tu focul cel sacru, ce din Olimp l-ai furat,
> Nu-l vei propaga la oameni...

Replica lui Prometeu este însă clară, exprimînd conceptul de scriitor militant, de literatură dezvăluitoare a adevărului *(veritatea)*, acuzatoare a asupritorilor, întăritoare a conștiințelor celor asupriți, pe care altă dată o schița, după cum am văzut, și Pantazi Ghica :

> Mergi de spune la tiranul...
> Că de focul acest sacru sînt dotat de Dumnezeu,
> A servi nu Tirania, nu minciuna-a propaga,
> Ci din jugul de sclavie omenirea a salva ;
> Spune tu încă lui Joie că lumina s-a făcut
> Și că omul își reclamă drepturile ce-a perdut...

Cît este de precumpănitoare în epocă această concepție, pe care aici n-o ilustrăm decît prin cîteva exemple mai caracteristice, o dovedește însă faptul că ea trezește reacțiuni, uneori destul de viguroase. Procesele din 1863 contra lui Aricescu și contra militantului Hasdeu, determinate de scrierile și de atitudinile lor, sînt departe de a nu fi semnificative, cu atît mai mult cu cît coincid cu momentul constituirii Junimii. Ele marcau fără îndoială — și constituiesc pentru noi o mărturie în această privință — nu numai o grupare, o organizare a forțelor antidemocratice, dar, în domeniul literaturii, o trecere la ofensivă mai ales împotriva militantismului, dar chiar și împotriva realismului mai îndrăzneț.

Scanned with OKEN Scanner

Prin 1867, într-o conferință [1], poetul N. Nicoleanu considera și el, ca un lucru ce nu mai avea nevoie să fie demonstrat, că „literatura este expresiunea societății" [2], conchizînd, pe baza unei argumentări insuficient de suple, dar în ultimă instanță justă, că ea „poate deveni în mîna voinței umane în loc de un instrument de progres, o cauză de decadență..." Observînd, cu multă perspicacitate, că „după căderea revoluției de la 1848, reacțiunea politică aduse cu sine o reacțiune literară din cele mai deplorabile" — ceea ce ilustrează că scriitorii români cuceriseră între timp o anumită siguranță în analiza concretă a fenomenelor sociale și literare — Nicoleanu semnalează și spiritul de deceptie de care am mai vorbit, încheind însă conferința sa cu o chemare a scriitorilor la vechiul militantism. „...Să intrăm — spune el — pe cîmpul luptei pentru progres și bine, unde credința și entuziasmul nasc caracterele energice, puterea și bărbăția în pericol, curajul în întreprinderi măreție, virtuți mari, opere mari și exemple strălucite" [3].

Că această direcție a militantismului literar, a artei puse în slujba idealurilor sociale, era, la 1867, destul de puternică, o dovedește nu numai faptul că noua revistă *Convorbiri literare* a socotit necesar să-și deschidă activitatea printr-un masiv atac la adresa ei, dar și că ea însăși află suficiente resurse pentru a replica violent la *Cercetarea critică* a lui Maiorescu.

Convorbiri literare și mai cu seamă Junimea sînt fenomene literare contradictorii și foarte complexe, pe care abia în vremea din urmă istoria noastră literară a început să le analizeze în adîncime, multilateral, cu toată documentarea

---

[1] *Despre influența lecturii romanțelor streine*, în volumul N. Nicoleanu, *Poezii și proză*; Vasile Cîrlova, *Poezii*; C. Stamati, *Poezii și proză, îngrijit* de G. Bogdan-Duică, București, Ed. Minerva, 1906, p. 116—130.

[2] *Op. cit.*, p. 121.

[3] *Op. cit.*, p. 128

Scanned with OKEN Scanner

și obiectivitatea [1]. Dar nu se pot contesta tendințele antipatruzecioptiste ale junimiștilor [2] și mai ales, indiferent de o serie de cauze și consecințe, năzuința lor de a separa arta de politică, arta de frămîntările vieții sociale, problemă asupra căreia vom reveni de altfel. Lucrul acesta a fost înțeles deîndată de o serie întreagă din cei vizați dintre partizanii unei literaturi militante, cu rădăcinile în frămîntările societății, cu năzuințe de a dezvălui adevărul, de a îndruma lupta, de a însufleți energiile. În această lumină, ca o viguroasă replică la tendința îndepărtării artei de viața socială, venită din partea conștiinței de scriitor militant, prezentă după cum am văzut în acel moment în viața literară româ-

---

[1] În legătură cu discuția din ultimii ani în jurul lui Maiorescu, care a implicat în mod firesc și unele aprecieri cu privire la Junimea în ansamblul ei, aducînd noi puncte de vedere în ce privește locul ce-l ocupă criticul și gruparea din care făcea parte în istoria literaturii noastre, sînt de urmărit studiile lui Liviu Rusu, *Însemnări despre Titu Maiorescu*, în *Viața românească*, nr. 5, mai, 1963, p. 64—88 ; C. I. Gulian, *Valorificarea critică și necritică a lui Titu Maiorescu*, în *Contemporanul*, nr. 24, 14 iunie, 1963, p. 7 ; Tudor Vianu, *Înțelegerea lui Maiorescu*, în *Viața românească*, nr. 8, august, 1963, p. 52—59 ; Horia Bratu, *Titu Maiorescu*, în *Viața românească*, nr. 8, august, 1963, p. 60—85 ; Paul Cornea, *Titu Maiorescu și pașoptismul*, în *Viața românească*, nr. 9, septembrie, 1963, p. 103—120 ; Z. Ornea, *Observații asupra ideologiei junimiste*, în *Cercetări filozofice*, nr. 4, 1963, p. 979—993 ; Paul Georgescu, *Titu Maiorescu — critic literar*, în *Viața românească*, nr. 12, decembrie, 1963, p. 101—146. În ce privește contribuția lui Savin Bratu la această discuție, credem că nu e cazul să fie luată în considerație, criticul dovedind o prea largă mobilitate în păreri, trecînd cu ușurință, repede și fără nici o justificare de la atitudinea de condamnare totală a lui Maiorescu, în lucrarea *Contemporanul și vremea lui*, ca și în articole ca *Fantoma lui Maiorescu*, la o „înțelegere" insuficient de critică a aceluiași Maiorescu și a reveni apoi din nou la considerarea acestuia numai sub latura negativă a rolului său, după cum a arătat, pe bună dreptate dezaprobator, Alexandru Hanță, în articolul *Aprecieri neconvingătoare*, în *Gazeta literară*, nr. 22, 28 mai, 1964, p. 7.

[2] În legătură cu atitudinea Junimii și a lui Maiorescu față de patruzecioptism, a se vedea, îndeosebi, studiul lui Paul Cornea, citat mai sus, cum și lucrarea amintită mai înainte a lui Z. Ornea.

Scanned with OKEN Scanner

nească, iar nu numai ca un simplu ecou întîrziat al patruzecioptismului literar, trebuie considerat articolul din *Trompeta Carpaţilor*, ziarul lui Bolliac, cu care sînt întîmpinate tendinţele de a izola literatura de societate pe care le pusese în lumină *Convorbiri literare* de la primele numere. Avînd grijă să semnaleze de la început, referindu-se la Maiorescu, care începuse să publice studiul *Despre poezia română*, devenit mai apoi *Cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*, că „autorul... care are aerul de a urî politica face politică", autorul articolului din *Trompeta Carpaţilor*, probabil Bolliac însuşi, relevă, desigur şi exagerînd pe alocuri, că prin tendinţele sale, noua revistă urmărea „a face din poezie o artă cu care să petreacă boierii", mărginind literatura la a cînta iubirea sau natura, restrîngînd-o la „acel cerc de idei care ar face să petreacă paraziţii, să ofteze duducele amorezate, să cletene capul cu melancolie matroanele şi *să adoarmă o societate întreagă [sublinierea noastră — G.C.N.]* de parfumul narcotic şi fad răspîndit din atîta *frunză verde*". Este evident că autorul articolului îşi dăduse deîndată cu perspicacitate seama că în teoriile „noii direcţii" literare obiectivul principal era totuşi îndepărtarea artei de societate[1]. „Vă este teamă de adevăr ?" — întreba autorul articolului pe adversarii săi, pentru a încheia apoi, după o serie de foarte interesante consideraţii, cu o chemare către tinerii scriitori din vremea sa, cerîndu-le să nu se lase înşelaţi de glasurile ispititoare ale celor ce vor să îndepărteze literatura de viaţa socială. „Nu, juni poeţi români ! — spune articolul cu patos în încheiere. Nu vă lăsaţi a vă încredinţa că poezia nu este alt decît a spune

[1] „Este probabil — scria Maiorescu — că politica ne-a surpat mica temelie artistică ce o puseseră în ţara noastră poeţii adevăraţi... Atît, cel puţin, este sigur, că cele mai rele aberaţiuni, cele mai decăzute producţeri între poeziile noastre, de la un timp încoace, sînt cele ce au primit în cuprinsul lor elemente politice" — ceea ce nu era obiectiv adevărat şi nici nu reieşea măcar din exemplele aduse pînă acolo de criticul Junimii. „Şi cauza — continua Maiorescu — se înţelege uşor : politica este un product al raţiunii ; poezia este şi trebuie să fie un product al fanteziei (altfel nici nu are material) ; una, dar, exclude pe cealaltă." (Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I, Bucureşti, Ed. Socec, 1931, p. 31.

Scanned with OKEN Scanner

frunză verde, că politica este un venin omorîtor al vieţii. Misiunea poeziei este de a întări sufletele prin pictura patimilor, mizeriilor şi măririlor umanităţii ; de a înălţa adevărul, dreptatea, de a nobila libertatea ; de a coborî în inima poporului, a cînta durerile lui, lacrimile lui, de a fulgera pe apăsătorii lui cu fulgerul muzei, de a-i da curaj şi energie, de a cere progresul, de a lupta spre a împinge neamul omenesc către ursite mai fericite ; de a răzbuna o patrie cînd ea geme în prada apăsătorilor ; este un puternic ajutor al moralei şi al civilizaţiei, un inamic teribil al barbariei, al arbitrariului. Amar acelora care deturnă poezia din calea ei şi vor să o facă instrument al moliciunii sufletelor, al depravaţiunii animei. Aceia nu şi-au cunoscut misiunea lor“ [1]. Nu este vorba aici de a fixa o apreciere asupra Junimii, în legătură cu care, aşa cum am arătat, vom reveni. Ceea ce este important de reţinut este că tendinţa apolitică, ce incontestabil exista, lîngă altele pozitive şi negative, în ideologia literară junimistă, a fost sesizată şi ea a provocat reacţiuni îndeajuns de puternice, chiar violente şi venind din direcţii foarte deosebite. Tradiţia milităntismului în literatura noastră, aşadar, era suficient de puternică la 1867, fapt ce trebuie consemnat încă de pe acum, pentru a înţelege de ce *Contemporanul* a avut, nu mult după aceea, un atît de larg ecou.

Literatura română putem spune că se afla la una din răscrucile ei în acest moment. Conştiinţele sînt în cumpănă. Împrejurările istorice, ascensiunea tot mai hotărîtă a burgheziei în alianţă cu moşierimea, trădarea idealurilor ce le afişase, dezvăluirea treptată a trăsăturilor ei morale negative, apăsătoarea atmosferă care sufoca viaţa celei mai firave iluzii, totul sporea pe fiecare zi acel deceptionism pe care l-au resimţit, în această perioadă, deopotrivă Alecsandri şi Sihleanu, Creţeanu şi Nicoleanu, înainte de a ajunge la Eminescu. De formaţie patruzecioptistă el însuşi, crescut în anii copilăriei în strîns contact cu ţăranii, acest genial ucenic al lui Aron Pumnu, ale cărui experienţe de viaţă dintre 1866—1869 ne va fi probabil imposibil să le reconstituim vreodată, se formase în primii săi ani — şi

[1] Cezar Bolliac, *Opere alese*, colecţia „Clasici români“, Editura de Stat, Bucureşti, 1950, p. 64.

cutele formației acesteia nu l-au părăsit cu totul niciodată — în spiritul concepției de poet-cetățean, oglindă și trîmbiță a conștiinței poporului. *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie* sau *Întunericul și poetul* sînt mărturie, cum poate fi considerată mărturie și pasajul din *Geniu pustiu,* elaborat în acești ani, în care poetul se evocă pe sine în mijlocul poporului entuziast, „unduind ca valurile mării" : „Iară eu, în mijlocul acestor capete încoronate de părul alb al înțelepciunii, în mijlocul poporului plin de focul entuziasmului, să fiu inima lor plină de geniu, capul cel plin de inspirație — preot durerilor și bucuriilor — bardul lor". În lumina acestor năzuințe care-l însufleteau, simțind însă apăsarea epocii, care-l făcea pe el și pe contemporanii lui „simțiri reci, arfe zdrobite", înalță Eminescu în *Epigonii* un adevărat imn înaintașilor patruzecioptiști, poeziei militante, oglindind astfel că ea, la această dată încă, nu murise în conștiințe.

Într-adevăr, ea nu murise și flacăra ei, uneori plăpîndă, avea să primească, în împrejurările sociale ce evoluau, noi impulsuri, rațiuni și sensuri mai adînci. Este interesant să observăm că literatura, chiar dacă nu totdeauna de cea mai înaltă valoare artistică, consemnă cele mai variate schimbări din conștiințe, care, analizate, ne relevă orientări surprinzătoare, de-a dreptul tulburătoare. Decepționismul, care devine din ce în ce mai puternic în literatura noastră de după 1848, apare nu numai în lirică. Tipul tînărului dezamăgit apare și ca erou al prozei noastre din această epocă. El este Manoil. El este de asemenea Paul din romanul *Un boem român* al lui Pantazi Ghica, unde tînărul revoluționar sfîrșește prin a deveni un indiferent și un sceptic. El este, în sfîrșit, pentru a nu ne opri decît la figuri mai relevante, în urma revoluției de la 1848, la care acesta ia parte în Transilvania, și Toma Nour din *Geniu pustiu,* ce se elabora în acești ani dintre 1868—1872. Dar, exact în epoca în care romanul lui Eminescu înregistra acest decepționism post-patruzecioptist al eroului, el își vindecase scepticismul, devenise din nou un revoluționar, scriitorul lăsîndu-ne a înțelege că el se încadrase în mișcarea revoluționară europeană a proletariatului. De altfel, încă mulți ani mai înainte, modestul C. Aricescu, făcînd o trecere în revistă a dezvoltării luptelor pentru libertate în societate,

Scanned with OKEN Scanner

după ce consemnase Revoluţia Franceză şi ascensiunea burgheziei la putere, vădind o excepţională luciditate în sesizarea dezvoltării forţelor sociale, în orice caz surprinzătoare lecturi care-i putuseră deschide orizonturile în această direcţie, chiar dacă forma versurilor sale este evident detestabilă, spusese într-o poezie :

În lături burghezia, căci este deocheată ;
Şi astăzi este rîndul al tău, o, lucrător...

(*Progresul*)

Este aici o modestă şi neaşteptată anticipare a ceea ce va fi, în 1870, *Proletarul* lui Eminescu, prima creaţie literară românească în care societatea este privită şi criticată de pe poziţiile noii clase sociale în ascensiune, de pe poziţiile proletariatului.

În forme variate, aşadar, literatura noastră consemna că forţe noi sociale apăreau. Ele aveau, în chip firesc, să determine ecoul lor asupra gîndirii şi a artei, înnoind, adîncind concepţia, care nu încetase o clipă să existe, a legăturilor scriitorului şi literaturii cu frămîntările vieţii sociale, dîndu-i forţe proaspete, sensuri mai adînci, implicaţii mai multilaterale şi legitimări mai temeinice. Dar cu aceasta, intrăm într-un alt capitol.

Scanned with OKEN Scanner

IV

ÎMPREJURĂRI PREGĂTITOARE APARIŢIEI *CONTEMPORANULUI*

Creaţia scriitorilor patruzecioptişti şi a continuatorilor lor fusese, cu succese variate din punct de vedere strict artistic, o literatură militantă, a unor conştienţi luptători cu arma scrisului. În liniile ei mari, cele mai caracteristice, literatura aceasta fusese în concordanţă cu concepţiile uneori formulate teoretic sau literar, rezultatul străduaniilor unor scriitori pentru care obştea exista, o creaţie care exprima suferinţele şi aspiraţiile cercurilor largi, foarte adeseori chiar ale maselor populare. Era, cu alte cuvinte, o literatură puternic ancorată în problemele vieţii contemporane naţionale şi sociale, străduindu-se să dea, sub variate forme, imagini cît mai veridice şi mai concrete ale acestora, în consecinţă folosind cu din ce în ce mai stăruitoare insistenţă în scrisul lor realismul. După Unire, cînd esenţialele năzuinţe ale burgheziei sînt în bună parte împletite, pe plan economic şi politic, cu ale moşierimii, cea dintîi cucerind sau fiind pe punctul să cucerească definitiv poziţiile pentru care luptase, vechile idealuri patruzecioptiste sînt aproape făţiş părăsite, cel puţin în fapte, dacă în vorbe ele vor fi uneori evocate, mai ales din motive demagogice. Ca urmare, cea mai mare parte dintre scriitorii formaţi în această vreme, chiar şi unii din scriitorii mai vîrstnici, dezamăgiţi profund şi ei, aşa cum foarte pătrunzător va observa mai tîrziu Gherea, se îndreaptă ca oameni spre acel „decepţionism“, după cum se ştie nu fără un puternic ecou în creaţia lor literară. Într-adevăr, în opera celor mai mulţi din scriitorii ce urmează generaţiei patruzecioptiste şi chiar a unora din fruntaşii celei de la 1848 : Alecsandri, Bolintineanu, Bolliac, G. Creţeanu, Baronzi, Aricescu, Sihleanu, Pelimon, Grandea, M. Zamfirescu, N. Scurtescu şi alţii, cu excepţii şi alternări de poziţii ce-şi au fiecare explicaţiile lor, apare

Scanned with OKEN Scanner

o tendință spre retragere din acea angajare în lupta socială și națională ce fusese dominantă pînă atunci, un anumit individualism, o anumită blazare, o anumită părăsire a marilor probleme din viața obștească, a poporului, un anumit sentimentalism vag și adesea dulceag, în cel mai bun caz acel trist scepticism și conștiința dramatică a prezenței lui, pe care le consemna, ca pe o adevărată rană a generației sale, Eminescu în *Epigonii*.

Literatura noastră dintre 1860 și 1880, în adevărata ei mișcare și fizionomie, adică dincolo de strălucitele ei piscuri artistice, este poate una din cele mai puțin cunoscute în realitatea vieții ei autentice din întreaga istorie a literaturii române moderne. Dar, dacă ne coborîm cu oarecare atenție ceva mai jos de marile altitudini, dacă ne oprim la ceea ce reprezintă media acestei perioade, la Cornea și Scheletti, la Șerbănescu și Matilda Cugler, la Gregoriade-Bonachi și Volenti, la Nicoleanu și Bodnărescu, uneori la I. Negruzzi și Gane, ba chiar la unele pagini din această vreme ale lui Eminescu și Caragiale, nu putem să nu constatăm că observațiile de mai sus, cu privire la deosebirile de literatura patruzecioptistă — semnalate de altfel, cum am arătat, chiar de patetica mărturisire de credință care era *Epigonii* — sînt întru totul întemeiate.

Dominate de o atitudine mai puțin activă a scriitorului, noile trăsături ale literaturii de după 1860, erau rezultatul acelei dezamăgiri, îndeosebi a intelectualității ce nu aparținea moșierimii și marii burghezii sau nu se identifica idealurilor acestora. Chiar înainte de aceasta, încă la 1855, Kogălniceanu observa și el, într-un articol din *România literară*, scăderea entuziasmului dominant înainte de 1848, din cauza, între altele, a „visurilor... neîmplinite“ [1]; iar în 1881, Maiorescu însuși consemna, de asemenea, într-o apreciere retrospectivă, că entuziasmul de la 1848 „s-a răcit așa de tare, încît o mare parte a societății noastre este cuprinsă

[1] M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc în 1855*, în *România literară*. nr. 4, 22 ianuarie, 1855, p. 53.

Scanned with OKEN Scanner

de un fel de lăncezime sceptică..." [1] pe care de altfel o confirmă atît cercetări mai vechi sau mai recente asupra istoriei politice, sociale şi culturale a acestei epoci [2], cît şi mărturii contemporane fenomenului. Nicoleanu, de pildă, ale cărui consemnări sînt cu atît mai relevante şi cu atît mai elocvente ca mărturii, cu cît sînt ale unui spirit mediu şi ale unui martor contemporan acestei stări de spirit, observă în conferinţa sa din 1867, la care ne-am mai referit, că după căderea revoluţiei de la 1848 spiritul acesteia începu „a declina şi a-şi pierde influenţa binefăcătoare din ideile şi aspiraţiunile generaţiunei care, fiind încă june, nu putu rezista neodihnei, nerăbdării şi decepţiunei ce se nasc totdeauna într-o epocă de criză morală, materială şi politică". [3] lar în faţa acestui „decepţionism", care îi izola pe oameni de societate şi pe unii de alţii, îi determina în genere să evite a se manifesta, apărea ostentativă afirmarea celor ce înţelegeau că prin compromis şi demagogie se poate obţine totul în această societate întemeiată pe minciună.

Aceasta din urmă era starea de spirit care-l izbise pe Zubcu-Codreanu la primul lui contact cu realităţile din România, în 1875, cînd sosise aici, după cum ne relatează în amintirile sale Zamfir C. Arbure [4].

În aceste împrejurări istorice concrete, pasivitatea şi scepticismul, determinat de dezamăgirea de care am vorbit, au îngăduit ca într-o oarecare măsură unele diversiuni, ca aceea a „artei pentru artă" junimiste, să aibă un anumit răsunet

---

[1] Titu Maiorescu, *Critice*, vol. II, Ed. Minerva, Bucureşti, 1908, p. 177.

[2] Cf. G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, ed. a III-a, p. 84 şi urm.; Augustin Deac, *Internaţionala întîi şi România*, Bucureşti, 1964, p. 26.

[3] N. Nicoleanu, *Poezii şi proză...*, ediţie îngrijită de G. Bogdan-Duică, Ed. Minerva, Bucureşti, 1906, p. 119.

[4] Zamfir C. Abure, *În exil. Din amintirile mele*, Craiova, 1896, p. 217. Relatarea lui Abure este de altfel în deplin acord cu un fragment dintr-o scrisoare a lui Codreanu din aceeaşi epocă, publicată în *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independenţă*, vol. I (partea I), Bucureşti, 1954, p. 608—609.

Scanned with OKEN Scanner

și să ducă, cel puțin pentru unii scriitori, la o anumită diminuare a legăturilor artei cu problemele vieții sociale, chiar a realismului în literatura noastră, din această epocă. Este însă deosebit de semnificativ pentru a sublinia prezența contradictorie a celor două culturi: cea progresistă, care continua patruzecioptismul și cea, chiar contradictorie, a claselor stăpînitoare, că după construirea Junimii și apariția *Convorbirilor literare*, un foarte mare număr de cărturari și scriitori s-au ridicat împotriva acelor tendințe literare care păreau sau erau reacționare din programul acestei grupări. Bolliac, Hasdeu, Cipariu, G. Barit, Aron Densusianu, grupul de la *Revista contemporană* și mulți alții mai mărunți au întreprins atacuri repetate împotriva tendințelor „noiei direcții" literare[1]. Fără îndoială, ele au constituit o contribuție la limitarea succesului pe care l-ar fi putut avea în cercuri încă mai largi tendințele literare, în unele privințe obiectiv diversioniste ale Junimii, dacă n-ar fi întîlnit absolut nici o rezistență care să le frîneze, să stabilească un oarecare echilibru, să facă astfel să acționeze mai activ, mai eficace îndeosebi consecințele pozitive ale intervențiilor junimiste în literatură. Dar aceste atacuri n-au dus, în acel moment, la o completă analiză și dezvăluire a realelor și complexelor obiective junimiste și cu atît mai puțin la o înfrîngere a Junimii, deși uneori erau foarte violente, temeinice și susținute. Aceasta, din cauză că, în primul rînd, ele aveau în genere un caracter mai degrabă personal și nu mergeau suficient la esența junimismului în ansamblul lui, iar în al doilea rînd din cauză că nu ofereau în locul teoriilor respinse un punct de vedere deplin elaborat, unitar și evoluat față de ideile de la 1848, corespunză-

[1] În lipsa altor cercetări mai recente și mai documentate, trimitem, pentru a putea urmări cît de cît tabloul foarte larg al adversarilor ce i-a ridicat Junimea împotriva sa, încă de la primele ei manifestări, la lucrarea veche, dar conștiincioasă a lui Bénédict Kanner: *La société litteraire Junimea de Iassy et son influence sur le mouvement intellectuel en Roumanie*, Paris, 1906, p. 147—151, 151—163 și volumul lui Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, I, București, 1944, p. 322—330. După ce lucrarea de față fusese definitivată, a mai apărut, cum am semnalat deja, și monografia *Junimismului* de Z. Ornea.

Scanned with OKEN Scanner

tor aşadar noului moment istoric în care ne aflam. Iată de ce, o bună bucată de vreme, Junimea, care exprima nu numai pe plan politic, dar şi pe plan cultural şi literar o serie din poziţiile monstruoasei coaliţii, aproape concomitent cu care se constituise de altfel, fără îndoială în mod spontan, corespunzînd unei nevoi de acţiune şi reacţiune pe toate planurile, şi-a putut continua multă vreme, suficient de nestingherită, o însemnată latură a activităţii sale şi anume pe aceea care urmărea îndepărtarea scriitorilor în primul rînd, dar — direct sau indirect — şi a publicului larg de la problemele actuale ale societăţii, chiar de la o literatură întru totul realistă, care să evolueze în această direcţie. Această latură a activităţii Junimii, care nu este singura, ea fiind întovărăşită şi de alte aspecte, de astă dată pozitive, cum ar fi lupta pentru calitate, a beneficiat de atmosfera impregnată de pasivitate şi decepţionism ce domnea, de care am vorbit [1].

*

Dezamăgirea, retragerea şi izolarea intelectualilor din această perioadă au avut însă o neprevăzută şi foarte im-

[1] Nu este locul aici să abordăm problema Junimii în ansamblul şi complexul ei, dar în discuţiile ce s-au desfăşurat în anii din urmă, care nu trebuie să fie considerate încă deplin încheiate şi cu toate concluziile trase, ca şi din analiza atentă a fenomenelor reiese limpede caracterul complex şi contradictoriu al acestei grupări literare şi rolul dublu pe care ea l-a jucat în viaţa politică românească, în literatura şi cultura noastră încă de la apariţia ei. Este evident, aşa cum s-a scos în lumină într-o bună măsură de către cercetătorii recenţi ai lui Maiorescu, că Junimea s-a constituit ca grupare culturală şi literară pentru a frîna dezvoltarea tendinţelor sociale, democratice şi în consecinţă chiar realiste în literatura noastră, pentru a transforma arta într-o „nobilă zădărnicie", într-un „repaos al inteligenţei", într-o creaţie neutrală, în care să se vorbească — aşa cum va ironiza Caragiale mai tîrziu — „de munţi, de flori, de fructe, şi din zoologie, de toate dobitoacele domestice şi sălbatice", dar nu de problemele şi frămîntările vieţii sociale. Ibrăileanu a spus-o demult, fără nici un echivoc, opunînd cele două ideologii contradictorii : „dacă în ideo-

Scanned with OKEN Scanner

portantă consecință pozitivă, de natură, pînă la urmă, cu oarecare întîrziere și cu oarecare ocoluri, să reîntărească însuși frontul de luptă din care ei se retrăgeau. O sumă de tineri ce izbuteau să se ridice cu greu din mijlocul poporului sau odraslele burgheziei mici și mijlocii, interesată în dezvoltarea comerțului și industriei în această epocă, îndepărtîndu-se de politică și acțiune, în eficiența cărora nu

---

logia patruzecioptistă vorbește instinctul revoluționar, dorința de renovare — în ideologia junimistă vorbește instinctul reacționar, tendința de rezistență la inovațiuni". (*Spiritul critic în cultura românească*, ed. a III-a, p. 92—93); sau, în 1919: „...îi mai rămăsese... lui Maiorescu o sarcină grea, aceea de a scoate literatura din slujba politicei..." (*Note și impresii*, Iași, 1920, p. 140.) Este aici, în mod clar, unul din aspectele negative, reacționare ale Junimii. Poate că nici n-ar mai fi nevoie să insistăm în această privință, dar pentru a nuanța cît mai mult analiza chiar succintă a unui fenomen atît de complex, ca cel al junimismului, subliniem mai întîi că aceasta nu pune sub semnul întrebării nici buna-credință și buna-intenție, nici chiar patriotismul junimiștilor în frunte cu Maiorescu. Noi sîntem datori astăzi să observăm și să constatăm faptele și, pe baza restabilirii lor, apoi să le apreciem. Fenomenele și mai ales cele din conștiința oamenilor sînt însă foarte complicate. Ele cer o foarte mare familiarizare cu problemele în fața cărora s-au născut și, la un moment dat, o identificare cu punctul de vedere al celui care, în momentul istoric respectiv, cu formația lui, le întîmpină, le judecă și ia o atitudine față de ele, pentru a fi apreciate apoi astăzi, științific, în multilateralitatea sensurilor lor, în raport cu timpul în care au apărut, dar și cu valoarea lor obiectivă. Maiorescu, Carp, Rosetti, Pogor, Negruzzi, întemeietorii Junimii, erau fără îndoială niște tineri cultivați, bine intenționați, acționînd nu cu conștiința că slujesc o clasă sau o categorie socială, ci sincer convinși că întreprind o acțiune patriotică, pentru înlăturarea unor rele sociale generale, obiective și pentru propășirea țării. Decît că ei acționau, apreciind fenomenele sociale, politice, culturale și literare, de pe pozițiile părții celei mai luminate și mai avansate ale clasei lor, care rămînea totuși o clasă retrogradă în ansamblu. De aceea ei vedeau, bine intenționați fiind, dar cu formația lor, cum se zice, că o sticlă e pe jumătate goală, iar nu că e pe jumătate plină, vedeau numai latura negativă, întunecată — nici vorbă, existentă — a fenomenelor datorate schimbărilor ce se petrecuseră și se petreceau îndeosebi în urma evenimentelor europene de la 1848. Ei, din cauza formației, concepțiilor

mai credeau, se îndreptau, pentru a se izola, nu numai spre o literatură personală, subiectivă şi decepţionată ; unii dintre ei se îndreptau şi spre studiu, în biblioteci, laboratoare şi clinici, îndeosebi spre cercetarea concretă, ştiinţifică. Foarte mulţi dintre ei, în această perioadă, se specializau în domenii (geologie, mineralogie, chimie, fizică, biologie, botanică) în care dezvoltarea economică a României le făcea

---

şi opticii lor de clasă, oricît de înnobilată de cultură, raţionalism, umanism şi patriotism, nu izbuteau să înţeleagă că toată acea stare de lucruri era totuşi consecinţa unor împrejurări obiective concrete, nu izbuteau nici să vadă fenomenele sociale în mijlocul cărora trăiau cu obiectivitate, în complexitatea lor reală, cu ce era nepotrivit, rău sau degradat, dar şi cu ce putea oferi bun, cel puţin ca punct de plecare. Din acest punct de vedere, mult mai lucid în analiza realităţii sociale se dovedeşte Eminescu care, un deceniu mai tîrziu, e adevărat, combătînd „formele fără fond", în *Bălcescu şi urmaşii săi,* nu numai că nu condamna ideile de la '48 şi continuarea lor, cum făceau junimiştii şi cum — teoretic, dar nu în practica sa artistică — făcea uneori însuşi Caragiale, dar sesizează că politicianismul şi demagogia, pseudocultura etc. vremii sale nu erau decît *degradarea* ideilor de la 1848, transformate în marfă pentru înşelat mulţimile prin gazete şi la întruniri publice.

Aşa stînd lucrurile cu junimiştii, cu această explicabilă insuficientă înţelegere a fenomenelor sociale contemporane lor, era firesc ei să nu poată ajunge nici la diagnosticul exact al bolei societăţii româneşti, nici, cu atît mai puţin, la cele mai juste soluţii. Comparînd cu Apusul viaţa noastră publică, ştiinţa, cultura, literatura, artele noastre, fără să ţină seama de împrejurări istorice, Maiorescu şi junimiştii pretindeau României să fie în aceste domenii egală dintr-o dată cu ţări mult mai avansate sau dacă nu era în stare — şi dintr-o dată nu putea fi în stare — să renunţe cu totul la orice încercare pe aceste tărîmuri pentru totdeauna. De aceea, cu optica formaţiei lor, ei nu izbuteau să vadă nici necesităţile concrete istorice din care se năştea acest „spirit de imitaţie", nici ceea ce totuşi, în toate domeniile, însemna progres în ţara noastră, nici în ce măsură din „formele fără fond", condamnate fără o analiză suficient de adîncă şi suplă, unele lucruri erau pozitive, începuturi necesare ce puteau deveni utile puse în practică cu bună-credinţă şi pricepere, ei nu izbuteau să vadă mai cu seamă nici în ce măsură era necesară înlăturarea caricaturizării unor forme noi, iar nu înlăturarea introducerii lor.

Scanned with OKEN Scanner

mai necesară prezența și contribuția, oferindu-le mijloace de existență și chiar de dezvoltare a cercetărilor în anumite limite, în măsura în care acestea erau necesare capitalismului. „Burghezia — spune Engels în *Materialismul istoric*, referindu-se la burghezia europeană occidentală — avea nevoie pentru dezvoltarea producției sale industriale de o știință care să cerceteze proprietățile corpurilor naturale și

---

Nu este mai puțin adevărat însă că, în ciuda unilateralității vederilor și atacurilor lor, prin violenta lor critică pe toate tărîmurile și îndeosebi pe cel literar, care pe noi ne interesează aici în primul rînd, Junimea, ca urmare într-o măsură a unei reale intenții, dar și depășind această intenție, a minimalizat, ridiculizat și, ca atare, a scos din circulație sau a descurajat să mai apară o sumă de scriitori lipsiți de talent, făcînd să se dezvolte conștiința că literatura pentru a exista are nevoie de idei, în sensul cel mai nobil și mai adînc al cuvîntului, dar nu numai de idei, de *conținut*, ci neapărat și de o cît mai valoroasă expresie artistică. Sporirea exigenței față de scriitori e astfel unul din principalele merite obiective ale Junimii. Trebuie să recunoaștem însă că, paralel cu aceasta, Junimea promova în paginile *Convorbirilor literare* — ca să ne limităm la ceea ce fusese luat în discuție — o poezie de dragoste și a naturii despre care cu multă îngăduință putem spune că, făcînd excepție pentru *Pastelurile* lui Alecsandri, cel puțin în primii ani, era realmente superioară celei combătute de Maiorescu (nu neapărat celei care apăruse mai înainte sau apărea în epocă, unde se puteau afla și lucruri superioare). Această unilateralitate în exigență de asemenea anunță o lumină semnificativă, pe care nu o putem trece cu vederea, asupra realelor tendințe : de denigrare a poeziei cu conținut politic, social, democratic, urmărite în acel moment de Junimea și criticul ei. Nu mai puțin însemnat însă, pe de altă parte, este, între meritele ei, faptul că Junimea dovedea o incontestabilă suplețe în fața adevăratelor talente, faptul de a nu fi fost „dogmatică“ în aprecierea și promovarea scriitorilor, admițînd în propria lor revistă — și nu pentru că n-ar fi fost corifeii ei suficient de sesizanți, ci cu bună știință — opere literare care din punctul de vedere al conținutului, al tendințelor contraziceau tezele junimiste (cum e cazul *Epigonilor*, al *Scrisorii a III-a*, ca să amintim numai pe cele pentru care avem mărturii certe ; desigur însă și a multor altora), dar care se dovedeau deplin realizate, produse ale unor autentice talente. Nu e mai puțin adevărat iarăși — și acest lucru, de asemenea, nu trebuie minimalizat — că Maiorescu făcea în mod intenționat o confuzie menită să de-

modul cum acţionează forţele naturii.“ Lucrul acesta era adevărat şi pentru România din această perioadă de dezvoltare a capitalismului, după revoluţia de la 1848 şi Unirea de la 1859, aceasta din urmă determinînd, prin crearea unei pieţe interne mai largi, un avînt şi mai mare comerţului şi industriei româneşti. Specialişti în domeniul ştiinţelor, îndeosebi în domeniul ştiinţelor naturii, deveneau

---

ruteze spiritul public, că el nu minimaliza, cum ar fi fost legitim, poeziile proaste cu teme politice, ca pe orice poezie proastă, ci ajungea la concluzia falsă că politica, de fapt temele sociale şi actuale, prin definiţie constituie cauza slăbiciunii creaţiilor respective şi în consecinţă ele trebuie considerate teme excentrice literaturii, teme ce trebuiau ocolite de cei ce nu voiau coborîrea nivelului artei. E suficient să observăm că dacă la toate obiecţiile sale cu privire la scăderile poeziei noastre de la 1867, Maiorescu ar fi căutat exemplele ilustrative în poeziile de dragoste sau despre natură din bogata floră poetică a epocii, ele nu i-ar fi lipsit şi ar fi putut în felul acesta ajunge, dacă ar fi aplicat aceeaşi logică, la concluzia absurdă că iubirea şi natura „ne-au surpat mica temelie artistică...“ etc., etc., că tema iubirii şi a naturii ar trebui excluse din literatură. Cum Maiorescu n-ar fi putut face şi nici n-a făcut această confuzie, e evident că cea pe care am amintit-o mai sus a fost intenţionată. Şi de aici rezultă, firește, de asemenea, unul din aspectele incontestabil tendenţioase, reacţionare ale criticii literare maioresciene din această etapă.

Am spus numai aceste cîteva cuvinte în legătură cu Junimea şi Maiorescu, nu pentru a rezolva aici această problemă, în cîteva rînduri, ci pentru a sublinia din nou complexitatea ei, pentru a releva că pe bună dreptate cercetările noastre de istorie literară din ultima vreme au scos la iveală o serie de trăsături pozitive ale Junimii şi ale activităţii lui Maiorescu, trăsături care n-au rămas fără roade în ansamblul dezvoltării literaturii române, dar nu mai puţin pentru a observa că ele nu trebuie să ne împiedice a recunoaşte caracterul profund contradictoriu al fenomenelor în discuţie, din care trăsăturile negative nu lipsesc, reacţionarismul acestora anume cerînd istoric replici ce au venit pe toate planurile. E concludent de altfel că adversarii Junimii şi mai cu seamă cei mai pregătiţi, mai obiectivi, mai ştiinţifici şi mai întemeiaţi pe principii, adică cei de la *Contemporanul*, în frunte cu Gherea, nu numai că n-au negat în bloc activitatea Junimii şi a lui Maiorescu personal, dar o elogiau în ce avea ea pozitiv, cum este în cazul apărării literaturii de impostori, de simpli

Scanned with OKEN Scanner

acum din ce în ce mai necesari. Aşa se explică, în această vreme, în ţara noastră fenomenul îndreptării unor numeroşi tineri, unii din ei izbutind chiar să studieze în străinătate, spre domeniile ştiinţelor concrete, şi chiar acela al unui incontestabil avînt în dezvoltarea ştiinţifică. Cum în întreaga Europă progresele ştiinţei, ale unei ştiinţe materialiste, erau uriaşe [1], datorită condiţiilor istorice de la noi şi a înrîuririi ce o vor exercita, la întoarcerea lor în ţară, tinerii ce studiaseră în Apus, în România începe în acest timp dezvoltarea unui interes, nu inexistent nici pînă atunci, dar acum tot mai mare, pentru ştiinţă şi materialism, pe care instituţii ştiinţifice ce vor fi întemeiate îl vor răspîndi şi mai mult.

Oferind prima monografie mai largă şi mai temeinică asupra revistei *Contemporanul*, Savin Bratu, mai ales prin titlul unui întreg capitol : *În genul „Sovremennik"*, menit să definească oarecum profilul revistei ieşene, dă impresia că exclusiv modelului oferit de celebra revistă rusă se datora tendinţa materialistă de explicare a lumii şi de popularizare

---

scribi lipsiţi de talent. „Dl. Maiorescu — scria Gherea — om luminat, instruit... cunoscător al literaturii europene, om cu gust artistic şi cu tact critic... a stat de strajă înaintea edificiului literaturii române... E de ajuns să citim acele probe de poezii monstruoase, strînse de d-sa, pentru a vedea ce mărginiţi, ce nulităţi, ce secături aveau dorinţa şi îndrăzneala să ceară un loc în literatura românească, şi dl. Maiorescu a avut glasul destul de tare şi destulă autoritate a da în lături pe aceşti îndrăzneţi pretenţioşi... Repetăm, acesta e un merit foarte mare al d-sale". Ceea ce recunoştea Dobrogeanu-Gherea, în focul unei polemici, nu vom ezita să confirmăm şi noi astăzi, cu atît mai mult cu cît mijloacele noastre de analiză şi perspectiva istorică ne îngăduie să surprindem în toată amploarea lor importantele contribuţii pe această linie ale lui Maiorescu şi ale Junimii la dezvoltarea literaturii noastre.

[1] În legătură cu aceste probleme, ale dezvoltării ştiinţei, în afară de textele clasice din Marx şi Engels, se poate consulta, cu mare folos, lucrarea lui Walter Hollitscher : *Natura în lumina ştiinţei*, Bucureşti, 1962, îndeosebi p. 67 şi urm. Sugestii extrem de interesante asupra sensului filozofic al progreselor ştiinţelor şi asupra consecinţelor acestor progrese oferă pagini numeroase din *Dialectica naturii* a lui Engels. Deosebit de substanţială şi de interesantă este în această privinţă cartea foarte recentă a lui Georges Gusdorf : *De l'histoire des sciences à l'histoire de la pensée*, Paris, ed. Payot, 1966, 336 p.

Scanned with OKEN Scanner

a ştiinţei, căreia I. Nădejde îi oferea un loc atît de însemnat. Era însă de fapt aici nu numai un răspuns la cerinţele istorice ale momentului din România, dar şi continuarea firească a unui proces îndelung de creştere, în cercuri tot mai largi, a interesului pentru ştiinţă şi materialism în ţara noastră, interes care se manifestase încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea într-o mai slabă măsură, în orice caz tot mai puternic în prima jumătate a secolului al XIX-lea [1]. Este, de altfel, impresionant să vedem cum în cea de a doua jumătate a secolului trecut manifestările care atestă interesul pentru ştiinţă în genere, pentru ştiinţe naturale şi materialism îndeosebi, capătă o frecvenţă din ce în ce mai mare. Astfel, încă din 1850, Iuliu Baraş, om cu o meritorie activitate în propagarea materialismului în ţara noastră, publică o lucrare *Minunile naturii,* întregită doi ani mai tîrziu cu alte două volume, care aduc preţioase elemente de orientare materialistă în cercetarea naturii. Tot el, în 1859, publica studii ca : *Boalele unor meserii* şi *Patimi produse de unele meserii,* care vădesc nu numai o orientare materialistă în cercetarea cauzelor boalelor, dar o preocupare de a lega ştiinţa în genere, medicina în speţă, nu numai de cauze concrete, materiale, dar chiar de cauze sociale — ceea ce constituia un incontestabil progres în spiritul ştiinţific românesc, cu consecinţe largi în spiritul public, anticipînd în domeniul medicinii pe Codreanu [2], pe Şt. Stîncă [3], urmaţi şi aceştia apoi de mulţi alţii. În deceniul de după Unirea Principatelor, aceste tendinţe se accentuează şi ele se vădesc într-o amplă dezvoltare prin stăruitoarea acţiune de organizare a activităţii ştiinţifice în diverse şcoli superioare sau societăţi

---

[1] Vezi studiul *Ştiinţa în periodicele din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea,* în volumul lui Al. Dima, *Studii de istorie a teoriei literare româneşti,* Bucureşti, 1962, p. 204—252.

[2] Într-o scrisoare către dr. Russel, Codreanu spune că teza lui de doctorat în medicină va trata tema : *Degenerarea societăţii omeneşti din punct de vedere social-sanitar* — vezi *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independenţă,* vol. I, partea I, Bucureşti, 1954, p. 617.

[3] Lucrarea cea mai însemnată a doctorului Stîncă, în acest domeniu, este : *Mediul social ca factor patologic* (1891), care a avut un important răsunet în epocă.

Scanned with OKEN Scanner

științifice. Astfel în 1860 și 1864 se întemeiază Universitățile din Iași și București, urmate cam în aceeași vreme de școala, devenită apoi Facultatea de medicină din București ; în 1862, de Societatea română de științe la care activează P. S. Aurelian, Baraș, Bacaloglu ; la 1864, de Societatea de științe naturale, care va scoate și revista *Natura*, la care activează N. Crețulescu, C. Davila, P. S. Aurelian, Gr. Ștefănescu, Bacaloglu, Exarcu ; la 1867, de Societatea Academică, la început menită mai ales lucrărilor filologice, mai tîrziu însă lărgindu-și cîmpul de activitate ; în 1868, de Societatea de științe fizico-naturale și cam în aceeași vreme încă altele : Ateneul român, Societatea pentru învățătura poporului român ; iar mai tîrziu ceva, Societatea de geografie (1875) și Societatea politehnică (1881) [1].

Nu e de loc lipsit de semnificație, pentru ponderea ce o căpătau problemele științifice sau tehnice, cu explicarea lor în sfera de interes a publicului, că revistele literare chiar, uneori conduse direct de scriitori, le fac un loc din ce în ce mai însemnat. Ele își au locul lor încă de la 1855 în *România literară*, a lui Alecsandri ; în 1861—63, în *Revista română*, a lui Odobescu, intitulată de altfel complet : *Revista română pentru știință, literatură și artă*, la care colaborează, pe lîngă scriitori, oameni de știință ca Gr. Ștefănescu, Gr. Cobîlcescu și alții, în sfîrșit între 1872—1876 în revistele *Tranzacțiuni științifice și literare* și *Revista contemporană*, subintitulată : „litere, arte, științe", contopindu-se apoi cu *Revista literară și științifică* (1876), condusă de doctorul Brîndză, și devenind *Revista contemporană literară și științifică* (1876). În cadrul *Revistei contemporane*, de pildă, aflăm articole sau studii științifice *Despre condiționarea civilă a femeii*, de G. Schina, *Lupta pentru existență*, de Antonescu, *Higiena săteanului*, de dr. Rîmniceanu, cu atît mai interesante cu cît îndreptau atenția spre legăturile științei cu viața socială și chiar spre analiza societății, anticipînd astfel *Contemporanul* pe numeroase laturi. Acestora li se adăugau multe altele, din care nu pot fi trecute cu ve-

[1] Vezi, cu amănunte suplimentare, în această privință : *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, 1964, p. 221 și urm. Cum și N. Gogoneață, *Filozofia lui Vasile Conta*, București, 1962, p. 21 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

derea *Schiţe filozofice : Spiritualism şi materialism (epistolă adresată domnului B. P. Hasdeu)* şi suita de prezentări de pe poziţiile materialismului a mişcării ştiinţifice europene : *Cîteva din siluetele epocei*, ambele ale lui Ştefan C. Michăilescu. Cu atît mai mult este semnificativă şi trebuie reţinută în această vreme apariţia regulată şi îndelungată (de la 15 februarie 1870 pînă în 1882) a *Revistei ştiinţifice*, consacrată exclusiv problemelor ştiinţifice, atît la nivel mai înalt, cît şi la nivelul popularizărilor. Condusă de P. S. Aurelian, Gr. Ştefănescu şi C. F. Robescu, revista are printre colaboratori numeroşi oameni de ştiinţă cu prestigiu din toate domeniile. Aflăm astfel aici, printre aceştia, pe dr. Sergiu, dr. Davila, dr. Cantemir (între altele, cu un studiu despre cîteva boale introduse prin alimentaţie), dr. Felix (între altele, cu un articol : *Noţiuni de igienă privată)*, St. Hepites, dr. Brîndză, Em. Bacaloglu (între altele, cu un articol *Puteri oculte)*, Paul Tanco *(Cometele şi poziţiunea lor în univers)*, D. C. Găbunea, vorbind despre ravagiile tifosului în ţara noastră şi mulţi alţii. Ca o curiozitate, dar şi ca o mărturie semnificativă a permanentului contact, ce nu va rămîne fără urmări, dintre scriitori şi mişcarea ştiinţifică a vremii, amintim că A. I. Odobescu publică în acest periodic faimosul său articol împotriva lui Bolliac : *Fumuri arheologice scornite din lulelele preistorice.*

Răspîndirea şi ponderea pe care o căpătau ştiinţele naturale, deci cunoaşterea materialistă a lumii, chiar în formele ei cele mai elementare, în societatea românească de atunci, o ilustrează în mod deosebit atitudinea lui Maiorescu din articolul *Învăţămîntul primar ameninţat* (în *Convorbiri literare* din 1 aprilie 1870), în care se opunea încredinţării posturilor de învăţători la ţară preoţilor, tocmai întrucît ei nu aveau pregătirea cuvenită pentru predarea ştiinţelor naturale, necesar a fi predate, de altfel cum arăta chiar el, în contrazicere cu dogma religioasă. Ştiinţa şi religia sînt două domenii deosebite şi opuse, spunea Maiorescu, întîlnindu-se în opinii cu ceea ce spunea, cam în aceeaşi vreme, geologul Gr. Ştefănescu [1]. Că Maiorescu, douăzeci de

[1] În articolul *Diluvii sau potoape*, publicat în *Revista ştiinţifică*, 1870. Vezi *Din istoria filozofiei*, vol. III, Bucureşti, 1960, p. 194—195.

Scanned with OKEN Scanner

ani mai tîrziu, s-a contrazis [1], aceasta nu e decît o punere în lumină a trecerii lui într-o fază în care simţea mai puternic nevoia unei reacţiuni faţă de tendinţele materialiste şi progresiste ce-i păreau a deveni ameninţătoare pentru poziţiile ce le apăra. Nu e lipsită de semnificaţie, de altfel, în această ordine de idei, nici însemnarea lui Maiorescu din decembrie 1885, cînd observa, comentînd pe loc, pentru el însuşi, „un interes (periculos de mare) pentru pozitivism" [2], în care el vedea inclus, cu nesiguranţa terminologiei de pe atunci, şi interesul pentru materialism.

În această perioadă, prin articole din reviste, ca cele amintite pînă aici, prin cărţi, cursuri universitare şi conferinţe îşi răspîndesc larg convingerile, mai cu seamă în domeniul ştiinţelor naturii, dar nu numai aici, trecînd cu hotărîre de la explicaţiile teologice, idealiste la cele materialiste nenumăraţi tineri din noua generaţie de oameni de ştiinţă români. Astfel, în 1864, C. Exarcu publică lucrarea sa : *Introducţiune în ştiinţele naturale,* în care, chiar dacă există şi unele contradicţii, poziţia materialistă e totuşi precumpănitoare. Un an mai tîrziu, doctorul N. Negură, considerat „primul om de ştiinţă român care s-a manifestat ca un materialist conştient" [3], într-o serie de lucrări ale lui şi îndeosebi în *Viaţa, existenţa şi moartea,* consideră că lumea este constituită din materie în mişcare, că materia e infinită şi eternă, arătînd, pe de altă parte, că facultăţile spirituale umane sînt în strictă legătură cu activitatea organică a creierului. De altfel, în această perioadă (1866) în interesanta sa lucrare de popularizare *Omul fizic şi intelectual,* Ion Ghica însuşi, deşi în anumite momente face concesii teologiei, nu dezminte raţionalismul şi luminismul său avansat şi aduce nenumărate elemente materialiste în explicarea apariţiei şi dezvoltării omului pe pămînt, în explicarea constituţiei fiinţei sale fizice şi sipirituale.

Acestor manifestări, care erau departe de a fi absolut izolate, cu atît mai mult cu cît ele se produceau în sînul sau

---

1 Vezi, E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*, Bucureşti, 1943, p. 44 şi Tudor Vianu, *Înţelegerea lui Titu Maiorescu,* în *Viaţa românească,* nr. 8, 1963, p. 53.

2 Titu Maiorescu, *însemnări zilnice*, vol. II, Bucureşti, f.a., p. 325.

3 Vezi *Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România*, p. 255.

Scanned with OKEN Scanner

prin intermediul societăților, instituțiilor, revistelor științifice de care am pomenit mai înainte, li se adaugă articolele de specialitate, în spirit materialist, ale doctorului psihiatru A. Suțu, publicate în jurul anului 1870 și după aceea în *Gazeta spitalelor* și *Gazeta medico-chirurgicală a spitalelor* [1]. El se ridică împotriva tendințelor empirice, învechite, împotriva explicărilor idealiste în biologie, pledînd cu hotărîre pentru metodele experimentale în cercetare și insistînd asupra dependenței spiritului de ființa fizică umană, căutînd explicarea fenomenelor psihice tocmai în geneza lor din organismul omului. Em. Bacaloglu, tînăr profesor de fizică din aceeași epocă, prin cursurile sale, printr-o serie de cărți și articole publicate în reviste și gazete, are, de asemenea, o însemnată contribuție la lărgirea și adîncirea acestor idei materialiste. Un loc însemnat în șirul impresionant de personalități ce au contribuit, în această perioadă, la dezvoltarea științei românești ocupă savantul geolog Gr. Ștefănescu, care, și el, în cursuri, conferințe, articole răspîndea ideile materialiste ale științei, îndeosebi darwinismul în ce privește omul, pledînd pentru o filozofie strîns legată de cuceririle științelor naturii și insistînd, cum este în lucrarea sa *Locul omului în natură* (1876) asupra importanței științei materialiste, eliberată de prejudecăți de orice fel, pentru progresul omenirii. E interesant de reținut, pentru a aprecia mai bine răsunetul acestor idei materialiste, că în această vreme chiar învățați ceva mai vîrstnici, cum era Gr. Cobîlcescu, la început partizan al unor concepții științifice mai înapoiate în geologie, cum era catastrofismul lui Cuvier, devine, după cum reiese din relatările elevilor și apropiaților săi N. Leon, Victor Babeș și alții, ca și din unele lucrări ale sale de după 1880, sub presiunea progreselor realizate în această direcție, un partizan al materialismului în științele naturii.

Într-un articol din 1899, evocînd figura prietenului său Ștefan C. Michăilescu, a cărui însemnată contribuție la răs-

[1] În legătură cu activitatea doctorului Suțu, pe linia aplicării și răspîndirii concepțiilor materialiste, vezi *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, p. 256—257 și, mai pe larg, articolul lui Gh. Brătescu: *Contribuția doctorului Suțu la pătrunderea spiritului filozofic în știința noastră medicală*, în *Cercetări filozofice*, nr. 3, 1959.

Scanned with OKEN Scanner

pîndirea ideilor materialiste în ţara noastră o vom sublinia imediat, Anghel Demetriescu amintea pentru perioada studiilor lor, în ultimii ani ai domniei lui Cuza şi după aceea, referindu-se la tendinţele materialiste de diferite nuanţe din Europa, că „un curent general împingea tinerimea universitară către această noutate filozofică“ [1]. Spiritului acesta în continuă dezvoltare din cultura românească a epocii ce o străbatem i se datoreşte faptul, într-o măsură subliniat de noi şi pînă acum, că numeroase reviste cu caracter predominant literar făceau, în definitiv încă de mai demult, de la *Propăşirea* sau chiar mai dinainte, adeseori un loc din ce în ce mai larg părţii ştiinţifice, popularizării ştiinţei, prezentării şi discutării teoriilor ştiinţifice mai noi, în genere pe o linie materialistă, asociindu-şi pentru acest sector colaboratori dintre oamenii de ştiinţă contemporani din cei mai calificaţi. Cînd se vorbea, în trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat, despre adversarii Junimii, se amintea şi despre *Revista contemporană,* considerată mai mult ca un adversar întîmplător, împinsă din imprudenţă la o ciocnire cu un adversar disproporţionat de puternic şi strivită pînă la urmă de cele două nimicitoare articole ale lui Maiorescu *(Beţia de cuvinte* şi *Răspunsurile Revistei contemporane).* Dar niciodată nu s-a căutat să se vadă rădăcinile reale ale antagonismului mai profund ce opunea de fapt cele două direcţii în gîndirea ştiinţifică românească, reprezentate de revista amintită şi de Junimea. Cu laturile ei pozitive şi negative contradictorii, Junimea concretiza în ştiinţă, în genere şi în măsura în care îşi manifesta punctele de vedere în această direcţie, în linii mari o direcţie idealistă, antimaterialistă, dezvoltată mai tîrziu, în chip firesc, după cum se va vedea, într-o direcţie antimarxistă. *Revista contemporană,* cu toată modestia colaboratorilor săi literari, care reprezentau totuşi o tendinţă literară ce se cuvine a fi studiată în ansamblu mai îndeaproape în ce priveşte poziţia şi conţinutul ei de idei, marchează un moment pe drumul acesta al dezvoltării interesului pentru ştiinţă şi materialism în spiritul public al timpului. A apărut, între 1872 şi 1876, din iniţiativa lui D. A. Laurian şi Şt. Michăilescu, în jurul cărora s-au grupat

[1] Anghel Demetriescu, *Opere,* ediţie îngrijită de O. Papadima, Bucureşti, 1937, p. 378.

Scanned with OKEN Scanner

nu numai numeroşi scriitori, între care însuşi Alecsandri, dar şi numeroşi oameni de ştiinţă de prestigiu : Gr. Cobîlcescu, dr. Davila, Em. Bacaloglu, D. Brîndză şi alţii, făcînd parte dintr-o adevărată familie de reviste : *Tranzacţiuni ştiinţifice şi literare, Revista contemporană (litere, arte, ştiinţe), Revista literară şi ştiinţifică, Revista contemporană literară şi ştiinţifică,* amintite şi mai înainte. Afirmînd că ştiinţa „este pîrghia care va ridica pe om la treapta legitimelor sale aspiraţii", revista *Tranzacţiuni literare şi ştiinţifice,* care deschidea seria celorlalte, încadrîndu-se în largul proces schiţat de dezvoltare a spiritului ştiinţific şi de pătrundere mai adîncă a lui în toate domeniile de activitate ale unor cercuri tot mai numeroase, declara, încă de la început, în programul său : „În dorinţa de a fi utili în sfera ce avem datoria a ne mişca, păşim în arenă. *Acţiunea prin ştiinţă,* iată rexilul [sic !] nostru. Ştiinţa în general, ştiinţa forţelor şi a principiilor, ştiinţa naturei, spiritului şi umanităţei vor forma conţinutul acestei reviste enciclopedice".

În aceste reviste cei doi conducători, şi mai cu seamă cel din urmă, fac loc unor numeroase articole şi studii menite să răspîndească şi mai larg în public concepţiile materialiste despre lume. În felul acesta, ei pregăteau, alături de alţii asupra cărora vor reveni în mod deosebit, dată fiind importanţa contribuţiei lor pe acest tărîm, capacitatea oamenilor de a păşi spre o concepţie materialistă despre om şi despre societate, în cele din urmă, spre o concepţie materialistă despre cultură şi artă. D. A. Laurian, în activitatea căruia se pot afla numeroase confuzii şi contradicţii, prin articolele sale publicate în aceste reviste afirmă totuşi cu hotărîre existenţa obiectivă a lumii şi atotputernicia raţiunii, care trebuie să predomine cercetarea tuturor problemelor, de orice natură, declarîndu-se pe de altă parte un adversar al agnosticismului. Ceea ce în trecut nu era cunoscut şi putea părea misterios, spunea el, astăzi a devenit un adevăr general recunoscut ; ceea ce astăzi nu este cunoscut şi pare insondabil, într-un viitor mai apropiat sau mai depărtat va fi lămurit, va deveni cunoscut şi explicat.

Un loc mult mai însemnat în dezvoltarea gîndirii materialiste din ţara noastră în această epocă ocupă însă Şt. C. Michăilescu. Acceptînd şi afirmînd materia ca singura formă a existenţei, infinită şi indestructibilă, combătînd cu hotărîre

Scanned with OKEN Scanner

spiritualismul şi alte tendinţe ce mai dominau în ştiinţă, îndeosebi în biologie şi psihologie, într-o serie de articole şi mai cu seamă în cel intitulat *Spiritualism şi materialism* (1873), ca şi în lucrarea mai tîrzie: *Introducere în psihofizică* (1892), Michăilescu respinge idealismul şi agnosticismul, declară că nimic nu poate fi inaccesibil minţii noastre, că progresul cunoaşterii lumii materiale este nelimitat, susţine evoluţiunea şi darwinismul, dezvoltă teza abordată încă de mai înainte a determinării vieţii noastre spirituale de către funcţiunea organică a creierului, opunîndu-se cu temeinicie celor ce voiau să justifice prin existenţa activităţii spirituale, „sufleteşti" a omului, existenţa sufletului, în afara materiei, opunîndu-se de asemenea şi celor ce considerau „inexplicabilă" această activitate spirituală umană.

După cum se vede, Şt. C. Michăilescu, deşi, ca mai toţi materialiştii vremii aceleia de la noi, nu era lipsit de confuzii şi limite, a adus o contribuţie însemnată la dezvoltarea şi răspîndirea ideilor materialiste în ţara noastră, susţinînd convingerile sale în mod insistent, în numeroase articole şi cu prilejul unor relativ răsunătoare polemici ce le-a angajat pe aceste teme.

O adevărată culme şi sinteză a tuturor numeroaselor manifestări, din perioada de după 1860 pînă în jurul anului 1880, împotriva idealismului şi în favoarea materialismului în ştiinţă şi în filozofie o constituie opera lui Vasile Conta. Lucrări de mai mare sau mai mică amploare, substanţialul capitol din lucrarea de sinteză asupra dezvoltării gîndirii sociale şi filozofice în ţara noastră [1] consacrat lui Conta şi lucrărilor sale, ne îngăduie să nu intrăm aici într-o analiză amănunţită a gîndirii lui. Ne mărginim doar să observăm cum, în linii mari, în toate domeniile esenţiale ale gîndirii materialiste din ţara noastră, filozoful acesta face paşi mai departe în surprinderea şi precizarea unor fenomene sau în înţelegerea lor justă, contribuie la răspîndirea acestor idei între contemporanii săi prin studiile publicate, constituie un însemnat punct de plecare pentru dezvoltarea şi răspîndirea acestor concepţii datorită înrîuririi pe care a exer-

[1] În legătură cu V. Conta şi ideile sale se pot consulta îndeosebi: *Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România*, p. 266—293 şi N. Gogoneaţă, *Filozofia lui Vasile Conta*, Bucureşti, 1962.

Scanned with OKEN Scanner

citat-o nu numai asupra contemporanilor, dar și asupra urmașilor. Într-adevăr, prin lucrările sale mai de seamă, scrise și publicate în cea mai mare parte cam între 1874 și 1882 : *Teoria fatalismului, Teoria ondulațiunii universale, Încercări de metafizică materialistă, Bazele metafizicii, Primele principii care alcătuiesc lumea* și altele, în ciuda titlurilor lor care uneori au indus în eroare, Conta s-a afirmat, nu fără limite și confuzii, nu fără simplificări, tendințe mecaniciste și vulgarizatoare, totuși ca un incontestabil materialist conștient, întemeind concepțiile sale filozofice materialiste, generalizările la care ajungea pe dezvoltarea științelor naturii din țara noastră și din întreaga Europă, dovedindu-se un om familiarizat cu problemele și ultimele cuceriri din științele concrete, îndeosebi din geologie, chimie, fizică, biologie. Cum în această epocă, după cum se arată de către cel mai atent cercetător al lui Conta de pînă acum, „dezvoltarea științelor naturii a dus la descoperirea dialecticii obiective a naturii“ [1], filozoful nostru, cercetînd cu atenție, generalizînd cu prudență și severitate, deși încă prizonier al unor concepții învechite, a izbutit să aducă însemnate contribuții la procesul de dezvoltare al materialismului în gîndirea românească, a izbutit să introducă în acest proces în mod spontan ideea dialecticii [2] și astfel să ducă gîndirea materialistă din țara noastră pînă în pragul materialismului dialectic conștient. În toate domeniile pe care le-a abordat prin lucrările sale, în domeniul susținerii materialității lumii, în domeniul determinismului, unde prin *Teoria fatalismului* aduce interesante contribuții la determinarea cauzelor materiale ale fenomenelor fizice, psihice și chiar economice sau sociale, în domeniul teoriei evoluției ca și al teoriei cunoașterii, Vasile Conta, încă o dată, nelipsit de limite și confuzii, nesituîndu-se la nivelul cel mai avansat al științei și gîndirii europene din acel moment, reprezintă totuși indiscutabil o contribuție din cele mai însemnate la afirmarea și răspîndirea ideilor materialiste în țara noastră. Este cu atît mai impunătoare și cu atît mai demnă de luat în considerație în cadrul examinării unor fenomene care ne duc la înțelegerea apariției și sensului unor mișcări și idei literare cum sînt

[1] N. Gogoneață, *op. cit.*, p. 187.

[2] Vezi *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, p. 291.

Scanned with OKEN Scanner

cele de la *Contemporanul* contribuţia lui Conta la dezvoltarea şi afirmarea gîndirii materialiste în România cu cît, expresie a împrejurărilor istorice concrete de la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea din ţara noastră, ideile lui sînt formulate nu întîmplător, ici, colo, ci într-o concepţie unitară despre lume şi existenţă. Ele solicită în al doilea rînd toată atenţia, atunci cînd e cercetat ansamblul fenomenelor, întrucît au exercitat o înrîurire deosebit de mare asupra tineretului intelectual din ţara noastră în cel de al patrulea sfert al secolului trecut, între alţii asupra celor ce aveau să devină socialişti sau chiar erau socialişti, ca şi asupra celor ce aveau, sub o formă sau alta, să joace un rol în dezvoltarea literaturii române. Ca o culme şi o sinteză a întregii mişcări materialiste din această etapă, se poate spune, cu atît mai mult, că Vasile Conta a exercitat deci, atît direct, cît şi indirect, o reală înrîurire asupra dezvoltării noastre literare de la sfîrşitul secolului trecut. Faptul că în lucrările sale sînt uneori făcute şi unele aprecieri privitoare la literatură este într-o măsură un argument în sprijinul acestei afirmaţii, dar este mai cu seamă dovada evidentă că dezvoltarea gîndirii materialiste, îndeosebi în ştiinţele naturii din ţara noastră, nu putea rămîne fără consecinţe din cele mai însemnate pentru dezvoltarea gîndirii filozofice şi a literaturii însăşi. Faptul că la *Contemporanul* Conta s-a bucurat de o mare autoritate, recunoscîndu-i-se meritele, chiar faptul că el fusese, la un moment dat, membru al Internaţionalei I ne arată limpede că întreaga dezvoltare a gîndirii materialiste din România în deceniile 1860—1870, 1870—1880 constituie, în condiţiile istorice concrete, asupra cărora vom reveni în paginile următoare, şi anume în condiţiile dezvoltării proletariatului român, terenul pe care s-a putut dezvolta socialismul român, cu diversele sale forme de manifestare.

*

Se cuvine a fi reţinut şi subliniat, fără a pierde nici un moment din vedere ansamblul fenomenelor social-istorice în interdependenţa lor, că dezvoltarea învăţămîntului superior şi a asociaţiilor ştiinţifice, dezvoltarea interesului pentru ştiinţă, concepută din ce în ce mai mult în spirit materialist, dezvoltarea spiritului ştiinţific însuşi în cercuri tot mai largi

Scanned with OKEN Scanner

ale societății românești, deocamdată din deceniile 1860—1870 și 1870—1880, nu înseamnă totuși nici în chip subiectiv, nu numai strict obiectiv, o totală părăsire a fenomenelor vieții sociale din partea celor ce i se dedicau. Dimpotrivă chiar. Studiind sau predînd la catedre universitare, expunînd în săli de conferințe, în lucrări științifice, cercetînd în biblioteci sau laboratoare, tinerii din această perioadă, în țara noastră, nu numai că slujeau efectiv progresul, o dezvoltare obiectiv înainte în ultimă instanță și a formelor de viață socială, dar adeseori aveau chiar conștiința clară că fac acest lucru, chiar dacă inițial se „refugiaseră" dezamăgiți în știință. Tinerii oameni de știință ai acestor ani: N. Crețulescu, C. Davila, Gr. Ștefănescu, Gr. Cobîlcescu, Em. Bacaloglu, C. Exarcu, N. Negură, Șt. Michăilescu, V. Babeș, A. Șuțu, P. Poni, D. Brîndză, V. Conta și mulți alții simțeau, uneori mai mult, alteori mai puțin limpede, dar simțeau legătura dezvoltării științelor cu progresul țării, cu nivelul de viață materială și spirituală al oamenilor, simțeau ceva din legătura dintre dezvoltarea științelor și starea generală socială, chiar dintre dezvoltarea științelor și nivelul conștiinței oamenilor, a dezvoltării filozofiei, artelor în genere și literaturii.

Și nu era vorba numai de o legătură ce se stabilea în mod indirect și general, ci de una care exista uneori într-un mod direct, aproape nemijlocit, extrem de interesant de văzut. Nu e lipsit de interes să aflăm de pildă, în 1864, pe tînărul profesor de științe naturale C. Exarcu declarînd că „orice știință va avea un scop ultim și definitiv: amelioraţia socială" [1], iar în 1868, pe Em. Bacaloglu afirmînd de asemenea că: „Pentru timpurile în care trăim, știința, ale cărei verități și principii au dat naștere la toate acele fecunde și binefăcătoare aplicațiuni prin care omul a putut răspunde la aspirațiunile sale, este, fără contrazicere, lumina conducătoare a oricărei lucrări, al oricărui progres" [2]. Ideile acestea erau de altfel în largă circulație în cele mai diverse cercuri de intelectuali români. Scriindu-i lui I. Negruzzi din Berlin, în mai 1870, Xenopol, de pildă, recunoștea foarte semnificativ, arătînd astfel că încă de pe atunci spiritul

[1] *Din istoria filozofiei în România*, vol. III, București, 1960, p. 179.
[2] *Op. cit.*, p. 188

Scanned with OKEN Scanner

științific concret căpătase o reală predominanță în mentalitatea intelectualilor din toate domeniile : „Pentru un învățat care vrea să facă descoperiri, pentru un filozof care caută să-și explice contrazicerile ființei noastre, sînt — în secolul nostru — științele naturale absolut necesare..." [1]. În aceeași vreme, în „convorbirea economică" *Industria* (1870), Ion Ghica ilustra, în fond, aceeași atitudine vorbind despre progresul la care duce aplicarea științei la arte și meșteșuguri [2], subliniind că binefacerile civilizației, văzută în liniile ei cele mai generale, iar nu limitată la tehnică, nu pot fi cucerite decît de acele popoare care muncesc și aplică legile științelor [3]. Cîțiva ani mai tîrziu, în introducerea sa la *Curs public de istoria naturală*, Gr. Ștefănescu observa, de asemenea, că filozofia modernă nu se poate dispensa de a-și întemeia cercetările pe științele naturale, în speță pe anatomie [4], adăugînd mai mult chiar, că știința, al cărei scop este adevărul, constituie o călăuză pentru oameni în variatele împrejurări ale vieții [5], gîndindu-se desigur la spiritul general european care în acea vreme extindea, de altfel, uneori în mod excesiv, aplicarea științelor la alte domenii de activitate [6]. În 1876, doctorul A. Șuțu considera și el că știința este singurul drum care duce la o dezvoltare pozitivă națională, observînd repercusiunile ei asupra activității umane pe toate planurile. „Prin răspîndirea între noi a spiritului științific — spunea el — vom putea să emancipăm știința națională de piedicile ce o constrîng, vom putea să dăm moravurilor noastre gravitatea și moralitatea de

---

[1] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1932, p. 76.

[2] Vezi Ion Ghica, *Opere complete (Scrieri)*, vol. I, București, Ed. Minerva, 1914, p. 176.

[3] Vezi *op. cit.*, p. 204.

[4] „Astăzi o școală însemnată a filozofiei, știință care pare cea mai depărtată de științele naturale, își bazează explicațiile sale pe date anatomice" — scria el în *Revista științifică*, nr. 19, 15 noiembrie, 1874, p. 297.

[5] Vezi *loc. cit.*, p. 294 : „ne trebuie... un sprijin mai puternic, un călăuz mai sigur care să ne conducă printre nenumăratele stînci ale oceanului vieții... ei, bine... acest călăuz este studiul științelor."

[6] Vezi René Dumesnil, *Le réalisme*, Paris, 1936, p. 210—211.

Scanned with OKEN Scanner

care au nevoie, iar spiritului nostru o direcțiune sănătoasă și într-adevăr filozofică“ [1]. Mergînd pe aceeași linie, puțini ani mai tîrziu, cel ce avea să fie marele savant Victor Babeș, pe atunci tînăr asistent al Universității din Budapesta, în studiul semnificativ intitulat : *Considerațiuni asupra raportului științelor naturale către filozofie,* publicat în *Revista științifică* de la București, după ce se ridica împotriva idealismului kantian și afirma că „lumea reală există“, adăuga, cu toată claritatea, între altele : „eu am convicțiunea că scrutătorii științei naturale sînt chemați a descoperi pe deplin materialitatea obiectelor filozofiei“ [2].

De fapt încă mai demult, în gîndirea românească se făcuse ca o consecință a progreselor științei și a spiritului științific în țara noastră, o serie de incontestabile progrese în chipul în care începeau să fie privite fenomenele de toate felurile, inclusiv cele economice, sociale și spirituale, fără să excludem pe cele literare. Iese din ce în ce mai clar la lumină o mentalitate nouă, la formarea căreia colaborează deopotrivă împrejurările istorice, experiența socială a oamenilor, factorii noi din societate ce vom vedea imediat că apar alături de spiritul științific materialist de care am vorbit, spirit care pînă la urmă, în condiții complexe, nu va putea să nu-și afle consecințele și aplicațiile sale în domeniul vieții sociale și în cel al vieții spirituale.

Este cum nu se poate mai semnificativă, pentru a dovedi pătrunderea acestui spirit și în domeniul literaturii, în conștiința scriitorilor, poezia pe care am mai amintit-o în alt context, *Prometeu pe stînca sa* (1865), tocmai pentru că autorul ei, C. D. Aricescu, un scriitor modest din epoca postpatruzecioptistă, reprezintă nu o culme, ci un nivel mediu al frămîntărilor din conștiințele epocii. Prometeu este firește un simbol al scriitorului însuși și este interesant să-l vedem înfățișat cu conștiința că el este un propovăduitor prin mijlocirea artei a ideilor științei. Întrebat pentru ce a fost înlănțuit pe stînca sa, titanul răspunde :

---

[1] *Din istoria filozofiei,* vol. III, p. 186.

[2] Studiul a apărut în *Revista științifică* nr. 10, 1 iulie, 1879, p. 147—155, nr. 11, 15 iulie, 1879, p. 163—168. Citatul e de la pagina 164.

Scanned with OKEN Scanner

Cu luminile ştiinţei am voit a lumina
Pe poporul vil, pe care Joiie îl esploata ;
Dar tiranul, perfid, sceptic, răzbunător şi gelos,
Un rival văzu în mine, inamic periculos.
Căci acela ce se teme d-adevăr sau de lumină
Cugete sinistre are şi o frunte nu senină.

Şi e de relevat că aici nu este eventual un simplu ecou al poeziei scientiste franceze contemporane, ci este vorba de o legare a poeziei de problemele societăţii prin ştiinţă, adîncind astfel mesajul literar patruzecioptist.

Este evident că în conştiinţa scriitorilor din ţara noastră, oglindind predominanţa spiritului mai general, începea să se stabilească, în această perioadă, anumite raporturi între ştiinţă şi societate, între chipul cum era privită şi analizată natura şi chipul analog în care putea fi privită şi analizată societatea, în mijlocul şi în legăturile căreia omul este din ce în ce mai insistent considerat. Autorul încă nesigur — poate Ion, poate Pantazi Ghica — al romanului *Don Juanii din Bucureşti,* schiţa, încă din 1861, o ascuţită analiză a relaţiilor sociale ce deveneau tot mai complexe în mijlocul cărora trăia omul. El observa că de la o vreme cititorii nu se mai mulţumiseră cu explicaţiile depăşite ale „fatalităţii" sau „norocului" pentru înţelegerea întîmplărilor vieţii, ci căutau motivele reale, concrete care determinau eroismul oamenilor, pornirea războaielor etc. De aceea considera că, la un moment dat, pentru a evoca în literatură cu întreaga lor autenticitate toate evenimentele şi acţiunile oamenilor cu cauzele lor reale, speciile literare vechi deveniseră neîncăpătoare şi astfel se născuse romanul. „Copilul... — spunea autorul *Don Juanilor din Bucureşti,* înţelegînd prin aceasta pe omul naiv din epocile anterioare, insuficient cultivat, insuficient luminat — legănat şi uimit prin farmecul viselor, s-a făcut bărbat şi caută realitatea şi viaţa pozitivă" [1]. Era, de fapt, ideea pe care o formula zece ani mai tîrziu şi Xenopol, corespunzînd desigur unui sentiment mai general în această privinţă. „Astăzi — scria el lui Negruzzi — poezia pare că voieşte să fugă de

[1] Citat după *Pionierii romanului românesc,* antologie, text stabilit, note şi prefaţă de Şt. Cazimir, Bucureşti, 1962, p. 193.

Scanned with OKEN Scanner

prin tainicele dumbrăvi ; totul apare numai întrucît este în adevăr : peatra e peatră, fagul fag şi lacul un simplu lac" [1].

Se cucereau într-adevăr în această vreme, cum am spus, datorită experienţelor sociale şi a progreselor spirituale materialiste în ştiinţa românească şi în spiritul general de la noi, o serie de adevăruri concrete şi în ce priveşte societatea. Astfel, în 1863, în *Munca,* Ion Ghica insista pe larg asupra însemnătăţii muncii în societate — ceea ce ducea la un interes mai larg şi faţă de cei ce prestau această muncă, idee pe care o va relua, cu atîta patetism, în articolele sale politice Eminescu, în perioada din imediata vecinătate a anului 1880, la această dată poate stimulat şi de vehicularea ideii prin cele cîteva periodice socialiste ce începuseră să apară înaintea *Contemporanului.* Nu facem aici o cercetare exhaustivă a manifestărilor care mărturisesc dezvoltarea în acest timp a unui spirit nou în analiza societăţii, ca o consecinţă şi o aplicare prin analogie a spiritului materialist în ştiinţele naturii îndeosebi. Cîteva mărturii disparate sînt totuşi de reţinut şi relevante în această privinţă, cu atît mai mult cu cît cele mai multe dintre ele sînt ale unor oameni apropiaţi sau legaţi de literatură. Ele ilustrează astfel apariţia unei scrutări mai critice, mai atente, mai ascuţite în fenomenele sociale, apariţia unei priviri din ce în ce mai în stare să sunprindă mai mult decît înainte ceva din resorturile ascunse care le mişcă, ceva din raporturile lor reale cu oamenii Iată astfel, pe acelaşi Ion Ghica, amintit mai înainte, în scrierea sa, *Proprietatea* (1865), vorbind de înrîurirea pe care o exercită societatea asupra felului de a fi al omului : „Omul ... devine ceea ce-l face societatea" [2].

Este evident că în conştiinţa oamenilor, între care unii sînt scriitori, rolul societăţii în viaţa personală, chiar în cea mai intimă, capătă, în această vreme, o importanţă tot mai mare şi o configuraţie tot mai apropiată de realitate. E semnificativ astfel să aflăm, din corespondenţa sa cu Negruzzi, că Xenopol îndemna pe amicul său să caute să cunoască, să pătrundă cît mai adînc realităţile societăţii, mărturisind că-şi dădea seama tot mai mult că pentru a se îndrepta ceva

[1] I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare,* vol. II, p. 108.

[2] Ion Ghica, *op. cit.,* p. 125.

Scanned with OKEN Scanner

din răul ce domina trebuia reacționat în raport cu acestea [1]. Raportul individului cu societatea se impunea, așadar, din ce în ce mai mult în societatea românească [2]. Și este cum nu se poate mai grăitor pentru ecoul ce-l aflau asemenea probleme în conștiința scriitorilor, că el apare în această vreme și în frămîntările lui Slavici. În corespondența sa revin adesea însemnări care confirmă orientarea pe care am observat-o și mai înainte. Combătînd unele idei idealiste ale lui Maiorescu, formulate în rezumatul din *Convorbiri literare* al unor „prelecțiuni populare", Slavici declara categoric în aprilie 1872 : „Eu zic cum că omul e rezultatul organic al vieții sociale ; privindu-l astfel temeiul muncii lui îl vom cerca în lumea din afară, de unde vin motivele... Activitatea sufletească numai în contact cu lumea din afară se începe" [3]. Mărturisirea este cu atît mai relevantă cu cît este a unui scriitor — și desigur nu este singurul ce gîndește în anii respectivi, sub influența diferiților factori din jur, în felul acesta — un scriitor care în practica sa literară înțelege că e dator, pentru a explica mobilele reale, „sufletești" ale acțiunilor eroilor săi, să le caute, pentru a le înfățișa cititorului, în lumea din afară, în viața socială. Ea este reluată de scriitorul amintit și într-o altă scrisoare, doi ani mai tîrziu, unde consideră, de asemenea, că pentru el „caracterul omului este un rezultat al vieții", făcînd aici, în legătură cu *Mihai Vereanu* a lui Negruzzi, și o adevărată teorie a romanului, în fond, în embrion, prima teorie a romanului social la noi, cerînd acestei specii epice, spre deosebire de ceea ce se cerea dramei, care, oferă în genere caractere cristalizate, să înfățișeze chipul cum se formează un caracter sub înrîurirea împrejurărilor din afară [4].

În dezvoltarea procesului ce urmărim, de extindere a spiritului materialist de la natură la observarea societății, se poate aminti, în această vreme, un studiu extrem de interesant, depășind ca sens, chiar dacă prin profunzime și

---

[1] Vezi I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, p. 84.

[2] Xenopol vedea chiar importanța „organizării" pentru împlinirea credinței sale că omul e chemat să îndrepte lucrurile din societate (vezi *op. cit.*, p. 96).

[3] *Op. cit.*, p. 187.

[4] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 241, 242.

Scanned with OKEN Scanner

rezolvarea problemelor este insuficient, propriile sale intenţii şi orizonturi. Apărut în *Revista ştiinţifică*, studiul lui A. P. Alesi, *Poezia şi filozofia naturei* [1], punea chiar prin aceasta în lumină locul însemnat pe care-l jucau revista şi, în genere, progresul gîndirii materialiste, în acea vreme, în procesul de dezvoltare al gîndirii literare române, într-un fel în procesul de dezvoltare al realismului în literatura noastră. Conceput cam îngust, fără perspective deosebit de largi, studiul se mărgineşte în fond a spune că evoluţia concepţiei despre lume şi natură, din antichitate pînă atunci, trebuia să ducă şi dusese la o evoluţie a însăşi poeziei naturii, vechile „mistere", corespunzînd unei cunoaşteri rudimentare, fiind înlocuite cu evocări corespunzătoare noilor cuceriri ale ştiinţei [2]. Articolul devine însă mai cu seamă relevant, în afară de faptul că oricum punea problema acestor raporturi de fapt dintre ştiinţă şi poezie, printr-un pasaj extrem de viu, în care autorul evoca continua mişcare, continua luptă din sînul naturii. Iată acest pasaj : „În acea parte a globului terestru unde stă în atingere parte cu atmosfera, parte cu apa lichidă aflăm că schimbările şi varietăţile tuturor acţiunilor sale sînt mai mari ca oriunde. Aci dăm de o luptă ce natura o poartă însuşi cu sine. Fiecare fiinţă se luptă pentru existenţa sa ; fiecare se încearcă a nimici pe vecinele sale... Această luptă o aflăm covîrtindu-se cu cea mai mare cerbicie atît între indivizi şi specii, cît şi între genuri şi clase întregi. Cel ce nu o poate susţinea piere, iar cel ce o susţine se dezvoltă mai departe şi progre-

[1] *Revista ştiinţifică* nr. 2, 1 martie 1874, p. 28—32, nr. 4, 1 aprilie, 1874, p. 51—56.

[2] „Graduata dezvoltare şi înaintare a ştiinţelor naturale — scria A. P. Alesi cu o notă uşor latinizată, el fiind „profesore" de ştiinţe naturale la Năsăud — a forţat poezia să descindă din regiunile fantaziei mai aproape de pămînt, a o apropia de la idealitate spre realitate şi adevăr. Prin acest pas se dădea cea mai bună şi solidă bază pentru progresarea şi dezvoltarea mai concretă a filozofiei, care de la originea sa pînă astăzi a guvernat un period atît de lung nu numai ştiinţele naturale, dar toate ştiinţele. Omul se face pre încetul din poet filozof". (p. 55). Este nu mai puţin interesant să constatăm că observaţiile modeste ale lui Alesi, de la 1874, sînt confirmate de cercetări din cele

Scanned with OKEN Scanner

sează[1]". Asemenea observații e greu să spunem în ce măsură erau înrîurite de analogiile ce deja se făceau între lupta din natură și cea din societate, dar în orice caz, ele erau de natură să sugereze foarte viu o asemenea analogie, pentru care spiritul științific de care am vorbit că se dezvoltase în țara noastră pregătise îndeajuns terenul.

Mai este de altfel și un alt factor care ar fi nedrept să fie cu totul nesocotit. Cercetările de literatură comparată sînt încă insuficiente în țara noastră. Nu avem încă studii serioase și ample, bazate pe o bibliografie completă, asupra traducerii și circulației la noi a unor scriitori sau critici și filozofi francezi ca Balzac, Zola, Auguste Comte, Taine. E însă indiscutabil că ei pătrunseseră pînă la noi, că intelectualitatea noastră, mai ales cînd unii reprezentanți ai ei studiaseră și studiau în această epocă chiar în Franța, cunoșteau operele acestora și încă multe alte fenomene din mișcarea literară franceză. Nu putea să nu fi frapat, pînă la această dată și mai ales în această perioadă și în această atmosferă spirituală materialistă pe care am semnalat-o ca oarecum predominantă în România, mărturisirea lui Balzac din faimoasa prefață la romanul *La maison du chat qui pelote* (1842) că ideea *Comediei umane* îi venise dintr-o „comparație între omenire și lumea animalelor", dîndu-și seama în urma victoriei lui Geoffroy de Saint Hilaire asupra lui Cuvier, că „societatea seamănă naturii", că „societatea face din om, după mediile în care se desfășoară acțiunea ei, atîția oameni diferiți cîte varietăți sînt în

---

mai moderne asupra poeziei. Astfel, în studiul lui William Pawll Iones: *John Aikin on use of natural history in poetry*, apărut în *The Journal of aesthetic and art criticism*, nr. 4, 1963, p. 439—443, scoate în lumină că pe cîtă vreme în secolul XVII și prima jumătate a secolului XVIII descrierile naturii din poezie ilustrau o concepție teologică, în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, începînd cu John Aikin, poezia beneficiază de marile cuceriri ale științelor naturii. Este, de altfel, strălucit exemplul pe care-l poate oferi pe alt plan, dar tot în legătură cu înrîurirea noilor concepții științifice despre lume, *Scrisoarea I* a lui Eminescu, care cu alte orizonturi decît cele pe care le cucerise autorul ei, cu cîteva decenii înainte, probabil n-ar fi putut fi concepută și sorisă în țara noastră.

[1] *Loc. cit.*, p. 53.

Scanned with OKEN Scanner

zoologie". Interveniseră apoi şi alte fenomene de care intelectualitatea română, fără îndoială, nu putea rămîne străină, cu atît mai mult cu cît ele avuseră un mare răsunet, constituiseră o adevărată „modă" în Franţa şi în mai toată Europa. Fusese mai cu seamă *determinismul* lui Taine, cu toate limitele lui, a cărui echivalenţă în gîndirea românească ne-o oferă, desigur nu fără anume filiaţii, *fatalismul* lui Conta, determinism expus în legătură cu literatura şi arta în prefaţa la *Histoire de la littérature anglaise* (1863) şi apoi în *Philosophie de l'art* (1865—69), expus de asemenea, făcînd o izbitoare analogie cu ştiinţele naturii, în *Notes sur l'Angleterre* (1877), în care afirma: „De même qu'en mineralogie, les cristaux, si divers qu'ils soient, derivent de formes corporelles simples, de même en histoire, les civilisations, si divers qu'elles soient, derivent de quelques formes spirituelles simples". Era apoi opera şi exemplul, care exercitase o atît de mare reacţiune şi atracţie totodată, ale lui Zola, care, încă de pe la 1870, începuse să scrie, sub înrîurirea spiritului ştiinţific dominant şi în Franţa [1], o *Histoire naturelle et sociale d'une famille* şi care în 1880 mărturisea deschis înrîurirea puternică ce o exercitase asupra concepţiilor sale literare aplicarea, prin analogie la societate şi literatură, a normelor ştiinţelor experimentale expuse de Claude Bernard în *Introduction à l'étude de la médicine expérimentale* (1865).

Toate acestea, nu încape îndoială, au jucat, în proporţii pe care în stadiul actual al cercetărilor nu le putem stabili şi care oricum nu sînt uşor de precizat, un rol suficient de însemnat pentru a determina un spirit nou în considerarea raporturilor dintre literatură şi societate, în ţara noastră, pregătind atmosfera, în condiţiile dezvoltării proletariatului şi a ideologiei sale, pentru receptarea, în rîndurile intelectualităţii, a ideilor socialismului. Dar e foarte probabil că rolul cel mai important în opera aceasta de circulaţie a ideilor l-a jucat totuşi darwinismul. Pregătită ea însăşi de o serie

[1] Vezi René Dumesnil, *Le réalisme*, Paris, 1936, îndeosebi, p. 210—214, dar interesează întreg capitolul *La littérature scientifique* (p. 207—301). Pentru o altă cale prin care Zola putuse pătrunde de asemenea la noi, vezi studiul lui Alexandre Pouzikov, *Zola en Russie*, în *Oeuvres et opinions*, nr. 4, avril 1964, p. 171.

Scanned with OKEN Scanner

întreagă de progrese succesive ale ştiinţei, *Originea speciilor* (1859) a constituit o dată cu adevărat epocală nu numai în istoria ştiinţei, dar şi în aceea a spiritului uman în general [1]. Mai tîrziu, şi în ţara noastră unele aplicări mecanice ale darwinismului la societate, îndeosebi ideea liberei concurenţe, considerată ca o formă a selecţiei naturale — idee de bază a darwinismului, după care cel slab cedează locul învingătorului — idee speculată de ideologii burgheziei pentru a justifica esenţa orînduirii lor economice şi sociale, au fost pe bună dreptate insistent şi ferm combătute. În studiul său *Darwinismul social*, sub pseudonimul Cezar Vraja, G. Ibrăileanu a dat una din cele mai convingătoare replici la noi în ţară diversiunii pe care o reprezenta aplicarea mecanică a darwinismului la societate. Dar nu e mai puţin adevărat, pe de altă parte, că mai cu seamă în prima perioadă după apariţia lucrării lui Darwin, ideea ei de bază a constituit, în condiţiile generale ale nemulţumirii de societate şi a examinării ei într-un spirit tot mai materialist, mai analog celui din ştiinţele naturii, un prilej de reflecţii progresiste, făcînd, prin analogie, să se considere principiul just al evoluţiei aplicabil şi la societate, să clatine ideea formelor sociale încremenite, eterne, să promoveze conceptul unei continui evoluţii într-o societate în mijlocul căreia se dă o permanentă luptă. Chiar dacă aceste analogii au fost adeseori mecanice şi, ca atare, insuficient fundate, ele n-au fost totuşi, în ultimă instanţă, lipsite de eficienţă şi de un caracter pozitiv, devenind un ferment activ în procesul continuu de cucerire a adevărurilor asupra societăţii [2].

Astfel, nu e lipsit de un anumit sens că în 1870, un umanist ca G. Bariţiu vorbea de asemenea despre darwinism. În lucrarea sa *Influenţa luminii asupra vieţii* din 1871, Şt.Michăilescu consemna clar însemnătatea teoriilor darwi-

---

[1] Vezi în această privinţă I. D. Bernal, *Ştiinţa în istoria societăţii*, Bucureşti, 1964, p. 399—400.

[2] Merită să fie reţinut, deşi nu putem stabili lanţul legăturilor care duce de pe la 1870 pînă la 1894, cînd se produce mărturia la care ne oprim, pasajul dintr-un articol al lui Raicu-Rion, din care se vede bine că la acea dată se considerau analogiile acestea, chiar de către oameni suficient de bine orientaţi în problemele socialismului, ca o cauză însemnată a dezvoltării cunoaşterii societăţii. „Această con-

Scanned with OKEN Scanner

niste aşa cum erau văzute în ţara noastră : „Legea evoluţiunii a răpit ca un nou Prometeu secretul creaţiunii, revărsînd o lumină clară asupra modului cum s-a procedat în realizarea din ce în ce mai desăvîrşită a vieţii şi a dezlegat multchinuita problemă a progresului uman“ [1]. Iar în 1875, în *Teoria fatalismului*, Conta, care în fond făcea o teorie a determinismului, exprima clar convingerea, evident exagerată, a analogiei între legile din natură şi cele din societate, afirmînd : „Cînd într-un viitor apropiat statistica va avea informaţiuni exacte asupra *tuturor* cauzelor exterioare care exercitează oarecare înrîurire asupra societăţii, atunci, după calcule şi încercări repetate, se va putea ţine seama de rezultatele generale, de efectele particulare ale fiecărei înrîuriri, şi, astfel, atunci se va putea proba de-a dreptul că nu există nici o deosebire între legile fizice propriu-zise şi acele sociale“[2]. Mai mult chiar. În însemnările sale rămase în manuscris, ce nu pot fi datate, care aparţin după toate probabilităţile cam tot acestei perioade, Conta merge mai departe, depăşind, prin subtilitate, adîncimea gîndirii şi lărgimea perspectivei cu mult observaţiile, totuşi atît de semnificative, din studiul lui A.P.Alesi şi ajungînd să sesizeze ceva din dependenţa dezvoltării artei de capacitatea oamenilor de a cunoaşte realitatea — şi poate nu numai în ceea ce priveşte „natura moartă“, dar şi în ce priveşte imaginea vie a omului în societate, fără

---

cepţie — scria Rion — în urma cercetărilor lui Darwin, Haeckel etc., asupra seriei animale... această concepţie, zic, deveni atotputernică în studiul şi filozofia naturei. Rămăsese însă ceva pe lume neatins de aceste cercetări şi anume rămăsese *societatea omenească*, nume sub care se coprind, ca şi sub cuvîntul *natură*, o serie de fenomene foarte complicate şi foarte însemnate : organizările sociale, religiile, obiceiurile, arta, familia etc. Între totalitatea fenomenelor care alcătuiesc marele tot societatea, să nu fie oare aceeaşi legătură de acuzalitate, ca şi între fenomenele care altcătuiesc marele tot natura ?... Încetul cu încetul se desprinse spiritul învăţaţilor de a întrebuinţa în cercetările sociale aceeaşi metodă ca şi în ştiinţele naturale“. (Ionescu Raicu-Rion, *Scrieri literare*, Iaşi, 1895, p. 184—185).

[1] *Din istoria filozofiei în România*, vol. III, p. 198—199.

[2] Citat după *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în România*, vol. I, Bucureşti, 1954, p. 362.

Scanned with OKEN Scanner

însă ca această din urmă idee să fie foarte limpede formulată. „Cultura artistică — spune el — merge în tovărăşie cu cea ştiinţifică... Astfel, artele cad împreună cu civilizaţia veche şi pe vremea lui Septimiu Sever nu mai erau sculptori aşa de buni ca pe vremea lui Traian“ [1], sau mai clar arătînd cum evoluţia cunoştinţelor umane a înrîurit dezvoltarea artelor, el arată, într-o altă însemnare, de asemenea rămasă în manuscrise : „Mitologia nu mai poate da hrană artelor, pentru că terenul cercetat de mitologie şi de închipuire este acum cucerit cu totul de *cunoştinţele pozitive...* Iată de ce artele trebuie să ia aparenţele adevărurilor moderne pentru a ne pricinui iluzii : trebuie să aibă drept temelie caracterele, tipurile şi situaţiile de astăzi (pictură, sculptură, teatru), trebuie să păşească peste marginea celor *cunoscute azi* fără a părăsi adevărul cunoscut care trebuie să fie temelie (poezie, muzică etc.)...“ [2]

La acestea se mai pot adăuga cîteva fapte şi atitudini semnificative. Deşi ulterioare apariţiei *Contemporanului*, ele pot fi considerate independente de înrîurirea directă a spiritului acestuia, fiind în mod incontestabil un fel de continuare firească a procesului în dezvoltare semnalat pînă aici, proces care, departe de a lăsa neatinsă literatura, ne arăta ca un ecou permanenta îndreptare din sînul acesteia spre un realism tot mai ferm. Dintre acestea, în primul rînd se cuvine amintit articolul lui Xenopol : *Idealism şi realism.* Deşi făcea o serie de confuzii şi conchidea cu îndemnul unei rezistenţe pe poziţiile idealismului, articolul acesta nu putea să nu recunoască totuşi cu obiectivitate că exista o generală tendinţă „materialistă în toate ramurile lucrării [= activităţii — *nota G.C.N.*] intelectuale“ din acel timp, că materia „singură reprezintă concretul în univers“, că „arta tinde către realism în toate manifestările sale“ şi, în sfîrşit, cu toate limitele şi unilateralitatea observaţiei sale, că „romanul... a dovedit o şcoală experimentală în care se pun şi se dezleagă probleme fiziologice“ şi că „el îşi culege figurile ce le pune în mişcare din păturile tot mai joase ale societăţii, unde realitatea apare mai crudă şi mai puţin aco-

[1] V. Conta, *Opere complete*, Ed. O. Minar, p. 852.

[2] *Op. cit.*, p. 861.

Scanned with OKEN Scanner

perită“ [1] — ceea ce pînă la urmă ne ducea şi spre recunoaşterea deschisă a fenomenului tot mai amplu de apropiere a literaturii de realitatea socială în toată întinderea şi adîncimea ei.

Încă mai semnificativă, din punctul de vedere al dezvoltării interesului pentru înfăţişarea mai atentă a societăţii în literatură, ca factor determinant al caracterelor şi întîmplărilor, este, tot în această vreme, lucrarea lui Alexandru G. Djuvara : *Idealism şi naturalism,* un volum destul de amplu (240 pagini), apărut în 1883. Ecou evident al teoriilor zoliste asupra romanului experimental, cartea lui Djuvara se încadrează însă mai cu seamă în dezvoltarea procesului larg de apropiere a literaturii de autenticitatea vieţii, deci de dezvoltarea realismului, în cadrul căreia *Contemporanul* va reprezenta o însemnată etapă, proces pe care l-am observat deja în mişcarea de idei din ţara noastră. Proclamînd că „ştiinţa este temelia pe care veacul nostru urmează a-şi clădi lucrările sale“ [2], ridicîndu-se împotriva idealismului [3], declarîndu-se adept al determinismului [4], considerînd că un scriitor nu poate realiza o operă adevărată, care să nu falsifice realitatea înfăţişată, fără să se întemeieze pe adevăruri obiective, verificate de ştiinţă [5], avansînd în problemele artei chiar poziţii mai îndrăzneţe, pe care partizanii artei „cu tendinţe“, artei „utilitare“ — din tabăra socialiştilor — nu le

---

[1] A. D. Xenopol : *Idealism şi realism,* articol reprodus din *Almanahul Societăţii „România jună“*, în *Convorbiri literare,* nr. 2, 1 mai, 1883, p. 75.

[2] *Op. cit.*, p. 9.

[3] „Filozofie, ştiinţe, arte — scria Djuvara — în totul vedem spiritul omenesc scuturînd pe rînd noaptea cu vise înşelătoare a idealismului“ (p. 23.)

[4] „Determinismul este ceea ce noi căutăm, pentru ca fiind stăpîni pe cauză să putem să nimicim efectul, dacă ne este funest“ — scria autorul. (p. 75.)

[5] „Ce putem zice de un scriitor — spunea Djuvara — care înaintea fiecărei observaţiuni riscă o ipoteză potrivnică tuturor adevărurilor ştiinţei... Oare dacă ipoteza e falsă, jocul care tinde ca să dovedească această ipoteză nu este oare fals ? — Fie acel joc roman, nuvelă sau producţiune dramatică — şi concluziunea nu va fi oare şi mai greşită ?“ (p. 75—76.)

Scanned with OKEN Scanner

formulaseră încă la noi [1], Djuvara ajunge la aspecte încă mai interesante din punctul nostru de vedere, adică acela al urmăririi dezvoltării concepţiilor scriitorilor noştri despre raporturile dintre oameni şi societate, deci dintre eroii lor şi societate, al urmăririi dezvoltării, în ultimă analiză, a realismului în literatura noastră. Astfel, el formulează, oricît de abstract, relativ vag, totuşi clar, importanţa mediului asupra dezvoltării şi acţiunilor omului pe care scriitorul îl va avea ca erou, mediu pe care, aşadar, nu-l poate trece cu vederea. „Omul — scrie Al.G.Djuvara — nu lucrează singur prin mediul său lăuntric asupra sa, un alt element, tot atît de puternic, vine şi sprijină, nimiceşte sau ţine în cumpănă lucrarea mediului dinăuntru ; acest element este lumea dimprejur, cu tot ce-l înconjoară, *mediul dinafară*“ [2]. Şi chiar dacă raporturile individului cu „mediul dinafară“ pe latura socială a acestuia nu sînt văzute în toată complexitatea lor, aspectul acesta nu este totuşi de loc absent din gîndirea autorului nostru. „Poziţia socială a unui om schimbă iarăşi foarte mult chipul lui de a fi“ — spune limpede criticul nostru referindu-se la factorii ce determină un caracter. Este interesant că autorului, naturalismul, care evident pentru el este şi metoda profesată de Zola, dar este încă mai mult o echivalenţă a realismului, îi pare „vechi ca lumea“, socotindu-l „rezultanta sforţărilor omeneşti în literatură către adevăr“ [3].

După cum se vede, ne aflăm pe drumul din ce în ce mai frecventat care ducea către apropierea literaturii de societate, într-un sens mai profund decît pînă atunci, reprezen-

---

[1] Într-adevăr, Djuvara, care încă de acolo unde făcea apologia determinismului, vorbea de intenţia de a nimici „efectul, dacă ne e funest“, deschizînd în mod obiectiv drumul, cel puţin pentru alţii, chiar dacă nu cu toate consecinţele pentru el, spre literatura tendenţioasă, declara că o operă literară construită pe baze greşite este zadarnică, chiar dacă ne distrează, chiar dacă este „un capo-de-operă de stil“. Căci, se întreabă autorul, ducînd mai departe judecata la care ne refeream mai înainte : „doar aci oare se mărgineşte scopul literaturei ? Oare să fie dînsa numai o jucărie slujind distracţiunii noastre ?... Eu cred că literatura are o menire mai înaltă...“ (p. 76.)

[2] *Op. cit.*, p .85.

[3] *Op. cit.*, p. 106.

tînd o treaptă nouă față de literatura „socială" anterioară, ne aflăm pe drumul includerii în literatură a înfățișării și chiar a analizei societății nu atît pentru a-i face critica — în orice caz nu pentru a i-o face direct — cît mai cu seamă pentru că, recunoscînd rolul ei hotărîtor în determinarea caracterelor, sentimentelor și acțiunilor oamenilor, a raporturilor dintre aceștia, scriitorii își dădeau tot mai limpede seama că eroii, chiar ai unor conflicte individuale, nu pot fi autentic înfățișați în opere literare decît în cadrul vieții sociale, unde stă cauza profundă și esențială a fiecăreia din trăsăturile, din atitudinile, din vorbele lor. Concret, cam în această vreme, după îndelungata pregătire a spiritului general pe care am urmărit-o, ne aflăm în momentul însemnat cînd la noi începe adevărata literatură „socială", cea care oglindește societatea cu conștiința clară că vrea să facă aceasta. Și totuși oglindirea aceasta superioară apărea într-o bună măsură în mod spontan, oarecum ocolit, ca rezultat al faptului că începuse să se observe tot mai clar raportul dintre individ și societate, ca rezultat al intenției de a surprinde, în continua silință de a oferi o imagine cît mai autentică a vieții, înrîurirea pe care o exercită societatea ca mediu asupra acțiunilor individuale celor mai personale.

Este adevărat, nu se cuceriseră toate adevărurile în ce privește raporturile omului cu mediul social în care viețuia. Un articol al doctorului Vincențiu Babeș, din 1880 : *Un picuț de filozofie asupra incidentului,* ne relevă însă că pe calea aceasta schematică a analogiei dintre natură și societate se făceau deja mari progrese în înțelegerea mai profundă a resorturilor reale care impulsionează pe om. Depășind într-o anumită măsură mecanicismul acestei analogii sau fiind în pragul depășirii acestui mecanicism, Babeș semnala deosebirea însemnată dintre animal și om, dîndu-și seama că, în „continua luptă a ființelor pentru existență și a omului și a societăților omenești tot pentru acest scop — înzecit și înmiit", oamenii sînt chemați „a-și împreuna forțele, a se asocia și grupa lîngă olaltă pentru a deveni împreună mai cumpacți, mai valoroși, mai rezistibili — în contra procesului de destrucție dinafară" [1]. Era vorba pro-

[1] *Texte privind dezvoltarea gîndirii social-politice în România,* vol. I, p. 337.

babil de o organizare şi o solidarizare împotriva duşmanului din natura ostilă. Dar în felul acesta spiritul public de la noi, intelectualitatea, îndeosebi, era pregătită ca, atunci cînd i se va releva că omenirea muncitoare are şi alţi duşmani în afara forţelor ostile naturale şi anume: foamea, boala, sărăcia — cu cauza lor esenţială: exploatarea din cadrul unei orînduiri sociale nedrepte, să înţeleagă necesitatea de a se solidariza şi porni la luptă pe toate căile şi împotriva acestora. Mai mult încă. După cum vom vedea, revelarea acestor noi adevăruri despre societate şi raporturile omului cu ea va însemna o sporire a capacităţii de înţelegere a cauzelor reale, sociale, ce stau la rădăcina acţiunilor umane şi, prin încercarea de a surprinde şi înfăţişa aceste cauze, pînă atunci insuficient sesizate şi insuficient consemnate în operele literare, se ajunge să se facă un pas însemnat mai departe în dezvoltarea realismului în literatura noastră.

Pentru ca aceasta să se întîmple însă au trebuit să intervină factori istorici hotărîtori şi anume masele muncitoare din ţara noastră, din mijlocul cărora se ridica şi începea să se organizeze proletariatul.

*

Sub păturile relativ subţiri de tineri intelectuali — unii lucrînd, cum am văzut, pe tărîmul ştiinţelor pozitive, răspîndind în jur cu succes spiritul acestora, alţii decepţionaţi şi izolaţi sau cinici şi carierişti, adoptînd o atitudine pasivă sau făţiş duşmănoasă faţă de interesele maselor populare — se aflau aceste mase înseşi, cu suferinţa lor sub jugul unei exploatări din ce în ce mai apăsătoare, dar şi cu capacitatea de a face să izbucnească nemulţumirea lor în continuă creştere. „...Cu cît mai mult trăiesc în România — scria N. Zubcu-Codreanu unui prieten în prima perioadă a aşezării sale în ţara noastră — cu atît mai mult mă conving că poporul muncitor român nu poate constitui în nici un caz o bază *mai nesigură* pentru propovăduirea evoluţiei[1] sociale

[1] În text este: *evoluţie*, dar s-ar putea să fie o transcriere greşită, în loc de *revoluţie*. Cuvîntul *evoluţie* nu este însă nepotrivit, ţinînd seama de spiritul vremii, el voind să arate continua *schimbare* ce începea să se înţeleagă că domină viaţa socială.

decît alte popoare europene în rîndurile cărora a început acum această propovăduire. În rîndurile poporului român nu se manifestă nici un fel de dragoste faţă de ţar, prinţ sau faţă de altcineva asemănător, ceea ce ar putea frîna succesul propagandei... Faţă de nobili, «boierii» români, poporul are o atitudine duşmănoasă, ceea ce dovedesc, între altele, cîntecele populare româneşti. Ţăranii români, mai ales cei care trăiesc în munţii Valahiei, aşteaptă, ca şi ruşii care trăiesc pe malurile Volgăi, să apară din nou un oarecare român revoluţionar — Vladimirescu, care să-i organizeze şi să-i conducă împotriva boierilor şi ciocoilor“ [1].

În contact cu aceste mase într-adevăr din ce în ce mai profund nemulţumite, cei mai mulţi din scriitorii acestei perioade, fie că e vorba de unii formaţi şi chiar definitiv afirmaţi mai înainte, ca Alecsandri sau Hasdeu, fie că era vorba de alţii mai tineri ca Eminescu, Slavici, Caragiale, Creangă, sau de alţii mai mărunţi, dar numeroşi, dau expresie, în variate forme, nemulţumirilor populare crescînde în unele din creaţiile lor. Ei manifestau în felul acesta, sub spontana înrîurire a spiritului maselor, incontestabile atitudini de tot mai ascuţită critică socială, marcînd o continuitate şi o dezvoltare tot mai puternică a liniei realiste, afirmată destul de viu în perioada patruzecioptistă şi în anii ce au continuat-o. Nemulţumirile maselor populare, de altfel, se accentuează mult imediat după Războiul pentru Independenţă. Ele se datoresc nerealizării speranţelor ca acest război, în care făcuseră mari jertfe, avea să aducă unele schimbări în favoarea lor. Dar ele sînt determinate de asemenea de o creştere masivă a exploatării, datorită grăbitei dezvoltări a capitalismului din această perioadă în ţara noastră, cu repercusiuni atît în agricultură cît şi în industrie, mai ales imediat după Războiul pentru Independenţă. Un temeinic cercetător al situaţiei ţărănimii, care era totodată aproape un martor ocular, scria, de pildă, în legătură cu această stare de spirit : „Întîiele cereri de pămînt sînt din primii ani care au urmat Războiului Independenţei : ele coincidează cu înmulţirea împărţirilor între fii de clăcaşi şi cu nemulţumirea rezerviştilor cărora nici că se gîndea guvernul să li

[1] *Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independenţă*, vol. I (partea I), Bucureşti, 1954, p. 735.

dea pămîntul făgăduit la 1877“ [1]. Observaţii ascuţite, în acelaşi sens, ne oferă o corespondenţă asupra situaţiei din ţara noastră publicată în periodicul *Obscina*, din martie—aprilie 1878, sub semnătura lui N. Dragoş, considerat a fi N. Zubcu-Codreanu [2]. Un cercetător recent observa de asemenea: „Războiul pentru Independenţă, prin impozitele mari puse asupra ţăranilor, prin rechiziţiile grele şi prin abuzurile făcute cu ocazia efectuărilor, a dus la ruinarea unui număr enorm de ţărani“ [3], în continuare urmărindu-se pe larg situaţia din ce în ce mai grea, izvor de adînci nemulţumiri, care se crea în aceeaşi ani şi proletariatului. Iar memorialistul Bacalbaşa notează în însemnările sale, chiar în primul rînd al capitolului consacrat anului 1878: „Dacă anul 1877 a fost anul entuziasmului şi al victoriilor, în schimb anul 1878 fu anul decepţiilor şi al deziluziilor... poliţele victoriei încep să devină exigibile“ [4]. Starea aceasta de lucruri şi de spirit va fi, de altfel, confirmată foarte curînd de însăşi presa socialistă [5].

Această stare de spirit a maselor populare din perioada ce urmează imediat după Războiul pentru Independenţă, de tot mai adîncă şi înverşunată nemulţumire faţă de clasele exploatatoare aflate la conducerea treburilor ţării determină, la scriitorii în contact cu poporul, o evidentă creştere a criticii sociale şi a realismului creaţiei lor literare. Eminescu, Caragiale şi chiar Alecsandri au manifestat, de altfel în mod direct (în articole cei dintîi; în *Eroii de la Plevna* şi în corespondenţă cel din urmă), indignarea lor. În această perspectivă, ne apare încă mai semnificativ faptul că în perioada în care ne aflăm, dominată în linii mari de un oarecare scepticism şi de o incontestabilă tendinţă spre eva-

---

[1] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii?* Bucureşti, 1907, p. 586.

[2] Vezi *Documente...*, p. 565—569 şi p. XL.

[3] *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România*, sub redacţia conf. N. N. Constantinescu, Ed. Politică, Bucureşti, 1959, p. 184.

[4] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, vol. I, Bucureşti, 1927, p. 215.

[5] Vezi *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea I, Bucureşti, 1964, p. 394.

Scanned with OKEN Scanner

zionism din social, se nasc totuşi unele din cele mai puternice critice, mai realiste sau mai pline de indignare şi mai valoroase creaţii ale literaturii noastre de la sfîrşitul veacului trecut, în fond determinate de valul creşterii nemulţumirilor populare de după Războiul pentru Independenţă. Într-adevăr, ele sînt toate posterioare anului 1877, fie că e vorba, în lirică, de *Scrisorile* lui Eminescu, în teatru, de comediile lui Caragiale, în proză, de *Nuvele din popor* ale lui Slavici, de *Amintiri din copilărie* sau *Moş Ion Roată* ale lui Creangă, ca să nu mai vorbim de proza lui Vlahuţă şi a lui Delavrancea, de unele pagini ale lui Duiliu Zamfirescu.

Creşterea criticii sociale, cu alte cuvinte adîncirea uneia din trăsăturile implicite însemnate ale realismului, în literatura noastră în anii ce urmează Războiului pentru Independenţă, avînd la început un caracter cantitativ, care însă mai apoi va spori încă, pînă la a avea, în anii de după 1886, un caracter calitativ, se datoreşte însă şi unor alţi factori importanţi. Este în primul rînd vorba de cel mai însemnat dintre aceştia, din care decurg ulterior alţii secundari, anume de dezvoltarea proletariatului şi de pătrunderea ideilor socialismului ştiinţific în România. Dezvoltarea capitalismului, crearea unei industrii în ţara noastră dăduse naştere încă mai demult unei clase noi : proletariatul industrial. Îndeosebi după 1848, procesul de dezvoltare a muncitorimii industriale se accentuează, dezvoltarea tot mai rapidă a capitalismului implicînd nu numai o creştere numerică a proletariatului, dar deopotrivă o creştere a exploatării lui şi, în chip firesc, ca o consecinţă, o creştere a nemulţumirii celor exploataţi [1].

În aceste împrejurări, se ajunge la o serie de greve, de mai mare sau de mai mică amploare, încă în anii dinaintea Războiului pentru Independenţă [2], care, dacă nu duceau totdeauna la mari victorii concrete şi imediate, constituiau, aşa cum spuseseră cîndva Marx şi Engels, trepte preţioase pe drumul către unire şi organizare a proletarilor, la creşterea

---

[1] Vezi *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România*, îndeosebi partea a doua, p. 113—262.

[2] Vezi *op. cit.*, p. 180 şi Radu Pantazi, *Filozofia marxistă în România*, Bucureşti, 1963, p. 14—15.

Scanned with OKEN Scanner

conştiinţei lor de clasă. Imediat chiar după Războiul pentru Independenţă, care adusese, în genere, ruinarea largilor mase ce-i suportase poverile, dezvoltarea rapidă a capitalismului din ţara noastră şi în special creşterea vertiginoasă a industriei româneşti, trecerea spre crearea unei mari industrii mecanizate, determină o nouă sporire a exploatării muncii salariate, dar şi o mare creştere a numărului muncitorilor industriali. Nemulţumirile, firește, cresc de asemenea în măsura rapidă în care creşteau exploatarea, setea de grabnică îmbogăţire a capitaliştilor. În noile condiţii, cu unităţi industriale acum din ce în ce mai mari, grupînd laolaltă un sporit număr de muncitori, şi cu naşterea unor tot mai însemnate centre industriale, proletariatului din ţara noastră i se oferă, în anii de după Războiul pentru Independenţă, posibilităţi pe care nu le cunoscuse pînă atunci în ce priveşte organizarea, creşterea conştiinţei de clasă şi a combativităţii sale. În România se născuse, începea a avea conştiinţa de sine şi conştiinţa forţei sale, începea a se organiza o nouă clasă : proletariatul, o clasă căreia, în împrejurările concrete ale înţelegerii burgheziei cu moşierimea, ale trădării idealurilor patruzecioptiste progresiste de către cea dintîi, îi revenea „misiunea istorică de a duce mai departe lupta revoluţionară a poporului, de a elibera întreaga societate de exploatare şi asuprire, de a inaugura epoca dreptăţii sociale“ [1].

Revenea acestei clase în consecinţă, ca o sarcină din cele mai însemnate, pentru a face faţă şi a duce cu bine la capăt marile sale îndatoriri istorice, sarcina de a se înarma cu o ideologie corespunzătoare, cu ideologia marxistă, a socialismului ştiinţific. Ţara noastră cunoscuse încă mai demult, încă din al doilea sfert al secolului al XIX-lea, ideile socialismului utopic. Heliade şi Bolliac, dintre scriitorii noştri mai însemnaţi, au avut legături, îndeajuns de strînse, cu aceste idei care au pătruns şi în unele laturi din opera şi activitatea lor practică [2]. În timpul exilului, revoluţionarii

[1] Nicolae Ceauşescu : *Partidul Comunist Român continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România,* Bucureşti, 1966, p. 11.

[2] Vezi în această privinţă îndeosebi lucrările lui D. Popovici, deja citate : *Ideologia literară a lui I. Heliade-Rădulescu şi „Santa cetate“. Între utopie şi poezie.*

Scanned with OKEN Scanner

români au avut ocazia să ia contact mai îndeaproape cu aceste idei, cum au putut să se apropie şi de alte forme ale socialismului, între care şi cu aceea a socialismului ştiinţific. O lucrare recentă ne semnalează o întîlnire a lui Heliade-Rădulescu cu Marx însuşi, a unui alt român cu Engels [1]. Cunoaştem, de asemenea, legăturile emigraţiei române de la Paris cu cercul revoluţionar european de la Londra, legături care duceau deopotrivă spre revoluţionarii ruşi ca şi spre Marx, Engels şi discipolii lor. E semnificativ, pentru a stabili din elemente disparate, întrucît atît de multe nu s-au consemnat, s-au pierdut sau încă nu se cunosc, dezvoltarea formelor iniţiale de socialism din ţara noastră şi continuitatea ideilor pe această linie, cît de asemănător e pasajul unei scrisori a pictorului patruzecioptist Rosenthal cu ceea ce exprimă un erou al lui Eminescu din *Geniu pustiu* [2].

Ideilor socialismului utopic li s-au adăugat, pînă la contactul mai masiv cu cele marxiste, altele. Ele au fost îmbogăţite, încă înainte de 1875, cînd sosesc şi se opresc la noi primii revoluţionari ruşi, de ideile democraţilor-revoluţionari ruşi, atrăgătoare între altele şi prin aceea că îndreptau atenţia spre ţărănime, factor social însemnat numeric în ţara noastră. Idei socialiste, de cele mai variate şi uneori chiar contradictorii nuanţe, încep să-şi afle un loc în conştiinţele mai înaintate din România în împrejurările concret istorice de dezvoltare a proletariatului şi de sporire a exploa-

---

[1] Vezi Augustin Deac, *Internaţionala întîi şi România,* Bucureşti, 1964, p. 32, 105—106.

[2] Rosenthal scria către C. A. Rosetti la 5 iulie 1851 : „Dacă mă aflu în Germania, găsesc oameni nefericiţi, sărmani, de care mă apropii ; şi în China aş face la fel. Astfel înţeleg eu socialismul şi doresc ca naţiile să alcătuiască un singur popor, deosebit numai prin limbă şi obiceiuri, dar unit prin inimă şi prin frăţie". (Citat după Ignat Bociort, *Observări asupra esteticii scriitorilor de la 1848,* loc. cit., p. 114.) Două decenii mai tîrziu, oglindind continuitatea acestui spirit în cercurile de intelectuali, modeşti pe scara socială, din Bucureşti, Toma Nour, pictor de orientare patruzecioptistă, spunea : „...cosmopolit sînt şi eu ; aş vrea ca omenirea să fie ca prisma, una singură, strălucită, pătrunsă de lumină, care are însă atîtea colori. O prismă cu mii de colori, un curcubeu cu mii de nuanţe. Naţiunile nu sînt decît nuanţele prismatice ale Omenirii..."

Scanned with OKEN Scanner

tării capitaliste din această vreme. Contribuie la acest proces de dezvoltare şi conlucrarea cîtorva factori favorabili. Între aceştia trebuie să amintim în primul rînd contactul, uneori foarte strîns, al unor cercuri deosebit de avansate din ţara noastră cu conducătorii mişcării revoluţionare bulgare, care aici, în România, îşi aveau statul major şi centrul de legătură cu mişcarea revoluţionară rusă. Dintre aceştia se cuvine amintit în primul rînd revoluţionarul Sava Rakovski, care a trăit îndelung la noi, unde, în 1864, scoate ziarul *Băduşnost (Viitorul)*, redactat în limba română şi bulgară, printre colaboratorii căruia se află şi B. P. Hasdeu. Mai tîrziu ceva, revoluţionari bulgari ca Liuben Karavelov, Vasil Levski şi Hristo Botev desfăşoară, de asemenea pe teritoriul ţării noastre, o intensă activitate de organizare a mişcării revoluţionare bulgare, avînd legături strînse cu mişcarea revoluţionară rusă, cu revoluţionarii emigranţi ruşi în trecere pe la noi, între care cu cei ce se stabilesc aici : N. Zubcu-Codreanu, Dr. Russel, Dobrogeanu-Gherea, cu care vor rămîne în permanent contact pînă la trecerea lor în Bulgaria, şi firește cu foarte mulţi români [1]. Faptul că pictorul revoluţionar emigrant polonez Dembitzki, amicul lui Hristo Botev, era colaborator asiduu al periodicelor scoase de revoluţionarii bulgari, dar şi al revistelor satirico-umoristice româneşti *Asmodeu, Ghimpele* etc., ce apăreau în această vreme, aruncă o lumină nouă asupra frămîntărilor din epocă şi asupra seriozităţii cu care trebuie să cercetăm, atît din punct de vedere al dezvoltării artistice, cît şi din punctul de vedere al orientării ideologice, activitatea unor asemenea reviste, şi înrîurirea ce au putut avea asupra tendinţelor lor de critică socială, antimonarhice, republicane etc. contactul cu mişcarea revoluţionară europeană [2]. Cercetări

[1] Vezi P. Constantinescu-Iaşi, *Din activitatea lui Hristo Botev şi a altor revoluţionari bulgari la Bucureşti*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1950, p. 7—8, 10 şi urm.

[2] În lucrarea : *Nicolai Petrovici Zubcu-Codreanu*, apărută la Geneva în limba rusă, în anul 1879, se arată că în toamna anului 1875 se constituise la Bucureşti, ca organizaţie secretă, un cerc socialist romîno-ruso-bulgaro-polon — ceea ce dă un nou şi puternic relief acestor complexe relaţii pentru dezvoltarea spiritului revoluţionar în ţara noastră.

Scanned with OKEN Scanner

recente [1] relevă, pe baza unor documente pînă acum încă necunoscute şi a unor însemnări prin presă insuficient sau de loc cercetate, răsunetul incontestabil pe care l-a avut în ţara noastră întemeierea şi activitatea Internaţionalea I. Ziare sau reviste cum erau *Trompeta Carpaţilor, Albina, Federaţiunea, Gazeta Transilvaniei, Familia* consemnau existenţa, rostul, activitatea acestei organizaţii internaţionale a muncitorilor. Că nu numai în chipul acesta, ci şi mai direct, mai puternic şi mai profund în România pătrundeau ideile socialismului ştiinţific şi influenţa Internaţionalei I o dovedesc, pe de o parte, faptul că o serie de români : Vasile Conta, timişoreanu Farcaş, fostul garibaldian Dunca, Zamfir Arbure, probabil şi alţii au fost membri ai Internaţionalei, iar pe de alta, înseşi mărturiile guvernanţilor noştri de pe atunci : „Dacă aţi urmat fazele dezastrelor Franţei şi a incendierii Parisului — se adresa primul ministru român în toamna anului 1871 prefecţilor — aţi putut afla că există o societatea de comunalişti, cu reşedinţa la Londra, care se numeşte «Internaţionala». Atît din cele ce se expun în ziare, cît şi din avisurile private ce am primit din străinătate, mă încredinţez că o secţiune a acestei societăţi s-a format şi în România [2].

Înrîurirea Internaţionalei I, direct sau indirect, s-a adîncit în mod indubitabil în ţara noastră şi datorită răsunetului ce l-a avut Comuna din Paris, „copilul spiritual al Internaţionalei I", cum a numit-o Engels. Răsunetul acesta nu este vizibil numai pe plan strict literar [3]. Faptul că în *Ghimpele* apare, în legătură cu Comuna din Paris, o caricatură a deja amintitului Dembitzki, în care muncitorul cu ciocanul în mînă, care simbolizează Comuna alungînd pe tirani, poartă indicaţia „Internaţionala", dezvăluie multiplele legături ideologice internaţionale ce le avea, în acel moment,

---

[1] Vezi, Augustin Deac, *Internaţionala întîi şi România*, Bucureşti 1964, îndeosebi capitolul : *Presa românească şi Internaţionala I*, p. 35—98.

[2] Vezi, Augustin Deac, *op. cit.*, p. 146—147.

[3] Vezi în legătură cu răsunetul Comunei în literatura noastră studiul lui Barbu Lăzăreanu : *Cîntăreţi români ai Comunei din Paris*, în volumul : *Glose şi comentarii de istoriografie literară*, Bucureşti, 1959, p. 357—377.

Scanned with OKEN Scanner

mișcarea socială cea mai avansată românească. Nenumărate ziare din țara noastră, în 1871 și mulți ani după aceea, consemnă evenimentul Comunei, uneori fără să-i înțeleagă sensul, alteori însă mărturisind incontestabile progrese în posibilitatea de a surprinde realele raporturi dintre clasele sociale și îndreptățirea celor exploatați de á cuceri drepturile lor.

Este mai mult decît o simplă întîmplare, este o manifestare simptomatică, ilustrînd spiritul care exista, cel puțin în anumite cercuri din România, mai ales sub influența Comunei din Paris, cele ce le spunea, în aprilie 1871, Vincențiu Babeș, comentînd evenimentele revoluționare din capitala Franței. Cel care își intitula, în aceste zile, un articol chiar *Dreptul la revoluțiune*, făcea aceasta în fond ca o consecință a unei mai profunde înțelegeri a realităților sociale și a raporturilor din societate. „Nu este oare renegabil [sic !] — scria Babeș — că munca și muncitorimea nu are alt preț, altă valoare decît pe care binevoiește a i-o da capitalul și capitalismul ; nu este oare renegabil că, pe cînd capitalul și averea în toate întreprinderile se înmulțesc și îngrămădește în mîinile în care deja se află și în proporțiuni colosale, munca și muncitorii, prin care proprie se face acea înmulțire, rămîn, trebuie să rămînă după ordinea de astăzi, în calicie, rămîn și caută să rămînă unelte tributare capitalului, capitaliștilor“ [1]. Era aici mai mult decît o simplă atitudine în problemele sociale. Era un progres în înțelegerea contradicțiilor sociale, a complicatului lor mecanism de funcționare, care, expus într-o gazetă, pe de o parte exprima fără îndoială o conștiință care nu era în acel moment în țara noastră totuși numai a lui Babeș, iar pe de alta, contribuia într-un chip însemnat la răspîndirea acestui chip de a înțelege lucrurile. Cînd un asemenea chip de a privi societatea ajungea în fața conștiinței unui scriitor în stare să-l înțeleagă, capacitatea lui de a analiza lucrurile din realitate, realismul lui însuși în literatură erau fără îndoială sporite. Întîlnirea cu asemenea idei în presa sau în cărțile ce circulau, românești sau străine, au dus, în această vreme, pe Eminescu, martor al unor stări de lucruri pe care pînă atunci îl revoltau fără să și le poată explica, la elaborarea

[1] *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, p. 243—244.

Scanned with OKEN Scanner

Proletarului, a cărui critică ascuțită îndreptată împotriva societății este păstrată pînă în forma definitivă. În *Împărat și proletar*, Eminescu exprimă scepticismul că se poate schimba ceva, dar nu retrage nimic, aproape nici în formă, cu atît mai puțin în conținut, din ceea ce imputa, de pe niște poziții ideologice noi pentru literatura noastră, societății în care trăia.

Că ecoul Comunei este destul de puternic, datorită și unor comunarzi refugiați la noi, fie cine știe cum rătăciți, fie îmbiați de românii care luaseră parte la istorica luptă pariziană și reveneau în patrie, și că spiritul de nemulțumire și chiar de revoltă era în permanentă creștere în țara noastră o dovedesc chiar „republica de la Ploiești", care făcea totuși parte dintr-o organizație mult mai vastă, dar insuficient pusă la punct, cît mai ales temerile exprimate de reprezentanții claselor exploatatoare. Am amintit deja circulara lui Lascăr Catargiu către prefecți, în care aluziile la Comuna din Paris sînt clare. Să amintim și pasajul din faimoasa „petiție de la Iași", din aceeași vreme, care consemnă primejdia unei răsturnări politice „a cărei consecință ar fi fost în București copierea Comunei din Paris" [1], pentru a aduce astfel un element în plus, menit a sublinia că nu e vorba de simple coincidențe.

Un moment însemnat în procesul de pătrundere a ideilor socialismului științific la noi îl constituie, cum am mai amintit, așezarea la Iași, în 1875, a cîtorva refugiați politici ruși: Zubcu-Codreanu, Dobrogeanu-Gherea, dr. Russel, Zamfir Arbure. E foarte plauzibil, fără ca în această privință să avem deocamdată documente pe care să ne întemeiem, ca oprirea cîtorva revoluționari ruși în România la 1875 să nu fie absolut întîmplătoare și nici legată numai de nevoia de a asigura un punct de trecere materialului de propagandă revoluționară din Apusul Europei spre Rusia, cum s-a spus în genere. Faptul relevat mai insistent în vremea din urmă, după cum am menționat, că exista un ecou al activității Internaționalei I în România și chiar unele legături directe, chiar dacă sporadice și insuficient puse la punct, între mișcarea din țara noastră și organizația internațională

[1] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 50.

Scanned with OKEN Scanner

muncitorească, îngăduie să credem, mai ales că dr. Russel şi Arbure se stabileau în România după ce avuseseră legături strînse cu cercurile revoluţionare din Apus (cel dintîi cunoscuse chiar personal pe Marx), că exista în acest moment o tendinţă de a ajuta şi îndruma organizarea clasei muncitoare de aici.

Dezvoltarea şi treptata maturizare a proletariatului român se vădea, în acest timp, prin gruparea sa în cîteva societăţi de ajutor mutual sau de apărarea intereselor profesionale [1] cum şi prin scoaterea unor ziare cum erau: *Tipograful român* (1866), *Analele tipografice* (1870), urmat de *Uvrierul* (1872), urmat şi acesta la rîndul său de *Lucrătorul român* (1872). Pătrunderea ideilor socialiste devine ceva mai puternică mai cu seamă după 1875, cînd iau fiinţă în cîteva centre urbane mai importante: Bucureşti, Iaşi, Ploieşti, Galaţi, cercuri socialiste, care însă la început grupau mai cu seamă intelectuali şi tineret, socialismul lor fiind pentru o vreme încă nemarxist [2]. Iniţierea în gîndirea lui Marx, ale cărui opere circulau în ţara noastră, după cum s-a arătat [3], începe însă să se manifeste. Prin 1875—1876, după cum reiese dintr-o scrisoare a doctorului Russel, acesta, Hristo Botev, N. Zubcu-Codreanu şi Dobrogeanu-Gherea citiseră pe Marx [4] şi curînd după aceea *Capitalul* este recomandat, alături de scrieri ale lui Bakunin, Spencer, Taine şi alţii, tinerilor intelectuali români ce se grupau în jurul lor şi ur-

---

[1] Vezi, Radu Pantazi, *Filozofia marxistă în România*, Bucureşti, 1963, p. 14.

[2] Vezi, Augustin Deac, *Internaţionala întîi şi România*, p. 135; Radu Pantazi, *Filozofia marxistă în România*, Bucureşti, 1963, p. 15; Ovidiu Bădina, *Ideologia mişcării socialiste premarxiste din România (1875—1883/1884)*, în *Gercetări filozofice*, nr. 5, 1963, p. 1225—1240.

[3] Vezi, Augustin Deac, *op. cit.*, capitolul: *Răspîndirea unor lucrări ale lui Marx şi Engels în România în timpul Internaţionalei I*, p. 114 şi urm.

[4] *op. cit.*, p. 116. În această privinţă, într-o scrisoare către un amic bulgar, dr. Russel îşi aminteşte, mai tîrziu, referindu-se la această perioadă, că ei: Russel, Botev, Zubcu-Codreanu şi Gherea „atunci îl studiam pe Marx pagină cu pagină, ca pe un fruct străin şi straniu".

Scanned with OKEN Scanner

măreau noile idei cu mult interes, după cum ne relatează un contemporan [1].

Îndeosebi după Războiul pentru Independenţă, în condiţiile dezvoltării proletariatului, a sporirii exploatării şi a creşterii nemulţumirii maselor, inclusiv a muncitorilor industriali, cercurile socialiste de care am vorbit, de altfel şi cu sprijinul mişcării socialiste internaţionale, încep să înţeleagă ceva mai bine ansamblul problemelor sociale ce le stăteau în faţă. Baza acestor cercuri, iniţial formate, cum am spus, aproape exclusiv din tineri intelectuali, se lărgeşte, în ele pătrunzînd şi meseriaşi. Atenţia acordată proletariatului, de asemenea, sporeşte, ca şi orientarea spre ideologia socialismului marxist. În felul acesta se făceau primii paşi spre întîlnirea şi unificarea mişcării proletariatului cu socialismul ştiinţific, care, în ţara noastră, ca în toate ţările, după cum arată Lenin, la început se dezvoltă separat. Această separaţie este însă departe de a fi totală şi absolută. Dimpotrivă. De fapt, ideile socialismului, în genere, la început, mai apoi ideile socialismului marxist n-ar fi fost necesare, în consecinţă n-ar fi apărut, n-ar fi avut ecou, cu atît mai mult nu s-ar fi răspîndit larg şi n-ar fi dat roade pe toate planurile dacă în ţara noastră, în acel moment istoric, nu s-ar fi dezvoltat numeric proletariatul industrial şi dacă, totodată, nu s-ar fi dezvoltat din ce în ce mai mult şi conştiinţa de clasă a acestui proletariat: conştiinţa exploatării lui pretutindeni de către acelaşi exploatator — capitalismul, conştiinţa unităţii intereselor lui, conştiinţa necesităţii unei solidarităţi şi chiar a unei lupte pentru apărarea acestor interese şi pentru cucerirea drepturilor legitime. Paralel cu aceasta, ideile marxiste au avut un rol deosebit de însemnat, la rîndul lor, în dezvoltarea conştiinţei de clasă a proletariatului.

În cadrul procesului complex de apropiere a mişcării muncitoreşti din ţara noastră de socialismul ştiinţific, proces nelipsit de confuzii şi de manifestări contradictorii, între altele şi din cauza prezenţei în conducerea mişcării socialiste a unor elemente burghezo-liberale, care au mers pînă la urmă la trădarea făţişă din 1899, se simte nevoia unei afirmări mai ferme a noilor idei, nevoia luptei împotriva

[1] Vezi, Zamfir C. Arbure, *În exil*, Craiova, 1896, p. 218.

Scanned with OKEN Scanner

poziţiilor adverse, a lămuririi unor cercuri mai întinse asupra obiectivelor socialismului, cu atît mai mult cu cît o serie de acţiuni potrivnice şi de calomnii începuseră să apară, se simte, în sfîrşit, nevoia lărgirii bazei sale numerice şi organizatorice. Pentru a răspunde acestor nevoi, se vădea necesară o mai largă difuzare a poziţiilor celor exploataţi şi îndeosebi ale proletariatului. De aceea, mai cu seamă după Războiul pentru Independenţă, cînd muncitorimea industrială şi conştiinţa sa de clasă se dezvoltă rapid şi capătă o din ce în ce mai mare pondere în viaţa socială a ţării, se manifestă tot mai puternic necesitatea intensificării activităţii propagandistice. Consfătuirea din toamna 1879, din Moldova, care are ca obiectiv principal desfăşurarea propagandei socialiste, este din acest punct de vedere cum nu se poate mai concludentă.

În această nevoie largă de luptă, de afirmare a sa şi de negare a ceea ce i se opunea, pe care o simte noua clasă şi militanţii mişcării socialiste din România, îşi au obîrşia străduinţele pentru fixarea cît de generală a obiectivelor lor. Tot de aici izvorăşte străduinţa tot mai hotărîtă, îndeosebi în anii ce urmează Războiului pentru Independenţă, în continuă luptă cu adversităţile crescînde ale reacţiunii româneşti, de a se organiza mai bine şi în mai multe cercuri socialiste, de a cuprinde în ele mai mulţi meseriaşi şi muncitori, de a răspîndi ideile socialismului prin mijlocirea unor publicaţii periodice. În lumina acestor necesităţi şi a acestei ofensive de tot mai largă popularizare a noilor idei despre societate şi orînduirile sociale trebuie considerate succesivele încercări de a scoate o publicaţie periodică, cum este încă din 1877 *Socialistul,* devenit, din motive tactice, după trei numere, *Cuvîntul,* suprimat însă şi acesta imediat ; apoi, în septembrie 1877, *Basarabia,* şi aceasta de foarte scurtă durată, atît din cauza insuficienţelor organizatorice de la data respectivă a proletariatului şi socialismului în România, cît mai cu seamă din cauza ingerinţelor disimulate şi făţişe ale autorităţilor.

Socialistul, în scurta sa existenţă, nu are răgazul să-şi fixeze prea bine un profil precis. El năzuia, în linii mari, să trezească în intelectualitate interesul pentru suferinţele poporului, să aprindă făclia raţiunii în conştiinţe. Mai limpede se desenează ce ar fi urmat să fie *Basarabia,* dacă ar

Scanned with OKEN Scanner

fi fost lăsată să-şi continue existenţa, un periodic care în multe privinţe prefigurează ceea ce a fost doi ani mai tîrziu *Contemporanul*. Însufleţit de năzuinţe democratice, luptînd pentru apărarea poporului muncitor, explicînd prezenţa în societate a unei minorităţi dominatoare, demascînd liberalismul burghez, incapabil de a rezolva problemele sociale [1], ziarul publică totdeodată articole de popularizarea darwinismului, ateismului, în sprijinul emancipării femeii etc. Autorităţilor de stat li se atraseră atenţia de către presă şi de alte foruri „asupra tulburărilor aruncate în spirite" de către acest jurnal [2] — ceea ce arată că ideile ce le difuza aveau un incontestabil răsunet. Începură deci persecuţiile şi după trei luni ziarul fu suprimat.

Cum, îndeosebi în 1879, calomniile şi atacurile la adresa socialismului se îndesiră prin presă, un ziar făţiş socialist fiind greu de scos, fu încercat mijlocul de a răspunde prin mici broşuri, uneori sub forma unor „scrisori", pentru a fi o lectură mai accesibilă publicului celui mai larg. Ele purtau titluri ce nu atrăgeau atenţia autorităţilor asupra conţinutului lor real, pentru a nu fi interzise sau, în orice caz, pentru a nu fi interzise înainte de a fi fost cît de cît difuzate. Aşa a fost „scrisoarea" lui Zubcu-Codreanu : *Despre stat, proprietate şi familie,* apărută postum în martie 1880, în broşura : *O pagină din socialismul român.* I-a urmat, în acelaşi an, broşura doctorului Russel : *Un studiu psihiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase,* care poate fi considerat primul program al socialismului român, cuprinzînd un amestec de idei juste şi de tendinţe narodnice, anarhiste etc., caracteristice pentru concepţiile confuze ale socialiştilor români din vremea aceea, aflaţi încă într-o fază premarxistă.

Încercările de a scoate cu orice preţ un periodic mai durabil şi mai larg răspîndit devin însă chiar în acest an, 1880, din ce în ce mai intense. În septembrie, apare *România jună ;* în octombrie, *Înainte,* organul grupului de la Bucureşti din jurul lui Titus Dunka, în opoziţie însă cu cel de la Iaşi ; iar în decembrie, *România viitoare,* acesta din

---

[1] Vezi, Augustin Deac, *op. cit.*, p. 136.

[2] Vezi, Savin Bratu—Zoe Dumitrescu, *Contemporanul şi vremea lui,* Bucureşti, 1959, p. 23—24.

Scanned with OKEN Scanner

urmă sub conducerea lui Gherea, toate fără să dureze multă vreme, toate de orientare confuză, în care se amestecau ideile socialismului mic-burghez cu ale anarhismului şi cu încă alte nuanţe de socialism, buna-credinţă a unora cu poziţiile şovăitoare sau trădătoare ale altora. În ele îşi făceau totuşi loc şi pozitive note de demascare a claselor exploatatoare, de afirmare a însemnătăţii celor ce muncesc şi cîte o dată chiar a rolului proletariatului. Elementele acestea sînt primii germeni ai unei noi perspective asupra societăţii, ai unei mai atente, mai ştiinţifice, mai realiste şi mai critice analize a raporturilor sociale, de natură să exercite — direct sau indirect — o înrîurire deosebit de însemnată asupra scriitorilor din ţara noastră în genere şi nu numai asupra celor de la *Contemporanul,* asupra dezvoltării realismului în literatura noastră.

Pentru a se ajunge la aceasta, în procesul ce se desfăşoară, revista *Contemporanul* joacă un rol deosebit de important.

Scanned with OKEN Scanner

V

NOILE IDEI DESPRE LUME ŞI SOCIETATE LA *CONTEMPORANUL* ŞI ÎN PRESA SOCIALISTĂ

Ca urmare a pregătirilor şi experienţelor, a împrejurărilor şi necesităţilor istorice înfăţişate pînă aici, apare la 1 iulie 1881, da Iaşi, revista *Contemporanul,* cel mai de seamă şi cea mai durabilă revistă a mişcării socialiste din România de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, menită a avea o deosebită importanţă în dezvoltarea politică, culturală şi literară a poporului nostru. Ea era rezultatul unor îndelungi sforţări şi sintetiza experienţa tinerilor socialişti români în privinţa publicării unui periodic pentru a nu trezi ostilitatea autorităţilor şi rezervele izvorîte din prejudecăţi ale unui public prevenit cu abilitate împotriva socialismului. Încă de prin 1878, dată după care socialiştii noştri au izbutit să scoată în chip sporadic cîteva ziare sau reviste, ei înţelegeau bine necesitatea apariţiei unui periodic menit să le răspîndească ideile, fără să trezească însă suspiciuni de nici un fel. „Jurnalului — scria la 16 ianuarie 1878 A. S. Truşcă lui Codreanu — să-i dai un nume românesc : sau «Economia socială» sau «Sociologia». Titlul de socialism mi se pare prea fără formă şi vechi“ [1]. În iunie 1879, Zamfir Arbure îi scria doctorului Russel, dezvăluind ceva din chipul cum se profila, pentru cercurile socialiste din România, formula de revistă cea mai eficace şi cea mai în stare să reziste în faţa autorităţilor : „...în ce priveşte revista... s-a dovedit... că intenţionaţi să editaţi pur şi simplu o bună revistă politico-economică, literară [2]. Într-o altă scrisoare, nedatată, dar probabil de prin aprilie-mai 1880 (de vreme ce într-un loc spune că „revista va apare *abia* la 1 iulie“ — deci destul

[1] *Documente privind istoria României. Războiul pentru Independenţă,* vol. I (partea I), p. 562.

[2] *Op. cit.,* p. 588.

Scanned with OKEN Scanner

de tîrziu după data trimiterii acelei scrisori ; iar în altă parte vorbește de rata unei datorii care urma să fie plătite în anul următor, „de sfîntul Gheorghe 1881"), Dobrogeanu-Gherea scria lui Russel, cerînd colaborări pentru revista în pregătire (desigur *România viitoare*, apărută însă abia în decembrie 1880), în legătură cu programul : „Programul va fi desigur socialist. La început s-a hotărît să se întrebuințeze cît mai puțin cuvîntul socialist. Să se dea articole științifice..." [1] Și încă două pasaje, din două scrisori din preajma imediată a apariției *României viitoare*, adresate de Dobrogeanu-Gherea prietenilor de idei din Iași, ne pun în lumină și mai bine chipul cum se cristaliza, ținînd seama de constrîngerile concrete ale împrejurărilor, pe de-o parte, și de necesitatea unei afirmări a ideilor socialismului, pe de altă parte, caracterul periodicului ce și-l doreau. „Jurnalul — scria Gherea — va fi mai mult jurnal de dezvoltarea ideilor teoretice decît jurnal agitatoric. Va avea și beletristică..." [2] Iar într-o altă scrisoare — nedatată, ca și din cea din care s-a scos pasajul anterior, dar după toate probabilitățile din aceeași perioadă — tot Gherea scria : „Arbure zice... că în cercurile mai competinte unde se află acum Arbure n-au nimic contra ieșirei jurnalului, să fie numai modest, adică nu anarhist-revoluționar" [3]

Astfel se explică profilul ce-l avea, mai ales la început, *Contemporanul*, aparent nepolitic, precumpănitor științific și cultural, foarte puțin social, absența aproape completă a manifestărilor mai vizibile de preocupări politico-sociale mai cu seamă în raport cu contemporaneitatea și cu viața socială și politică românească. *Contemporanul* apărea de altfel după ce în țara noastră se desfășuraseră deja cîteva campanii împotriva „nihilismului", a socialiștilor, într-o atmosferă în care o serie de calomnii cu privire la ideile socialiste și chiar numai materialiste putuseră crea o sumă de rezerve și de prejudecăți, ba putuseră chiar înspăimînta pe unii. E semnificativ din acest punct de vedere că atît „scrisoarea" lui Zubcu-Codreanu, cît și broșura lui Russel sînt concepute ca răspunsuri la asemena campanii de deni-

[1] *Op. cit.*, p. 665.
[2] *Op. cit.*, p. 669.
[3] *Op. cit.*, p. 670.

Scanned with OKEN Scanner

grare. Din această cauză, ca și din dorința de a evita, cel puțin pentru o vreme, măsurile represive ale autorităților, asigurîndu-și astfel o mai îndelungată apariție, *Contemporanul* evită afișarea unui program fățiș socialist și chiar folosirea cuvîntului socialism. În acest spirit se înțelege mai bine și sensul pasajului din scrisoarea nedatată a lui Gherea, preocupat ca și înainte, cum s-a văzut, să asigure condițiile unei apariții cît mai îndelungate a publicației lor : „Revista nu va fi o revistă de agitație socialistă, ci ceva în genul *Sovremennikului* din Rusia [1]. Se înțelege că după incidentele ocazionate la Iași, în martie 1881, de încercarea de a sărbători împlinirea unui deceniu de la Comuna din Paris, care a prilejuit o largă dezbatere în parlament și în presă [2], fiind urmate de legi speciale, de expulzări, destituiri și suspendări ale unor profesori din învățămînt și eliminări ale unor studenți din universitate, afișarea unui program fățiș socialist ar fi fost mai mult ca oricînd neindicat, pentru ca o revistă să apară și să dureze.

Revista a fost intitulată *Contemporanul*, poate o traducere a titlului revistei progresiste ruse amintită, dar mai

---

[1] Citat după Savin Bratu — Zoe Dumitrescu, *Contemporanul și vremea lui*, București, 1959, p. 39, unde se folosește un document (nr. 531 din dos. 124/13) din Arhiva Institutului de istorie a partidului.

[2] În legătură cu aceasta, vezi Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. II (1876—1881), București, 1897, p. 467 și urm., discursul parlamentar, din 13 martie 1881, intitulat, de autor însuși, *Contra încurajării tulburătorilor*. Sînt amintiți aici, fără a fi numiți în cadrul discursului, dr. Russel și C. Mille, unele împrejurări de la Iași și este evocată starea de spirit de la Iași și din țară, considerată de el (p. 500) „foarte primejdioasă, pentru că este otrăvitoare pentru spiritul public și mai ales pentru tinerime", cerînd pe de altă parte guvernului să răspundă „dacă a luat sau gîndește să ia măsurile necesare prin care să se stîrpească acea credință din spiritul public și din contră să se știe bine că orice încercare revoluționară va fi pedepsită". (p. 501.) Cuvintele lui Maiorescu, ca și intervențiile unor oameni politici de importanța lui Ion C. Brătianu, N. Ionescu, A. Stolojan, C. A. Rosetti, Al. Lahovary, P. P. Carp și N. Fleva sînt interesante nu numai pentru poziția autorilor, dar și pentru că însemnătatea politică a celor ce luau parte la discuție punea în lumină importanța ce o căpătaseră, încă de la acea dată, ideile socialismului și răspîndirea lor în țara noastră.

Scanned with OKEN Scanner

degrabă, cum îşi amintea mai tîrziu Sofia Nadejde, care a participat la pregătirea apariţiei şi la redactarea revistei din 1881 : „nume fără pretenţii, indicînd totodată intenţia de a pune la curent pe cititori cu teoriile şi descoperirile ştiinţei moderne şi cu literatura vremii“ [1]. De formatul 24/16 cm, *Contemporanul* a apărut mai întîi bilunar, apoi lunar [2], bucurîndu-se de o bună primire din partea publicului. Din înseşi cifrele pe care le oferă revista apare limpede continua creştere a răspîndirii ei. La 1 ianuarie 1882, după şase luni de apariţie, redacţia declara : „*Contemporanul* şi-a căpătat 1600 abonaţi... De la numărul 13, adică de la 1 ianuarie scoatem 3000 exemplare“ [3]. Un an mai tîrziu, revista devenise încă mai cerută şi tirajul sporise. „Acum. după un an şi jumătate de la începerea *Contemporanului* — scria un articol redacţional — avem peste 3000 abonaţi, iar revista se tipăreşte în 4500 exemplare.“ [4]

Conducerea revistei era asigurată de Ion Nădejde, care după toate probabilităţile era spiritul conducător, Sofia Nădejde, Gh. Nădejde şi C. Mille, căruia pînă la plecarea la studii în străinătate, în toamna aceluiaşi an, îi revine sarcina de a răspunde de partea literară a publicaţiei. Fără îndoială, un rol în orientarea şi conducerea revistei trebuie să fi avut şi ceilalţi fruntaşi ai mişcării socialiste, îndeosebi cei din Iaşi, dar mai cu seamă C. Dobrogeanu-Gherea. Deşi numele său nu apare în revistă decît în 1885 şi în vremea aceasta el se stabilise la Ploieşti, este foarte probabil ca unele din pseudonimele atît de frecvente în primii ani ai revistei să ascundă şi pe viitorul adversar al lui Maiorescu. Nefiind încă cetăţean român, după expulzarea din martie

---

[1] Sofia Nădejde, *Amintiri*, în *Adevărul*, mai 1935.

[2] Editorul revistei a fost Teodor Codrescu, apoi (din 1890) Is. Kupermann. Tipografiile în care s-a imprimat au fost : Buciumul român, Dimitrie Gheorghiu, Tipografia lucrătorilor asociaţi români, H. Goldner. Alte amănunte, în lucrarea extrem de utilă : *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea I, Bucureşti, 1964, p. 102.

[3] Redacţiunea, *Către cititorii noştri*, în *Contemporanul*, nr. 13, ianuarie 1882, p. 465—466.

[4] Redacţia : *Către cititorii noştri*, în *Contemporanul*, nr. 13, anul II, p. 520. Vezi de asemenea şi *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea I, p. 103.

Scanned with OKEN Scanner

1881 a multor cetăţeni străini ce activau în mişcarea socialistă de la noi — între care dr. Russel — Gherea era, în mod firesc, foarte prudent în ce priveşte chipul cum se manifesta în public. Este cu atît mai probabil ca participarea lui Gherea cu îndrumări la conducerea *Contemporanului* să nu fi lipsit, cu cît revista apărea ca un rezultat al eforturilor şi încercărilor mai tuturor cercurilor socialiste din România, iar nu numai al celui din Iaşi. Pe de altă parte, experienţa lui Gherea era preţioasă ca fost redactor al *României viitoare*, căreia publicaţia de la Iaşi i-a fost o continuatoare, tipărind chiar din materialele ce-i rămăseseră nefolosite [1]. Pe lîngă aceştia, de la primele numere şi cu timpul din ce în ce mai mulţi, s-au grupat o serie de alţi colaboratori : V. Gh. Morţun, care a devenit mai apoi responsabilul părţii literare, în locul lui Mille, Th. Speranţă, dr. Stîncă, Şt. Basarabeanu (Victor Crăsescu), N. Saphir, O. Carp, A. Stavri, H. Giordano, I. Truţescu, N. G. Ţurcanovici, dr. M. Gaster, N. Beldiceanu, Gh. din Moldova (Kernbach), D. A. Teodoru, A. Bacalbaşa, G. Diamandi, Gr. C. Gheorghiu, Ed. Gruber, Gh. Ghibănescu, Leon Gîrbea, Carol Mayer, I. Păun-Pincio şi chiar nume surprinzătoare dintr-un punct sau altul de vedere ca : I. Creangă, pînă nu demult colaboratorul *Convorbirilor literare*, Ion Pop-Reteganul, povestitorul şi folcloristul transilvănean pe nedrept uitat, şi, pentru scurtă vreme, chiar Al. Macedonski, care mai apoi a fost atacat pe diverse teme de revista socialistă.

Contemporanul a fost, mai cu seamă în primii săi ani de apariţie, mai puţin o revistă politică, mai puţin chiar una literară, deşi problemele literaturii şi literatura însăşi nu sînt neglijate nici chiar în perioada de la început. *Contemporanul* a fost îndeosebi o revistă de popularizare a ştiinţei şi a materialismului, sub toate aspectele lor, apoi, într-o a doua fază, şi o revistă de popularizare a ideilor socialismului marxist. Se observă de altfel uşor, şi mai toţi cercetătorii le-au semnalat, două faze în activitatea revistei noastre. Una, de la începutul ei pînă prin 1885 — dacă vrem să stabilim o dată precisă, pînă la publicarea în traducere a

[1] Vezi *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea I, p. 101—102.

studiului lui Engels : *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, publicare ce marchează, fără îndoială, exprimarea deschisă a unei poziții, ca atare a unei cotituri în chipul de a se manifesta al revistei — este perioada popularizării materialismului, perioada premarxistă, nu cu totul străină de marxism, deși foarte variate nuanțe de socialism și materialism își făceau locul. Cea de a doua începe din momentul publicării studiului lui Engels și se încheie o dată cu încetarea apariției revistei, o dată cu numărul de aprilie—mai 1891. Ea se caracterizează prin predominarea, nu fără confuzii, a socialismului științific, al cărui popularizator *Contemporanul* devine în mod fățiș.

Programul *Către cititorii noștri*, din fruntea primului număr al revistei, spunea : „Scopul nostru e a face cunoscut publicului român cum privește știința contemporană lumea. Voim să aducem în țara noastră discuțiunea asupra marilor teorii științifice la ordinea zilei la popoarele civilizate din Apus. Credem folositoare pentru patria noastră împrăștierea cît mai mare a cunoștințelor cîștigate în privința lumei“ [1]. Fără îndoială ar fi exagerat să considerăm că prin „știința contemporană“, la care se referea, conducerea *Contemporanului* înțelegea știința marxistă. Totuși ar fi nejust să considerăm revista aceasta ca o simplă continuatoare a revistelor și asociațiilor de popularizare a științei în spirit materialist, pe care le-am văzut prezente într-un chip destul de activ în deceniul 1870—1880. Este incontestabil că ceea ce aducea important și nou în ea era faptul că popularizarea științei și a materialismului se făcea, fără să se proclame aceasta, din cauzele pe care le-am arătat, de pe pozițiile unui socialism — este adevărat destul de eclectic. Exista însă conștiința clară și profundă că aceasta nu este decît o treaptă, necesară și din punctul de vedere al pregătirii publicului și din al tacticii față de autoritățile ce vegheau intangibilitatea ordinei sociale în ființă pe atunci, pentru elibe-rarea omului, pentru înlăturarea unei societăți nedrepte și edificarea alteia noi. Că totul era însă îndeajuns de confuz, că înfățișarea viitoarei societăți era foarte neclară, că drumurile pentru a dărîma pe cea veche și a construi pe cea nouă erau încă mai nelămurite — nu încape nici o îndoială.

[1] *Op. cit.*, p. 126.

Dar nu e mai puțin adevărat că într-o măsură mult superioară oamenilor de știință, amintiți în capitolul anterior, cei grupați în jurul *Contemporanului,* datorită legăturilor lor cu ideile socialismului, puteau vedea, încă de la început, în activitatea lor de popularizare a științei în spirit materialist, o treaptă pentru dezvoltarea luptei sociale.

Se pot deosebi două grupe de teme dominînd în paginile acestei reviste, lăsînd deocamdată la o parte literatura și problemele literaturii. Cea dintîi dintre acestea privea aspectul științific, cultural și filozofic, aspect dominant mai ales în prima etapă din activitatea revistei. Temele din cea de a doua grupă convergeau spre aspectul social-politic și este dominant în cea de a doua etapă. Oprindu-ne asupra celor din prima grupă, observăm o evidentă și fermă tendință de a pune în lumină și de a populariza ideile materialismului în toate domeniile, luptînd împotriva ignoranței, a explicărilor false, idealiste de orice nivel. Avem astfel în *Contemporanul,* îndeosebi în primii ani ai apariției sale, încă de la primele sale numere, articole menite să popularizeze cunoștințe adevărate, materialiste despre lume și constituția ei, despre viață și formele ei de funcționare. O serie de articole, cum sînt acelea intitulate *Cum s-a format lumea,* se ridică împotriva vechii teorii teologice a nașterii universului, explicînd acest fenomen, pe înțelesul tuturor, în mod științific, pe baza ultimelor date ale cercetătorilor moderni. O altă serie de articole, *Ce știm despre lume,* vorbește pe înțelesul unui public larg despre constituția materiei, despre atomi și molecule. În unele articole se explică ce este darwinismul, teoria evoluționistă, teoria celulară, teoria transformării energiei, în genere în spiritul cel mai modern pentru epoca respectivă. În alte pagini, *Contemporanul* se ridică împotriva așa-ziselor „minuni", explicînd că acestea în realitate nu există, că ele sînt datorate unor fenomene de sugestie, dar că pe de altă parte sînt adevărate minuni cele pe care le realizează omul cu ajutorul științei. Alte articole vorbesc despre turbare și leacul ei, despre bacilul lui Koch, despre friguri, despre holeră, despre microbi, în general despre posibilitatea combaterii boalelor în chip științific. Alte articole vorbesc despre unele fenomene din natură. *Contemporanul* explică în chip științific, dar accesibil, de pildă, ce este grindina, care este originea viețuitoarelor pe

Scanned with OKEN Scanner

pămînt şi o întreagă serie de alte lucruri, care astăzi ne par cu totul elementare, dar care pe atunci nu erau lămurite în chip ştiinţific, cu realele lor cauze, cercurilor largi ale publicului.

Un alt capitol din lupta pe care o deschisese *Contemporanul* pe linia popularizării ştiinţei, considerării ştiinţifice a lumii, este aceea a luptei împotriva ignoranţei sub formele ei cele mai variate. Una din aceste forme era lupta împotriva superstiţiilor. O alta, încă mai susţinută, aceea împotriva manualelor şcolare învechite, în care o serie de fenomene erau explicate în chip neştiinţific, cerînd punerea la curent a acestor manuale cu ultimele cuceriri ale ştiinţei. În felul acesta se făcea ca cercuri ceva mai largi de oameni, cei care treceau prin şcoli şi foloseau deci manualele, să ajungă la explicarea reală a fenomenelor. Se adaugă aici şi lupta, aşa de importantă din punct de vedere ştiinţific şi din punct de vedere etic, pe care a dus-o *Contemporanul* împotriva unor cursuri universitare de scăzut nivel ştiinţific, ba chiar împotriva unor cursuri dovedite că nu erau decît nişte simple plagiate şi uneori nici măcar după cursuri universitare străine, ci după simple şi modeste manuale de învăţămînt mediu apusene, suficient de învechite şi acelea. Alături de toate acestea şi de nenumărate alte variate contribuţii în vederea aceluiaşi obiectiv arătat, rubrici permanente sau aproape permanente, cum erau *Cronica ştiinţifică*, *Noutăţi ştiinţifice*, ţineau continuu pe cititori la curent în acest domeniu.

În amintirile ei foarte tîrzii, este adevărat, care oricum nu se puteau înşela totuşi în problemele esenţiale, în punctele de bază din dezvoltarea activităţii de la *Contemporanul*, Sofia Nădejde spunea foarte limpede, referindu-se la faptul că cei de la revista ieşeană îşi propuneau, în 1881, să abordeze în primul rînd problemele ştiinţei şi literaturii moderne: „Se spera, şi pe drept cuvînt, că cultivîndu-se mai întîi spiritele, acestea vor deveni mai receptive şi pentru ideile sociale mai înaintate".[1] Planul acesta este vizibil aplicat în activitatea revistei noastre, progresîndu-se, cu multă băgare de seamă, de la popularizarea unei concepţii materialiste despre lume, pe care am pus-o în lumină mai

[1] Sofia Nădejde, *Amintiri* în *Adevărul*, loc. cit.

Scanned with OKEN Scanner

înainte, la popularizarea unei concepţii materialiste despre viaţă, pentru a se intra pe nesimţite, de la problemele naturii, prin poarta filozofiei, la problemele sociale, abordate în prima etapă, dar nu îndeajuns de teoretic şi nu în partea lor esenţială. Aflăm astfel la *Contemporanul*, în drumul acesta de la cercetarea naturii la cercetarea societăţii, o serie de studii care, legate de materialitatea lumii, se atingeau de probleme din domeniul vieţii spirituale a omului. Aşa sînt: *Este oare spirit ca ceva deosebit de materie? Este sau nu Dumnezeu? Despre viaţa viitoare, Ideea de cealaltă lume* etc. Altele abordează probleme de-a dreptul filozofice, cum sînt cele consacrate lui Vasile Conta, cel intitulat *Educaţiunea intelectuală, fizică şi morală după H. Spencer*, analiza prelungită în mai multe numere, ca şi studiul anterior, despre lucrarea *Încercări de metafizică materialistă* a lui V. Conta, trecînd din domeniul raportului spiritului cu materia în acela al raportului spiritului cu societatea. O serie de alte articole şi studii din prima etapă, în care problemele societăţii şi mai cu seamă ale societăţii româneşti din acel moment erau rar atinse şi aproape niciodată în mod direct, sînt consacrate unor chestiuni dintr-un domeniu, în aparenţă, abia desprins de ştiinţele naturii, părînd a urmări fenomenele vieţii umane în organizarea ei, cum se urmăreau şi condiţiile de viaţă ale animalelor sau plantelor, dar fiind în fond o trecere abilă, neobservată la problemele vieţii sociale, atît prin temele care erau abordate, cît şi prin chipul cum erau ele dezvoltate. Notăm dintre acestea: *Despre egalitatea dintre cele două sexe, Emanciparea femeii, Despre căsătorie, Despre familie, Trebuie să lucreze femeile pentru drepturi politice?* etc., etc. — fiecare un prilej de a trece de fapt în mod mai mult sau mai puţin indirect la iniţierea cititorilor *Contemporanului* în cunoaşterea mai adevărată, mai reală a societăţii şi a instituţiilor ei, mai apoi, îndeosebi în etapa următoare, în cunoaşterea structurii ei şi forţelor interioare care o fac să nu rămînă neschimbată, ci să evolueze, să se transforme necontenit.

E limpede de altfel că obiectivul acesta, atins pe parcurs şi cu prudenţă deliberată, determinată în primul rînd de precauţiile ce şi le impuneau pentru a nu vedea şi *Contemporanul* suprimat ca periodicele dinainte, obiectivul pe care îl consemnase şi Sofia Nădejde, după cum am arătat, în amin-

Scanned with OKEN Scanner

tirile ei, de a trece treptat la explicarea problemelor sociale, era urmărit totuşi încă de la început. O dovedeşte faptul că foarte adesea, în explicarea celor mai diverse fenomene din natură la care se aplicau studiile din revista ieşeană, se făceau, din ce în ce mai îndrăzneţ, analogii cu ceea ce se petrece în societate, schiţîndu-se preliminarii pentru înţelegerea mai profundă a societăţii în realitatea ei materială, adevărată. Într-un articol, de pildă, se atrăgea atenţia că rostul învăţămîntului din societatea burgheză era de a sprijini menţinerea ordinei sociale în fiinţă. Iar Nădejde, din ce în ce mai mult, în studiile sale de istorie, dădea atenţie fenomenelor sociale şi le folosea pentru a explica evenimentele. Chiar în seria de articole *Ce ştim despre lume?*, vorbind despre spaţiu, materie, corpuri cereşti, mişcare etc., despre raportul dintre spirit şi materie, se ajungea, evident prin ocoluri calculate anume, pentru a se putea face asemenea consideraţii, la problema libertăţii în societate, în mod abil evocîndu-se uneori chiar lipsa de libertate şi exploatare ce domneşte în societatea burgheză. „Tot aşa şi cu oamenii în societate — spune Nădejde, făcînd intenţionat o analogie — pe cîtă vreme purtarea lor nu strică fericirii celorlalţi, trebuie să-şi poată îndestula toate dorinţele şi tendinţele lor naturale, atunci ar fi liberi. Dacă, dimpotrivă, am presupune oameni siliţi să muncească altora mai mult decît se cuvine sau chiar degeaba, atunci negreşit că aceştia trebuie priviţi ca neliberi şi apăsaţi şi este foarte natural că vor căuta să scape din starea în care se află şi să ajungă la fericire".[1] Este aici, încă din primul an al *Contemporanului*, aşadar, dezvăluită cu destulă limpezime starea de exploatare din societatea vremii şi legitimarea luptei omului pentru a se elibera de ea. Şi exemple de acest fel se pot aduce multe pentru a pune în lumină o adevărată metodă de lucru.

Se înţelege, procesul de dezvoltare şi adîncire a explicării fenomenelor sociale se accentuează nu numai datorită unui plan deliberat al redactorilor revistei şi fruntaşilor mişcării socialiste care vegheau la orientarea ei, cît mai ales pătrunderii treptate în sînul cercurilor socialiste din România a

[1] Vezi *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea I, p. 136.

Scanned with OKEN Scanner

ideilor socialismului ştiinţific, marxist. Primele contacte cu marxismul fuseseră stabilite, după cum s-a arătat, încă de la mijlocul deceniului 1870—1880. Dacă în „scrisoarea" lui Codreanu despre stat, proprietate şi familie, chiar în scrierea lui Russel din 1880 : *Un studiu psihiatric, urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase,* considerată, cum s-a spus, primul program al socialiştilor români, ideile marxiste nu se fac prea mult simţite, în schimb în traducerea unui articol francez : *Cele două socialisme,* apărut în *Înainte* (1880), se pot menţiona primele elemente concrete ale înrîuririi socialismului ştiinţific. Un moment mai însemnat, pe drumul pătrunderii şi însuşirii marxismului în ţara noastră, îl constituie, în anul 1883, apariţia periodicului *Dacia viitoare,* la Paris şi la Bruxelles, apoi a periodicului *Emanciparea* la Bucureşti.

Deşi apărea în străinătate, *Dacia viitoare* era redactată de tineri români aflaţi la studii în capitala Franţei sau în Belgia (Vintilă C. A. Rossetti, C. Mille, Al. Bădărău, V. G. Morţun etc. [1]) şi urmărea analizarea şi înfăţişarea problemelor sociale din România. Nelipsită de un amestec de înrîuriri, obişnuite în vremea aceea, străine marxismului, revista se orienta totuşi spre o cunoaştere mai profundă a operei lui Marx. Cu ocazia morţii marelui gînditor socialist, *Emanciparea,* de altfel, îi consacră un articol în care considera *Capitalul* „o adevărată anatomie socială" — formulare extrem de interesantă pentru a surprinde cum scrierile, chiar teoretice şi economice, erau adevărate călăuze pentru intelectualii vremii în analizarea societăţii, sporindu-le capacitatea de a o înţelege în mod just. Alte articole din această revistă, dovedind contactul direct cu marxismul, vorbesc despre exploatare *(Jupoierea),* despre egalitatea femeii cu bărbatul, despre necesitatea luptei pentru eliberarea socială etc., etc.

Revista *Emanciparea,* publicată între 15 aprilie şi 15 august 1883, marchează şi mai clar pătrunderea ideilor marxiste în mişcarea socialistă românească. Aici au apărut, alături de numeroase elemente de dezvăluire a realelor raporturi din societate, primele fragmente în limba română din *Capitalul* lui Marx şi tot în paginile acestui periodic a apărut studiul : *Un răspuns d-lui prim-ministru I. C. Bră-*

[1] *Op. cit.,* p. 205.

Scanned with OKEN Scanner

tianu la discursurile sale de la Craiova și sala Ateneului în privința proprietății, prima manifestare publicistică identificată pînă acum a lui Gherea, semnată : Caiu Grachu, oferind o serie de elemente din programul socialist de la 1886 [1].

Momentul cel mai important în procesul de pătrundere a marxismului în România îl constituie însă apariția periodicului *Revista socială,* la Iași, căci în această revistă se fac la noi cele dintîi mai cuprinzătoare și mai adînci analize ale legilor de dezvoltare din societate, în lumina ideilor socialismului marxist. Nelipsită nici ea de confuzii și erori, de unele concesii făcute anarhismului (cu care Gherea începe lupta prin studiul *Robia și socialismul,* răspuns lui Herbert Spencer) și oportunismului, revista aceasta poate fi considerată însă ca punctul în care îndreptarea conștientă spre marxism și răspîndirea marxismului devin tendințe dominante în mișcarea socialistă românească. În raportul pe care socialiștii români l-au prezentat la Congresul Internaționalei a II-a, din 1891, ei înșiși considerau că această revistă înseamnă în țara noastră delimitarea dintre socialism și anarhism [2], înseamnă trecerea la popularizarea teoriilor lui Marx.

Manifestarea fățișă a marxismului în publicistica noastră, în viața intelectuală românească nu putea, firește, rămîne fără replică și din acest moment începe în România lupta deschisă dintre materialismul științific și diversele forme ale ideologiei burgheze. Fără îndoială, mai ales dacă ținem seama că cercul Junimii și revista *Contemporanul* conviețuiau la Iași, că cei de la *Convorbiri literare* au știut de la început ce orientare au redactorii noii reviste. Ca totdeauna abili, conducătorii revistei junimiste întîmpină la început cu oarecare bunăvoință *Contemporanul* și cîtăva vreme se schimbă chiar unele complimente între cele două periodice. Pe măsură însă ce lucrurile se lămuresc și, chiar dacă la început nu fățiș, ci în mod indirect, intențiile reale ale revistei din Sărărie nu mai pot lăsa loc nici unui dubiu, se trece la atac. Primul, de oarecare amploare, este conferința

---

[1] Vezi, în această privință, *op. cit.*, p. 227.

[2] Vezi Radu Pantazi, *Filozofia marxistă în România,* București, 1963, p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

lui Maiorescu : *Darwinismul şi progresul intelectual,* din 25 aprilie 1882 [1], în care materialismul era înfierat, îndreptînd astfel primele atacuri deschise împotriva *Contemporanului* din cauza poziţiei sale materialiste. În anul următor, într-o conferinţă ţinută în cadrul „prelecţiilor populare", junimistul P. Th. Missir, rosteşte, în jurul principiului „libertate, egalitate, fraternitate", după cum singur arăta, cîteva cuvinte privind „limitele pînă la care se poate el întinde în viitor" [2] în forme care constituiau de fapt atacuri la adresa socialismului. I se replică prin *Contemporanul,* iar Ion Nădejde, sub pseudonimul „Un socialist anarhist", îi răspunde printr-o broşură : *Apărarea socialismului de mai multe bîrfeli neîntemeiate.* La acestea, Missir răspunse printr-un articol : *O confruntare : Socialiştii noştri şi Karl Marx* [3]. Folosind tactica minimalizării adversarului şi a ideilor acestuia, obişnuită junimiştilor, acesta, după ce în conferinţa de la Universitate se întrebase dacă „socialiştii sînt proşti sau şarlatani", acum declara mai întîi că socialismul în România nu este decît „o modă", apoi încerca să prezinte, în mod tendenţios, invocînd pentru aceasta şi unele afirmaţii ale lui Dühring, ideile lui Marx ca lipsite de consistenţă şi valoare. Aducînd de asemenea şi argumentul ce va fi reluat apoi de toţi adversarii socialismului la noi, chiar dacă nu-i vor mai contesta temeinicia, că aceste idei nu sînt potrivite în România, unde „contrastul dintre capital şi muncă" n-ar fi „atît de mare", articolul lui Missir oferă însă şi cîteva mărturii în ce priveşte prezenţa ideilor socialiste în ţara noastră la data respectivă, amploarea lor şi, mai cu seamă, condiţiile ce le aveau pentru a se răspîndi. Autorul articolului din *Convorbiri literare* recunoaşte că „în anii din urmă a străbătut în adevăr şi la noi propaganda ideilor socialiste...", adăugînd că „devotamentele pentru această cauză merită desigur să fie respectate, întrucît ele dau la lumină un protest energic şi onest în contra multor neadevăruri ce se practică în idei şi fapte în toate părţile şi mai cu seamă la noi" [4] — mărturii rare, vrednice să fie reţinute cu toată

[1] Vezi E. Lovinescu, *Titu Maiorescu,* II, Bucureşti, 1940, p. 157.
[2] Petru Th. Missir, *O confruntare : Socialiştii noştri şi Karl Marx.* în *Convorbiri literare,* nr 9, 1 decembrie, 1883, p. 351.
[3] *Loc. cit.,* p. 337—352.
[4] *Loc. cit.,* p. 338.

Scanned with OKEN Scanner

luarea-aminte pentru a contura realele proporţii ale mişcării socialiste româneşti la începuturile ei.

Articolul lui Petre Th. Missir a provocat, la rîndul lui, o amplă replică din partea lui Gherea, studiul *Karl Marx şi economiştii noştri*, publicat în *Revista socială* — de a cărei activitate am vorbit — în cîteva numere, din aprilie pînă în septembrie 1884. Cercetare masivă, demascînd încercările de falsificare ale duşmanilor socialismului şi prezentînd concepţia economică marxistă, studiul lui Gherea este temelia lucrării *Ce vor socialiştii români?* ce apare în aceeaşi revistă curînd după acea, în 1885 şi 1886. Expunerea amănunţită şi de mari proporţii, cea dintîi de acest fel în ţara noastră, a esenţei socialismului, lămurind în mod accesibil cercuri largi în această privinţă, studiul lui Gherea este, în acelaşi timp, „un program teoretic şi practic al socialiştilor din ţara noastră“ [1].

Cam acum şi în împrejurările înfăţişate, în care controversele se înteţesc, *Contemporanul* marchează trecerea pe o treaptă superioară în activitatea sa, publicînd texte din clasicii marxismului. După fragmentele traduse dintr-un rezumat, din *Capitalul* lui Marx, în *Emanciparea*, *Contemporanul* deschide drumul, în această direcţie, prin publicarea integrală a lucrării lui Engels: *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, în 1885—1886. După acest prim hotărîtor pas în orientarea sa făţişă, revista ieşeană, care şi mai înainte nu rămăsese de loc străină acestor tendinţe, fără să abandoneze vechile sale teme, face un loc din ce în ce mai larg tratării deschise a problemelor sociale şi politice, uneori cu aplicare la practica vieţii concrete, ba chiar la aceea din ţara noastră. Sînt de menţionat pe această linie o serie de interesante contribuţii. Una din acestea e studiul *Evoluţia*, de V. Lateş, apărut în anul V al revistei (1886—1887). Folosind lucrarea lui Engels ce apăruse în *Contemporanul* cu un an înainte, demonstrînd astfel ecoul ce-l avea publicarea unor asemenea lucrări, studiul făcea interesante observaţii asupra procesului în continuă desfăşurare, de neoprit, evolutiv, din natură ca şi din societate, accentuînd aluziile din primii ani de apariţie ai revistei

[1] *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea I, p. 276.

Scanned with OKEN Scanner

asupra analogiilor dintre natură şi societate, ajungînd la o adevărată analiză substanţială a societăţii. Asemenea articole încep să se îndesească în această vreme în paginile *Contemporanului*. De pildă, cu un an înaintea studiului lui Lateş, apare studiul lui D. A. Teodoru : *Rolul tinerimii în mişcarea socială* (anul V : 1886—1887), care insistă asupra existenţei în societate a unor clase antagoniste, constituite de exploatatori şi exploataţi, asupra luptei de clasă, asupra faptului că singur proletariatul poate duce la adevărata eliberare a omenirii. Cam în aceeaşi vreme (anul VI : 1887—1888) apărea şi studiul lui Carol Mayer : *Lupta pentru trai,* în care esenţial este, pentru ceea ce ne interesează în mod deosebit, aplicarea ideilor marxismului în analiza tot mai aprofundată a societăţii. Momente caracteristice în adîncirea acestei analize a societăţii, ce se oferea cercurilor largi de cititori în forme foarte accesibile, reprezintă, între altele şi studiile apărute, de asemenea în *Contemporanul,* în aceşti ani de trecere făţişă pe poziţiile socialismului marxist : *Socialismul şi radicalismul, Legea şi poporul* de C. Gr. Gheorghiu, *Darwin şi Malthus în etiologie* de dr. Stîncă. Toate combăteau anumite erori şi confuzii, dar mai cu seamă contribuiau în chip substanţial, printr-o riguroasă analiză a societăţii burgheze în intimitatea ei reală, la sporirea capacităţii oamenilor de a o vedea într-o mai justă lumină, de a-i înţelege resorturile intime, legile obiective care o guvernează, dar şi legile „junglei“ care o predomină, dincolo de măşti şi decoruri, în viaţa ei obişnuită de fiecare zi.

Lăsînd la o parte problemele artei şi literaturii, care ocupă un loc important la această revistă şi vor fi examinate, tocmai de aceea, într-un capitol special ce va urma, *Contemporanul* îşi continuă în anii celei de a doua etape, pînă la încetarea apariţiei, cu hărnicie şi rodnicie, activitatea pe liniile stabilite iniţial, adîncite şi îmbogăţite pe parcurs în sensul în care am văzut. Revista condusă de Nădejde constituie, la o mai atentă analiză, nu o simplă continuare a activităţii revistelor de popularizare a materialismului în ştiinţe, pe care am văzut-o înflorind în ţara noastră îndeosebi în deceniul 1870—1880, dar o treaptă superioară a acestora. Ea se îndrepta de la primii paşi, de fapt, în mod conştient, de la explicarea materialistă a naturii la explicarea materialistă şi apoi — în faza marxistă — materia-

Scanned with OKEN Scanner

list-istorică a societății. Abordarea temelor de popularizare a științei a fost, de la început, pentru redactorii *Contemporanului*, datorită împrejurărilor istorice noi și a acumulării experiențelor, mai mult decît ceea ce fuseseră pentru oamenii de știință români dinainte. Ea fusese o poartă, o treaptă și de la un anumit moment înainte chiar numai un simplu pretext pentru a dezvălui fizionomia și structura reală a societății burgheze, pentru a lămuri cauzele nedreptăților din ea, pentru a schița posibilitatea uneia mai bune.

Totuși, chiar dacă sîntem de acord că abordarea cu foarte multă prudență a problemelor politice și sociale a fost o tactică dinainte hotărîtă pentru a preîntîmpina rigorile exagerate ale autorităților cu privire la socialism și a asigura astfel o existență mai îndelungată revistei, nu putem să nu observăm că era vorba, în acest domeniu și de o serie de limite ale unora dintre conducătorii revistei și chiar ale mișcării socialiste din țara noastră de pe vremea aceea. Într-adevăr, nu numai că asemenea probleme nu sînt foarte frecvent tratate și mai cu seamă nu suficient de concret, nereferindu-se în mod deosebit la realitățile sociale și politice din țara noastră, dar în activitatea sa generală *Contemporanul*, ale cărui merite rămîn totuși incontestabile și însemnate, pune în lumină și o serie de atitudini de compromis, o serie de confuzii și chiar de mai grave greșeli. Astfel, pe plan teoretic, revista nu dovedește o orientare absolut justă și fermă, în ideile sale putîndu-se afla, uneori, nu lipsit de simț critic amestec de izvoare, alăturarea, fără discernămînt, a unor valori cu totul inegale, eclectismul lor făcînd adesea concesii materialismului vulgar și chiar idealismului. Se observă, de asemenea, că, deși după 1885—1886 *Contemporanul* depășește în mod evident prima sa fază și intră în faza marxistă, în faza propagării deschise a marxismului, revista consemnează cu totul insuficient, într-o formă sau în alta, fenomenul luptelor de clasă ale vremii din țara noastră, nu află modalitatea de a da o mare rezonanță politică și propagandistică, în cadrul profilului cît de specific literar și științific al acestei reviste, diverselor mișcări revendicative și diverselor greve ale muncitorilor sau diverselor răscoale țărănești, culminînd în această vreme prin cele de la 1888. De altfel, se poate spune că la *Contemporanul* nu numai că nu se vede o justă înțelegere

Scanned with OKEN Scanner

pentru uriaşa forţă revoluţionară ce o cuprindeau masele ţărăneşti (era de fapt mai mult compasiune pentru suferinţele lor), dar nu se vede nici chiar un suficient de susţinut interes pentru însăşi mişcarea muncitorească. De aici decurge, în mod firesc, obiectiv, insuficienţă în eforturile pentru apropierea socialismului ştiinţific de mase. Cauzele acestor limite se datoresc într-o oarecare măsură şi condiţiilor obiective istorice, nivelului de dezvoltare a mişcării muncitoreşti din ţara noastră, nesiguranţei ideologice şi amestecului de înrîuriri narodniciste, anarhiste ce caracterizau activitatea unora din fruntaşii mişcării socialiste. Dar în proporţii mai însemnate ele se datorau, desigur, poziţiilor şovăitoare ale unor conducători socialişti ca I. Nădejde şi Morţun, care au condus şi *Contemporanul,* partizani ai „căii legale" ca linie de acţiune a mişcării muncitoreşti. Ele se datoresc, de asemenea, unor limite ale lui Dobrogeanu-Gherea, limite care se lăsau întrevăzute destul de limpede încă de pe atunci şi care au avut un evident ecou în cercurile socialiste româneşti ale timpului.

Cu toate aceste limite, cu toate confuziile şi erorile sale, în ansamblu, activitatea revistei *Contemporanul* rămîne deosebit de valoroasă. Ea constituie un pas însemnat mai departe în istoria presei şi a gîndirii româneşti, în raport cu poziţiile atît ale revistelor româneşti de popularizare a materialismului în ştiinţă, din deceniul 1870—1880, cît şi ale celor de orientare socialistă ce i-au premers. *Contemporanul* reprezintă o contribuţie însemnată la dezvoltarea culturală şi socială a ţării noastre, prin spiritul nou în care a propagat ideile materialiste despre lume şi univers, împotriva idealismului, a teoriilor ştiinţifice învechite, a impostorii ştiinţifice şi a plagiatelor, împotriva ignoranţei, prejudecăţilor, superstiţiilor şi misticismului religios, prin dezvăluirea unor adevăruri despre societate şi structura ei, prin lupta sa pentru înţelegerea racilelor congenitale ale societăţii burgheze. Această revistă a deschis drumul înţelegerii că vechea societate nu trebuia numai *îndreptată, corectată,* cum considerau, în genere, pînă atunci la noi chiar cei mai profund nemulţumiţi de ea, cei mai acerbi critici ai ei — mai ales în domeniul literaturii, care pe noi ne interesează în această cercetare în primul rînd. Urmată apoi de celelalte periodice muncitoreşti şi socialiste, revista *Contem-*

Scanned with OKEN Scanner

poranul a făcut să se nască într-o formă ceva mai precisă şi să se dezvolte ideea că societatea burgheză trebuia răsturnată şi înlocuită cu o alta, acesta fiind de fapt singurul chip de a se putea ajunge la dreptate şi la fericirea oamenilor.

În procesul de dezvoltare a unui simţ mai ascuţit de analiză a structurii societăţii, pe baza unei tot mai mari capacităţi de înţelegere a elementelor ce o compun, a contradicţiilor şi continuei sale evoluţii, un rol de căpetenie, fără putinţă de tăgadă, l-a jucat marele număr de articole şi studii din presa muncitorească şi socialistă consacrate problemelor sociale, fie că aveau un caracter teoretic, fie că aveau unul practic, dar referindu-se la situaţiile concrete din România. Cu o răspîndire şi un ecou din ce în ce mai mare, în periodice din ce în ce mai frecvente şi solicitînd în mod evident atenţia atît a muncitorilor şi a socialiştilor, cît şi a intelectualilor neutri, pe de o parte curioşi, pe de alta ei înşişi nemulţumiţi de societate, şi căutînd de aceea foarte adesea cu înfrigurare cauze şi soluţii, impunînd replici, creînd controverse, polemici, un interes sporit, aceste probleme s-au impus pe primul plan şi în mişcarea noastră intelectuală din ultimele două decenii ale secolului trecut. În asemenea condiţii, este incontestabil că în genere — ca atare şi pentru scriitorii care se formau sau erau formaţi, dar continuau să fie nemulţumiţi şi să *caute* — studiile şi articolele din presa socialistă din România în aceşti ani au exercitat o foarte însemnată înrîurire asupra contemporanilor. Înrîurirea aceasta trebuie văzută cît mai mult posibil în realitatea ei, uneori modestă, dar nu neglijabilă. În împrejurările istorice concrete, mai cu seamă în condiţiile relativ slabei dezvoltări a industriei şi proletariatului din România în raport cu Apusul Europei, se înţelege că înrîurirea aceasta nu însemna totdeauna, mai ales pentru intelectualitatea din rîndurile căreia se formau şi se ridicau scriitorii, la psihologia cărora ne gîndim îndeosebi aici pentru a explica schimbările şi orientările noi ce s-au produs în literatura noastră, o convertire la socialism, o trecere totală şi definitivă a celui atins de ea pe poziţiile proletariatului. Ea se traducea însă, deocamdată fără să trecem la problemele artei şi literaturii, mărginindu-ne la cele ale lumii,

Scanned with OKEN Scanner

naturii, omului și societății, prin însușirea unei serii de date, puncte de vedere și perspective noi asupra acestora, făcînd pe fiecare să vadă mai adînc și mai adevărat în aceste domenii, înlesnindu-i să ajungă la *cauzele* fenomenelor pînă atunci explicate greșit, parțial sau rămase inexplicabile. În urma înrîuririi exercitate deci de asemenea articole, îndeosebi în ultimele două decenii din secolul al XIX-lea, cercuri din ce în ce mai largi de cititori din România, în rîndul cărora se aflau intelectualii și scriitorii sau viitorii scriitori (scriitorii „de la *Contemporanul*", dar și Caragiale, Slavici, Vlahuță, Duiliu Zamfirescu, mai tinerii Ibrăileanu, Sadoveanu, Jean Bart și mulți alții), cucereau o capacitate mai mare de a analiza, de a cunoaște, de a înțelege, deci și de a reconstitui și explica viața, în cele mai variate și îndrăznețe forme pe care le implică arta, cu cele mai disimulate cauze ale fenomenelor ei, cu cele mai nuanțate modalități de expresie, cu un cuvînt într-o cît mai completă — în suprafață și adîncime — autenticitate a ei. Fără îndoială, nu în „reproducerea" fotografică a realității, a vieții stă esența artei. Ea se află însă neapărat în surprinderea autenticei esențe a vieții, în cele mai variate ipostaze ale ei, dîndu-i expresie în orice modalități artistice, de natură să nu trădeze însă tocmai autenticitatea acestei esențe a vieții. Surprinderea esenței vieții în genere, în centrul căreia viața omului stă de obicei pe primul plan, angajînd prin aceasta și viața societății, în toată lărgimea și adîncimea ei, cu toate dramele și problemele ei, cu nuanțele, implicațiile și cauzele nevăzute ale fenomenelor ei, este într-un continuu incontestabil progres în istoria literaturii lumii, ca atare și în literatura noastră. Ea întovărășește și în fond determină dezvoltarea realismului. Ea este în ultimă instanță axa în jurul căreia gravitează, pe toate planurile, întreaga dezvoltare a literaturilor lumii și, ca atare, și a istoriei literaturii universale ca și a fiecărei literaturi naționale în parte. Surprinderea esenței vieții sub toate raporturile ei și în tot mai deplina ei autenticitate este în chip indubitabil înlesnită în literatura română, în acest larg moment, scriitorilor și viitorilor scriitori, între altele, prin materialele din presa socialistă și muncitorească de analiză teoretică și practică a societății și, nu mai puțin, a raporturilor omului cu

Scanned with OKEN Scanner

societatea, a cauzelor ignorate pînă atunci care-i determină fericirea sau nefericirea, înălţarea sau căderea.

Din acest punct de vedere privind lucrurile, considerăm necesară, pentru înţelegerea cotiturii şi treptei ce apare în literatura noastră, datorită înrîuririi directe şi indirecte a mişcării muncitoreşti şi socialiste, o fugară trecere în revistă a presei socialiste şi muncitoreşti, care însoţeşte o parte din apariţia revistei *Contemporanul* şi apoi o continuă pînă către 1895, dată pe care o putem considera de vîrf pentru răsunetul ce a avut ea în viaţa publică românească în această perioadă. Nu e vorba de a face astfel un inventar bibliografic arid. Dimpotrivă, urmărim a scoate în evidenţă, în procesul de viaţă socială şi spirituală a epocii, cum noi studii şi articole aduceau publicului, în rîndul căruia se aflau şi scriitorii, noi „materiale documentare", noi „documente omeneşti" (era un titlu folosit în revistele socialiste şi mai apoi la *Viaţa românească*) pentru lărgirea orizonturilor, pentru adîncirea analizei societăţii, pentru sporirea capacităţii de a înţelege în autenticitatea ei structura acestei societăţi, defectele ei, forţele ei motrice, pentru sporirea capacităţii de a înţelege, mai cu seamă raporturile dintre societate şi om — acesta din urmă fiind supremul obiect al adevăratei arte, fie ca subiect direct al analizei, fie ca instrument sensibil de înregistrare a ceea ce este în afară de el.

De aceea, pe baza unor asemenea „materiale" şi a altora care în decursul vremii s-au mai adăugat, scriitorii s-au străduit să *caute*, să aşeze, să privească, să analizeze, să înţeleagă şi să înfăţişeze *omul* în cadrul societăţii. În România, scriitorii în această vreme descoperă societatea cu adevărat ca scriitori, în raporturile ei concrete cu omul, înţelegînd că ea îl stăpîneşte infinit mai mult decît păruse pînă atunci, ceea ce face ca literatura să devină de acum înainte din ce în ce mai mult „socială" în esenţa ei.

Prin aceste străduinţe, la început minore şi naive, mai tîrziu mai complexe şi luînd forme neaşteptate — fie că le descoperim în nuvela psihologică a lui Caragiale, în *Mara* lui Slavici, în nuvelistica lui Sadoveanu sau în înfriguratele sfîşieri ale simboliştilor — de a *căuta, aşeza, privi, analiza, înţelege* şi *înfăţişa omul* în multiplele lui raporturi cu societatea, se urmărea în fond tocmai a-l surprinde cît mai în esenţa sa, în desfăşurarea tragicului „destin" la care se

constata că era condamnat în acel moment, cu alte cuvinte se urmărea a-l surprinde cît mai în autenticitatea sa profundă şi concretă.

În acest proces, care este unul de dezvoltare şi adîncire a realismului din literatura noastră, dar totodată şi unul de creştere artistică în ce priveşte viziunea, concepţia despre om şi modalităţile de expresie a însăşi literaturii române în ansamblul ei, materiale „documentare" de care am vorbit, articolele şi studiile asupra vieţii sociale şi politice din România din presa socialistă şi muncitorească au jucat, în chipul arătat: *indirect şi nemecanic,* oarecum spontan, un rol ce nu poate fi şi nu trebuie să fie trecut cu vederea de cercetătorul literar care nu vrea să ignoreze nici complexitatea fenomenului literar, nici toate elementele ce au contribuit la constituirea şi dezvoltarea lui.

Nu este vorba, aşadar, de a urmări atît procesul de răspîndire a ideilor socialismului în societatea românească, decît cel mult pe o latură a lui. Într-unul din primele articole de critică literară ce le-a publicat C. Dobrogeanu-Gherea, *Caragiale fluierat* (1885), spunea indirect în legătură cu raportul dintre ideile socialismului şi literatură: „Lucrarea [= activitatea — *nota G.C.N.*] socialiştilor se împarte în două părţi: una, critica societăţii de azi, critica aşezămintelor ei politico-sociale, a vieţii familiare, dovedirea cît de stupidă şi vitioasă e viaţa claselor stăpînitoare. Aceasta-i partea negativă, critica lucrării noastre [partea de critică din activitatea noastră]. A doua parte este arătarea acelor baze politico-sociale, familiare etc., care se dezvoltă în sînul societăţii de azi şi cari vor sluji ca temelie unei forme sociale cu mult superioare aceleia de azi". Este evident că pentru cea mai mare parte din intelectualitatea românească, în rîndul căreia se aflau şi scriitorii sau cei ce aveau să devină scriitori, din cauza originii lor sociale, a formaţiei lor culturale şi a împrejurărilor istorice cercetate, cea de-a doua latură din activitatea mişcării socialiste şi muncitoreşti a avut un ecou mai restrîns. Numai puţini dintre aceştia, întîlnind în presa vremii ideile despre socialism şi societatea ce urma să înlocuiască pe cea capitalistă, deveneau adepţii acestor noi idealuri, între altele desigur şi din pricină că la data respectivă atît configuraţia viitoarei orînduiri, cît şi căile pe care se putea ajunge la ea erau

Scanned with OKEN Scanner

încă foarte vagi în cadrul mișcării socialiste românești. În schimb, cum în genere această intelectualitate românească a epocii, chiar de origine burgheză, era uneori profund nemulțumită de ceea ce oferea societatea în care trăia, prima parte a activității socaliștilor, de care vorbea Gherea, critica multilaterală a societății capitaliste, afla un ecou puternic în conștiința ei. Ea o îndruma și îi întărea conștiința, o făcea să se frămînte și să întrezărească unele cauze reale ale răului, dacă nu chiar niște soluții, o îndîrjea și o înarma în lupta pentru cunoașterea și înfățișarea demascatoare a adevărului. Prin articolele și studiile din presa socialistă deci, publicul român, din epoca respectivă, a ajuns la o cunoaștere mai profundă și mai autentică a stărilor de lucruri din societate, la demascarea societății burgheze, la dezvăluirea nu numai a unor vicii accidentale și remediabile, dar a însăși esenței sale defectuoase, la o din ce în ce mai mare neîncredere în posibilitatea de „îndreptare" a vechii orînduiri.

De altfel, pentru a defini fenomenul în toată complexitatea și nuanțarea lui, trebuie să accentuăm pe de o parte că aceste articole și studii asupra societății capitaliste au fost departe de a informa, de a înarma numai pe scriitori. Ele au exercitat o acțiune de informare și dezvoltare a capacității de cunoaștere — în mod direct, dar și pe calea transmiterii și comunicării ideilor în mod indirect — a unor cercuri foarte largi, ridicînd de fapt nivelul cunoștințelor despre societate în țara noastră pe un plan destul de larg. La rîndul lor, în acest vast proces, scriitorii nu și-au sporit și adîncit cunoștințele despre societate, capacitatea de a descoperi cauzele ascunse în sînul implicațiilor sociale ale diverselor acțiuni numai pe baza influenței ce au exercitat-o în mod direct asupra lor articolele din presa socialistă și muncitorească. Realismul lor, în înfățișarea artistică a societății și a omului în relațiile cu societatea, s-a adîncit și ca un efect al reflectării spontane de către ei, ca observatori atenți ai vieții din jur, ai acestei conștiințe noi ce cuprindea cercuri din ce în ce mai largi despre esența negativă și vremelnică a societății în care viețuiau.

Din dezgustul tot mai iremediabil față de societatea burgheză al unor oameni ce nu puteau ajunge la înțelegerea posibilității construirii unei alteia mai bune decurge dra-

Scanned with OKEN Scanner

matica lipsă de perspectivă a atîtora din intelectualii — scriitori sau nu — ai acestui moment de la sfîrşitul secolului, sfîşierile, confuziile, contradicţiile şi limitele unora, evadările în însingurare, în senzualism sau în transcendent ale altora — ale simboliştilor în speţă şi în general ale decadenţelor. Dar din demascarea societăţii burgheze, din cunoaşterea tot mai deplină a esenţei ei, a resorturilor ei intime, s-au justificat şi s-au accentuat nemulţumirile de societate şi s-a creat o temelie mai profundă criticii ce se îndrepta împotriva ei — între altele şi prin mijlocirea literaturii. Este cum nu se poate mai semnificativ, în această ordine de idei, că în articolul amintit mai înainte, însuşi Dobrogeanu-Gherea recunoştea că pe latura critică, de demascare a societăţii burgheze, din activitatea socialiştilor, „literatura este unul din cei mai puternici aliaţi ai noştri". Literatura, literatura de critică socială, realistă, într-adevăr sprijinea — în mod mai cu seamă spontan — demascarea societăţii burgheze pe care o întreprindeau socialiştii. Aceasta, Gherea o sesizase foarte repede, după cum s-a văzut. Ceea ce însă nici criticul de la *Contemporanul* şi nici unul din cercetătorii mişcării literare din această epocă n-a sesizat este că difuzarea ideilor socialismului, poziţiilor proletariatului despre lume şi societate, demascarea şi critica socială din deceniile 1880—1900 au constituit un sprijin în mod concret şi substanţial pentru scriitori în descifrarea tainelor societăţii, au jucat un rol deosebit de important în dezvoltarea socialismului în literatura noastră, la trecerea lui într-o adevărată nouă etapă.

Această însemnătate a ideilor socialismului pentru dezvoltarea literaturii, ne-a îngăduit în două studii mai vechi [1] să considerăm, luînd ca principal criteriu în periodizarea literaturii însuşi realismul în dezvoltarea sa, că în urma acestor fenomene şi aproximativ în acest moment (marcat precis şi mai cu seamă frapant de declanşarea polemicii Gherea—Maiorescu, în 1886) se poate considera trecerea literaturii noastre într-o nouă perioadă a ei. Această nouă

[1] Vezi G. C. Nicolescu, *Contribuţii la o periodizare a literaturii române moderne*, în *Limbă şi literatură*, IV, Bucureşti, 1960, p. 191—225 şi *Problema periodizării literaturii noastre*, în *Contemporanul*, nr. 31, 4 august, 1961, p. 3

perioadă este cea dintre 1886—1918, caracterizată pe de o parte printr-o substanţială adîncire a realismului, adîncire ale cărei cauze le-am explicat, şi pe de alta de o reacţiune împotriva acestui fenomen, exprimată prin manifestările junimismului, prin apariţia simbolismului şi sămănătorismului.

Într-adevăr, presa muncitorească şi socialistă din cele două decenii de la sfîrşitul secolului trecut, aşa cum pune elocvent în lumină, pentru cei ce nu parcurg chiar periodicele respective, de altfel uneori nu uşor accesibile, extrem de preţioasa şi utila antologie *Presa muncitorească şi socialistă din România,* aduce publicului român însemnate elemente „documentare", lămuritoare privitoare la societate. Ele sînt cu atît mai grăitoare, mai persuasive pentru intelectualul epocii cu cît, chiar dacă unele din periodicele acestea sînt efemere ca existenţă, numărul lor este din ce în ce mai mare, răspîndirea din ce în ce mai largă, acoperind mai toată întinderea ţării, fără să exceptăm Transilvania, ideile lor fiind astfel tot mai insistent, mai temeinic şi mai convingător puse în lumină.

Socialismul, din 1877, de care am mai amintit, denunţa demagogia vremii, chema la raţiune, la cucerirea unor principii, la lupta pentru împrăştierea întunericului şi pentru binele semenilor ce sufereau. Doi ani mai tîrziu, *Basarabia,* la publicarea căruia au colaborat Nicolae Codreanu, Dobrogeanu-Gherea, dr. Russel, Eugen Lupu, fraţii Nădejde, vorbea ceva mai clar despre sătuii şi flămînzii din societate, despre „dreptul de a fi om, nu dobitoc, dreptul de a nu fi bătut, pălmuit şi batjocorit de *acei care mănîncă din munca ta...*" [1] [*sublinierea G.C.N.*]. Mai mult ; vorbea chiar despre existenţa unui proletariat în România şi denunţa, poate pentru prima oară atît de clar într-o gazetă pentru publicul larg românesc, esenţa şi cauza nedreptăţii din societatea noastră : „Toate bunurile materiale, toate comodităţile şi avantajele vieţii civilizate şi culte — scria articolul *Ce e statul actual ?,* încercînd o analiză socialistă — sînt monopolul minorităţii avute. Majoritatea trăieşte *prost,* mănîncă şi se îmbracă *prost,* se naşte şi moare cum vine întîmplarea...

---

[1] *Presa muncitorească şi socialistă din România,* Vol. I, partea I, Bucureşti, 1964, p. 51.

şi numai munceşte *bine*. Pentru cine? Pentru toţi, numai pentru sine nu! Această stare se cheamă *ordine socială*. Noi însă o numim *dezordine socială* şi în această dezordine vedem unica cauză a sărăciei şi slăbiciunii relative a tuturor relelor din lume, a slăbiciunei şi a sărăciei economice, intelectuale, morale şi fizice"[1]. Erau fără îndoială idei, explicaţii noi, care, mai ales că vor reveni de acum înainte în forme din ce în ce mai clare şi mai argumentate, nu vor putea să nu tulbure conştiinţele, chiar pe cele care pînă atunci nu-şi puseseră asemenea probleme.

România viitoare (1880), *Înainte* (1880), broşurile sau foile volante amintite ale socialiştilor din această vreme vor continua acţiunea în această direcţie. Dacă în mod explicit, din motivele pe care le-am arătat şi care, la această dată, după părerea noastră, precumpăneau asupra tendinţelor oportuniste ale unora din conducători, în *Contemporanul*, în prima perioadă, aceste adevăruri despre societate vor fi ceva mai puţin accentuate, fără să lipsească însă nici un moment, ele vor reapărea cu o intenistate din ce în ce mai mare în alte periodice din 1883 înainte. Am amintit mai înainte revistele *Dacia viitoare* şi *Emanciparea*. În paginile celei dintîi, unde înrîuririle sînt foarte variate, dintre nenumăratele lucruri interesante, în legătură cu procesul de dezvoltare a capacităţii de a analiza şi cunoaşte cu adevărat societatea, reţinem punerea în lumină a fenomenului de exploatare, sub numele mai puţin „tehnic", dar mai explicit în acea fază, de „jupuiere". Un articol, după o serie de explicaţii în această privinţă, conchide, de pildă, cu această idee nouă pentru publicul de atunci din ţara noastră, idee apoi larg răspîndită prin întreaga presă socialistă ce urmează: „Noi ca oameni de ştiinţă, susţinem că *toată valoarea de schimb a lucrurilor vine numai de la munca omenească mijlociu trebuitoare pentru facerea lor*. Prin urmare, credem că aşa-numitul cîştig curat al bancherilor, al proprietarilor de moşii, de fabrici, de ateliere — este valoarea de schimb răpită de la adevăraţii stăpîni, muncitorii. Toţi cei ce nu muncesc şi nu fac să se producă lucruri trebuitoare trăiesc din jupuirea poporului muncitoriu"[2] [sublinierea în textul

[1] *Op. cit.*, p. 53.
[2] *Op. cit.*, p. 217.

Scanned with OKEN Scanner

original]. În același sens, cu atît mai mult cu cît în această revistă apare traducerea unor rezumate din *Capitalul*, își desfășoară activitatea și *Emanciparea*, printre redactorii și colaboratorii căreia se numără C. Bacalbașa, Gheorghe din Moldova, Emil Frunzescu, Anton Bacalbașa, Dobrogeanu-Gherea. *Revista socială*, care apare la Iași, între aprilie 1884 și august 1887, redactorul ei fiind I. Nădejde, prima revistă oarecum teoretică și cu o orientare marxistă mai fermă, aduce de asemenea o serie de însemnate articole și studii menite să risipească neștiința și prejudecățile despre societate și despre chipul cum se poate lupta pentru asigurarea drepturilor și fericirii celor ce muncesc. În afară de o serie de materiale de popularizare a ideilor socialiste marxiste, revista aduce, în primul rînd, prin studiul lui Gherea : *Karl Marx și economiștii noștri*, amintit mai înainte, o ripostă viguroasă celor ce încercau să minimalizeze valoarea concepțiilor socialiste științifice. El aducea și o analiză substanțială pentru vremea aceea a economiei societății burgheze, poate nu urmărită de un număr foarte mare de cititori, dar de natură să ofere acelora care totuși o urmăriseră elemente noi în posibilitatea de a cunoaște structura reală a ordinii sociale în care trăiau. Pe lîngă studiul, conceput ca o adevărată completare a celui anterior, *Ce vor socialiștii români?*, de care de asemenea am mai vorbit, program prețios practic, chiar dacă încă vag, al mișcării socialiste, de natură să deschidă unele perspective asupra unei noi societăți, să creeze oamenilor un cît de abstract punct de reper pentru judecarea aspră a celei în ființă, *Revista socială* aducea și numeroase alte îmbogățiri cunoștințelor cititorilor. Între altele, ea aducea o adevărată pildă de familiarizare cu considerarea cauzelor materiale din istorie, cu analiza critică a acestor fenomene, cum și o orientare de împotrivire față de tendințele diversioniste. Ca o ilustrare a acesteia din urmă notăm studiile : *Robia și socialismul* (1884—1886), al lui Gherea, răspuns articolului *Robia viitoare*, al lui Herbert Spencer, *Liberalii ideologi-utopiști față cu socialiștii* (1886), prin care se explica de ce este imposibilă o unire a socialiștilor cu liberalii, oricît de „sinceri și onești" ar fi aceștia din urmă, în sfîrșit, *Anarhia și socialismul* (1887), al lui Gherea, în care este combătut anarhismul.

Scanned with OKEN Scanner

În aceste direcţii şi încă în altele, la un nivel teoretic mai puţin înalt, cu aplicări concrete frecvente la starea de lucruri din România, mai ales în ce priveşte critica societăţii burgheze — şi din această cauză pentru cercurile largi de cititori de la noi desigur mai eficace — numeroase contribuţii oferă în aceeaşi vreme şi unele ziare, ale mişcării socialiste şi muncitoreşti. Dintre acestea, în primul rînd *Drepturile omului*, care apare la Bucureşti în două etape : una între 1 februarie şi decembrie 1885 ; cea de a doua între 15 septembrie 1888 şi 3 aprilie 1889. Între redactorii şi colaboratorii acestei gazete aflăm pe Const. C. Bacalbaşa, C. A. Filitis, E. A. Frunzescu, C. Mille, I. Nădejde, Al. Radovici, Paul Scorţeanu, C. Dobrogeanu-Gherea, Sofia Nădejde etc. Lăsînd la o parte în cea mai mare măsură, aici ca mai pretutindeni, articolele de natură să ducă la o înţelegere şi popularizare a ideilor socialismului, la înlăturarea prejudecăţilor din jurul acestor idei — lucru firesc nelipsit de importanţă — semnalăm îndeosebi contribuţia acestui ziar la lărgirea capacităţii de a analiza şi critica societatea capitalistă. În frecvente ocazii şi în chip foarte concret, ziarul *Drepturile omului* făcea cunoscute publicului român cauzele reale ale sărăciei din societatea întemeiată pe exploatare, atrăgea atenţia, mai ales în 1888, cu ocazia răscoalelor, asupra mizeriei ţărăneşti, explicînd că însăşi beţia ţăranului, invocată adesea ca o scuză diversionistă, atunci cînd există, este determinată de întocmirea socială în fiinţă, de abuzurile ce se practicau. Ziarul punea, de asemenea, în lumina adevărată o serie din instituţiile statului burghez : monarhia, presa, familia, partidele politice, arătînd că însuşi statul este un instrument al clasei burgheze şi subliniind ipocrizia cu care sînt învăluite toate pentru a părea altfel de cum erau în realitate.

Ideile de mai sus intră în această vreme într-o circulaţie din ce în ce mai largă prin numeroase alte ziare socialiste, din care nu amintim decît pe cele mai importante. Astfel este *Lampa*, care apare la Brăila, între 9 noiembrie 1886 şi 26 noiembrie 1887, în paginile căreia, de asemenea, se lămureau, uneori cu exemple concrete, o serie din problemele vieţii sociale cum erau : deosebirea de interese dintre exploatatori şi exploataţi, lupta dintre muncă şi capital, cauzele economice ale războaielor, rolul monarhului în

Scanned with OKEN Scanner

În aceste direcţii şi încă în altele, la un nivel teoretic mai puţin înalt, cu aplicări concrete frecvente la starea de lucruri din România, mai ales în ce priveşte critica societăţii burgheze — şi din această cauză pentru cercurile largi de cititori de la noi desigur mai eficace — numeroase contribuţii oferă în aceeaşi vreme şi unele ziare, ale mişcării socialiste şi muncitoreşti. Dintre acestea, în primul rînd *Drepturile omului,* care apare la Bucureşti în două etape : una între 1 februarie şi decembrie 1885 ; cea de a doua între 15 septembrie 1888 şi 3 aprilie 1889. Între redactorii şi colaboratorii acestei gazete aflăm pe Const. C. Bacalbaşa, C. A. Filitis, E. A. Frunzescu, C. Mille, I. Nădejde, Al. Radovici, Paul Scorţeanu, C. Dobrogeanu-Gherea, Sofia Nădejde etc. Lăsînd la o parte în cea mai mare măsură, aici ca mai pretutindeni, articolele de natură să ducă la o înţelegere şi popularizare a ideilor socialismului, la înlăturarea prejudecăţilor din jurul acestor idei — lucru firesc nelipsit de importanţă — semnalăm îndeosebi contribuţia acestui ziar la lărgirea capacităţii de a analiza şi critica societatea capitalistă. În frecvente ocazii şi în chip foarte concret, ziarul *Drepturile omului* făcea cunoscute publicului român cauzele reale ale sărăciei din societatea întemeiată pe exploatare, atrăgea atenţia, mai ales în 1888, cu ocazia răscoalelor, asupra mizeriei ţărăneşti, explicînd că însăşi beţia ţăranului, invocată adesea ca o scuză diversionistă, atunci cînd există, este determinată de întocmirea socială în fiinţă, de abuzurile ce se practicau. Ziarul punea, de asemenea, în lumina adevărată o serie din instituţiile statului burghez : monarhia, presa, familia, partidele politice, arătînd că însuşi statul este un instrument al clasei burgheze şi subliniind ipocrizia cu care sînt învăluite toate pentru a părea altfel de cum erau în realitate.

Ideile de mai sus intră în această vreme într-o circulaţie din ce în ce mai largă prin numeroase alte ziare socialiste, din care nu amintim decît pe cele mai importante. Astfel este *Lampa,* care apare la Brăila, între 9 noiembrie 1886 şi 26 noiembrie 1887, în paginile căreia, de asemenea, se lămureau, uneori cu exemple concrete, o serie din problemele vieţii sociale cum erau : deosebirea de interese dintre exploatatori şi exploataţi, lupta dintre muncă şi capital, cauzele economice ale războaielor, rolul monarhului în

Scanned with OKEN Scanner

stat etc., etc. Este interesant un pasaj, viguros şi patetic, de denunţare a societăţii burgheze şi a exploatării, dintr-un articol semnificativ intitulat *Microbii sociali* (deşi ideea exactă era : „paraziţii sociali"), care pentru noi astăzi ilustrează într-o măsură nivelul de înţelegere la care ajunsese publicul larg din ţara noastră din acel moment, nivelul de difuzare a adevărului despre raporturile reale în cadrul societăţii. „Cine nu ştie astăzi — scria acest articol, în octombrie 1887 — cît de nerușinată minciună este a susţine că cei bogaţi s-au îmbogăţit pe munca lor ! Căci toţi economiştii, pînă şi cei burghezi, dacă sînt oneşti, recunosc că este nedreaptă repartizarea produselor muncite şi că de acolo vine că averile se aglomerează în mîna unora şi anume tocmai în mîna acelora cari, fără să producă materiale, speculează asupra produselor gata". Interesant este de asemenea şi un alt pasaj, cel cu care articolul amintit se deschidea. „S-a îngroşat gluma — se spunea. Burghezii care la început priveau socialismul ca utopie, ca plantă exotică şi ideile socialiste ca nişte halucinaţii de oameni cu mintea neechilibrată, astăzi au devenit dîrji, netoleranţi şi grosolani în purtarea lor faţă cu noi, socialiştii. Se înţelege de aci că socialismul s-a impus în cele din urmă, şi el s-a impus într-un mod demn, a atins rana socială şi a deşteptat de o parte pe aceia care suferă din pricina stării de lucruri actuale, dar pe de altă parte a făcut ca microbii sociali, acei care trăiesc în corpul societăţii ca trîntori în faguri de miere, netrebnici de fapte folositoare, să se agite şi să turbeze în contra noastră." [1] Pasajul pune în lumină, în primul rînd, indirect accentuarea diverselor forme de reacţiuni în faţa ideilor socialiste după cîţiva ani de la începutul difuzării lor mai întinse şi cu atît mai mult în momentul în care marile răscoale ţărăneşti, din 1888, arătau slăbiciunile orînduirii capitaliste în ţara noastră. De altfel campania împotriva socialismului pe toate tărîmurile, declanşată din nou, cu mai mare intensitate, în 1883, nu încetase nici un moent. E suficient să semnalăm, după polemica consemnată deja dintre Missir şi Dobrogeanu-Gherea, în 1887, de pildă, în momentul relevat mai sus, în care *Lampa* constata înteţirea atacurilor contra socialismului, că *Revista socială* punea la punct deni-

[1] *Op. cit.*, p. 479.

grările socialismului din conferințele lui Djuvara și Epureanu de la Brăila și Bîrlad [1], iar un articol din revista „științifică și literară" *Viitorul* combătea tendința de a se folosi cuvîntul „socialism" ca o sperietoare, împiedicînd astfel lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de viață ale celor ce muncesc" [2].

Din toate acestea însă, indirect reiese, cu destulă claritate, și un alt lucru: de vreme ce reacțiunile contra difuzării ideilor socialiste se întețeau, indiscutabil că aceasta se întîmpla dintr-o necesitate. Ideile socialiste, o înțelegere mai profundă a societății și raporturile din cadrul ei, o atitudine mai critică în fața ei trebuiau tot mai mult combătute pentru că, fără îndoială, deveneau mai primejdioase făcîndu-și tot mai larg loc în spiritul public.

Dar înseși reacțiunile contra socialismului vor intensifica discuțiile, vor atrage mai mult atenția asupra ideilor lui și asupra problemelor pe care le puneau ele pe primul plan, cu atît mai multă eficacitate cu cît numărul periodicelor socialiste și muncitorești sporește din ce în ce, în această perioadă, durata apariției lor începe să se prelungească, demonstrațiile teoretice sînt însoțite de tot mai concrete exemplificări demascatoare. Într-adevăr, în mai toate părțile țării și mai cu seamă în marile centre muncitorești și socialiste: București și Iași, apar mereu noi ziare și reviste. La Turnu-Severin, în ianuarie 1887, se publica *Viitorul*, deja amintit. Între 1 noiembrie 1887 și 13 august 1889, vede lumina la Iași, ca „organ al partidei muncitorilor", care de fapt oficial nu luase încă ființă, dar pentru care se milita și care în conștiințe se conturase deja, *Muncitorul*, al cărui redactor este politicianul de mai tîrziu V. G. Morțun, pe atunci fruntaș al mișcării socialiste.

În același an cu *Muncitorul*, la 12 decembrie, apare la București, unde continuă pînă la 9 aprilie 1888, *Dezrobirea*, sub îndrumarea lui Anton Bacalbașa. În 1888, ca un ecou al dezvoltării mișcării socialiste și al frămîntărilor răscoalelor țărănești, ies mai multe asemenea periodice, unele din ele destul de efemere: *Socialistul*, la Turnu-Severin, *Frăția*, la Galați, *Unirea muncitorilor* și *România viitoare*, la

[1] *Op. cit.*, p. 282.
[2] *Op. cit.*, p. 401.

Scanned with OKEN Scanner

Brăila, *Apărătorul,* la București, marcînd prin diferitele localități unde se publicau lărgirea ariei de răspîndire a ideilor socialiste. În 1889, între 5 februarie și 4 mai, sub conducerea sa, V. G. Morțun scoate, la Roman, *Ciocoiul,* unde, puțină vreme mai tîrziu, în iulie 1889, va apărea și revista *Școala nouă,* la care vor colabora G. Ibrăileanu, Raicu Ionescu-Rion, Eugen Vaian, Panait Mușoiu, mai importantă pe tărîmul literar, dar nu lipsită de materiale de orientare și în problemele sociale.

Cu aceasta, lăsînd la o parte o serie de periodice mai efemere și mai puțin relevante prin materialele publicate sau prin colaboratori, ajungem la 25 februarie 1890, cînd apare *Munca,* gazetă a mișcării socialiste, însemnată prin durata apariției sale, prin bogăția și varietatea materialelor publicate, prin numărul și importanța colaboratorilor, prin înrîurirea deosebită, largă ce a exercitat-o. Săptămînalul *Munca* apare pînă la 23 octombrie 1894, mai întîi ca „organ social-democrat", devenind, după constituirea partidului, în 1893, organul oficial al acestuia. Printre colaboratorii acestui periodic se numără : Ioan și Sofia Nădejde, C. Dobrogeanu-Gherea (semnînd cîteodată și cu pseudonimul I. Vasiliu [1]), C. Mille, P. Mușoiu, I. Catina, Al. Ionescu. I. Teodorescu, G. Ibrăileanu (totdeauna cu pseudonimul C. Vraja), Raicu Ionescu-Rion, A. Bacalbașa, E. Dioghenide, Sanielevici, chiar A. Vlahuță.

Paralel cu *Munca,* au mai apărut și alte periodice însemnate, chiar dacă de mai scurtă durată. Între acestea, în primul rînd *Critica socială,* între decembrie 1891 și aprilie 1893, organ teoretic al mișcării socialiste, continuînd pe această linie *Revista socială.* Găsim în această revistă contribuții foarte prețioase și prin aplicările practice la societatea românească, între care de la Raicu Ionescu-Rion avem studiile : *Idealismul și materialismul economic* (trebuie să reținem că în epocă, după terminologia confuză a lui Gherea, prin „materialism economic" se înțelegea de fapt „materialismul istoric") și *Sociologia burgheză față de teoria luptei de clasă,* de la C. Dobrogeanu-Gherea (sub pseudonimul I. Vasiliu) : *Rolul păturei culte în transformările sociale,* de la G. Ibrăileanu (sub pseudonimul C. Vraja) :

[1] Vezi *op. cit.,* vol. I, partea II, p. 27.

Scanned with OKEN Scanner

Darwinismul social şi altele. Interesant, pentru a semnala din cînd în cînd ecoul din ce în ce mai larg al ideilor socialiste în această vreme, ecou de care se sesizau socialiştii înşişi, este pasajul din articolul-program al acestei reviste unde se spune : „în cei din urmă ani de luptă politică, un număr mare de oameni, care nu sînt din partid [partidul muncitorilor — *nota G.C.N.*], au avut prilej de a face pînă la un punct oareşicare cunoştinţă cu ideile noastre şi li s-au arătat simpatici". *Criticei sociale* trebuie să-i adăugăm în acest timp şi *Democraţia socială,* pe care o scoate Al. G. Radovici la Ploieşti, între 5 ianuarie şi 27 decembrie 1892, avînd printre redactori şi colaboratori pe : A. Bacalbaşa, C. Dobrogeanu-Gherea, I. Nădejde, C. Mille, Sofia Nădejde, O. Carp etc. Să mai alăturăm la acestea : *Calendarul pozitivist,* volum scos la Galaţi de mişcarea socialistă, în 1892, avînd printre colaboratori pe Ion şi Sofia Nădejde, Gherea, C. Mille, I. Catina, D. A. Teodoru, A. Bacalbaşa, V. G. Morţun, M. Pastia, A. Parua. De o deosebită importanţă, mai cu seamă pe tărîm literar, *Literatură şi ştiinţă* (1893—1894) şi *Evenimentul literar* (între 20 decembrie 1893 şi 24 octombrie 1894), cu colaborări remarcabile, cu polemici de larg şi îndelung răsunet, au adus şi articole prin care înţelegerea structurii şi raporturile sociale era înlesnită în continuare.

Fără îndoială însă că o foarte însemnată contribuţie pe această linie, cu atît mai mult cu cît era puternic şi direct ancorată în realităţile societăţii româneşti din acel moment, a oferit primul cotidian al mişcării muncitoreşti din ţara noastră cu o îndelungată apariţie. Este vorba de ziarul *Lumea nouă,* care apare cu regularitate de la 2 noiembrie 1894. De la 22 noiembrie 1898, în urma disensiunilor ce aveau să ducă la trădarea unora din fruntaşii mişcării socialiste ce trecură în partidul liberal, *Lumea nouă* devine săptămînal, pentru a-şi înceta apariţia la 1 octombrie 1900, după o activitate îndelungată şi în bună parte rodnică. Printre redactorii şi colaboratorii acestui ziar amintim pe Ion şi Sofia Nădejde, C. Dobrogeanu-Gherea, C. Mille (numai în primele două luni, după care părăseşte mişcarea şi ziarul trecînd la conducerea *Adevărului*), G. Diamandi, A. Bacalbaşa, G. Ibrăileanu (sub pseudonimul C. Vraja., Al. Ionescu, I. Păun-Pincio, I. Teodorescu, Anghel Şt. Petică, viitorul

Scanned with OKEN Scanner

poet simbolist, şi alţii ; iar în faza ultimă, după trădarea generoşilor şi reorganizarea *Lumii noi* pe poziţii consecvent socialiste, potrivnice trădării sau compromisului, pe I. C. Frimu, Al. Ionescu, C. Z. Buzdugan, T. Scutaru, I. Radu, Iosif Nădejde (sub pseudonimul Armaşu) etc.

Fără să facem o trecere în revistă completă a periodicelor socialiste din această perioadă [1], am relevat pe cele mai însemnate dintre ele, cele care în această perioadă, de după apariţia *Contemporanului*, mai cu seamă după intrarea mişcării socialiste din ţara noastră în faza marxistă, au răspîndit larg în opinia publică nu numai ideile socialismului ştiinţific, dar, cu incontestabilă eficacitate, o sumă de cunoştinţe despre societate sub toate raporturile, de natură să ridice însăşi conştiinţa oamenilor, cel puţin în atitudinea lor critică faţă de societatea burgheză, pe o treaptă superioară, chiar dacă nu-i convertea la socialism.

Într-adevăr, prin articolele sau studiile ce le publicau ziarele şi revistele amintite duceau mai departe, mai larg, uneori adîncind, alteori concretizînd mai mult, lămurind, convingînd printr-o continuă reluare a temelor, tendinţele materialiste anterioare *Contemporanului*, care împinseseră spre o mai atentă considerare a societăţii în materialitatea dialectică ce o caracterizează. Articolele şi studiile acestea îmbogăţeau şi mai mult cunoştinţele oamenilor celor mai diverşi, nemulţumiţi de societatea burgheză, făcîndu-i să-i înţeleagă mecanismul ascuns, legile necruţătoare, făcîndu-i să o urască mai tare, să dorească să o vadă schimbată, eventual înlocuită, chiar dacă nu-i făcea să devină nişte partizani ai socialismului, mai ales cînd nu proveneau din rîndul proletariatului. Adevărurilor de care am mai amintit, puse în lumină la *Contemporanul* şi la primele ziare şi reviste ce i-au întovărăşit apariţia, li s-au adăugat, după cum am arătat, cu timpul şi altele, din cele mai diverse : realele pricini ale războaielor, demascarea falsei democraţii burgheze, adevărata faţă a partidelor politice din ţara noastră, lipsa de deosebire în raport cu interesele poporului dintre

[1] O inventariere bogată a lor, cu istoricul, caracterizarea fiecăruia, cu extrase preţioase din articolele mai reprezentative apărute se află în lucrarea deja amintită şi folosită : *Presa muncitorească şi socialistă din România* (1865—1900), 2 vol., Bucureşti, 1964, p. 641—744.

Scanned with OKEN Scanner

partidele liberal şi conservator, cauzele profunde ale răscoalelor ţărăneşti, mizeria, abuzurile ce le suportă locuitorii satelor noastre, complicitatea autorităţilor, de la cele mai mărunte pînă la cele mai înalte, cu exploatatorii pentru exercitarea acestor abuzuri [1], dezvăluirea celor mai variate şi condamnabile abuzuri şi afaceri ce se petreceau în mijlocul vieţii noastre publice, analiza stării de lucruri din societatea românească, raporturile, conflictele dintre clasele sociale din sînul acesteia, importanţa patriotismului adevărat şi primejdia transformării lui într-o diversiune, cum făceau adesea burghezia şi moşierimea din ţara noastră. Se adăugau acestora, mai cu seamă la *Munca* şi la *Lumea nouă*, elemente pentru unii pînă atunci foarte vagi nu numai din viaţa grea a ţăranilor, în genere, totuşi nu cu totul ignorată, cît din viaţa încă mai necunoscută a muncitorilor din fabrici şi ateliere, cu condiţiile grele de muncă, cu suferinţele, dramele, luptele lor, viaţă neabordată încă pînă acum în literatura noastră.

Fără îndoială, ziarele şi revistele socialiste din această perioadă n-au fost lipsite în activitatea lor de un oarecare eclectism, de o anumită lipsă de siguranţă ideologică, de limite, confuzii şi chiar greşeli uneori destul de grave. Nu vom insista în analiza lor, deşi le semnalăm prezenţa ca o trăsătură caracteristică de care nu se poate face abstracţie, atît pentru că ele sînt înfăţişate în toată amănunţimea în lucrări existente, al căror obiect era, îndeosebi, gîndirea

---

[1] Caragiale n-ar fi putut scrie *Arendaşul român*, cu demascarea atît de precisă a complicităţilor ce conlucrează la sporirea mizeriei ţăranului român, mai ales el care nu era foarte familiarizat cu viaţa satului, înainte de a-i fi oferit, în această perioadă, un bogat „material documentar" şi preţioase lămuriri presa socialistă sau personal Gherea, Bacalbaşa şi alţii, în convorbirile şi controversele lor amicale frecvente, dacă deci, în împrejurările şi atmosfera creată, de care am vorbit, nu i-ar fi fost sporită capacitatea de înţelegere a resorturilor ascunse care conlucrează pentru a determina mizeria ţărănească. E semnificativ, de altfel, că *O făclie de Paşti*, *Năpasta*, *Păcat*, care îşi aşezau eroii în cadrul aceleaşi lumi a satelor, scrise însă ceva mai înainte, pînă la 1891, ofereau mult mai puţine elemente de pătrundere în esenţa socială a vieţii ţărăneşti decît această mică schiţă, ce marchează un moment în dezvoltarea realismului lui Caragiale.

Scanned with OKEN Scanner

filozofică, socială și politică din aceste periodice [1], cît și pentru că interesul nostru se îndreaptă spre fenomenele literare ce decurg din acestea. Pe latura ce o urmărim mai cu seamă, după cum am arătat, în această parte a cercetării noastre, fără să ignorăm că limitele, confuziile și greșelile din activitatea teoretică a periodicelor socialiste au avut ecoul lor incontestabil în spiritul public general, nu numai în orientarea mișcării socialiste și muncitorești, trebuie să considerăm că ceea ce a dat această presă publicului larg, în mijlocul căruia se formau și se ridicau scriitorii, și anume o capacitate mai mare de a analiza critic și înțelege în autenticitatea ei societatea constituie un fapt nu numai pozitiv, dar cu hotărîtoare urmări, așa cum s-a mai sugerat în mai multe rînduri în paginile anterioare, pentru adîncirea realismului în literatura noastră, pentru însăși dezvoltarea acesteia.

Ce poate fi mai elocvent în această privință decît că un om ca Duiliu Zamfirescu, de formație în bună parte junimistă, neconvins de temeinicia ideilor socialiste despre societate și artă, scria totuși prin iulie 1891, referindu-se la teoria marxistă a raportului dintre artă și societate, pe care tocmai o dezvolta la noi Dobrogeanu-Gherea : „Mărturisesc că o asemenea îndrăzneață teorie e atrăgătoare, cu atît mai vîrtos că cuprinde un sîmbure de adevăr". Iar mai departe, despre Gherea adaugă : „Socialist convins și rațional (lucru foarte respectabil)..." [2] Asemenea idei, chiar dacă au fost publicate foarte tîrziu, nu rămîneau necunoscute lui Maiorescu, apărînd de altfel, și în corespondența ce i-o adresa scriitorul [3]. Ele constituiesc dovada că circulația ideilor socialismului științific nu rămînea de loc fără ecou. Și dacă

---

[1] Am amintit deja lucrarea *Presa muncitorească și socialistă din România*, căreia, pentru cele mai însemnate din aceste periodice, i se poate adăuga lucrarea lui Radu Pantazi : *Filozofia marxistă în România*, București, 1963.

[2] Duiliu Zamfirescu, *Scrisori romane*, în *Convorbiri literare*, nr. 7, iulie, 1907, p. 659.

[3] Vezi scrisorile din 1 aprilie 1890, 21 mai, 3/15 iulie, 6 decembrie 1891, 11/23 octombrie 1893 în volumul *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884—1913)*, cu un cuvînt de introducere și însemnări de Emanoil Bucuță, București, 1944.

Scanned with OKEN Scanner

acest ecou era totuşi destul de puternic la un om cu formaţia lui Duiliu Zamfirescu, aflat în acel moment în străinătate (unde totuşi citea *Lumea nouă,* la care era abonat [1] — amănunt foarte semnificativ pentru interesul larg ce-l stîrneau în toate sensurile ideile socialiste), se înţelege ce puternice erau ecourile în ţară, în cercurile largi de intelectuali mult mai nemulţumiţi ca el, cu o formaţie mai puţin înrîurită de Junimea. Acest ecou larg şi puternic determină de altfel în acest timp o nouă serie de reacţiuni împotriva socialismului ca fenomen politic, ca ideologie. Desigur îngrijorat de răspîndirea ideilor materialiste şi socialiste, Maiorescu însuşi dezgroapă o veche lucrare, de la 1872, a lui E. Du Bois-Reymond : *Despre limitele cunoaşterii naturii,* pe care o traduce şi o publică în 1891 în *Convorbiri literare.* Traducerea provoacă o amplă replică a lui Şt. C. Michăilescu, întreg volumul *Introducere în psihofizică* (1892), căruia îi răspunde C. Rădulescu-Motru, prin studiul *Cauzalitatea mecanică şi fenomenele psihice,* publicat în *Convorbiri literare* din 1893. În aceeaşi luptă, contra expansiunii influenţei ideilor socialiste, mai cu seamă în ce priveşte aprecierea societăţii capitaliste, trebuie amintite, ca mai reprezentative, conferinţa lui Maiorescu *Condiţiile progresului în omenire,* din 1892, căreia îi răspund C. Dobrogeanu-Gherea şi A. Bacalbaşa [2], cum şi traducerea din H. Spencer : *În contra socialismului,* lucrare mai veche a gînditorului englez a cărei actualitate însă criticul Junimii acum o socotea venită pentru starea de lucruri din societatea românească. Traducerii lui Maiorescu i s-au opus însă, de asemenea, numeroase replici, între care şi a lui Raicu Ionescu-Rion [3]. Gherea, de altfel, combătuse ideile din acest articol al lui Spencer încă din 1884. În legătură cu aceasta, pentru a sugera atmosfera de oarecare panică în faţa progreselor ce le realizau în spiritul public ideile socialismului

---

[1] Vezi scrisoarea din 3 februarie 1895, în *op. cit.,* p. 174.

[2] Vezi C.D.G. : *D. Maiorescu,* în *Democraţia socială,* nr. 23, 24, 25 din 7, 14, 21 iunie, 1892, p. 1—2 şi A. B. : *D. Maiorescu şi socialismul,* în *Democraţia socială,* nr. 24, 14 iunie 1892, p. 2 (reprodus din *Adevărul).*

[3] Vezi articolul *„În contra socialismului"* de Spencer, în volumul Raicu Ionescu-Rion, *Scrieri,* Bucureşti, 1964, p. 226—230.

Scanned with OKEN Scanner

cu privire la societate, amintim nu numai studiul lui Simion Mehedinți : *Concepția materialistă a istoriei după d. C. Dobrogeanu-Gherea,* apărut în 1895, în *Convorbiri literare,* dar mai cu seamă pasaje din scrisorile lui Evolceanu către Mehedinți, referitoare la acest studiu, foarte revelatoare. În ele se recunoaște, între altele, că „materialismul economic e o chestie de cea mai actuală actualitate“ [1], cerînd combaterea lui hotărîtă și urgentă. Sînt numai cîteva fapte, dar deosebit de ilustrative, despre răspîndirea ideilor socialismului și înrîurirea ce o exercitau ele în societatea românească, de vreme ce mobilizau, după cum se vede, o reacțiune intensă și suficient de organizată, care în aceeași perioadă chiar va avea ecoul ei și pe tărîmul artei.

Am insistat poate mai mult decît ar părea la prima vedere necesar asupra acestor fenomene sociale și politice, uneori chiar economice, pe care le aflăm în periodicele de care m-am ocupat, nu dintr-o tendință sociologizantă, mecanizatoare în privirea raporturilor dintre aceste fenomene și cele literare. Dimpotrivă, am urmărit în acest fel să fie foarte limpede că mișcarea „de la *Contemporanul*“ și-a spus cuvîntul nu numai direct, prin formularea unei teorii despre artă — la rîndul ei determinată, chiar dacă pătrundeau și unele incontestabile înrîuriri străine, de nivelul de dezvoltare al societății noastre, în care noi factori esențiali apăreau și începeau să capete pondere. Ea a înrîurit într-o foarte mare măsură și indirect, printr-o dezvoltare a vechilor tendințe materialiste din țara noastră dintre 1860—1880, printr-o evidentă sporire a posibilității ce o conferea oamenilor de a *vedea,* a *analiza,* a *înțelege* mai în adînc resorturile intime ale organismului societății.

Am urmărit în acest fel, de asemenea, să arătăm că ceea ce numim „curentul literar de la *Contemporanul*“ nu se mărginește numai la această revistă, că ea însăși și întreg curentul sînt niște fenomene naturale autohtone, care își datoresc apariția de fapt dezvoltării unui lung și amplu proces istoric în continuă creștere, dezvoltării științelor și spiritului materialist, cum și organizării proletariatului din țara noastră, formulării concepției sale despre lume, viață,

[1] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare,* vol. IX, București, 1940, p. 104.

Scanned with OKEN Scanner

societate, cu implicaţiile sale fireşti în domeniul artei, prin nenumăratele articole şi studii din presa muncitorească şi socialistă a acestei perioade, al căror tablou l-am înfăţişat în liniile sale mari.

Aceste articole şi studii au înrîurit, cum am mai spus : şi direct şi indirect, prin ecoul produs de ele, modul de a *vedea, analiza* şi *înţelege* societatea şi raporturile omului cu societatea, au determinat, incontestabil, în cercuri foarte largi din opinia publică românească, schimbări de atitudini, nuanţări şi concepţii, orientări noi, disponibilităţi noi, capacităţi aperceptive noi — în domeniul vieţii sociale ca şi în acele al artei şi literaurii.

Scanned with OKEN Scanner

VI

PROBLEMELE LITERARE LA *CONTEMPORANUL* ŞI ÎN PRESA SOCIALISTĂ POLEMICA DINTRE „ARTA PENTRU ARTĂ“ ŞI „ARTA CU TENDINŢĂ“

După ce am schiţat acest cadru general istoric, necesar pentru a înţelege bazele orientării noi ce se manifesta din ce în ce mai puternic în problemele literaturii, este locul să cercetăm şi să stabilim ce aduce nou şi important revista *Contemporanul* — ca o mai semnificativă manifestare a proletariatului din ţara noastră şi a poziţiilor sale în probleme sociale, artistice şi literare — îndeosebi în viaţa literară românească. Lucrul acesta nu se poate întru totul desluşi şi înţelege fără o schiţare prealabilă, firește sumară, a ceea ce fusese şi era junimismul în literatură, cu trecerea lui de la lupta, alături de altele, împotriva tendinţelor patruzecioptiste şi a continuatorilor patruzecioptismului, pînă pe la 1881—1883, la lupta de după această dată şi mai cu seamă de după 1886, dusă de fapt împotriva poziţiilor proletariatului în problemele vieţii sociale, ale artei şi literaturii.

Pentru delimitarea mai justă a lucrurilor este necesar să atragem atenţia în primul rînd că, aici, în acest cadru menit lămuririi altor probleme, nu este cu putinţă, mai ales pe scurt, să se facă o analiză completă şi cu toate nuanţările necesare junimismului literar. În al doilea rînd, trebuie, fără să pierdem din vedere legăturile firești ce există între cele două laturi, să facem o distincţie între junimismul politic şi cel literar. Trebuie, de asemenea, fără să se nesocotească legăturile dintre ele, în al treilea rînd, să se facă nuanţările de rigoare între ceea ce a fost Junimea, chiar Junimea literară şi ceea ce a reprezentat în realitatea lor obiectivă revista *Convorbiri literare,* în care au apărut articole uneori

Scanned with OKEN Scanner

retrograde, alteori contradictorii, dar în care au fost publicate şi lucruri pozitive, preţioase, între altele operele valoroase ale lui Alecsandri, Eminescu, Caragiale, Creangă, Slavici şi ale multor altora.

Maiorescu şi în genere fruntaşii junimişti, incontestabil fără să-şi dea seama în ce măsură poziţia lor spontană de clasă unilateraliza şi vicia unele din aprecierile lor, au avut, de bună credinţă şi cu bune intenţii, în ce priveşte propăşirea poporului şi ţării, atitudini contradictorii. Nu este simplu de analizat şi înfăţişat cauzele acestor contradicţii. În mare, ele stau, pe de o parte, în formaţia lor de oameni aparţinînd ca mentalitate claselor conducătoare, dar pe de alta pregătirii lor intelectuale, în care intra o mare doză de raţionalism, simţului lor modern şi practic, făcîndu-i mult mai puţin insensibili faţă de schimbările ce interveneau în societate, decît pe conservatorii „ruginiţi". În orice caz, cercetînd cît de sumar junimismul, în ce avea el esenţial ca atitudine în problemele literare, şi mai cu seamă considerîndu-l la data cînd el apărea şi-şi stabilea autoritatea în literatura şi cultura noastră (faptul că el a avut o incontestabilă priză şi a cucerit o reală autoritate dovedeşte că în anumite laturi el era necesar, că a răspuns şi unor nevoi obiective), se cuvine să scoatem în relief, fără să pierdem din vedere spiritul critic, lupta dintre cele două culturi în care el se aşază şi contribuţia pozitivă ce a avut-o la dezvoltarea literaturii şi culturii noastre.

Pentru a surprinde în justele proporţii aceasta, trebuie să reconstituim nivelul scăzut, în liniile sale mari, al literaturii noastre în momentul cînd Junimea se constituia şi-şi începea activitatea determinată sau favorizată, între altele, tocmai de acest nivel scăzut. Analizînd cu luciditate, deşi nu fără prejudecăţi, deci nu fără unilateralitate, cauzele acestei situaţii, junimiştii denunţă ceea ce li se părea izvorul principal, adică exagerata preţuire a propriilor noastre creaţii : ştiinţifice, literare, politice sau culturale, promovarea mediocrităţilor şi a neadevărului (ceea ce se tradu-

Scanned with OKEN Scanner

cea prin formula „formele fără fond“ [1], şi pornesc lupte contra acestora. Era o luptă justificată, pentru o cauză dreaptă, care a dus la incontestabile cîştiguri pentru îmbunătăţirea situaţiei în cultura şi literatura română. Paralel cu denunţarea acestor vicii reale, chiar dacă văzute unilateral, ale culturii şi literaturii noastre, junimiştii au înţeles necesitatea ridicării nivelului de pregătire estetică a publicului şi a scriitorilor noştri, ca atare importanţa educării culturale, estetice şi literare a acestora, ridicării nivelului exigenţei lor artistice. *O cercetare critică asupra*

[1] Problema „formele fără fond“ comportă şi ea o discuţie mai largă decît îi putem face noi loc aici, ţinînd seama de obiectivele principale ale lucrării noastre. Nici vorbă că existau în societatea românească nişte „forme fără fond“, pe care junimiştii pe drept le criticau. Aici trebuie observate însă două lucruri. Mai întîi, ele nu erau o simplă importare de idei şi forme, ci erau rezultatul unor împrejurări istorice care ceruseră anumite reforme, anumite „forme“ noi. Un anumit nou conţinut impunea nişte forme noi de expresie, pentru care uneori, din grabă, nevoie sau oportunism politicianist, s-au făcut importuri insuficient de adecvate, insuficient de adaptate măcar. În al doilea rînd, trebuie reţinut, în legătură cu atitudinea junimiştilor faţă de „formele fără fond“ şi pentru aprecierea ei exactă, că, spre deosebire de curentul de la *Contemporanul*, de Gherea, chiar de Caragiale, junimiştii, observînd „formule fără fond“, doreau — din motive asupra cărora nu e cazul să întîrziem — înlăturarea lor completă, în vreme ce ceilalţi cereau tocmai înlăturarea golului, umplerea acestor forme cu o realitate. Trebuie, pentru a fi obiectivi, să recunoaştem că, destul de curînd, după primele lor atacuri, absolut negativiste în esenţa lor contra „formelor fără fond“, junimiştii, ca nişte oameni rezonabili, luminaţi şi de bun simţ, şi-au dat seama că pe această cale lupta lor nu are şanse de succes. De aceea, încă în 1872, în *Direcţia nouă...*, Maiorescu recunoştea ceea ce nu reieşea de loc din *Observări polemice* sau din *În contra direcţiei de astăzi în cultura română*: „Tot ce este astăzi formă goală în mişcarea noastră publică trebuie prefăcut într-o realitate simţită şi pentru că am introdus un grad prea înalt din viaţa dinafară a statelor europene, trebuie să înălţăm poporul nostru din toate puterile pînă la înţelegerea acelui grad şi a unei organizări politice potrivită cu el“.

Scanned with OKEN Scanner

poeziei române de la 1867, urmărea, între altele, alături de violentele şi distructivele sale critice binemeritate, prin îndrumările oarecum teoretice ce le cuprindea, să ofere tocmai posibilitatea unei anumite pregătiri literare mai largi, în consecinţă, sporirea exigenţei literare. „Scopul lor — spunea Maiorescu referitor la consideraţiile sale din *O cercetare critică*... — nu este şi nu poate fi de a produce poeţi... Ele îndeamnă, întîi, pe acela care are talentul înnăscut să se perfecţioneze în arta sa, deşteptîndu-i atenţia asupra multor particularităţi importante, pe care le-ar fi trecut cu vederea. Ele contribuie, al doilea, să dea publicului o măsură mai sigură pentru a deosebi adevărul de eroare şi frumosul de urît."

Această intenţie a fost cu atît mai eficientă în practica ei, nu fără serioase excepţii totuşi, cu cît fruntaşii junimişti erau nişte oameni de cultură, rafinaţi, în sensul cel bun al cuvîntului, în problemele artei, cu o temeinică lectură, orientaţi în problemele literare europene de la vremea începuturilor junimismului, cu un gust format şi destul de sigur în artă. Ei s-au dovedit, aproape fără excepţii, respectuoşi pentru artă mai presus de orice, dovedind aceasta prin publicarea, în *Convorbiri literare*, nu numai a unor opere literare ca *Scrisoarea III* şi *O scrisoare pierdută*, cărora nu le-ar fi surprins, să zicem, întreaga largă semnificaţie, dar şi a unora ca *Epigonii* — şi încă în fruntea revistei, deşi era vorba de un foarte tînăr, aproape necunoscut poet — cu toate că, după cum consemna Negruzzi, ei nu erau de acord cu punctul de vedere al lui Eminescu, cu toate că lupta junimiştilor în această direcţie nu era încheiată, numai din preţuire pentru talentul deosebit, proaspăt al noului autor, pentru a-l încuraja. Trebuie adăugat, de asemenea, deşi junimiştii, firește, din acest punct de vedere n-au făcut nici pe de parte tot ce puteau face în raport cu marile lor posibilităţi materiale, că Junimea s-a străduit să încurajeze şi să susţină material, prin variate chipuri, cultivarea scriitorilor, studiilor lor, asigurarea cît de cît a existenţei lor materiale. Încă mai mult, Junimea a contribuit la dezvoltarea literaturii noastre, a spiritului

Scanned with OKEN Scanner

creator de la 1867 înainte îndeosebi prin crearea unei atmosfere propice în această privinţă, de stimulare şi de exigenţă în acelaşi timp, între scriitori, prin discuţiile din cadrul şedinţelor regulate ce se ţineau.

În sfîrşit — şi nu e cel mai puţin important lucru pentru a încheia această sumară încercare de a surprinde contribuţia pozitivă a Junimii în cadrul şi la dezvoltarea literaturii noastre — trebuie să amintim şi faptul că în *Convorbiri literare* au apărut, alături de opere literare adeseori mediocre, cum se întîmplă la cele mai exigente reviste, nenumărate creaţii literare realiste (dacă ar fi să amintim numai de comediile lui Caragiale, *Copiile după natură* ale lui Negruzzi, primele romane din ciclul Comăneştilor etc.) şi de o mare valoare artistică, în felul acesta, prin activitatea revistei, ca şi a cercului literar junimist, îmbogăţind literatura română şi întreaga viaţă literară a epocii.

Nu e mai puţin adevărat totuşi că, în raport cu luările de poziţii junimiste pe toate tărîmurile, în ţara noastră, la data respectivă, nu totul era atît de dezastruos cum era prezentat îndeosebi de Maiorescu. În literatură existau, în orice caz, Alecsandri şi Odobescu (dacă C. Negruzzi tăcuse, iar Filimon murise), în istorie, după contestaţii P. Maior şi G. Şincai, aduseseră mărturia unei incontestabile maturizări a disciplinei respective în ţara noastră Kogălniceanu, Bălcescu şi Hasdeu, iar în lingvistică, etimologismul sau heliadismul nu erau de loc lipsiţi de serioşi adversari.

Aşadar, alături de preţioasele şi incontestabilele lor contribuţii pozitive, care constituie merite reale pentru Junimea şi Maiorescu personal, o bună parte din poziţiile teoretice junimiste în literatură (domeniu de care ne preocupăm îndeosebi aici) păstrează un caracter negativ în intenţia şi în esenţa lor, pe care nu avem dreptul să-l trecem cu vederea, dincolo de acele reale efecte pozitive, adeseori foarte însemnate, deşi uneori accidentale faţă de obiectivul principal urmărit. În ce constau ele ? Critica literară a lui Maiorescu reprezenta de fapt, în ce avea ca obiectiv esenţial — şi primele lui articole, publicate în *Convorbiri literare,* sintetizează perfect această poziţie — şi o reacţiune împotriva tendinţelor patruzecioptiste, militante, sociale

Scanned with OKEN Scanner

și într-un fel chiar a celor realiste [1] din literatură, tendințe care continuau încă la constituirea Junimii. Cum se manifesta această atitudine literară junimistă? În mod indirect, prin susținerea teoriei „artă pentru artă", prin afirmarea ideii că frumusețea este un lucru în sine, că poezia este totuna cu simpla fantezie, că arta este un fel de lux, o inutilitate. Nu întîmplător Maiorescu cita la un moment dat, în cursul argumentației sale, pe doamna de Staël, care spusese că literatura și arta sînt o „nobilă zădărnicie", menite a „nu aduce mulțimii nici un folos"; iar în altă parte teoretiza părerea că arta nu e decît „repaosul inteligenței" omenești, mereu chinuită în căutarea cauzelor necunoscute și pînă la urmă incognoscibile ale fenomenelor vieții și lumii, îndepărtînd astfel pe contemplator de „teorii politice" — idee care nu făcea decît să anticipeze teoria înălțării impersonale din lumea „intereselor lumii zilnice", pe care o va formula în *Comediile domnului Caragiale*. Ideea că literatura nu are o funcție de cunoaștere, nu este legată în nici un fel de societate și nu are o funcție socială apărea foarte clar, fie direct, fie indirect, atît în articolele cu caracter mai general, cît și atunci cînd era vorba de studierea unui fenomen concret sau de un scriitor anume. De aceea, înseși poeziile populare, pe care le lăuda cu căldură, lui Maiorescu îi păreau valoroase, între altele, și pentru că izvorau din „plenitudinea simțămîntului", pentru că în genere reflecția, ideile, iar în concret „politica, declamările în contra absolutismului... nu ating cuprinsul lor sentimental și nu silesc pe cititor a recădea din înălțimea impresiei poetice în mijlocul impresiunilor de toate zilele",

[1] Este foarte semnificativ că susținînd, destul de stingherit și de altfel fără mare forță de convingere, adeziunea lui Maiorescu la realism, Paul Georgescu, în studiul său: *Titu Maiorescu critic literar* (*Viața românească*, nr. 12, 1963, p. 109 și urm.), recunoștea că „ar fi exagerat să-l considerăm pe Maiorescu drept teoreticianul realismului critic..." și că el ajunsese de fapt doar „aproape de înțelegerea realismului", fără însă să poată aduce nici un singur citat în favoarea acestei afirmații datînd dinainte de 1882.

Scanned with OKEN Scanner

căci poporul „cînd face poezie nu face politică ; cînd inima îi saltă, încetează sarcina reflecției“ [1].

Ce se urmărea prin asemenea teorii ? Se urmărea, în anii care cunoșteau tendințele acerb opoziționiste față de orientarea democratică a domniei lui Cuza, izolarea literaturii de problemele sociale, de „politică“, după formula lui Maiorescu, se urmărea abaterea oamenilor de la problemele intereselor lor obișnuite, față de care deveneau din ce în ce mai lucizi, se urmărea scoaterea lor spirituală în afara vieții sociale, care îi interesa totuși din ce în ce mai mult după Revoluția de la 1848. Pentru aceasta, după cum vom vedea mai departe, în articolul despre comediile lui Caragiale, atunci cînd intrase deplin sub influența esteticii lui Schopenhauer, Maiorescu face teoria „înălțării impersonale“, asupra căreia, de asemenea, vom reveni. Concepția de critică literară a lui Maiorescu era, în practica ei, așa cum a numit-o Gherea mai tîrziu, o concepție de critică de sentințe, în genere bazată pe un gust sigur, uneori însă unilaterală și chiar părtinitoare, fără o demonstrație convingătoare, iar nu o critică analitică și explicativă. Oricare

---

[1] Este adevărat că mai tîrziu, cum s-a mai spus, în raportul academic asupra lui Goga (1906), dar și mai înainte, în elogiul lui Alecsandri din *Poeți și critici* (1886), Maiorescu recunoștea, cu suficiente rezerve, dreptul patriotismului, ca „simțămînt adevărat și adînc și întrucît este astfel“ de a fi „născător de poezie“. În aceasta nu trebuie să se vadă însă o evoluție, ci numai una din contradicțiile ce se iveau uneori și la acest perfect logician, din cauza contradictoriei sale formații și a contradictoriilor obiective practice, chiar politice, pe care adesea le urmărea prin criticile sale literare acest teoretician al „înălțării impersonale“. De altfel contradicția este mai adîncă și nu e cazul să fie lămurită întru totul aici. Problema *sincerității*, în fond, era pentru Maiorescu, atunci cînd vorbea de Goga, o simplă abilitate. Sinceritatea e de altfel totdeauna greu de probat, de demonstrat. Apoi faptul că un poet e *sincer* nu salvează poezia sa, dacă e de proastă calitate artistică. De unde rezultă că *sinceritatea* nu conferă valoarea artistică, indiferent de tema pe care o slujește. În sfîrșit, la 1867, Maiorescu nu nuanța nici un moment judecățile sale estetice sau critic-literare în raport cu sinceritatea, declarînd în genere *tot* ceea ce se leagă de reflecție, îndeosebi de politică, eventual de patriotism, ca neputînd fi obiect de artă și mai ales de literatură.

Scanned with OKEN Scanner

din articolele sale, îndeosebi cele despre scriitori, pune de îndată în lumină acest lucru. Dacă luăm de pildă pe acela despre Eminescu, în care criticul avea la dispoziţie un material virgin şi generos, vom vedea că nici o clipă Maiorescu nu încearcă să explice în ce constă frumuseţea ideii sau a expresiei poeziei acestuia, noutatea ei. Era poate aici şi o incapacitate temperamentală a unui spirit sintetizator, dar era sau devenea şi o adevărată metodă. La un moment dat, acest articol, a cărei insuficienţă mai tîrziu s-a arătat, se transformă într-o simplă acumulare de citate. El nu izbuteşte să analizeze, să explice şi să definească (sau nu-şi pune nici un moment problema să o facă) nici fenomenul Eminescu în ansamblul său, nici măcar frumuseţea unică a poeziei lui Eminescu. Era aici nu atît inferioritatea lui Maiorescu personal — fără nici o îndoială un om cultivat şi sensibil la frumos — cît sterilitatea metodei pe care o practica în critica sa literară.

Două, deci, erau caracteristicile dominante ale criticii literare maioresciene pe această linie. Cea dintîi privea poziţia ei teoretică şi consta în aceea că fruntaşul Junimii urmărea prin articolele sale, în mod deliberat sau mai probabil în mod spontan (e greu de spus cu certitudine), să facă să se creadă că literatura nu trebuie să aibă nici o legătură cu viaţa socială, în fond urmărea să slăbească interesul pentru literatura realistă şi cu atît mai mult „socială". El contribuia în felul acesta să abată atenţia scriitorilor şi cercurilor de cititori de la arzătoarele probleme ce se puneau în acel moment societăţii noastre, probleme ce implicau din ce în ce mai mult, în condiţiile istorice concrete şi ale dezvoltării realismului, nu numai dezvăluirea cauzelor adînci ale nedreptăţilor, ale nefericirii oamenilor, dar căutarea unor soluţii, sugerarea unor schimbări nefavorabile claselor exploatatoare în echilibrul de forţe dintre clase. Cea de a doua caracteristică privea metoda şi consta în aceea că opera literară nu era analizată şi explicată pentru a i se releva sensul, importanţa şi valoarea artistică, ci pur şi simplu apreciată pozitiv sau negativ pe baza unor criterii vagi, în genere subiective şi formale.

Împotriva ambelor acestor tendinţe fundamentale ale concepţiei de literatură şi critică literară de la Junimea se ridică revista *Contemporanul*, mai întîi prin condeiul

Scanned with OKEN Scanner

lui Dobrogeanu-Gherea, intervenind apoi în dezbatere un mare număr de critici, scriitori şi publicişti, în o serie de periodice socialiste şi chiar în afara acestora. Fără îndoială, poziţiile junimiste în literatură şi în critică nu rămăseseră fără o opoziţie în procesul mişcării literare româneşti de pînă atunci. Dar în genere nu fuseseră criticate decît atitudinile, cîteodată — superficial — persoanele, fără să se dezvăluiască şi să se critice rădăcinile acestor atitudini, fără să se arate în mod mai concret adevăratul chip în care trebuie concepută critica literară şi literatura însăşi.

Contemporanul are incontestabilul merit de a fi făcut acest lucru. El aduce în literatura noastră nu numai o critică temeinică poziţiilor înapoiate ale Junimii, dar o nouă concepţie despre literatură şi despre critica literară. Apariţia acestei noi concepţii, pe care o aducea în mişcarea noastră literară noua revistă ieşeană, era determinată de dezvoltarea proletariatului din România, în ansamblul mişcării proletare şi literare europene şi exprima poziţiile acestei clase în problemele artei şi literaturii. Izvorul ei se află în ideile socialismului asupra acestor chestiuni, dar într-o măsură şi în concepţia despre artă şi literatură a democraţilor revoluţionari ruşi, la şcoala cărora învăţaseră cei mai mulţi din refugiaţii politici ruşi ce treceau prin ţara noastră sau se opreau definitiv aici. Aceştia, după cum se ştie şi s-a arătat într-un capitol anterior al acestei cărţi, considerau cu cea mai mare atenţie legătura artei şi a literaturii cu societatea, însemnătatea omului în cadrul fenomenelor sociale pe care literatura trebuie să le oglindească, subliniind importanţa realismului operei literare, importanţa militantismului cetăţenesc al scriitorilor etc. În împrejurările concret-istorice existente la acea dată în ţara noastră şi, la început mai cu seamă, cu învăţătura preluată de la democraţii-revoluţionari ruşi, dar nu mai puţin şi în critica literară Apuseană a vremii : Taine, Brandes, Zola etc., se dau primele lovituri serioase concepţiilor despre artă şi literatură de la Junimea, lovituri continuate, amplificate, îmbogăţite în conţinutul lor foarte curînd după aceea. Spre deosebire de numeroşi adversari de pînă atunci ai Junimii, Gherea nu se va mulţumi să atace numai pe Maiorescu, teoriile şi articolele sale critice, cu atît mai puţin pe un scriitor sau altul de la *Con-*

Scanned with OKEN Scanner

vorbiri, ci va ataca Junimea şi junimismul în esenţa lor, va arăta care sînt rădăcinile sociale ale junimismului literar, va evidenţia motivele pentru care era susţinută teza „artei pentru artă" şi care este adevăratul rost al literaturii, va pune în lumină, în sfîrşit, care este adevăratul rost al criticii literare, cum trebuie să fie făcută ea pentru a-şi îndeplini rostul ei. Acest atac se produce, în toată amploarea lui, în 1886 şi el porneşte din paginile revistei *Contemporanul*. Cel care exprimă acest punct de vedere, la început singur şi necontenit cu cea mai mare vigoare, cu rigoare, adîncime şi perseverenţă, este un critic literar nou în acel moment, şi anume C. Dobrogeanu-Gherea.

Înainte deci de a ajunge la această confruntare, care dă naştere unei polemici foarte largi, cîteva sumare cuvinte preliminare despre noua figură care apărea în acel moment în critica literară românească şi, cu toate limitele sale, era chemată să joace aici un rol deosebit de important. Gherea s-a născut la 21 mai 1855 în vechea Rusie, la Slavianska, undeva în preajma oraşului numit pe vremuri Ekaterinoslav [1]. A făcut studii la Harkov, unde se angajează în mişcarea revoluţionară narodnică, pe atunci încă în faza ei progresistă. Urmărit la un moment dat îndeaproape de poliţia secretă ţaristă, ameninţat să fie prins şi deportat, ca şi alţi tovarăşi de luptă, el se refugiază în ţara noastră, probabil cu gîndul de a merge mai departe, în Elveţia, unde s-au stabilit, şi atunci şi mai tîrziu, atîţia revoluţionari emigranţi ruşi. Trece deci Prutul şi se opreşte la Iaşi, unde o duce la început foarte greu. Treptat îşi formează un cerc de prieteni şi se hotărăşte să rămînă în această ţară, unde îşi întemeiază apoi şi o familie. Viaţa lui aici, dedicată muncii revoluţionare, este întreruptă la un moment dat, în timpul Războiului pentru Independenţă, cînd este atras într-o cursă de poliţia secretă ţaristă, trecut clandestin în Rusia, arestat, încarcerat în faimoasa fortă-

[1] Date mai numeroase, în parte inedite, în legătură cu biografia lui Gherea se pot afla în studiul lui I. Vitner : *C. D. Gherea. Reconstituire biografică*, în *Viaţa românească*, nr. 11, noiembrie, 1956, p. 141—159 ; nr. 12, decembrie 1956, p. 137—162.

Scanned with OKEN Scanner

reaţă-închisoare Petropavlovsk, apoi deportat, undeva în preajma cercului polar, la Mezeni, pe ţărmul Mării Albe. Mai tîrziu, într-o bucată intitulată *Din trecutul îndepărtat*, Gherea a povestit împrejurările acestei triste aventuri. Legat acum prin familie de ţara noastră, dornic de libertate, Gherea izbuteşte să evadeze din surghiunul de la Mezeni, traversează Marea Albă, peninsula Scandinavă, trece prin Apusul Europei şi revine în ţară, unde îşi continuă activitatea politică şi literară. Participă la acţiunea de pregătire a apariţiei revistei *Contemporanul*, în conducerea efectivă a căreia pare să nu fi fost de la început, dar cu care rămîne necontenit în strîns contact.

Dobrogeanu-Gherea, fără îndoială, joacă un rol important în mişcarea noastră politică şi literară. Evident că şi pe tărîm politic el are o serie de merite, dar ele nu trebuie să ne facă să trecem cu vederea nici greşelile pe care le-a făcut, unele încă de la început, din cauza formaţiei sale narodnice, din cauza lipsei unui contact temeinic mai timpuriu cu ideile socialismului ştiinţific, greşeli pe care mai tîrziu avea să le amplifice şi să le adîncească. O caracterizare extrem de succintă şi de pregnantă a rolului jucat de Dobrogeanu-Gherea o găsim în expunerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu de la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român din 7 mai 1966 : *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, unde se spune : „O importanţă deosebită în clarificarea problemelor sociale ale ţării are activitatea teoretică desfăşurată de Constantin Dobrogeanu-Gherea — una din cele mai proeminente figuri de gînditori socialişti ai ţării noastre din acea vreme. Cu toate lipsurile şi limitele sale, opera lui Dobrogeanu-Gherea ocupă un loc de mare însemnătate în istoria ştiinţelor sociale din România, în răspîndirea ideilor marxiste, în dezvoltarea concepţiei revoluţionare a proletariatului".

Cu unele erori pe tărîm politic, erori care nu puteau să nu se reflecte, sub o formă sau alta, după cum se va

Scanned with OKEN Scanner

vedea, şi pe plan literar, meritele lui Dobrogeanu-Gherea, îndeosebi pe acest din urmă plan, rămîn totuşi foarte însemnate. Activitatea lui de critic literar este cea mai de seamă din cadrul *Contemporanului* şi a întregii mişcări literare pe care această revistă o determină, dar ea nu este nici unică, nici individuală, ci reprezintă o atitudine mai largă, condiţionată de împrejurările generale prezentate. De aceea, pentru a o înţelege mai bine, este nevoie a o integra în activitatea pe tărîm literar şi mai cu seamă critic literar a acestei reviste şi a acestei mişcări, de care ne ocupăm aici în primul rînd.

E o întrebare dacă într-adevăr *Contemporanul* a avut de la început un program literar clar şi un plan de activitate în acest domeniu dinainte bine pus la punct. E mai probabil că pentru iniţiatorii revistei era dominantă o atmosferă generală, programul şi teoria elaborîndu-se şi formulîndu-se precis cu timpul, în decursul confruntărilor. Într-adevăr, în primul număr al revistei, adresîndu-se cititorilor, redactorii erau destul de lămuriţi în ce priveşte obiectivele lor în domeniul ştiinţei : „Scopul nostru e a face cunoscut publicului român cum priveşte ştiinţa contemporană lumea“ etc., etc. ; formulare, oricît de vagă, oglindind o poziţie făţişă destul de clară. În domeniul literaturii, scopul rămînea însă total nedelimitat. „In privinţa literară — scria articolul-program *Către cititorii noştri* — vom critica producţiile şi vom publica în revista noastră cele ce ni se vor trimite şi pe care le vom judeca bune. Vom fi foarte aspri în critica noastră...“ etc., etc., fără nici un criteriu special, în afara celui al calităţii, care însă nu a fost respectat. Peste trei luni, făcînd primul bilanţ, mărturisind scepticismul cu care plecaseră la drum, redactorii *Contemporanului* schiţau primul program al acestui sector de activitate, încă tot vag, mai mult cultural decît literar, şi încă fără nimic din ceea ce îi va constitui noutatea şi specificul în raport cu *Convorbiri literare*. „Noi tindem — declara redacţia — la purificarea gustului, la formarea unui public cititoriu şi a unei opiniuni în ştiinţă şi literatură...“ [1].

---

[1] Redacţiunea : *Către cititorii noştri*, *Contemporanul*, nr. 7, 1 octombrie, 1881, p. 225.

Scanned with OKEN Scanner

Şi totuşi nu trebuie să considerăm, chiar la această dată, poziţia în problemele artei a celor strînşi în jurul *Contemporanului* cu totul vagă, lipsită de un ideal relativ precis, cu atît mai puţin asemănătoare celei de la Junimea. La început, cîteva poezii, cu caracter vădit programatic, pun în lumină o concepţie nouă despre artă şi despre artist. *Indignarea* lui Mille este o violentă negare a artei înjosite ce nu slujeşte înaltele idealuri ale omenirii. Ea e urmată de *Către poeţi* a lui Th. D. Speranţa, apoi de *La poeţi* de acelaşi Mille, în poezia din urmă, pe lîngă îndemnul de a nega, de a înfiera ticăloşiile societăţii în care trăia, oferindu-se scriitorilor un adevărat program pozitiv, de căutare a viitorului luminos :

Nălţaţi-vă cu gîndul pe-aripa libertăţei
Cîntaţi fără sfială al Deşteptării timp.

În curînd însă avea să apară mai mult decît atît. Mai întîi apare susţinerea insistentă a realismului ca formulă literară, apoi afirmarea legăturilor literaturii cu societatea. În cele din urmă, ceva mai tîrziu, după începerea polemicii Gherea-Maiorescu, va fi susţinut în *Contemporanul* şi tendenţionismul, fie incidental, în articole consacrate unor opere literare, fie chiar în articole cu caracter programatic sau teoretic. O primă pledoarie în sprijinul realismului, numit la *Contemporanul* cel mai adesea *naturalism*, fără să fie în esenţa lui confundat însă cu „zolismul", o aflăm încă în 1882, într-un articol literar al Sofiei Nădejde, unde se susţine o literatură viguroasă, plină de autenticitatea vieţii, imagine a frămîntărilor omeneşti vii, iar nu produs artificial al închipuirii, fără contigenţă cu realitatea. „În lumea literară de azi — scria autoarea — naturalismul [=realismul] începe a înlocui romantismul... Şi pentru ce am alerga noi după lucruri închipuite ? De ce am pune pe hîrtie caractere care nu au fost şi nici nu vor fi, întîmplări artificiale, plăsmuite în creierii noştri, o lume de fantezie ori mai bine de automaţi..., numai oameni nu. E bine oare

Scanned with OKEN Scanner

a alerga în lumi necunoscute, a scrie lucruri despre care oricine va zice «acestea se întîmplă numai în romanuri» ? Natura nu e destul de bogată, destul de vastă, nu găsim în ea mulţime de lucruri care ar merita să fie observate şi descrise ? Pentru ce am dispreţui descrierea vieţii şi a întîmplărilor zilnice ?“ [1] Şi mai departe, de asemenea teoretizînd fără mari pretenţii, Sofia Nădejde pledează pentru o literatură care să înfăţişeze viaţa obişnuită, în realitatea ei, iar nu produceri ale imaginaţiei, spre sfîrşit schiţînd — este adevărat, cam simplist — ideea unei finalităţi moralizatoare a artei. Doar trei numere mai tîrziu, într-un nou articol *Către cititorii noştri*, „Redacţiunea“, care semna, se referea la o mare criză („răul“) a literaturii noastre de atunci, fără să o definească însă şi sugera ideea necesităţii unei lupte pentru îndreptarea acestei literaturi pe drumul cel bun : „Credem că răul de care suferă literatura noastră este aşa de mare încît nu mai puţin prin lovituri straşnice se va putea nimici“ [2]. Era probabil aici o prevestire a viitoarelor controverse cu concepţiile despre literatură dominante.

Prima adevărată formulare a unui program literar la *Contemporanul* o aflăm abia după doi ani de la apariţia revistei. După ce constata că „lupta noastră a fost pentru *adevăr* şi pentru binele acestui popor din munca căruia am trăit şi trăim cu toţii“ [3], I. Nădejde, făcînd un examen al tendinţelor ce fuseseră ilustrate pînă atunci, se referea şi la preocupările din domeniul literaturii, afirmînd aderarea la realism, denumit şi aici tot naturalism. „Cît despre naturalism — precizia autorul — spunem numai că ne-am hotărît pentru dînsul împotriva idealismului şi în scurt că naturalismul în literatură înseamnă întronarea adevărului în locul viselor. Este de mare trebuinţă să se studieze omul aşa cum este în societate, cu patimile lui şi cu urmările lor...“ Adăugînd imediat că „fără această cunoştinţă nu se

---

[1] Sofia Nădejde, *Critica piesei Jidovul leşesc*, în *Contemporanul*, nr. 10, anul II (1882—1883), p. 368.

[2] *Contemporanul*, nr. 13, anul II (1882—1883), p. 520.

[3] I. Nădejde, *Direcţia urmată de „Contemporanul“*, în *Contemporanul*, nr. 24, anul II (1882), p. 954.

vor putea stîrpi relele“ [1], se punea însă în lumină prezența conștiinței că literatura poate și trebuie să înrîurească asupra societății.

Ideile literare noi și din ce în ce mai clar formulate ale curentului de la *Contemporanul* își fac însă apariția mai frecvent din momentul în care începe colaborarea fățișă a lui C. Dobrogeanu-Gherea. S-a mai discutat, în diverse ocazii, dacă cel ce avea să devină criticul cel mai reprezentativ al acestui curent a mai scris sau nu articolele la *Contemporanul* pînă în 1885, cînd le aflăm pe cele dintîi semnate de el. Că el a participat, dacă nu la conducerea efectivă, în orice caz la orientarea revistei pare mai presus de orice îndoială. E foarte posibil, cum am mai făcut ipoteza, ca vreunul din numeroasele pseudonime din anii 1881—1884, cu care erau semnate note sau articole cu caracter social, politic, cultural sau științific, să fi fost al lui Gherea, care evita să se manifeste în această vreme prea ostentativ, semnînd cu numele său, pentru a-și menaja, în folosul *cauzei,* situația materială ce și-o crea, mai ales nefiind încă încetățenit român. Poate că pînă prin 1884—85, el nici să nu fi scris critică și teorie literară. În orice caz, nimic precis despre o colaborare a lui Gherea înainte de 1885 la *Contemporanul* nu s-a stabilit pînă acum. Nici măcar nu putem afirma că el a mai publicat articole de critică literară pînă în 1885.

În 1885 însă, activitatea sa de critic și teoretician literar începe dintr-o dată bogată: în acest an publică nu mai puțin de șase articole destul de ample, articole nu cu un caracter teoretic sau programatic, conținînd însă o serie din elementele caracteristice ale ideilor *Contemporanului* în problemele literaturii, din care cauză ne vom opri asupra lor.

Cel dintîi dintre acestea este cel intitulat *Ștefan Hudici,* consacrat modestei piese, cu același nume, a lui V. G. Morțun, unde aflăm, în cadrul comentariilor ce însoțesc opera cercetată, cîteva observații interesante ce relevă pozițiile teoretice ale criticului și pregătesc terenul pentru confruntarea de principii ce avea să urmeze. Articolul lui Gherea

---

[1] I. Nădejde, *Direcția urmată de „Contemporanul“*, în *Contemporanul*, nr. 3, anul III (1883), p. 115.

Scanned with OKEN Scanner

începe prin reluarea afirmației că „literatura trebuie să fie oglinda vieții", precizînd imediat că „a fi oglinda vieții e marele, nobilul scop, pe care trebuie să-l aibă literatura", că „a fi oglinda vieții înseamnă că literatura trebuie să oglindească viața societății...", „mai ales acuma cînd naturalismul [=realismul] a ieșit biruitor în literatură". De la început, așadar, criticul se situează pe pozițiile realismului, subliniind legăturile literaturii cu societatea și problemele ei, mai mult chiar, făcînd imediat din chipul cum un scriitor oglindește societatea un criteriu major de apreciere a acestuia. „Literatura — spune Gherea — este unul din factorii cei mai mari ai moralizării națiunei, ai educării cetățenești. E mare, e nobil scopul literaturii, scop cuprins într-o frază așa de mică. Tot această frază, ne mai poate sluji ca criteriu pentru a măsura înălțimea la care a ajuns o literatură. Literatura este cu atît mai mare, cu atîta mai desăvîrșită, cu atîta mai mult corespunde chemării sale, cu cît oglindește mai mult și mai bine viața națiunei, cu cît cuprinde mai mult această viață, în larg și în adînc." Examinînd în continuare fugar literatura contemporană lui, criticul continua să se plîngă de lipsa de realism, chiar în piesele istorice ce-i păreau, judecînd cam exclusivist, o evadare din frămîntările vieții, față de care considera îndeosebi îndatorat pe scriitor să fie atent. El se ridica împotriva celor care afirmau că viața contemporană nu e suficient de interesantă pentru a fi subiect de opere literare, făcînd în fond o adevărată pledoarie pentru interesul ce-l poate oferi scriitorilor chiar o viață care nu cuprinde nimic senzațional — fapt ce se cuvine reținut ca foarte interesant în cadrul urmăririi dezvoltării realismului în literatura noastră.

Nu insistăm asupra întregului articol, trecînd peste analiza ce o face criticul piesei lui Morțun, analiză care relevă în embrion trăsăturile caracteristice ale metodei sale, pentru a ajunge la final, unde, în cîteva noi considerații cu caracter general, Gherea insistă asupra importanței unei literaturi care își propune să oglindească nu extraordinarul și „închipuiri romantice", ci viața obișnuită, „tipuri comune, cu cari ne întîlnim în fiecare zi, cu care sîntem legați prin lanțuri de fier". El scoate în relief astfel sensul literaturii ca modalitate de a analiza și aprecia viața, faptul că dato-

Scanned with OKEN Scanner

rită ei „fiecare poate să analizeze ce însemnează această viaţă, cum este ea şi cum trebuie să fie“ [1].

Lăsăm la o parte studiul *Trei comedii ale lui I. L. Caragiale,* apărut în acest an, în *Contemporanul,* şi articolul *Caragiale fluierat,* apărut la 24 mai 1885, în *Drepturile omului,* întrucît vom reveni asupra lor cînd vom examina cercetările criticului asupra clasicilor noştri. Amintim însă articolul, fără un relief deosebit, *D-l Brociner ca descriitor al vieţii ţărăneşti,* apărut în *Contemporanul.* Plecînd de la o operă literară submediocră, Gherea, pe de o parte, semnala deficienţele din literatura vremii, iar pe de alta afla prilejul de a se ridica împotriva convenţionalismului şi clişeelor în literatură, de a face indirect o pledoarie pentru realism şi, în sfîrşit, de a sublinia la ce absurdităţi psihologice şi artistice poate duce pe un scriitor necunoaşterea lumii sociale pe care o înfăţişează.

Ultimele două studii ale lui Dobrogeanu-Gherea din acest an, *Generaţia nouă* de *Turgheniev* şi *Dostoievski,* apărute în mai şi în septembrie, cel dintîi în *Drepturile omului,* cel de al doilea în *Românul,* sînt interesante pentru noi în cadrul în care le examinăm, îndeosebi prin cîteva idei generale pe care le pun în circulaţie, idei atît de diferite de cele ale junimismului literar care atunci aveau o anumită precumpănire şi autoritate în spiritul public. Desigur, Gherea nu fusese străin nici de alegerea acestor opere pentru a fi traduse şi prezentate publicului românesc (cele două studii erau prezentări ale romanului amintit al lui Turgheniev şi al *Umiliţilor şi obidiţilor* de Dostoievski), opere ce oglindeau frămîntările sociale, nemulţumiri adînci şi tipuri de revoluţionari. Asemenea opere cu atît mai mult îi înlesnesc criticului nostru să sublinieze importanţa socialului în literatura rusă, considerată în întreaga Europă ca deosebit de valoroasă, simpatia scriitorilor faţă de cei umili din societate, atenţia lor pentru problemele esenţiale sociale ale actualităţii în care trăiau şi realismul care stă la baza acestor creaţii. Este interesant a semnala aici distincţia clară pe care o făcea criticul nostru între realism şi naturalism, definind, firește simplist, „realismul în literatură“ ca „o descriere a lucrurilor aşa cum sînt în realitate“,

[1] D. Gherea, *Studii critice,* vol. II, Bucureşti, 1891, p. 207.

Scanned with OKEN Scanner

deosebindu-l de acel „mîrşav realism“ care era după el naturalismul şcolii lui Zola, despre scriitorul francez spunînd însă că el „încai răscumpără aste păcate prin marele şi puternicul său talent, care îndeobşte lipseşte la toţi cei ce s-au luat după el“. Evidenţiind în cele două studii despre cei doi mari scriitori ruşi însemnătatea idealurilor în opera lor, locul dominant pe care-l ocupă omul ca o nobilă fiinţă în conştiinţa lor, însemnătatea cunoaşterii profunde a vieţii şi a suferinţelor oamenilor de rînd, uneori a celor mai umili şi mai dispreţuiţi, Dobrogeanu-Gherea, care sublinia, de altfel, în finalul cercetării asupra lui Dostoievski, că toate acestea, slujite de un mare talent, pun pe scriitor „în rîndul celor mai mari critici ai organizaţiunii sociale contemporane“, dezvăluia destul de clar concepţiile sale noi despre literatură şi rolul scriitorului, pregătind terenul pentru confruntarea deschisă cu reprezentanta principală a vechilor poziţii, cu Junimea.

După această scurtă şi bogată activitate în domeniul criticii literare din 1885, nelipsită după cum s-a văzut de numeroase elemente noi în conţinutul ei, dar fără un caracter manifest negator la adresa vechilor concepţii, mai cu seamă la adresa celor junimiste, începe Gherea atacul deosebit de puternic şi de îndemînatec la adresa poziţiilor Junimii, atac care va da naştere unei ample polemici, prima polemică literară cu un caracter teoretic de mari proporţii din istoria literaturii noastre. În larga ei desfăşurare, Dobrogeanu-Gherea îşi va crea prilejul nu numai să combată — dovedindu-le false, subiective şi interesate — poziţiile reacţionare junimiste, dar să expună teoretic, ilustrînd cu numeroase şi edificatoare exemple, noile concepţii despre artă şi literatură, pe care le aduce în locul celor vechi. Momentul în care această mare confruntare literară şi estetică începe este fără îndoială de cea mai mare importanţă pentru dezvoltarea literaturii noastre, căci, marcînd ecourile pe care totdeauna le determină în suprastructură apariţia într-o societate a unei noi clase, ea va avea urmări hotărîtoare sub toate aspectele în mişcarea literară românească.

Am arătat în ce împrejurări concrete începe şi se desfăşoară această controversă, care e departe de a rămîne pînă la urmă o simplă discuţie între Gherea şi Maiorescu, deve-

Scanned with OKEN Scanner

nind de fapt marea confruntare între partizanii „artei pentru artă“ şi cei ai „artei cu tendinţă“, în ultimă instanţă marea confruntare dintre poziţiile claselor exploatatoare şi cele ale proletariatului în problemele artei şi literaturii. Apariţia *Contemporanului,* cu ideile sale despre lume, societate şi artă, coincidea cu un fenomen, deja semnalat în paginile anterioare, de adîncire a realismului în literatura noastră. Era o consecinţă a dezamăgirii şi sporirii nemulţumirii maselor în urma Războiului pentru Independenţă, care nu le adusese nimic din reformele şi îmbunătăţirile sperate, după jertfele cerute de război, ci dimpotrivă le mărise poverile. Nu este desigur o întîmplare că după 1878 scriitorii noştri de seamă dădeau o serie din creaţiile lor cele mai reprezentative şi mai pline de critică socială: Eminescu — *Scrisorile* sale, Caragiale — *comediile* sale, Slavici — cele mai bune şi mai realiste din nuvelele sale *(Budulea Taichii, Moara cu noroc, Pădureanca),* Creangă — *Amintiri din copilărie* şi povestirile despre Moş Ion Roată, la care s-ar putea adăuga, de asemenea, unele aspecte din creaţia lui Macedonski, acesta încercînd chiar să creeze şi el o direcţie „socială“ în poezie, cum şi unele aspecte din creaţia şi din foiletoanele lui Duiliu Zamfirescu, Vlahuţă, Delavrancea şi multe altele, între care nu cele mai puţin semnificative ar fi *Epistolă generalului Florescu* şi *Eroii de la Plevna* ale lui Alecsandri.

În aceste împrejurări, era explicabilă o sensibilizare împotriva adîncirii şi ascuţirii realismului în literatură a celor ce reprezentau poziţiile atacate, în primul rînd a celor ce se grupau în jurul partidului liberal, acum la putere, în lunga sa guvernare de 12 ani, faimoasă prin abuzurile ei. Sub această lumină trebuie văzută întreaga atmosferă cu care sînt întîmpinate, între altele, în această vreme, comediile lui Caragiale, unde erau demascarea mai violentă şi critica mai directă ca oriunde, exceptînd *Scrisoarea III,* considerată de altfel şi ea de către Panu, în această vreme apropiat de liberali, nici mai mult nici mai puţin decît ca „o murdărie“. De aici, atacurile pe diverse teme, în această vreme, împotriva lui Eminescu; de aici, de asemenea, atacurile împotriva *Nopţii furtunoase* şi a *Scrisorii pierdute,* ambele acuzate mai ales de imoralitate, pentru a le discredita în faţa publicului, fără a se atrage sub nici o formă atenţia

Scanned with OKEN Scanner

asupra valorilor artistice, asupra realismului lor, asupra conținutului și sensului lor social — pe care le ocolește de altfel și Maiorescu în articolul său — conținut și sens care, *ELE*, erau în fond supărătoare.

Junimea nu era o partizană foarte fervență a realismului în literatură. Dar nu era mai puțin adevărat, pe de o parte, că junimiștii erau niște oameni de gust, care apreciau talentul, astfel că, așa cum am mai spus, din această pricină, aliată cu un fel de snobism, cu o sinceră sau afectată obiectivitate și cu un incontestabil sentiment de superioritate, publicau uneori opere literare potrivnice punctelor lor de vedere, dacă erau realizate artistic. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm ceea ce au arătat mai demult Gherea și Ibrăileanu, că adversarii „artei cu tendință" nu sînt de fapt adversarii „artei cu tendință", ci ai artei cu anumite tendințe și anume cu tendințe critice democratice. Junimiștii publicaseră în *Convorbiri literare* scrieri vizibil tendențioase, cum erau comediile lui Caragiale, *Scrisoarea III*, acestea convenind jocului lor politic, considerînd aceste opere nici măcar îndreptate exclusiv împotriva liberalilor, ci îndeosebi împotriva aripei *rosettiste*, mai democrate, a partidului liberal [1]. Cum cea mai mare parte din criticile îndreptate contra lui Caragiale veneau din presa liberală, din motive de tactică literară și politică (junimiștii tocmai cochetau, în vederea unei înțelegeri, cu Brătianu, în dauna aripei rosettiste a partidului liberal), Maiorescu se vede obligat să intervină în discuție.

Acestea sînt împrejurările în care apare, în 1885, articolul său : *Comediile domnului Caragiale*. În acest articol, Maiorescu, în problema dezbătută, își expune punctul de vedere fundamentîndu-l pe concepția filozofică și estetică idealistă schopenhauerianã. Plecînd de la susținerile unora

---

[1] Mărturii în legătură cu aceste disensiuni dintre cele două ramuri din partidul liberal, față de care junimiștii nu erau insensibili, în *Istoria contemporană a României* a lui Titu Maiorescu (p. 163, 190, 191, 209, 214, 215, 217, 218, 219, 220 etc.). E semnificativ că D. A. Sturdza, fruntaș liberal, asistă în casa lui Maiorescu la o lectură a piesei *O scrisoare pierdută*. El n-ar fi fost invitat, dacă ar fi fost considerat vizat de satira piesei, înțeleasă ca privind exclusiv pe adversarul său din partid. C. A. Rosetti.

Scanned with OKEN Scanner

că, după cum spunea criticul *Convorbirilor literare,* „comediile domnului Caragiale urmăresc scopuri politice şi vor să-şi bată joc de unele apucături ale partidului liberal", criticul declara că „o asemenea imputare este prea puţin serioasă pentru a fi discutată" şi afirma că o comedie nu are nimic de a face cu politica, reluînd astfel vechea teză a Junimii de la 1867 cu privire la apolitismul artei. În felul acesta, Maiorescu, cum făcea de foarte multe ori, evita cu abilitate discutarea fondului problemei, reducînd analizarea şi aprecierea satirei sociale din comediile lui Caragiale la problema moralităţii sau chiar a esenţei artei. Firește, chiar acestea erau puse intenţionat în mod fals, pentru a ajunge la concluzii dezorientante pentru cititor. Polemist îndemînatec, întrebîndu-se dacă arta în genere şi literatura au o misiune morală, criticul Junimii răspundea, cu abilitate, afirmativ. În continuare însă apărea foarte limpede adevărata sa poziţie în această chestiune. Într-adevăr, începînd prin a arăta că „nu trebuie să ceri poeziei o altă influenţă morală decît o ceri muzicii, sculpturii, arhitecturii şi picturii", pentru a diminua valoarea mesajului specific pe care-l poate cuprinde o creaţie literară, Maiorescu ajungea la întrebarea : „în ce constă dar moralitatea artei ?" La aceasta, răspunsul său era foarte simplu, urmărind în fond golirea literaturii de conţinut, îndepărtarea ei de realism şi îndepărtarea cititorilor de preocupările vieţii de fiecare zi, de preocupările vieţii sociale. El considera că „orice emoţiune estetică, fie deşteptată prin sculptură, fie prin poezie, fie prin celelalte arte, face pe omul stăpînit de ea, pe cîtă vreme este stăpînit, să se uite pe sine ca persoană şi să se înalţe în lumea ficţiunii ideale". Urmînd concepţia estetică idealistă a lui Schopenhauer, din care foarte recent tradusese şi publicase în *Convorbiri literare,* desigur nu întîmplător, capitolul *Despre estetica poeziei,* Maiorescu susţinea că întrucît egoismul ar fi izvorul oricărui rău în lume, „o stare sufletească în care egoismul este nimicit pentru moment, fiindcă interesele individuale sînt uitate, este o combatere indirectă a răului şi astfel o înălţare impersonală". Criticul teoretiza, după cum se vede, îmbogăţind vechile sale concepţii înrîurite de Hegel şi Vischer cu ideile estetice schopenhaueriene, o artă menită a face pe oameni să uite problemele vieţii, frămîntările

Scanned with OKEN Scanner

societăţii. O spunea în mod deosebit de limpede, vorbind din nou de misiunea de a înălţa spiritele deasupra „intereselor egoismului zilnic", insistînd în mod special apoi: „Înălţarea personală este însă o condiţie aşa de absolută a oricărei impresii artistice, încît tot ce o împiedică şi o abate este un duşman al artei, îndeosebi al poeziei şi al artei dramatice. De aceea, poeziile cu intenţii politice actuale... sînt o simulare a artei, dar nu artă adevărată. Esenţa acesteia este de a fi ficţiune, care scoate pe omul impresionabil în afară şi *mai presus de interesele lumii zilnice*, oricît de mari ar fi în alte priviri [*sublinierea noastră — G.C.N.*]. ...Căci — continua după o serie de alte consideraţii criticul nostru — numai o puternică emoţiune impersonală poate face un om să se uite pe sine şi să aibă prin urmare o stare sufletească inaccesibilă egoismului, care este rădăcina oricărui rău". Iar după această pledoarie transparentă pentru o literatură ruptă de realităţile vieţii, în primul rînd sociale, menită a ne face să uităm nevoile, suferinţele şi aspiraţiile noastre, „să ne uităm pe noi înşine în interesele noastre personale" — cum se exprima el, Maiorescu vorbea şi despre „obiectivitatea curată" cu care artistul trebuia să privească şi să înfăţişeze obiectul creaţiei sale, „obiectivitatea curată" cu care cititorul operei literare trebuie să primească la rîndul său ceea ce-i oferă artistul.

În anul imediat următor, în 1886, apare un alt articol al lui Maiorescu. În această vreme se repetau o serie de atacuri împotriva lui Alecsandri. Aceste atacuri începuseră încă de pe la 1860—1863, într-o primă fază, reveniseră după 1879, după *Despot Vodă*, iar acum, prin 1885—1886, erau reluate, între alţii, de cîţiva tineri scriitori de real talent, dar puţin cam frondeuri, care mai tîrziu au revenit de altfel asupra acestei atitudini. Era vorba în primul rînd de Vlahuţă şi Delavrancea. Într-un articol publicat în 1886, *Poeţi şi critici*, Maiorescu se ridică împotriva acestor tendinţe de denigrare a lui Alecsandri. Sub pretextul apărării lui Alecsandri, Maiorescu făcea de fapt o întreagă teorie după care scriitorii sînt incapabili, prin temperamentul lor, să facă vreodată critică literară, aprecierea justă asupra unui scriitor fiind un domeniu rezervat criticilor de profesie. Criticul junimist urmărea poate în acest

Scanned with OKEN Scanner

fel să-şi apere posibilitatea de a emite numai el judecăţi de valoare asupra scriitorilor şi fenomenelor literare contemporane, de a fi singurul arbitru necontestat al literaturii vremii.

Pornind deci de la aceste atacuri împotriva lui Alecsandri, faţă de care ia atitudine în articolul intitulat *Poeţi şi critici,* Maiorescu vorbea despre incompatibilitatea dintre „natura" criticului şi a scriitorului, care consta, după părerea lui, în aceea că spre deosebire de critic, care este o personalitate cu mai multe faţete, mai comprehensivă, cu o sensibilitate mai polivalentă, poetul, scriitorul în genere este o personalitate cu o singură faţetă, de o expresivă subiectivitate. „Poetul — afirma Maiorescu — este mai întîi de toate o individualitate. De la aceleaşi obiecte chiar, despre care noi toţi avem o simţire obişnuită, el primeşte o simţire aşa deosebit de puternică şi *aşa de personală în gradul şi în felul ei [sublinierea noastră — G.C.N.],* încît în el nu numai că se acumulează simţirea pînă a sparge limitele unei simple impresii şi a se revărsa în forma estetică a manifestării, dar însăşi această manifestare reproduce caracterul personal, fără de care nu poate exista un adevărat poet. Din multe părţi ale lumii primeşte poetul razele de lumină, dar prin mintea lui ele nu trec pentru a fi stinse sau pentru a ieşi cum au intrat, ci se *răsfrîng [sublinierea lui Maiorescu]* în prizma cu care l-a înzestrat natura şi ies cu această răsfrîngere şi colorare individuală... Aceasta însemnează individualismul poetului".

Nu este greu de observat un lucru pe care l-a sesizat de îndată şi Gherea, speculîndu-l într-un chip foarte abil şi dovedindu-se astfel, de la început, un excelent polemist, în stare să surprindă punctul slab al adversarului şi momentul cel mai propice pentru atacarea lui. Nu este greu de observat, aşadar, că între această individualitate, acest caracter aşa de puternic personal de care vorbeşte aici Maiorescu şi acea obiectivitate deplină de care vorbea în celălalt articol există, oricîte subtile nuanţări s-au făcut apoi şi s-ar mai face, o flagrantă contrazicere. Or este foarte personal scriitorul, or este deplin obiectiv ! Iată deci viciul pe care îl surprinde Dobrogeanu-Gherea în argumentările literare şi estetice ale lui Maiorescu. El consideră, ţinînd seama de împrejurările generale, că este mo-

Scanned with OKEN Scanner

mentul să înceapă lupta, de data aceasta deschis, împotriva ideologiei literare junimiste. Şi lupta aceasta începe prin studiul *Cătră domnul Maiorescu,* a cărei notă polemică e marcată şi prin titlu, studiu pe care Gherea îl publică în *Contemporanul* din 1886. Mai tîrziu, cînd l-a reprodus în volumul al II-lea din *Studii critice,* Gherea a schimbat titlul acestui studiu în *Personalitatea şi morala în artă,* după problemele esenţiale pe care le punea în discuţie, în primul rînd în confruntarea pe care o începea cu poziţiile junimiste în problemele artei.

Ne aflăm aici într-un moment deosebit de important pentru dezvoltarea criticii literare româneşti, pentru dezvoltarea ideologiei literare româneşti şi a însăşi conştiinţei literare şi a literaturii noastre. Se punea de fapt acum problema nu numai de a ataca pe Maiorescu sau de a ataca Junimea pentru unul sau altul din elementele poziţiei lor, ci de a ataca esenţa gîndirii junimiste şi a arăta netemeinicia ei, oferind altceva în loc. Această acţiune grea o întreprinde Gherea, de pe poziţiile *Contemporanului,* şi ea a fost, într-un timp relativ scurt, încununată de succes.

Înainte de a aborda discutarea acestei probleme şi a altora, e necesar să facem o precizare în ce priveşte unele lungimi, unele insistenţe exagerate, unele explicări prea amănunţite, uneori chiar unele truisme pe care le întîlnim în articolele şi studiile lui Gherea. Ca să înţelegem în mod just aceasta, nu trebuie să uităm două lucruri : mai întîi că ne aflăm în jurul lui 1890, deci la începuturile criticii literare materialiste în ţara noastră, ne aflăm într-o perioadă în care critica literară marxistă în genere, în întreaga Europă, nu era aşa de evoluată cum este astăzi, deci sînt explicabile o serie din procedeele şi insistenţele ce apar astăzi pe bună dreptate depăşite. De altfel într-un studiu al său, prof. Al. Dima a arătat că Gherea a fost într-un anumit fel un adevărat pionier al criticii literare marxiste europene [1]. În al doilea rînd, mai intervenea altceva : Gherea nu discuta numai cu Maiorescu. El nu voia

[1] Vezi studiul *Gherea în cadrul criticii ştiinţifice europene,* în volumul : *Studii de istorie a teoriei literare româneşti,* Bucureşti, 1962, p. 270.

Scanned with OKEN Scanner

să se angajeze într-o simplă controversă academică pe care să o urmărească numai fruntaşul Junimii cu cei trei-patru discipoli ai săi. El năzuia să facă o operă de largă lămurire a conştiinţei literare publice în spiritul noilor concepţii despre literatură şi împotriva celor maioresciene. Articolele lui voiau în fond mai puţin să demonstreze ceva lui Maiorescu, cît mai degrabă să lămurească cercuri cît mai numeroase de cititori de netemeinicia punctelor de vedere junimiste şi să arate acestora care este punctul de vedere just în problemele artei şi literaturii. Cum în genere aceste cercuri largi de cititori la data respectivă nu aveau o pregătire literară deosebită, pentru a le lămuri era nevoie ca studiile asupra unor asemenea probleme să fie foarte clare, cît mai accesibile ca formulare teoretică. De aici caracterul uneori prolix, cu insistenţe şi reveniri accentuate asupra unor chestiuni destul de elementare, pe care-l au studiile lui Gherea în tot cursul acestor polemici, caracter pe care criticul de la *Contemporanul* li l-a dat în bună măsură intenţionat, pentru a le face cît mai larg accesibile. Fără să fie o scuză, este aici obiectiv o explicaţie.

În studiul său *Către domnul Maiorescu,* care constituie punctul de plecare al acestei mari controverse în problemele artei şi literaturii, Dobrogeanu-Gherea pleacă de la afirmaţia criticului junimist cu privire la moralitatea artei, de la faimoasa teorie schopenhaueriană a „înălţării impersonale", căreia îi replică pe larg şi documentat. Referitor la această teză a lui Maiorescu, după care moralitatea unei opere de artă ar sta în posibilitatea ei de a ne ridica din sfera intereselor de fiecare zi, din sfera vieţii sociale, criticul de la *Contemporanul* răspunde că de fapt arta nu poate scoate pe om în afara intereselor sale zilnice, pentru că atunci cînd contemplăm o operă de artă nu putem uita suferinţele, bucuriile şi interesele noastre, nu putem părăsi concepţiile noastre. Atunci cînd urmărim pe scenă o piesă, cînd ascultăm o bucată muzicală, cînd citim o carte — toate acestea le simţim şi le apreciem cu o conştiinţă a noastră proprie, care este la rîndul ei formată în împrejurările vieţii noastre, a vieţii noastre sociale, de suferinţele, bucuriile, aspiraţiile noastre, de înrîuririle străine pe care le primim etc.

Scanned with OKEN Scanner

Gherea combătea hotărît şi pe larg punctul de vedere maiorescian în problema „înălţării impersonale“ şi chiar al autonomiei artei, arătînd, cu numeroase exemple, cum acest fenomen în practică nu este cu putinţă şi conchizînd foarte logic: „Da, venim înaintea unei lucrări artistice, intrăm în teatru, cu interesele, cu durerile noastre, cu sufe-rinţele, cu ura şi cu iubirea noastră şi nu putem să le lăsăm în anticameră, la portar, cum ne lăsăm paltoanele şi galoşii şi după cum pare a ne sfătui domnul Maiorescu, nu putem pentru că lucrul este cu neputinţă şi cererea absurdă“.

Urmărind mai departe susţinerile conducătorului Junimii în privinţa artei, criticul *Contemporanului,* după ce de-monstrează imposibilitatea ca un cititor să poată simţi, înţelege şi aprecia o operă literară în afara experienţelor sale de viaţă, a concepţiilor sale personale despre lume, trece la problema obiectivităţii depline a scriitorului, con-siderată de estetica junimistă ca o condiţie esenţială a întruchipării unei adevărate opere de artă. Dobrogeanu-Gherea arată şi de astă dată că teza maioresciană este neîntemeiată, că în fond niciodată un artist nu poate realiza acea „obiectivitate curată“ de care se vorbea în articolul *Comediile domnului Caragiale.* „Aşa ar fi — scria Gherea cu verva sa şi cu logica sa strînsă, chiar dacă o făcea într-un stil uneori cam familiar — dacă artistul, poetul, scriitorul ar putea să se facă impersonal pînă la atîta încît să uite, să-şi părăsească toate obiceiurile, con-vingerile, principiile sale; din nefericire ori din fericire, asemenea lucru este şi mai cu neputinţă pentru un artist decît pentru noi“. Şi el continua imediat: „Un artist, un scriitor are convingerile sale, e influenţat de mijlocul[1] în care trăieşte, răsuflă în atmosfera morală a mijlocului so-cial în care se află şi de aceea lucrările sale, subiectele ce va alege, felul cum le va lucra vor purta pecetea mijlo-cului social ce înconjoară pe artist“. Şi după ce dă o serie de exemplificări concludente în sprijinul punctului său de vedere, Gherea mai aduce, după expresia lui, „mărturia unui însemnat logician“. Era pasajul din articolul *Poeţi şi critici* al lui Maiorescu, profesor de logică la Universi-

[1] Prin *mijloc* Gherea înţelegea: *mediu.*

Scanned with OKEN Scanner

tate, articol de care am amintit, în care autorul lui vorbea de existența la scriitori a unei simțiri „așa de puternică și așa de *personală*...", de întruparea artistică a operei care „reproduce *caracterul personal fără de care nu poate exista un adevărat poet*", de faptul că „artistul nu poate fi decît părtinitor" etc. Abia după ce reproduce întregul pasaj care pune în lumină perfect contradicția dintre acea „obiectivitate curată" din primul articol și *„caracterul personal"* din cel de al doilea, abilul critic de la *Contemporanul* spunea numele lui Maiorescu, sporind astfel efectul acestei atît de flagrante inconsecvențe, cerut de nevoile tactice ale criticii junimiste. „Dar cine este acest mare estetician? Este tocmai domnul Titu Maiorescu. Într-o parte domnul Maiorescu este pentru obiectivitate curată și spune că numai așa se poate realiza o operă literară și pe de altă parte, scriitorii să nu facă critică literară fiindcă ei sînt foarte subiectivi și nu pot să facă critică literară. Prin urmare domnul Maiorescu este împotriva domnului Maiorescu!"

Este ușor de închipuit efectul deosebit de puternic pe care l-a avut acest studiu al lui Gherea asupra cercurilor largi de cititori ai vremii, mai ales cînd era vorba de o personalitate considerată pînă atunci infailibilă. Pe de altă parte, trebuie să apreciem în mod deosebit abilitatea tactică a acestui tînăr critic literar (Gherea nu avea la acea dată decît 31 ani), lipsit de o deosebită experiență personală în ceea ce privește polemica, dar format în lectura marilor democrați-revoluționari ruși, străluciți polemiști și în activitatea lor de critici literari. Criticul de la *Contemporanul* îndrăznea să atace deschis și puternic un adversar cu un foarte mare prestigiu, cu o incontestabilă autoritate oficială, lovindu-l cu precizie exact în centrul falsei sale argumentații și răsturnînd-o de la temelie.

Dobrogeanu-Gherea nu se mulțumește însă cu aceasta. Partea a doua a studiului său *Personalitatea și morala în artă* are un caracter mai general și constructiv. Dacă în prima parte criticul se mulțumea să dovedească netemeinicia teoriei lui Maiorescu, să arate că acesta nu era consecvent și că în fond nu putea fi cu adevărat vorba de „înălțare impersonală", de ruperea legăturilor cu viața în artă, în partea a doua el încearcă și izbutește, deși o face

Scanned with OKEN Scanner

destul de succint (va reveni de altfel pe larg asupra tuturor acestor lucruri în articole şi studii ulterioare) să dea expresie elementelor teoretice de bază ale concepţiilor *Contemporanului* în problemele artei.

Continuînd pas de pas confruntarea cu ideile lui Maiorescu, pe care le respinge cu o bogată argumentare, Dobrogeanu-Gherea arată că e greşit să considerăm absolut orice adevărată operă de artă ca morală prin definiţie. El insistă asupra faptului că moralitatea artei nu stă, cum voia să lase să se creadă criticul Junimii, în desăvîrşirea ei artistică şi în posibilitatea ce ar avea-o de a ne face să uităm „interesele lumii zilnice", ci de fapt în conţinutul ei concret de idei, în atitudinile ce le manifestă faţă de viaţă, faţă de om şi societate. Pentru a face să se înţeleagă limpede acest lucru şi întregul mecanism al funcţionării lui, Dobrogeanu-Gherea arată că orice operă de artă este produsul unui mediu social — şi prin aceasta începea formularea teoretică a celui mai însemnat punct din noile teorii despre artă — că de mediul social în care se formează artistul depinde dacă arta sa va fi moralizatoare sau nu, dacă va avea o înrîurire morală sau dimpotrivă. Căci acest mediu determină concepţiile artistului, din care descind apoi atitudinile lui, tendinţele lui, pe care le transmite în mod firesc operei sale. Lucrul, continua criticul de la *Contemporanul* argumentarea, este cu atît mai însemnat cu cît arta la rîndul ei — şi în primul rînd literatura — exercită o înrîurire asupra societăţii, fie în sens pozitiv, fie în sens negativ. Sensul acesta nu este determinat însă de subiect — există, arăta Gherea, subiecte „morale" în opere imorale şi subiecte „imorale" în opere morale — ci de chipul cum vede, înţelege şi prezintă artistul viaţa. Atitudinea scriitorului, concepţia despre lume, idealul moral şi social al scriitorului, formate în cadrul mediului social, în sînul clasei sociale în care el s-a dezvoltat, sînt aşadar lucruri esenţiale pentru caracterul imanent moral sau imoral ce-l va avea arta. Arta deci, susţinea în continuare Dobrogeanu-Gherea, ajungînd spre capătul argumentaţiei sale, nu este prin definiţie moralizatoare, cum pretindea, în spiritul esteticii idealiste, Maiorescu. Ea este moralizatoare în raport cu două lucruri esenţiale, din care nici unul nu poate fi nesocotit sau trecut pe un plan secundar : în raport cu

Scanned with OKEN Scanner

înălţimea morală a idealurilor scriitorului şi în raport cu talentul său. „Opera artistică va fi cu atît mai moralizatoare — spune Gherea — cu cît va fi mai mare elementul moral întrupat în ea de artist şi cu cît execuţia ei va fi mai genială". Iar ceva mai departe, el insistă din nou — şi subliniem acest lucru pentru a scoate în lumină că de la început criticul de la *Contemporanul* n-a nesocotit, cel puţin teoretic, importanţa valorii artistice a unei creaţii literare: „Pentru o operă artistică moralizatoare se cer deci două lucruri: înălţarea morală şi ideală a artistului şi puterea creatoare, geniul. Una singură dintr-însele nu ajunge". Lucrul trebuie reţinut şi ca prima formulare explicită din critica noastră literară a unităţii eticului cu esteticul.

În legătură cu aceste probleme este interesant de semnalat că Gherea punea în treacăt, dar limpede, nu numai problema unei creaţii artistice adevărate, vii, dar şi problema realismului. Căci, spune el, referindu-se la aserţiunile criticului Junimii, nu declamaţiile patriotice sau aluziile politice din unele opere sînt cauza nemoralităţii lor, chiar a neviabilităţii şi lipsei lor de valoare artistică, ci faptul că aceste opere sînt atît nedesăvîrşite artistic, cît şi „mincinoase", cu alte cuvinte false, neconforme cu realitatea, nerealiste. Mai mult decît atît. În fond, Gherea sesiza şi demasca, fără să insiste însă îndeajuns, unul din procedeele cele mai obişnuite ale lui Maiorescu de a truca argumentările sale estetice şi a deruta pe cititori în concluziile lor. Criticul Junimii în articolele sale dădea totdeauna exemple foarte concludente: citatele din diverse opere erau rizibile; operele invocate erau sub orice nivel. Se pierdea însă din vedere că asemenea opere proaste existau pe toate temele, dar Maiorescu le alegea anume numai pe cele cu temă politică, socială, democratică, pentru a ajunge la concluzia că nu lipsa de talent este nefastă în literatură — ceea ce ar fi făcut din acţiunea lui literară în mod obiectiv una cu totul pozitivă — ci, cum am mai spus, ceea ce îl interesa îndeosebi pe el, că „politica ne-a surpat mica temelie artistică ce o puseră în ţara noastră poeţii adevăraţi...", că „cele mai rele aberaţiuni, cele mai decăzute produceri între poeziile noastre... sînt cele ce au primit în cuprinsul lor elemente politice" (1867), că „poe-

Scanned with OKEN Scanner

ziile cu intenţii politice actuale... sînt o simulare a artei, dar nu artă adevărată" (1885) — ceea ce nu poate fi omis cînd elaborăm o judecată completă asupra acestui critic şi a junimismului [1].

Tocmai pentru că nu uita obiectivul principal al studiului său, necesitatea de a demasca falsele poziţii ale Junimii, după această parte teoretică (în care îşi fac loc şi cîteva exemple greşite sau exagerat interpretate din Alecsandri), Dobrogeanu-Gherea revine la ceea ce considera esenţial, la ceea ce nega teoria junimistă: importanţa idealurilor morale şi sociale înalte, înaintate în artă, fără de care talentul cel mai puternic însuşi rămîne steril. Pentru aceasta, criticul se opreşte, cu multă fineţe în tactica sa, chiar la cercul Junimii, arată că acolo fără îndoială fusese strînşi nenumăraţi oameni talentaţi, dar pînă la urmă toţi aceştia n-au reuşit să constituie o adevărată mişcare literară, un adevărat curent în literatura noastră şi n-au putut avea un larg ecou, o largă înrîurire în cercuri mai ample şi mai numeroase tocmai pentru că au fost lipsiţi de un ideal moral şi social înaintat, un ideal care să corespundă năzuinţelor cercurilor largi, ca să fie însuşit de acestea. Este adevărat, toată argumentarea finală a lui Gherea, deşi în esenţa ei justă, era puţin cam simplist făcută, fără suficientă nuanţare, fără discriminarea a ceea ce era junimist şi a ceea ce nu era de fapt junimist în paginile *Convorbirilor literare,* cu care el identifica total şi în mod absolut junimismul literar — ceea ce era fals. Dar nu e mai puţin adevărat că, prin *Personalitatea şi morala în artă,* Dobrogeanu-Gherea deschidea drumul şi punea temeliile unei acţiuni de demascare şi năruire a esenţei teoriilor junimiste despre artă, de discreditare a lor în faţa opiniei publice. El începea astfel să ofere cîteodată ceea ce niciunul din numeroşii adversari ai Junimii de pînă atunci nu izbutise să ofere: o concepţie nouă, solid fundamentată, materialistă asupra artei, literaturii şi criticii literare, asupra adevăratului lor sens. În consecinţă, el oferea totdeodată şi o conştiinţă vie a răspunderii ce revine scriitorului ca şi criticului literar faţă de societatea din care face parte.

[1] Consideraţiile acestea se pot întregi cu cele incidentale, dar relevante, de la nota de subsol din pagina 155.

Scanned with OKEN Scanner

ziile cu intenţii politice actuale... sînt o simulare a artei, dar nu artă adevărată" (1885) — ceea ce nu poate fi omis cînd elaborăm o judecată completă asupra acestui critic şi a junimismului [1].

Tocmai pentru că nu uita obiectivul principal al studiului său, necesitatea de a demasca falsele poziţii ale Junimii, după această parte teoretică (în care îşi fac loc şi cîteva exemple greşite sau exagerat interpretate din Alecsandri), Dobrogeanu-Gherea revine la ceea ce considera esenţial, la ceea ce nega teoria junimistă: importanţa idealurilor morale şi sociale înalte, înaintate în artă, fără de care talentul cel mai puternic însuşi rămîne steril. Pentru aceasta, criticul se opreşte, cu multă fineţe în tactica sa, chiar la cercul Junimii, arată că acolo fără îndoială fusese strînşi nenumăraţi oameni talentaţi, dar pînă la urmă toţi aceştia n-au reuşit să constituie o adevărată mişcare literară, un adevărat curent în literatura noastră şi n-au putut avea un larg ecou, o largă înrîurire în cercuri mai ample şi mai numeroase tocmai pentru că au fost lipsiţi de un ideal moral şi social înaintat, un ideal care să corespundă năzuinţelor cercurilor largi, ca să fie însuşit de acestea. Este adevărat, toată argumentarea finală a lui Gherea, deşi în esenţa ei justă, era puţin cam simplist făcută, fără suficientă nuanţare, fără discriminarea a ceea ce era junimist şi a ceea ce nu era de fapt junimist în paginile *Convorbirilor literare,* cu care el identifica total şi în mod absolut junimismul literar — ceea ce era fals. Dar nu e mai puţin adevărat că, prin *Personalitatea şi morala în artă,* Dobrogeanu-Gherea deschidea drumul şi punea temeliile unei acţiuni de demascare şi năruire a esenţei teoriilor junimiste despre artă, de discreditare a lor în faţa opiniei publice. El începea astfel să ofere cîteodată ceea ce niciunul din numeroşii adversari ai Junimii de pînă atunci nu izbutise să ofere: o concepţie nouă, solid fundamentată, materialistă asupra artei, literaturii şi criticii literare, asupra adevăratului lor sens. În consecinţă, el oferea totdeodată şi o conştiinţă vie a răspunderii ce revine scriitorului ca şi criticului literar faţă de societatea din care face parte.

[1] Consideraţiile acestea se pot întregi cu cele incidentale, dar relevante, de la nota de subsol din pagina 155.

Scanned with OKEN Scanner

Dobrogeanu-Gherea își asuma astfel greaua sarcină nu numai de a distruge falsul prestigiu al concepției estetice junimiste, dar și să arate care este justa concepție în problemele esențiale ale artei, literaturii și criticii literare din acel moment.

Acestui articol al lui Dobrogeanu-Gherea, Titu Maiorescu personal nu-i va răspunde decît șase ani mai tîrziu, în *Asupra personalității și impersonalității poetului*[1], vrînd să dea impresia și atunci că o face aproape întîmplător și minimalizînd semnificația atacului adversarului său, ba chiar apostrofîndu-l în final cu o lipsă de eleganță surprinzătoare, care mărturisea de fapt profunda enervare ce o provocase acestui om, în genere, cu excepțională stăpînire de sine, seriozitatea atacului gherist și începutul dezvăluirii adevăratelor sensuri ale unora din acțiunile Junimii. După ce încă în 1886, cînd se produsese atacul lui Gherea, criticul Junimii vorbea de descoperirea „contrazicerii" sale de către „revista unor tineri din Iași, care se joacă de-a socialismul în Țara Românească", în 1892 își propune să-i răspundă „fiindcă avem astăzi cîteva momente de răgaz"[2] — folosind permanent o notă minimalizatoare nelalocul ei într-o asemenea discuție. Fără să mai urmărim întreaga argumentare, cam avocățească, a lui Maiorescu, în ce are esențial ea încearcă să clarifice contrazicerea dintre *impersonalitate* și *subiectivitate*, afirmînd că „poetul adevărat este impersonal în perceperea lumii, întrucît în actul perceperii obiectul trebuie să se uite pe sine și să-și concentreze toată privirea în obiect...", dar că „odată perceperea dobîndită, manifestarea ei în o anume formă reproduce caracterul personal al poetului și o asemenea răsfrîngere în prisma lui proprie exprimă individualitatea lui esențială"[3]. Lucrul poate fi, în definitiv, mai degrabă invers de cum spune Maiorescu, în orice caz e discutabil în așa măsură încît la sfîrșitul acestei explicații criticul junimist însuși adaugă : „se înțelege că sînt și teorii contrare"[4]. Este evident

---

[1] *Convorbiri literare*, 1 martie 1892, p. 885—894, reprodus în *Critice*, III, în cadrul articolului *Contraziceri ?*

[2] Vezi *Convorbiri literare*, martie, 1892, p. 887.

[3] *Loc. cit.*, p. 893.

[4] *Loc. cit.*, p. 894.

Scanned with OKEN Scanner

că articolul lui Maiorescu din 1892 nu era convingător şi nici n-a convins pe nimeni. La Junimea, de altfel, desigur că s-a înţeles acest lucru, căci foarte curînd noi forţe sînt aruncate în lupta împotriva tendenţionismului, în primul rînd tînărul discipol P. P. Negulescu, asupra intervenţiilor căruia vom reveni. Pînă să ajungem însă la acel moment, pentru a urmări această controversă în desfăşurarea ei cronologică, să vedem mai întîi răspunsul lui Gherea la articolul lui Maiorescu şi apoi desfăşurarea polemicii în ansamblu de la declanşarea ei.

Articolului *Asupra personalităţii şi impersonalităţii poetului* Dobrogeanu-Gherea îi răspunde prin studiul *Asupra esteticei metafizice şi ştiinţifice,* apărut în volumul I din *Literatură şi ştiinţă* (1893), un studiu cam prolix, dar temeinic. Pe tonul său plin de curtoazie, chiar în focul celei mai înverşunate controverse, Dobrogeanu-Gherea, după ce respinge ca nepotrivit tonul folosit de adversarul său, analizează cu migală afirmaţiile acestuia, dezvăluie falsa logică pe care acesta o folosea adesea în argumentările sale, apoi îşi susţine mai departe punctul său de vedere printr-o argumentare suplă şi solidă totdeodată, evidenţiind clar că Maiorescu totuşi se „contrazisese“ [1]. Finalul studiului lui Gherea este interesant şi revelator atît pentru încrederea criticului în triumful cauzei sale, cît şi pentru fineţea cu care ştia să polemizeze, pentru arta cu care replica finalului dur din articolul lui Maiorescu. Referindu-se la faptul că acesta îi imputase că nu-şi dăduse seama că argumentele maioresciene nu erau nişte fapte răzleţe, ci „avantgarda unei armate“, Gherea replica : „Tocmai aici e originalitatea situaţiei domnului Maiorescu, căci dumnealui merge mîndru şi marţial înainte crezînd că îl urmează o armată şi nu vrea să se uite îndărăt pentru a vedea că nu-l urmează nimeni. Din cauza prea multor ocupaţii, d. Maiorescu n-a băgat de seamă că esteticei metafizice i s-a întîm-

[1] În ultimul său articol, pentru a ieşi din contrazicerea dintre *personal* şi *impersonalitate,* fruntaşul Junimii recursese, ca de obicei, la o abilitate, declarînd că „poetul adevărat este impersonal în perceperea lumii“ şi personal în manifestarea artistică. Gherea observa că de fapt contrazicerea continua, de vreme ce în articolul de la 1886 Maiorescu spusese că poetul „primeşte o simţire... aşa de personală...“

Scanned with OKEN Scanner

plat, în anii din urmă, un mic accident şi anume — a murit“ [1].

Este clar că Dobrogeanu-Gherea îşi dădea seama în acest moment, în prima parte a anului 1893, că victoria tendenţionismului asupra „artei pentru artă“, chiar dacă nu era deplin cîştigată, nu mai dădea loc la îndoieli. Dar pînă să fi ajuns aici, în acest moment, disputa dintre arta pentru artă şi arta cu tendinţă cunoscuse o serie întreagă de alte confruntări colaterale.

*

În primul rînd, încă din 1886, intervenise I. N. Roman cu o serie de foiletoane în ziarul ieşean *Liberalul,* strînse apoi într-o broşură : *În contra direcţiei literare de la „Contemporanul“* (Iaşi, 1887). Propunîndu-şi „a îndrepta cercetările noastre contra curentului bolnăvicios ce se încearcă să răspîndească revista *Contemporanul*“ [2], autorul releva totuşi o serie de merite ale revistei. Declarîndu-se în dezacord cu aşezarea *ideii sociale* pe planul întîi şi a *artei* pe cel de al doilea, aşa cum afirma el că proceda Gherea — ceea ce teoretic era nedrept, dar practic nu era întru totul fals — I. N. Roman aducea însă o serie de observaţii care, chiar dacă nu loveau în esenţa ideilor de la *Contemporanul,* le şubrezeau într-o măsură forţa. Observaţiile acestea priveau contradicţiile ce existau între concepţiile despre literatură de la revista rivală *Convorbirile literare* şi literatura însăşi pe care o publica ea : slabă din punct de vedere artistic şi, în fond, afară de rare excepţii, nedeosebindu-se fundamental de literatura din celelalte reviste ale vremii. Un prim răspuns scrierii lui Roman, încă înainte de apariţia ei în broşură, de aceea referindu-se la pseudonimul cu care foiletoanele fuseseră semnate în *Liberalul,* o dă V. G. Morţun [3]. Dar răspunsul substanţial vine şi de astă dată din partea lui Dobrogeanu-Gherea, prin studiul

[1] I. Gherea (C. Dobrogeanu), *Studii critice,* vol. III, Bucureşti, 1925, p. 241.

[2] *Op. cit.,* p. 7.

[3] V. G. Morţun, *Răspuns d-lui Morna,* în *Contemporanul,* nr. 10, aprilie, 1887, p. 346.

Scanned with OKEN Scanner

său *Direcţia „Contemporanului“* [1], intitulat *Tendenţionismul şi tezismul în artă* la reproducerea sa în primul volum din *Studii critice*. E aici prima prezentare mai amplă teoretică a concepţiilor despre artă şi literatură ale curentului de la *Contemporanul* şi de aceea asupra acestui studiu ne vom opri atunci cînd vom analiza în mod unitar activitatea de teoretician şi critic literar a lui Dobrogeanu-Gherea. I. N. Roman, prin replica sa, apărută mai întîi în ziarul *Drapelul*, apoi în broşura : *Un răspuns d-lui Ioan Gherea* (Iaşi, 1889, 128 p.), continuă să sublinieze contradicţiile dintre teoria literară şi literatura de la *Contemporanul*, nedeclarîndu-se satisfăcut de explicaţiile lui Gherea, protestînd, pe drept, împotriva etichetării ca reacţionar a lui Eminescu de către criticul tendenţionist, dar declarînd că în privinţa „reacţionarismului în artă sîntem alături cu d. Gherea“ [2]. De altfel, peste puţină vreme I. N. Roman va deveni colaborator la periodicele socialiste.

Între timp, o dată cu apariţia primului volum de *Studii critice* (1890), ecoul şi disputele în jurul noilor idei se lărgesc. Unul din primele articole care îl întîmpină este cel al lui Vlahuţă [3], care nu este o analiză riguroasă, ci o prezentare plină de căldură, punînd în lumină ceea ce considera că aducea nou şi valoros acest volum, relevînd „mijloacele de care criticul se serveşte în căutarea adevărului, modul ştiinţific de a-şi aduna şi limpezi piesele de convingere, procedarea logică şi cu minte, care face să izvorească atîta lumină din cartea d-lui Gherea“. De altfel toate cele opt cercetări ce alcătuiau volumul îi păreau lui Vlahuţă „un studiu imens asupra puterei şi chemărei unui artist în largul cîmp de luptă al vieţei“.

Paralel, intervenea un recenzent mult mai puţin entuziast. Era tînărul G. Bogdan, colegul de redacţie de la *Tribuna* al lui Coşbuc, viitorul istoric literar de seamă G. Bogdan-Duică, în această vreme aşezat cu totul pe poziţiile esteticii maioresciene. Mai puţin o recenzare amă-

---

[1] În *Contemporanul*, nr. 5, decembrie, 1887, p. 399.

[2] *Op. cit.*, p. 104.

[3] A. Vlahuţă, *„Studii critice“ de I. Gherea (C. Dobrogeanu)*, în *Revista nouă*, nr. 1, 15 aprilie, 1890, p. 38. Reprodus în A. Vlahuţă, *Scrieri alese*, vol. II, Bucureşti, 1963 (ediţia V. Râpeanu), p. 603—604.

Scanned with OKEN Scanner

nunţită, articolul lui G. Bogdan [1] era de fapt o discutare teoretică a poziţiilor esenţiale ce le reprezenta volumul, pornind îndeosebi de la articolul : *Asupra criticii* (publicat în *Contemporanul* din 1887 sub titlul *Critica criticei*), aflat în fruntea primului volum de *Studii critice* al lui Gherea. Stabilind înrudirile criticii literare a acestuia cu critica modernă a lui Taine şi Brandes, Bogdan-Duică încadrează oarecum în mişcarea europeană apuseană orientarea din critica literară pe care o reprezenta Gherea, oprindu-se cu rezerve serioase mai cu seamă la raporturile scriitorului şi operei cu societatea şi mai puţin la tendenţionism. Acesta, practic, nu este discutat, deşi aici era în fond marea noutate a volumului, îndeosebi prin felul cum era pusă problema tendenţionismului. Aşezîndu-se pe poziţia maioresciană în ce priveşte *natura* artistului, cu referire concretă la Eminescu — ceea ce la data respectivă era de mare actualitate în cadrul polemicii din jurul condiţiilor de viaţă ce-i fuseseră hărăzite marelui poet — dar nu fără o serie de simplificări şi schematizări ce dovedeau nefamiliarizarea cu fenomenul complex al relaţiilor dintre artist şi societate, G. Bogdan abordează apoi problema criticii ştiinţifice şi a celei judecătoreşti, complicînd-o fără să înţeleagă exact ce este fiecare. Justificînd critica lui Maiorescu, autorul articolului o socoteşte singura îndreptăţită, de altfel fără să vadă în ea ceea ce observase Gherea, în primul rînd o critică de sentinţe, care nu se preocupa de fapt de analiza operei. În aceste condiţii, nu e nici o mirare că se ajunge la concluzia că „Gherea face studii sociale, care pot să fie interesante, iar Maiorescu se pronunţă asupra operelor de artă şi le judecă în virtutea principiilor estetice“, că „ceea ce unora le place să ia drept critică *nouă* nici nu e *critică*, ci un fel de *anatomie literară*“ [2]. Formula din urmă dovedea că G. Bogdan sesiza totuşi ceva din noutatea ce o reprezenta în critica noastră literară analiza pe care o introducea criticul de la *Contemporanul*, fără să înţeleagă importanţa acestui lucru. Criticul *Convorbirilor literare* recunoştea însă şi o serie de merite lui Gherea, în primul

[1] G. I. Bogdan, *Studii critice de I. Gherea (dare de seamă critică)*, în *Convorbiri literare*, nr. 5, 1 august, 1890, p. 393—414.

[2] *Loc. cit.*, p. 403.

Scanned with OKEN Scanner

rînd obiectivitatea și interesul problemelor puse în discuție, dar adăuga imediat, cu prudență, că scrierile lui „nu pot să aibă nici un fel de înrîurire asupra mișcării noastre literare“ [1]. Neputînd contesta că „nu mai încape nici o îndoială că operele unui autor atîrnă și de societatea pentru care scrie acel autor și de la împrejurările în care el trăiește“, criticul consideră că cercetări ca cele ale lui Gherea pot fi interesante, dar vine cu surprinzătoarea rezervă, determinată de unilateralitatea cu care privea lucrările adversarului său, că ele „nu sînt critică literară și nu ne lămuresc de loc asupra valorii estetice a operelor“ [2].

Răspunsul lui Dobrogeanu-Gherea apare pentru prima oară direct în fruntea volumului II din *Studii critice*. Este studiul *Asupra criticei metafizice și celei științifice (Răspuns d-lui Bogdan)*. El începe prin a face elogiul polemicii ca mijloc de confruntare a ideilor. Apoi reamintește cele patru puncte cărora, după părerea ce și-o mai formulase, un critic trebuie să le răspundă în activitatea sa, între care erau „cît de talentuoasă ori genială e opera artistului“ și „prin ce mijloace artistul cu opera-i artistică ne produce acest șir de impresii“, dovedind astfel unilateralitatea și chiar neobiectivitatea cu care Bogdan ajunsese la concluziile sale. În sfîrșit, după ce relevă că recenzentul său nu înțelesese de fapt chipul cum se exercită influența mediului social asupra scriitorului — ceea ce-l dusese la schematizări — Gherea respinge, printr-o largă argumentare, toate obiecțiile articolului din *Convorbiri literare*.

În cadrul acestei confruntări, la baza căreia stau deosebirile de concepții ale celor două direcții din literatură și critica literară, se așază încă un studiu al lui Gherea: *Cauzele pesimismului în literatură și viață*, publicat pentru prima oară, de asemenea, în volumul II din *Studii critice*. De altfel, întreaga activitate pe acest tărîm a criticului nostru, inclusiv cea teoretică, se inserează în această vastă controversă și caracterul polemic rămîne dominant în ea, fără ca aceasta să-i altereze obiectivitatea. În aceeași vreme, N. Petrașcu începuse să publice, în *Convorbiri literare*, largul său studiu despre Eminescu, în care, la un mo-

[1] *Loc. cit.*, p. 413.

[2] *Loc. cit.*, p. 414.

Scanned with OKEN Scanner

ment dat [1], consideră „neîndestulătoare" explicația ce o dăduse Gherea pesimismului modern, dominant și la Eminescu. Studiul amintit mai sus : *Cauzele pesimismului în literatură și viață,* răspunzînd lui Petrașcu, lămurește tocmai această problemă, ca de obicei foarte pe larg, pentru că totdeauna criticul nostru urmărea, cum am mai precizat, să-și convingă nu numai adversarul, dar și un larg cerc de cititori nespecialiști, cărora considera că obiectul discuției respective putea să le fi rămas neînțeles îndeajuns sau neînțeles așa cum trebuie. Și asupra acestui studiu vom reveni pe larg atunci cînd vom analiza opera de critic literar a lui Dobrogeanu-Gherea, aici fixîndu-i doar locul ce-l ocupă în dezvoltarea discuției.

Polemica dintre „arta pentru artă" și „arta cu tendință" intră într-o nouă fază, după o oarecare acalmie, în 1892, după apariția tardivului răspuns al lui Maiorescu : *Asupra personalității și impersonalității poetului,* care e în fond punctul de plecare al unui nou val de discuții. Am amintit deja răspunsul pe care Gherea l-a dat lui Maiorescu prin studiul : *Asupra esteticei metafizice și științifice.* Dar încă înainte de a fi replicat criticul nostru, se produc cîteva alte manifestări, unele, dintre cele junimiste, deosebit de ample, dovedind atenția și seriozitatea cu care era întîmpinată răspîndirea în spiritul public a pozițiilor tendenționismului în artă. În acest sens, de altfel, trebuie considerată și respingerea, din aprilie 1891, de la premiul Academiei a volumului *Studii critice* de I. Gherea. Ca și în cazul Caragiale, care avusese aceeași soartă, în același moment, reprezentanții „artei pentru artă" și amicii lor căutau să discrediteze în fața publicului pe cel ce reprezenta și întrupa concepțiile literare adverse. Lupta împotriva acestor tendințe se impunea cu atît mai mult cu cît ele căpătau o tot mai largă autoritate, atît în fața publicului, cît și în fața scriitorilor.

Cam în aceeași vreme în care Caragiale pronunța causeria sa antijunimistă *Gaște și gîște literare,* care marca ruptura de Junimea și vizibila apropiere de Gherea, A. Vlahuță expunea, la 17 martie 1892, conferința sa

[1] Vezi N. Petrașcu, *Mihail Eminescu,* în *Convorbiri literare,* nr. 9, 1 decembrie, 1890, p. 760.

Scanned with OKEN Scanner

Curentul Eminescu şi o poezie nouă, în care trebuie să vedem nu atît o elogiere a marelui poet, cum în genere se consideră, care de fapt nu intra în discuţie, cît dezavuarea poeţilor „eminescieni" de circumstanţă, proclamarea necesităţii unei „noi" poezii. În ultimă instanţă, conferinţa exprima adeziunea publică a scriitorului la noile idealuri de artă. Într-adevăr, ea nu numai că relua unele atacuri antijunimiste şi antimaioresciene pe tema condiţiilor de viaţă ce fuseseră create lui Eminescu, dar punea direct în discuţie teoria despre „impersonalitatea" poetului, proclamînd falsitatea teoriei după care nu exista nici o legătură între împrejurările vieţii scriitorului şi concepţiile sale şi creaţia sa. Mai mult chiar. Cu un an înainte, la apariţia volumului II din *Studii critice,* Vlahuţă făcuse însemnări elogioase în *File rupte,* demonstrînd înţelegerea sa pentru ceea ce era esenţa criticii gheriste şi o deosebea fundamental de cea maioresciană, considerînd critica literară a lui Gherea : „o adîncă cercetare de cauze, un studiu imens de greu şi de folositor asupra vieţii şi societăţii...", un mijloc „de a împuternici şi de a forma inimile şi minţile de azi, spre a se putea pătrunde în sensul profund al vieţii, şi a şti să poarte cu vrednicie făclia luminii ş-a păcii ş-a iubirii în învălmăşagul marii lupte pentru existenţă" [1]. Vlahuţă începuse să vorbească aproape ca un socialist, în orice caz ca un discipol al lui Dobrogeanu-Gherea. La fel procedează şi în conferinţa din 1892, cînd consideră în spiritul şi chiar în termenii studiilor criticului nostru că „Eminescu a fost toată viaţa lui adevăratul tip al proletariatului intelectual în societatea noastră burgheză" [2], în altă parte referindu-se în mod direct la autorul studiului despre decepţionism pentru a explica această stare de spirit [3]. Iar în finalul conferinţei sale, Vlahuţă se adresează tineretului ispitit spre scepticism, cerîndu-i să se îndrepte din lumea durerilor personale, uneori închipuite, spre viaţa adevărată, schiţînd complexitatea lumii, pe care noile împrejurări îl făcuse capabil să o discearnă, frămîntările

[1] A. Vlahuţă, *Scrieri alese,* vol. II, Bucureşti, 1963 (ed. V. Râpeanu), p. 379—380.

[2] *Op. cit.,* p. 393.

[3] *Op. cit.,* p. 388.

Scanned with OKEN Scanner

sociale, omul cu toate nevăzutele legături ce-i condiţionează existenţa — toate acestea proclamîndu-le ca vrednice de atenţia scriitorului modern. „Aceasta e chemarea, acesta e viitorul poeziei!“ — spune Vlahuţă, pentru a încheia apoi cu chemarea sa directă şi fierbinte pentru o literatură militantă, vie, legată de viaţa actuală cu năzuinţele ei, departe de acea artă, „impersonală“, care trebuia să scoată „pe omul impresionabil în afară şi mai presus de interesele lumii zilnice, oricît de mari ar fi în alte priviri“ [1] „Ce orizonturi largi, ce vaste probleme şi ce de subiecte virgine i se vor desfăşura înainte! — scrie Vlahuţă referindu-se la scriitorul ce-i va asculta chemarea — Sufletul lui se va umple de seva puternică a vieţii timpului său; el va căta blînd şi iubitor în juru-i şi va vedea pe cei umiliţi şi nedreptăţiţi, va pipăi rănile societăţii noastre, va vedea relele şi dezordinea lumii şi vieţii de acum — şi nu va plînge lacrimi sterile, nici nu va blestema desperat, căci în el va palpita concepţia unei lumi mai bune: glasul lui va vibra de sentimentul adînc al solidarităţii şi de însemnătatea chemării lui în mijlocul nostru. Versul lui va răsuna ca o trompetă de luptă...“ [2].

Cu atît mai mult cu cît, pe de o parte, conferinţa se bucurase de un răsunător succes de public, iar pe de alta, finalul ei fusese reprodus de ziarul socialist *Munca* [3], devenea cum nu se putea mai clar că ideile lui Vlahuţă, într-un anumit fel, reluate în anul următor în conferinţa *Onestitatea în artă,* publicată apoi chiar în revista lui Gherea, constituiau un ecou de prestigiu al ideilor literare puse în circulaţie în vremea aceea de mişcarea socialistă şi că în ansamblul lor ele cucereau publicul şi scriitorii. Era aici un singur fenomen, dar unul reprezentativ între multe altele mai mărunte din aceşti ani. Ansamblul lor, de altfel, a provocat, în această perioadă, riposte din ce în ce mai viguroase din partea *Convorbirilor literare* împotriva „artei cu tendinţă“ asupra cărora ne vom opri.

Una din cele dintîi luări de poziţii împotriva artei cu tendinţă din această vreme, după articolul lui Maiorescu:

[1] Titu Maiorescu, *Critice,* vol. III, Bucureşti, Ed. Socec, 1928, p. 61.
[2] A. Vlahuţă: *op. cit.,* p. 397.
[3] A. Vlahuţă, *Poezia nouă,* în *Munca,* nr. 9, 19 aprilie, 1892, p. 2.

Scanned with OKEN Scanner

Asupra personalității și impersonalității poetului, publicată, de altfel, în același număr festiv al *Convorbirilor literare* în care apărea și răspunsul celui dintîi, este *Idealuri* de Al. Philippide. Dacă Maiorescu se mărginise cu strictețe, într-o atitudine disprețuitoare care respingea discuția, numai la lămurirea la ceea ce el considera „pretinsa" contrazicere, viitorul strălucit filolog își asuma sarcina de a răspunde ultimelor două-trei pagini din articolul lui Gherea care declanșase polemica la 1886, cele care își propuneau să arate cum, din cauza lipsei unor idealuri sociale înaintate, Junimea n-a putut constitui un curent literar și înrîurirea ei a fost neglijabilă în ansamblu. Al. Philippide începe studiul său prin a afirma, în fond în mod greșit, că Dobrogeanu-Gherea ar considera că prezența idealurilor sociale e singurul element al operei de artă. Pe această bază, care, în cel mai bun caz, este o exagerare unilaterală a unor aspecte din practica de critic literar a lui Gherea, dar nu un principiu al criticii sale, Philippide urmărește, printr-o bogată exemplificare, să demonstreze că epocile istorice străbătute de cele mai înalte idealuri nu au dat cele mai de seamă creații artistice — problemă complexă, care atunci era discutată, cîteodată chiar de cei din tabăra tendenționiștilor, cu foarte mult simplism.[1] În continuarea studiului său, Philippide încearcă să demonstreze, în fond, în cel mai curat spirit junimist, că Junimea a fost un lucru pozitiv, dar că împrejurările concrete potrivnice din țara noastră au împiedicat ca acțiunea ei să aibă urmări mai ample și mai vizibile.

Gherea răspunde lui Philippide prin studiul *Idealurile sociale și arta*, publicat în primul volum din noua sa revistă *Literatură și știință* (1893). Criticul începe prin a căuta să lămurească problema locului Junimii în literatura noastră și a idealurilor sale. Dezvoltînd cu îndemînare, dar

[1] Este interesant de reținut, pentru a surprinde răsunetul larg al teoriilor formulate de Gherea, că prin 1891 și Duiliu Zamfirescu redacta, la Roma, două *Scrisori romane*, în care discuta probleme de aceeași natură, încercînd să răstoarne teoriile pe care le respingea și Philippide. Duiliu Zamfirescu n-a publicat considerațiile sale decît mult mai tîrziu, în *Convorbiri literare*, nr. 7 și 8, iulie și august, 1907, p .657—671 ; 769—778.

Scanned with OKEN Scanner

şi cu obiectivitatea şi buna credinţă, ce l-au însufleţit în cele mai pasionate dispute literare, paginile finale din *Personalitatea şi morala în artă,* la care se referise articolul lui Philippide, Dobrogeanu-Gherea nu ezită să recunoască rolul obiectiv pozitiv pe care, într-o bună măsură, la epoca respectivă, Junimea l-a jucat. „Junimiştii de frunte — spune el — au venit din Germania, Franţa, de unde au adus o frumoasă cultură literară... Evident că influenţa lor asupra literaturii noastre, lupta lor cu curentele absurde în poezie, în limbă nu puteau fi decît binefăcătoare, progresive, aproape revoluţionare". Iar ceva mai departe: „Junimea s-a răsculat contra formelor goale, contra cuvintelor mari golite de înţeles, pîngărite în gura Caţavencilor şi Farfurizilor noştri. Junimea s-a sculat contra speculei ce se făcea în aceste cuvinte" [1]. Dar criticul observă totdeodată cu siguranţă şi ceea ce, mai ales pe tărîm politic şi social, constituia reacţionarismul Junimii, chiar dacă de fapt se înşală asupra cauzelor şi, în mod surprinzător, nu vede la temelia atitudinilor junimiste o poziţie de clasă, ci mai degrabă un fel de alunecare involuntară, un fel de simplă „sărire dincolo de cal" — ceea ce ilustrează şi limitele lui Gherea. „...tot zeflemisind, bătîndu-şi joc, repudiind cuvintele mari — scrie el referindu-se la acţiunea pozitivă a junimiştilor în domeniul vieţii publice — au ajuns să zeflemească, să repudieze şi adevăratul conţinut al acestor cuvinte. Junimea cu drept cuvînt şi-a bătut joc de marile cuvinte *Libertate, Fraternitate, Egalitate,* care ajungeau un mijloc de exploatare în gura politicianilor noştri puţin scrupuloşi, dar, dînd afară aceste cuvinte, Junimea le-a dat afară conţinutul lor cu tot sau, cum ar zice neamţul, a dat afară apa din copaie cu copil cu tot" [2]. Din păcate, continuarea articolului lui Gherea este prolixă, greoaie, mai puţin limpede construită şi mult mai puţin convingătoare. Argumentarea sa, pentru a respinge opinia lui Philippide, că idealul social înalt nu este necesar unui artist pentru a da opere valoroase, Gherea o îngreunează cu o încercare de a delimita sferele ştiinţei de ale artei, dovedind — ceea ce era destul de firesc la data respectivă — un anumit

[1] I. Gherea, *Studii critice,* vol. IV, Bucureşti, 1925, p. 18—19.

[2] I. Gherea, *Studii critice,* vol. IV, p. 19.

Scanned with OKEN Scanner

simplism în expunerea acestei probleme, pe care, dacă viitorul strălucit lingvist nu o înţelesese deplin, nici criticul de la *Literatură şi ştiinţă* nu se dovedea a o stăpîni în toată intimitatea ei.

Al. Philippide replică şi el la studiul lui Gherea printr-o continuare la cel dintîi [1], căutînd, pe un ton de nepermisă superioritate în asemenea discuţii, să respingă teoriile lui Gherea, depărtîndu-se de fapt de problema esenţială în discuţie spre diverse aspecte secundare dezvoltate mult prea larg. De altfel, Gherea nici n-a simţit nevoia să mai replice direct acestei a doua părţi a intervenţiei lui Philippide, afară dacă vrem să considerăm articolul *Artiştii cetăţeni,* din cel de al doilea volum al revistei *Literatură şi ştiinţă,* nu numai ca o continuare exemplificatoare a articolului *Idealurile sociale şi arta,* dar ca o revenire concretă la obiectul discuţiei de la care preopinentul său se îndepărtase, dovedind concret că „*Scriitorii geniali,* nu de talent, acei care în adevăr au exprimat epoca lor, aceia, în marea majoritate a cazurilor, nu în mod absolut, au fost nu numai mari artişti, dar şi mari cetăţeni, au stat în adevăr la înălţimea ideală a epocei lor“ [2].

O importanţă mai mare în cadrul acestei controverse ocupă în această vreme intervenţiile ample ale lui Mihail Dragomirescu şi P. P. Negulescu, cu replicile ce le-au urmat. Cel dintîi dintre aceştia, pe atunci după studii de specialitate în Germania, începe să publice în *Convorbiri literare* o masivă cercetare asupra volumelor de critică ale lui Maiorescu, care în 1892 tocmai apăruseră într-o nouă ediţie la Socec. Sub acest pretext, Mihail Dragomirescu consacră cea mai mare parte a studiului său, introducerea, intitulată : *Contra curentelor critice de astăzi* [3], de fapt unei întinse şi aprige respingeri a punctelor de vedere gheriste în critica şi mai ales estetica literară.

---

[1] Al. Philippide, *Idealuri (partea a doua),* în *Convorbiri literare,* nr. 4, 1 august, 1893, p. 289—320.

[2] I. Gherea, *Studii critice,* vol. V, Bucureşti, 1927, p. 6.

[3] Mihail Dragomirescu, *Criticile domnului Titu Maiorescu (studiu de critică generală). Introducere (contra curentelor critice de astăzi),* în *Convorbiri literare,* nr. 1, 1 mai, 1893, p. 8—31 ; nr. 3, 1 iulie, 1893, p. 248—267.

Scanned with OKEN Scanner

Înainte de a intra în discuţia propriu-zisă a conţinutului acestui studiu în ceea ce priveşte problemele literare, să subliniem două fapte foarte semnificative pe care le întîlnim. În primul rînd, faptul că întreţinerea polemicii pe plan estetic şi literar împotriva lui Dobrogeanu-Gherea îşi avea obîrşia în teama reală — deşi în genere bine disimulată — pe care clasele exploatatoare începeau să o resimtă în faţa dezvoltării socialismului în ţara noastră, subliniind clar în felul acesta poziţia politică ce stătea la baza atacurilor contra tendenţionismului în literatură. Cu toate măsurile de precauţie ce le luau totdeauna junimiştii de a camufla asemenea substraturi ale acţiunilor literare, Dragomirescu scapă totuşi incidental unele mărturisiri revelatoare, reproşînd între altele, la un moment dat, socialiştilor, fără să-i numească în mod explicit, că „n-am apucat să ne consolidăm într-o primă formă socială civilizată — şi gîndurile au şi început să zboare spre o altă concepţie de organizare politică...“ [1] Sugerînd cel puţin pripeala la propunerea unei noi orînduiri sociale în locul celei existente, mai departe el nu se sfieşte să declare deschis că în problemele literare „D-l Gherea a falsificat ştiinţa numai ca să-şi ajungă scopuri politice“ [2], că el şi tovarăşii lui de luptă folosesc critica literară pentru a cuceri spiritul public în chestiunile de artă, pentru a-l face apoi a primi şi argumentarea că actuala orînduire socială e ticăloasă, că „singurii oameni care ne vor scăpa de toate relele sînt... socialiştii“, pentru a infiltra în opinia publică „pe lîngă această caricatură a ştiinţei [= studiile de critică şi teorie literară ale lui Gherea — *nota G.C.N.*], idei şi sentimente politice către care cei nemulţumiţi sînt dispuşi“ [3]. Este evident că progresele socialismului politic începeau să provoace îngrijorare. Nu este de altfel întîmplător, ci dimpotrivă confirmă aceste constatări, că puţin mai tîrziu, în acelaşi an chiar, *Convorbiri literare* publicau un articol nu literar, ci strict social-politic, antisocialist al lui Herbert

[1] *Loc. cit.*, p. 15.
[2] *Loc. cit.*, p. 250.
[3] *Loc. cit.*, p. 266—267.

Scanned with OKEN Scanner

Spencer, în traducerea lui Titu Maiorescu, însuşi [1], după cum avea să publice în aceeaşi vreme prefaţa lui Garofolo la traducerea franceză a cărţii sale : *La superstizione socialista* [2]. Toate acestea reflectau teama de care vorbeam în faţa popularităţii în continuă creştere a socialismului în sine şi a ideilor despre arta tendenţioasă, legată de societate, atît de potrivnică teoriilor junimiste. Fenomenul devine şi mai evident dacă ne amintim observaţiile citate în alt capitol dintr-o scrisoare a lui Evolceanu către Mehedinţi, relativ la articolul acestuia din urmă, *Concepţia materialistă a istoriei după d-l C. Dobrogeanu* [3], prin publicarea căruia *Convorbiri literare* ieşeau iarăşi în afara problemelor literaturii de care spuneau că se preocupă exclusiv. Semnificative sînt, de asemenea, în acest sens şi cîteva rînduri dintr-o scrisoare a lui P. P. Negulescu către acelaşi Mehedinţi, din care reieşea clar că toate articolele şi studiile din revista Junimii, din această vreme, îndreptate împotriva poziţiilor socialiste în artă făceau parte dintr-un plan larg dinainte conceput în linii mari [4].

Un al doilea fapt care se cuvine relevat este că din chiar studiul lui Dragomirescu reiese popularitatea în creş-

---

[1] Herbert Spencer, *În contra socialismului,* traducere de Titu Maiorescu, în *Convorbiri literare,* nr. 6, 1 octombrie, 1893, p. 481—508.

[2] Gr. Tăuşan, *Garofolo contra socialismului,* în *Convorbiri literare,* nr. 8, 1 decembrie, 1895, p. 1140—1148.

[3] Apărut în *Convorbiri literare,* nr. 6, iunie, 1895, p. 530—560.

[4]. Referindu-se la studiul amintit mai sus, Negulescu îi scria lui Mehedinţi în iunie 1895 : „Am recitit articolul său în *Convorbiri.* E minunat. Ce a dracului execuţie ! O să le faci mult rău [socialiştilor — *nota G.C.N.*]. De altfel bine nu mai stau ei de loc. Ceea ce probează că am făcut noi o trebuşoară bună în iarna asta, cu polemicele noastre..." Şi la sfîrşit, după ce anunţa că-i trimite „broşura mea cu cele două articole de polemică în contra lui Gherea" (Petru P. Negulescu, *Polemice,* Bucureşti, 1895), adăuga imediat în această scrisoare consacrată aproape exclusiv luptei cu socialiştii, subliniind, chiar dacă o face sub forma unei glume, însemnătatea pe care o dădea acestei campanii care rămînea problema lor numărul 1 : „Ceterum censeo, Carthaginem esse delendam". Gherea şi teoriile literare de la *Contemporanul* trebuiau distruse ! Vezi I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare,* vol. IX, Bucureşti, 1940, p. 293.

Scanned with OKEN Scanner

tere a noilor idei despre societate şi despre literatură. Autorul însuşi recunoaşte undeva că Gherea „e atît de popular printre oamenii ce formează pătura noastră cultă şi inteligentă“ [1], iar în altă parte că „d. Gherea face spirit şi lumea aplaudă“ [2], notaţii mărunte, dar edificatoare cu atît mai mult cu cît, firește, criticul *Convorbirilor literare* nu-şi propunea să exalteze răsunetul publicisticii adversarului său, ci dimpotrivă.

Aceste două fapte, extrem de preţioase pentru cel ce urmăreşte dezvoltarea influenţei ideilor literare de la *Contemporanul* în epocă, explică atît întreaga campanie ce se intensifică din partea junimiştilor contra „artei cu tendinţă“, a „artei sociale“, cît şi amploarea contribuţiilor lor pe această temă, într-un ton iritat, uneori de o neobişnuită, inadmisibilă şi nejustificată superioritate. Reproşînd pînă şi forma polemicii, în care Gherea îşi susţinea punctele de vedere, cel mai adesea pentru că era obligat de desfăşurarea controversei în jurul problemelor, Mihail Dragomirescu trece în lungul său studiu de care ne ocupăm la analiza esenţei teoriei adversarului său literar. Analiza aceasta este făcută tot cam formal, oprindu-se adesea îndelung la fapte secundare neesenţiale, pentru a ajunge, fără să poată nega rolul mediului natural şi social în formarea concepţiilor unui scriitor, să afirme rolul predominant al individualităţii acestuia : „mediul natural şi social de după naştere joacă un rol *pasiv* ; rolul *activ* îl joacă individualitatea omului“ [3]. Dar după o serie de abilităţi şi teorii, în concluzie ajungea să acorde un rol încă mai redus mediului : „Cauza de căpetenie a unei opere artistice nu poate fi căutată decît sau imediat, în individualitatea artistului ; sau, mediat, în seria nesfîrşită a influenţelor pe care le-a exercitat mediul natural şi social în decursul generaţiilor anterioare“ [4]. Dacă ţinem seama că pentru Dragomirescu individualitatea artistului însemna „apercepţia şi puterea de sinteză cerebrală“ [5], ne dăm seama că adversarii teoriei

[1] *Loc. cit.*, p. 29—30.
[2] *Loc. cit.*, p. 260.
[3] *Loc. cit.*, p. 21.
[4] *Loc. cit.*, p. 24.
[5] *Loc. cit.*, p. 23.

Scanned with OKEN Scanner

înrîuririi mediului social asupra scriitorului — neputînd să le respingă total — erau dispuşi să admită asemenea înrîuriri asupra strămoşilor acestuia, din care eventual mai moştenea şi el ceva, dar nu asupra scriitorului însuşi, care rămînea o „individualitate" neatinsă de vreo înrîurire ! În aceste condiţii, lăsînd la o parte contradicţia că influenţa mediului social admisă pentru strămoşi nu mai era acceptată ca exercitîndu-se şi în mod direct asupra artistului, este de înţeles cum după o lungă şi îndeajuns de confuză, insuficient de convingătoare argumentare, criticul *Convorbirilor* ajungea la concluzia că nu cauze sociale au putut determina „decepţionismul" eminescian. El rămînea astfel cu totul pe poziţiile idealiste maioresciene pe care îşi propusese de altfel să le apere. Tendinţa de a apăra poziţiile lui Maiorescu erau vizibile încă de la început, cînd, într-o notă, căuta să susţină inexistenţa „contrazicerei" de care se apărase corifeul Junimii însuşi, relevată de criticul *Contemporanului* în 1886. Dar această tendinţă se făcea încă mai vizibilă în mod indirect, prin intenţia evidentă de a discredita pe Gherea — ceea ce era incontestabil un procedeu reprobabil în raport cu buna credinţă şi urbanitatea cu care acesta ducea totdeauna discuţiile. Dragomirescu susţinea nu numai că Gherea nu avea dreptate, nu numai că nu putea fi vorba de *ştiinţă* şi *sistem* estetic la acesta, dar reproşîndu-i „o formă polemică banală", „semeţia", „spiritul vulgar", „flatarea amorului propriu al cititorilor" pentru a le cîştiga bunăvoinţa, în sfîrşit „lipsa de bună credinţă... care se traduce în scriere prin neadevăruri" [1]. Se ajungea în mod evident de la discutarea opiniilor la o adevărată denigrare personală, făcută uneori cu o violenţă, măcar în termeni care mărturiseau enervarea şi îngrijorarea taberei junimiste în faţa succeselor „artei cu tendinţă" — atît de răsunătoare, după cum vom arăta imediat, mai ales în prima parte a anului 1894, după larga discuţie în presă în urma conferinţei lui A. Bacalbaşa din februarie.

O bună bucată de vreme, Mihail Dragomirescu întrerupe publicarea studiului său, anunţat prin titlu a fi consacrat „criticelor" lui Maiorescu, în care pînă atunci se ocupase însă exclusiv de teoriile lui Dobrogeanu-Gherea. Abia în

[1] *Loc. cit.*, p. 265.

Scanned with OKEN Scanner

1896 va completa articolele la care ne-am referit, vorbind de astă dată chiar de Maiorescu [1] — ceea ce pe noi nu ne interesează în cadrul urmăririi polemicii dintre „arta pentru artă“ şi „arta cu tendinţă“. Între timp, Dragomirescu publică un alt studiu : *Critica ştiinţifică şi Eminescu* [2], în care în repetate rînduri revine asupra punctelor de vedere gheriste, îndeosebi în aplicarea lor la opera marelui nostru poet, combătîndu-le — ceea ce chiar dacă rămînea fără mare răsunet şi eficacitate în cercurile largi de cititori, se încadra firește în dezvoltarea largă a polemicii noastre. Trebuie să semnalăm că, asemenea celor mai multe curente şi tendinţe literare ce iau naştere la sfîrşitul secolului al XIX-lea : simbolism, poporanism, sămănătorism, recrudescenţa naturalismului şi misticismului de diverse nuanţe, şi estetismul lui Mihail Dragomirescu (ce se va închega într-un sistem tîrziu după 1900) se constituie tot în această vreme ca o continuare a purismului literar maiorescian, plămădit în condiţii noi, în forme evoluate, ca o reacţiune împotriva largului răsunet ce-l aveau teoriile de care ne ocupăm, ce legau arta de societate.

În cadrul desfăşurării acestei largi polemici dintre „arta pentru artă“ şi „arta cu tendinţă“, în momentul dat mai intervin şi alte cîteva manifestări majore. Am amintit deja că în 1893, în *Literatură şi ştiinţă*, Gherea publica *Asupra esteticei metafizice şi ştiinţifice*, un răspuns la replica lui Maiorescu din 1892, şi *Idealurile sociale şi arta*, răspuns la prima parte a articolului lui Philippide : *Idealuri*. În iunie 1893 intervenea în discuţie şi P. P. Negulescu, tînăr elev al lui Maiorescu, acum profesor de istoria filozofiei şi logică la Universitatea din Iaşi, dezvoltînd sumarele explicaţii ale magistrului său în legătură cu contrazicerea rele-

---

[1] Mihail Dragomirescu, *Criticele d-lui Maiorescu (Partea generală)*, în *Convorbiri literare*, nr. 1, 1 ianuarie, 1896, p. 1—22. Studiul propriu-zis era ca întindere mai puţin de jumătate decît „introducerea“ (de 50 pagini) care se referise exclusiv la Gherea, ceea ce e revelator pentru obiectivul real urmărit.

[2] Apărut în *Convorbiri literare*, nr. 7, 1 noiembrie, 1894, p. 626—638 ; nr. 8, 1 decembrie, 1894, p. 677—701 ; nr. 1, 1 mai, 1895, p. 41—58 ; nr. 3, 1 iulie, 1895, p. 252—261 ; nr. 4, 1 august, 1895, p. 677—704.

Scanned with OKEN Scanner

vată de Gherea în 1886. Studiul său şi prin titlu, îşi stabileşte, de altfel, clar dependenţa de cel al lui Maiorescu. El se cheamă *Impersonalitatea şi morala în artă*[1]. După un preambul care reproşează în mod exagerat, chiar nedrept, unele procedee polemice teoreticianului tendenţionismului, P. P. Negulescu, cu o logică remarcabilă, care nu izbuteşte totuşi să suplinească insuficienţa argumentelor, ba uneori chiar le subliniază lipsa şi implică necesitatea de a recurge la sofistică şi la inutile amplificări, dezvoltă în fond argumentaţia lui Maiorescu. El susţine pe larg că în cele două articole maioresciene nu fusese contradicţie, că de fapt cuvîntul *personal* fusese folosit în două sensuri deosebite[2], subtilităţi care însă, obiectiv, nu schimbau esenţa lucrurilor. Este nu mai puţin adevărat că, în mod firesc pentru nivelul cuceririlor şi discuţiilor în problemele de estetică materialistă din acest moment, Gherea nu fusese foarte nuanţat, foarte precis în toate obiecţiile ce le făcuse la 1886 lui Maiorescu — ceea ce făceau posibile nenumărate observaţii. Dar nici P. P. Negulescu uneori, în replica sa, nu este lipsit de absolutizări care la rîndul lor nu favorizează nuanţarea punctelor sale de vedere, neaducînd în esenţă nimic nou faţă de cel căruia îi lua apărarea.

Puţină vreme mai tîrziu, P. P. Negulescu publică un alt larg studiu : *Religiunea şi arta,* cu subtitlul : *O introducere la studii de estetică*[3]. Fără să renunţe la teoria *impersonalităţii,* autorul recunoştea că în masele sociale se petrec, în genere, schimbări adînci, că lumea se afla într-o „epocă de criză morală", că într-o vreme în care religia dispare, s-ar putea ca arta să o înlocuiască, că se poate ca arta să nu fie numai *une noble inutilité,* că se poate, din contra, ca ea să cuprindă în sine soluţia unei grave chestiuni sociale", ba chiar, cu toată reticenţa formulării, recunoscînd că „în cazul cînd arta ar avea în adevăr o valoare socială", „chestiunea rolului artei are... nu numai o simplă importanţă teoretică, ci şi o imensă importanţă practică[4]. Cu toate acestea, cercetătorul nu putea depăşi contradicţiile

---

[1] *Convorbiri literare,* nr. 2, iunie, 1893, p. 131—168.

[2] *Loc. cit.,* p. 158—159.

[3] *Convorbiri literare,* nr. 9, 1 ianuarie, 1894, p. 721—744.

[4] *Loc. cit.,* p. 744.

Scanned with OKEN Scanner

sale și dacă în acest studiu nici nu-și propusese să ajungă la o concluzie, ci doar să așeze niște jaloane, nici în studiile următoare el nu trage totuși consecințele ce l-ar fi putut trage din observații și îndoieli ca cele semnalate.

Între timp, o serie de noi fapte intervin în cadrul acestei polemici literare, lărgind-o și dîndu-i tocmai în această vreme un caracter foarte acut. După conferința lui Anton Bacalbașa : *Arta pentru artă,* ținută în februarie 1894 și apărută foarte curînd în broșură, polemica se intensifică, prin *Munca* și *Evenimentul literar* îndeosebi. Ea se ascute și mai mult, după cum se va vedea mai departe, prin atitudinea surprinzătoare, dar nu cu totul inexplicabilă a *Vieții* și a lui Vlahuță însuși, care, după o serie de manifestări de răsunet în favoarea artei sociale, tendențioase, deodată trecea, spectaculos într-o bună măsură, teoretic în cealaltă tabără. Dobrogeanu-Gherea însuși intervine în discuție prin mijlocirea unui interviu acordat lui C. D. Anghel în *Adevărul* [1], în care, cu calm și claritate, succint, arată, între altele, că „arta e produsul unui mediu social", că „de aici izvorăsc pentru ea tendințe", că „drept vorbind, artă pentru artă nu există". Cam în aceeași vreme, Gherea publica și articolul *Artiștii cetățeni,* despre care am mai amintit, toate acestea marcînd o incontestabilă recrudescență a polemicii și o indiscutabilă ascendență în opinia publică a tendenționismului și artei sociale. Totuși tabăra junimistă nu dezarma și spre sfîrșitul anului 1894 începe publicarea amplului studiu al lui P. P. Negulescu : *Socialismul și arta* [2].

Este evident că această nouă contribuție, de pe pozițiile maioresciene, la polemică se îndreaptă nu atît împotriva tendenționismului în sine, cît împotriva tendenționismului ca expresie a mișcării socialiste. Poziția, desigur spontană, de clasă este indiscutabilă în acest moment ca de altfel în

---

[1] C. D. Anghel, *Convorbire cu Gherea,* în *Adevărul,* nr. 1822, 28 martie 1894. A fost reprodus în I. Gherea, *Studii critice,* vol. IV, București, 1924, p. 162—165.

[2] *Convorbiri literare,* nr. 7, noiembrie, 1894, p. 545—559, nr. 8, decembrie, 1894, p. 641—660 ; nr. 1, ianuarie, 1895, p. 59—82 ; nr. 2, februarie, 1895, p. 170—187. Împreună cu studiul *Impersonalitatea și morala în artă,* studiul acesta a fost reprodus în volumul lui P. P. Negulescu : *Polemice,* București, 1895.

Scanned with OKEN Scanner

întreaga lungă desfășurare a polemicii. Stabilind legătura aceasta, pentru P. P. Negulescu esențială, dintre tendențiosism și mișcarea socialistă, cu care se războiește îndeosebi, autorul aduce și păstrează poate exagerat în discuție lucrarea lui Proudhon *Du principe de l'art et de sa destination sociale*, în care consideră a se afla, poate nu întru totul fără temei, principalul izvor al lui Gherea. Este incontestabil însă că Negulescu trecea cu vederea formația lui Gherea în atmosfera criticii literare a democraților-revoluționari ruși, așa că nu putea ține seamă de ceea ce în teoriile sale venea de acolo sau eventual de la Proudhon prin filiera criticii literare democrat-revoluționare ruse.

Folosind apropierile dintre Gherea și Proudhon, uneori bazîndu-se mai mult pe acesta din urmă, P. P. Negulescu arată că la cei doi critici principiul de bază în aprecierea operei de artă este primordialitatea conținutului asupra formei. Preîntîmpinînd obiecțiile, autorul studiului *Socialismul și arta* recunoaște că teoretic Gherea a susținut primordialitatea talentului și armonia dintre fond și formă, dar exploatează cu îndemînare unele rigidități și scăpări ale teoreticianului tendenționismului în practica sa de critic literar, unele simplificări datorate, cum s-a mai spus, și lui personal și lipsei de dezvoltare și de suplețe a criticii literare materialiste din țara noastră la data respectivă. Referindu-se la studiile lui Gherea *Idealurile sociale și arta, Artiștii cetățeni* și la lucrarea citată a lui Proudhon, P. P. Negulescu face o foarte lungă trecere în revistă a principalelor momente din dezvoltarea artei din trecutul cel mai îndepărtat pînă la zi, intenționînd a dovedi pe bază de exemple, dar interpretate mecanic, netemeinicia punctului de vedere al raportului acesteia cu societatea. Simplificînd, nesesizînd esența fenomenului tendenționismului, cu care nu era familiarizat și pe care nici Gherea de fapt nu-l servise bine publicînd articolul *Artiștii cetățeni*, examinînd arta egipteană, arta greacă, arta gotică, arta Renașterii și arta secolului al XIX-lea (romantism, naturalism), P. P. Negulescu de fapt nu poate totuși contesta legătura artei cu societatea, măcar în unele cazuri, oricît de schematic putea privi el lucrurile în această privință. El însă consideră că poate ajunge, pe baza acestei treceri în revistă (dar numai din cauza chipului unilateral și sim-

Scanned with OKEN Scanner

plist în care concepea raporturile artei cu societatea, chip pe care Gherea însuşi nu foarte frecvent reuşea să-l depăşească), la concluzia: „E dar incontestabil... că oriunde întîlnim o artă superioară, formula socialistă [adică arta legată, determinată de societate — *nota G.C.N.*] rămîne neconfirmată: orice artă superioară, orice adevărată artă e arta liberă, o artă nesubjugată nici unui interes, nici unei tendinţe, nici unei acţiuni sociale, politice sau religioase intenţionate“ [1]. Iar în ultimele pagini, subliniind că în fond efectul acestor teorii literare în raporturile concrete sociale se afla la baza întregei controverse, chiar cînd se milita în ea de pe poziţii metafizice, P. P. Negulescu, făcînd încă o dată elogiul libertăţii artistului şi impersonalităţii artei, concludea: „Arta trebuie să-şi ia deci după socialişti [2] rolul de a lăuda şi de a defăima — de a lăuda *unele* clase sociale şi unele instituţii şi de a defăima pe *altele*, conform prescripţiilor «ştiinţei şi filozofiei», adică, pentru socialişti, conform prescripţiilor socialismului... fiind un instrument de laudă şi de defăimare a claselor sociale, arta socialistă este prin aceasta chiar o «armă» de acţiune politică, un «mijloc» de a aţîţa la ură, la revoltă şi luptă...“ [3].

În ansamblu, după cum se poate vedea chiar din prezentarea noastră succintă, P. P. Negulescu, nu fără să exagereze şi nu fără să fie părtinitor, surprindea şi exploata unele scăpări şi simplificări ale lui Gherea, cum erau neînţelegerea sensului profund al comediilor lui Caragiale, nesesizarea caracterului contradictoriu al creaţiei unor scriitori din care el cita numai lucrurile pozitive, o anumită lipsă de suplete, de nuanţare în formulări, un anumit dogmatism în practica criticii sale literare. Folosind o cultură de specialitate serioasă, o lectură şi o experienţă vastă, el ajungea totuşi să considere în mod greşit — şi teoretic şi practic — tendenţionismul lui Gherea ca un simplu tezism, că o îngrădire a libertăţii creatorului, în consecinţă ca o creare a acelor condiţii ce nu pot favoriza dezvoltarea artei adevărate. Poate că pentru atingerea acestor concluzii o parte

---

[1] P. P. Negulescu, *Polemice*, p. 77.

[2] Polemica se ducea, după cum se vede, deschis cu *socialiştii* şi mai puţin cu o teorie estetică!

[3] *Op. cit.*, p. 100.

Scanned with OKEN Scanner

din vină o poartă Gherea însuşi. Antrenat în discuţia provocată de studiul *Idealuri* al lui Philippide, el s-a concentrat în această direcţie, studiile sale însă fiind în esenţa lor juste, dar insuficient de nuanţate, cam simpliste, îngăduind variate replici. În schimb, el a neglijat problema esenţială : cea a impersonalităţii şi personalităţii scriitorului, ca şi problema tendenţionismului, asupra căreia ar fi trebuit în orice caz să revină mai explicit. El ar fi putut astfel lămuri acest lucru esenţial şi cu adevărat nou, atît de greu de sesizat în epocă din cauza vechilor prejudecăţi ce domneau în problemele artei, şi anume ceea ce spusese în linii mari în 1886 şi 1887, că tendenţionismul artei este determinat în chip spontan de împrejurările sociale complexe care contribuie la formarea concepţiei despre lume, viaţă, societate şi artă a fiecărui om.

Poate simţind acest lucru, Gherea reia problema foarte pe scurt într-un articol : *Materialismul economic şi literatura*[1], prin „materialism economic" el înţelegînd de fapt „materialism istoric". Fără să adîncească, să insiste şi să nuanţeze prea mult, criticul subliniază şi aici că după materialismul istoric („economic" — cum îi spune el) „structura economică hotărăşte în primul rînd toate celelalte manifestări sociale ale ei, cum e organizaţia politică, religiunea, credinţa, morala, producţiile artistice". Cu buna credinţă ce-l caracteriza, el recunoştea că „partea cea mai contestată şi în adevăr cea mai contestabilă a acestei teorii e aceea care priveşte arta"[2], pentru că într-adevăr la data respectivă aplicarea materialismului istoric în cercetarea literaturii şi a artei era încă la începuturile ei în întreaga Europă, deci lipsită încă de siguranţă, supleţe şi deplină eficacitate. Gherea adăuga însă imediat că acest chip de a concepe lucrurile cîştigă tot mai mult teren în rîndurile cercetătorilor literari.

Cu aceasta, deşi activitatea sa pe tărîmul criticii literare nu încetează, Dobrogeanu-Gherea consideră că pe cel al teoriei literare, în orice caz în cadrul acestei vaste dispute, începută în 1886, a spus tot ce a avut de spus, poate chiar

---

[1] *Lumea nouă ştiinţifică şi literară*, nr. 1, 12 iunie, 1895, p. 1—2 ; nr. 2, 19 iunie, 1895, p. 2.

[2] I. Gherea, *Studii critice*, vol. IV, p. 159, 160.

Scanned with OKEN Scanner

că, în raport cu larga polemică ce durase aproape un deceniu, cu participarea unor numeroşi tovarăşi de idei, că bătălia este cîştigată şi nu avea rost să mai fie lungită, adversarii fiind învinşi şi risipiţi — ceea ce într-o bună măsură era îndreptăţit.

*

Dar ca bătălia să fi fost cîştigată, alături de Gherea, la această largă controversă, participase un mare număr de critici, scriitori şi publicişti care, după apariţia *Contemporanului*, în spiritul noilor idei despre lume, societate şi literatură, expuse în paginile acestei reviste, dar nu mai puţin şi în paginile unor numeroase alte periodice muncitoreşti şi socialiste din această vreme, au luat atitudine hotărîtă împotriva concepţiilor de artă junimiste, pentru o artă tendenţioasă, militantă, realistă, socială. Toate contribuţiile acestea, unele din ele modeste şi foarte comune, altele mai ample, mai pline de noutate, mai cu răsunet, s-au integrat în marea controversă dintre „arta pentru artă“ şi „arta cu tendinţă“, curînd după apariţia *Contemporanului*, mai cu seamă după 1886, cînd începe disputa Gherea-Maiorescu. În acest cadru, ele au avut toate laolaltă un puternic ecou, au dat naştere unei adînci frămîntări în întreaga noastră literatură şi au constituit cauza unor incontestabile progrese în acest domeniu, îndeosebi în ceea ce priveşte dezvoltarea şi adîncirea realismului, cu toate implicaţiile sale directe şi indirecte.

Am amintit deja, într-un capitol anterior, care privea împrejurările ce au precedat ideile literare de la *Contemporanul*, două manifestări care nu sînt totuşi anterioare apariţiei acestei reviste. E vorba de articolul lui A. D. Xenopol : *Idealism şi realism* (1883) şi de cartea lui Alexandru G. Djuvara : *Idealism şi naturalism* (1883). Le-am amintit cu mult înainte, pentru că le socotim nu o consecinţă a ideilor *Contemporanului*, ci născute din împrejurările generale care, împreună cu dezvoltarea proletariatului, au dus la dezvoltarea conceptului de realism, la dezvoltarea realismului însuşi şi, pînă la urmă, la apariţia ideilor noi despre artă şi literatură ale revistei conduse de Ion Nădejde. Ambele manifestări la care ne referim au fost, de

Scanned with OKEN Scanner

altfel, consemnate în revista ieşeană, Nădejde făgăduind o replică lui Xenopol, deşi considera că lucrarea lui Djuvara este un răspuns suficient, dar dorind să exprime şi punctul de vedere precis al noului curent literar, în numele căruia el vorbea, chiar dacă încă nu se conturase deplin. „Despre naturalism — spunea Nădejde referindu-se de fapt la realism — vom scrie un articol anume pentru a putea răspunde d-lui Xenopol. Am putea să ne lăsăm de asemenea răspuns, căci dl. A. G. Djuvara a scris o carte întreagă ca răspuns. Noi însă avem de gînd să luăm lucrurile dintr-un punct de vedere ceva deosebit, să strîngem apărarea naturalismului [realismului — *nota G.C.N.*] mai pe scurt“ [1].

Fără să fie angajate în ampla polemică a acestor ani, care în forme clare încă nu se declanşase, avem, cam în jurul momentului unde ne situăm acum, în jurul problemelor artei şi al poziţiilor faţă de ei, cîteva alte manifestări, mai ample sau mai mărunte, demonstrînd că de fapt confruntarea totuşi începuse, că izbucnirea ei era încă dinainte îndelung pregătită în spirite. Putem aminti astfel articolul lui Verax : *Baza pozitivă a artei* sau simple note din *Contemporanul,* în care se consideră că „mişcarea naturalistă [realistă] în literatură este bună şi folositoare“ sau aprobînd pe cei ce susţin necesitatea respectării realităţii în artă [2]. Evident, problema „arta pentru artă“ — „arta cu tendinţă“ pare deocamdată în afară de discuţie, dar de fapt se stabileau preliminariile ei. Căci însăşi problema realismului, aşa cum se discută în aceşti ani, este o problemă de fond a literaturii sociale, din care decurge în mod firesc problema atitudinii scriitorului faţă de societate, a tendinţei sale şi a literaturii sale. Cît se lega în ansamblul frămîntărilor acelui moment problema realismului de cea a caracterului social şi a militantismului, a tendenţionismului o ilustrează de altfel chiar şi articolele mărunte, care apăreau în publicaţii mai efemere din familia *Contemporanului.* Dacă în *Dacia viitoare,* semnalată deja, lipsesc aproape cu totul materiale privind literatura, cu excepţia unui articol con-

[1] I. Nădejde, *Direcţia urmată de „Contemporanul“*, în *Contemporanul,* nr. 3, anul III (1883), p. 115.

[2] Vezi Al. Dima, *Studii de istorie a teoriei literare româneşti,* Bucureşti, 1962, p. 71.

Scanned with OKEN Scanner

sacrat lui Eminescu [1], *Emanciparea,* din acelaşi an, 1883, acordă un interes sporit acestui domeniu. În afară de versuri ale lui Gheorghe din Moldova, de poemul *O prostituată,* semnat Vicmic, şi de fabulele lui Mircea Demetriadi, Fremy (se pare Em. A. Frunzescu [2]), ziarul publică un semnificativ articol : *Poezia şi poetul,* în care schiţează îndatoririle scriitorului, poate cam vag şi încă în spiritul în care vorbea şi Bolliac cu ani în urmă. Dar, treptat, lucrurile se adîncesc, oferă elemente noi şi se angajează tot mai clar în marea dispută a acelui moment ce se anunţa.

Că, aşa cum am mai spus, problema realismului era o problemă a literaturii sociale, implicînd critica socială şi tendenţionismul, implicînd luări de poziţii în raport cu acestea faţă de ea, o dovedeşte limpede, cam tot acum şi Al. Gr. Şuţu, în *Studiu asupra romanului realist din zilele noastre* [3]. Ridicîndu-se împotriva celor ce „voiesc să facă din realism un principiu suprem al artei", autorul, în faţa creşterii realismului în literatură şi a dezvoltării romanului ca operă oarecum specific realistă şi socială, implicînd astfel critică la adresa ordinii sociale în fiinţă, face o întreagă teorie literară schopenhaueriană, care ne arată că cea a lui Maiorescu din *Comediile d-lui Caragiale* nu era o simplă întîmplare. El declară că de la un roman se cere „să ne procure o petrecere rafinată şi oricum plăcută, *o diversiune la interesele reale ale vieţii" [sublinierea noastră — G.C.N.].* Şuţu face el însuşi legătura între dezvoltarea realismului în literatură şi cea a materialismului în ştiinţă şi filozofie [4], ridicîndu-se atît împotriva materialismului în general, cît şi împotriva experimentalismului, în special în literatură. În concluzie, autorul însuşi consemnă „succesele... romanului realist", pe care aşadar nu le putea contesta, dar le considera „vremelnice", romanul realist reprezentînd, după el, o artă „înjosită", o „boală a secolului", o adevărată stare de criză determinată de „democratizarea mulţimilor", de „răspîn-

[1] Articolul din *Dacia viitoare,* p. 203—204, este reprodus în *Presa muncitorească şi socialistă din România,* vol. I, partea I, p. 221—222.

[2] Identificarea, probabil exactă, dar fără argumente, în *op. cit.,* p. 225.

[3] *Convorbiri literare,* 1 septembrie, 1884, p. 231—247.

[4] *Art. cit.,* p. 240.

Scanned with OKEN Scanner

direa instrucţiunii, cel puţin a cititului în păturile cele mai de jos". Cu toate acestea, pînă la urmă autorul nu poate avea şi exprima în studiul său certitudinea că această „boală a secolului" va fi biruită. Poziţia de pe care se făceau asemenea aprecieri nu este greu de identificat, apărînd tot mai evident, în ansamblul larg al faptelor, atît rădăcina lor socială, cît şi că ciocnirea Gherea-Maiorescu nu era un simplu accident personal sau o anodină controversă literară.

Pentru anul 1885, în afară de contribuţia însemnată a lui Dobrogeanu-Gherea, de care ne-am ocupat mai înainte şi asupra căreia în parte vom reveni, trebuie să amintim cîteva articole ce se publică în ziarul *Drepturile omului.* Ziarul, la care colaborează şi Gherea, aduce în legătură cu literatura mai cu seamă articolele lui C. Mille [1] fie contra lui Macedonski, fie despre naturalism [2].

Anul 1886 aduce declanşarea polemicii Gherea-Maiorescu, despre care s-a vorbit, cum şi un interesant studiu: *Realismul în literatura contemporană* de M. Strajanu [3], care relevă atenţia ce sporea în ţara noastră în jurul acestui concept, pe de o parte, iar pe de alta, incontestabilele progrese pe care le realiza realismul, impunîndu-se ca o formă artistică de exprimare a adevărurilor despre viaţă, chiar de cunoaştere ştiinţifică, profundă a vieţii. „...Cea mai frumoasă însuşire caracteristică a realismului literar — spunea Strajanu în încheierea amplului său studiu — ...este pasionata iubire de adevăr şi metodul ştiinţific în căutarea lui pentru a-l expune în opere literare, şi prin aceasta reînnoirea vechei alianţe între poezie şi ştiinţă" [4].

Cu aceasta însă am depăşit intervenţiile oarecum colate-

---

[1] Uneori sub pseudonimul Gh. Frunză, nume cu care e semnată schiţa *Fata cizmarului* (nr. 99, din 5 iunie 1885), cuprinsă apoi în volumul *Feciorul popii* — ceea ce îngăduie identificarea.

[2] Emil, *Lumina artei: Naturalism şi socialism,* în *Drepturile omului,* nr. 36, 15 martie, 1885, p. 3.

[3] M. Strajanu, *Realismul în literatura contemporană,* în *Convorbiri literare,* nr. 7, 1 octombrie, 1886, p. 529—554, reprodus sub titlul *Realismul şi idealismul în literatura contemporană,* în vol. *Cestiuni literare* de M. Strajanu, Craiova, 1897, p. 39—72.

[4] *Op. cit.,* p. 72.

Scanned with OKEN Scanner

rale, pentru a intra, după ce prima confruntare Gherea-Maiorescu avusese loc, în desfăşurarea propriu-zisă a largii controverse. În 1887, către sfîrşitul anului, apărea *Revista nouă* a lui Hasdeu, care în articolul program ţinea să marcheze clar spiritul său independent, neangajarea sa în nici una din taberile în luptă. „*Revista nouă* — spunea directorul revistei — nu va fi socialistă, zolistă nu va fi, gongoristă nu...", părînd a se orienta totuşi pe o linie antisocialistă în literatură, atitudine ce-i va atrage replica destul de vie a lui C. Mille[1] într-un ziar ce începuse să apară nu demult. Era ziarul lui G. Panu : *Lupta,* care va avea şi un supliment de scurtă durată : *Lupta literară,* sub conducerea lui Delavrancea însuşi, care aici se va întîlni, nu cu totul fără consecinţe pentru activitatea sa literară, cu cîţiva socialişti, în primul rînd cu Mille. În *Lupta,* lîngă o serie de alte articole în spiritul unei concepţii de literatură nejunimiste şi chiar antijunimiste, apare cu regularitate şi din ce în ce mai deschis o atitudine în spiritul *Contemporanului* în problemele literaturii, prin foiletonul *Săptămîna literară,* semnat de C. Mille. Era o cronică vioaie, interesantă, îndeosebi despre cărţi, unele din literatura noastră clasică sau contemporană, altele din literaturile străine, dar şi despre problemele literare (realism, naturalism etc.) mai arzătoare ale acelui moment literar. Între timp, de la 25 septembrie 1888 pînă la 3 aprilie 1889, la început cotidian, apoi săptămînal, apare ca „organ... al democraţiei sociale", sub conducerea lui C. Mille, *Drepturile omului.* Printre colaboratori aflăm pe Dobrogeanu-Gherea, Emil Frunzescu, Paul Scorţeanu, C. Bacalbaşa. În afara unei intense activităţi publicistice pe tărîm politic, mai cu seamă în perioada răscoalelor ţărăneşti din primăvara anului 1888, periodicul aducea şi o însemnată contribuţie pe tărîmul literaturii, mai ales prin pana lui C. Mille, care publicase, între altele, o semnificativă poezie *Realizm*[2] şi continuă aici *Săptămîna literară* de la *Lupta,* ziar pe care-l părăsise. În cadrul acestor foiletoane săptămînale se relevă cel intitulat *Politica*

[1] Vezi *Săptămîna literară XXXIX. Nici socialist, nici zolist sau d. B. P. Hajdeu,* în *Lupta,* nr. 452, 23 ianuarie, 1888, p. 2—3.

[2] Const. Mille, *Realizm,* în *Drepturile omului,* nr. 38, 24 octombrie, 1888, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

și literatura, temă pe care o mai abordase de altfel chiar în mod direct și la ziarul lui Panu [1]. Într-o vreme în care nu demult Maiorescu sintetizase o întreagă mentalitate diversionistă, teoretizînd din nou în *Comediile d-lui Caragiale* înlăturarea „politicii" din literatură, Mille intervine, străduindu-se să respingă argumentele celor ce pledau separarea celor două domenii și să explice, în spiritul și în numele noilor concepții despre artă, de ce literatura și politica nu se exclud. „Literatura, astăzi — spunea el — după noua concepție a artei, trebuie să izvorască din mijlocul social în care se dezvoltează, să fie fiica și oglinda unei epoce date. Cînd politica și mișcarea socială în genere iau caracterul luptelor de clasă, cînd cestiunea nu se reduce la luptele mititele, a micilor oameni politici, care mișunează în furnicarul nostru social, cînd politica devine largă, întinsă, întrupînd în ea năzuințele maselor populare, desigur o asemenea mișcare va găsi — cum a găsit totdeauna — și poeți ca să o cînte, și oameni care să-i zugrăvească măreția. Fără doară, literatura unei asemenea epoce va resfrînge în ea toată viața ei socială și intelectuală, fiind un imbold de propășire, făcîndu-se înainte-mergătoarea progresului..." [2].

În 1889, apărea la Roman revista *Școala nouă*, durînd pînă în 1890. Revistă mai mult literară, grupează în jurul ei pe Cezar Vraja (G. Ibrăileanu), P. Mușoiu, Eugen Vaian, Raicu Ionescu-Rion etc. Oferind și traduceri din Ossian, Byron, Heine, Uhland, Lessing, Garșin, Zola, Turgheniev, *Școala nouă* dădea și materiale originale : poezii, nuvele, poeme, articole și studii, în genere în spiritul materialismului și realismului. Revista, la care a debutat Ibrăileanu, ne aduce din partea acestuia, între altele, cîteva interesante însemnări privitoare la artă și realism, în care aflăm în embrion unele din teoriile sale de mai tîrziu, iar la un moment dat chiar afirmată clar conștiința legăturii dintre de o parte concepția materialistă despre lume, de alta socialism și, în sfîrșit, realism în artă. „Iată — spunea el la

---

[1] Vezi C. Mille, *Literatură și politică*, în *Lupta*, nr. 520, 8 aprilie, 1888, p. 2, unde se referă mai ales la Junimea.

[2] Const. Mille, *Politica și literatura*, în *Drepturile omului*, nr. 12, 26 septembrie, 1888, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

sfîrşitul argumentării sale — de ce mai toţi cei ce-s socialişti în chestiile economice şi politice sînt materialişti în cele filozofice şi realişti în ale literaturii sau artei". [1]

Anul 1890 este un an în care controversa începe să ia amploare, antagonismele să se accentueze public mai puternic şi perspectivele artei cu tendinţă să fie întrevăzute mai clar. În acest spirit trebuie consemnat studiul lui D. A. Teodoru: *Ştiinţă pentru ştiinţă şi artă pentru artă,* care, printre cele dintîi, vorbeşte deschis despre proletariat ca un factor în lupta ce se deschisese şi despre rolul acestuia în raport cu dezvoltarea artei şi a ştiinţei. [2] Anul acesta, ilustrat prin studiile lui Dobrogeanu-Gherea despre Caragiale şi Vlahuţă, prin volumul său întîi de *Studii critice,* ne oferă şi cîteva articole asupra volumului însuşi, cel al lui G. Bogdan [3], deja discutat, al lui I. N. Roman [4], al Sofiei Nădejde [5]. Ele aveau să fie urmate, ceva mai tîrziu, de cel plin de entuziasm al lui Traian Demetrescu [6] şi de cel mult mai plin de autoritate şi ecou al lui Vlahuţă, publicat în *Revista nouă* [7]. Toate aceste articole se integrau, direct sau indirect, în polemica dintre cele două concepţii de literatură şi contribuiau la cunoaşterea tot mai largă în public a tendenţionismului în artă, a militantismului, a legăturii artei cu societatea.

În anul 1891, polemica este continuată în primul rînd prin contribuţiile documentate ale lui Dobrogeanu-Gherea: *Asupra criticei metafizice şi celei ştiinţifice,* unde răspunde lui G. Bogdan-Duică, şi chiar prin *Cauza pesimismului în literatură şi viaţă, „Făclia de Paşti" şi „Năpasta", Criticii*

---

[1] *Şcoala Nouă* nr. 16 din aprilie 1890, reprodus în *Presa socialistă şi muncitorească din România,* vol. I, partea I, p. 598.

[2] Vezi *Contemporanul,* nr. 10, octombrie, 1890, p. 344—345.

[3] *Convorbiri literare,* nr. 5, 1 august, 1890, p. 393—414.

[4] I. N. Roman, *Studii critice de I. Gherea,* în *Drapelul,* 15 aprilie, 1890.

[5] Sofia Nădejde, *Studii critice de I. Gherea,* în *Contemporanul,* nr. 6, 1890, p. 511.

[6] Tr. Demetrescu, *Studii critice de Ion Gherea,* în *Reforma,* 20 ianuarie, 1891.

[7] A. Vlahuţă, *„Studii critice" de I. Gherea (C. Dobrogeanu),* în *Revista nouă,* nr. 1, 15 aprilie, 1890, p. 38.

Scanned with OKEN Scanner

noştri şi „Năpasta“, strînse apoi, în acelaşi an, împreună cu altele, în cel de al doilea volum de *Studii critice*, care prilejuieşte, între altele, două foiletoane lui Traian Demetrescu [1].

În această vreme, după cum am spus, polemica dintre „arta pentru artă“ şi „arta cu tendinţă“ intră într-o fază de recrudescenţă. În anul 1892, numărul festiv din martie al *Convorbirilor literare* aducea pe lîngă răspunsul tardiv al lui Maiorescu : *Asupra personalităţii şi impersonalităţii poetului*, studiul lui A. Philippide : *Idealuri*, ambele reluînd din plin controversa dintre Gherea şi corifeul Junimii, de fapt dintre ideile *Contemporanului* şi cele junimiste. Am analizat mai înainte replica lui Maiorescu la articolul lui Gherea ce devenise între timp *Personalitatea şi morala în artă*. Este interesant să relevăm că într-un ziar, relativ neutru faţă de părţi, apărea un studiu destul de larg, care ajungea la concluzia că Maiorescu n-a reuşit să înlăture acuzaţiile adversarului său, subliniind că în fond fusese învins. „Contrazicerile rămîn... — spune în final autorul — răspunsul din *Convorbiri* este dimisiunea d-sale din funcţiunea de critic, dimisiune prezentată publicului şi desigur primită cu oarecare părere de rău“ [2].

Aproape concomitent o altă manifestare literară dădea cu mare ecou un puternic impuls ideilor promovate de *Contemporanul*, la acea dată dispărut. E vorba de conferinţa lui A. Vlahuţă, din 12 martie 1892 : *Curentul Eminescu şi o poezie nouă*, în finalul căreia se adăugase, ca o ilustrare artistică a chemărilor adresate tinerilor scriitori ai vremii, poezia *Unde ni sînt visătorii ?...* Vlahuţă se apropiase încă mai demult de Dobrogeanu-Gherea şi de mişcarea socialistă, îndeosebi pe latura ei literară. Articolul său despre primul volum din *Studii critice* al lui Gherea marcase aceasta, după cum marcase în 1891 însemnările din foiletonul publicat în *Naţionalul* şi apoi cuprinse în *Din goana vieţii*. Paginile erau de o deosebită pondere în cadrul controversei dintre „arta pentru artă“ şi „arta cu

---

[1] Tr. Demetrescu, *Ion Gherea*, în *Adevărul*, 9 mai, 1891 ; *Dl. I. Gherea ca critic estetic*, în *Adevărul*, 27 mai, 1891.

[2] Gh. Ion, *Gherea şi Maiorescu*, în *Lupta*, 25 aprilie, 1892, p. 2, 26—27 aprilie, 1892, p. 2 ; 28 aprilie, 1892, p. 2—3.

Scanned with OKEN Scanner

tendinţă", pentru că nu se mărgineau să facă elogiul celui ce teoretiza tendenţionismul: „un om bine pregătit, bine înarmat pentru campania pe care o începe" [1]. Ele mergeau mai departe şi puneau în lumină ceea ce era esenţa nouă a criticii literare gheriste: „o adîncă cercetare de cauze, un studiu imens de greu şi de folositor asupra vieţii şi societăţii", făcînd mai departe pe cititor, dar mai ales pe scriitor să înţeleagă rostul real al literaturii, menită să-l îndrumeze „spre a se putea pătrunde de sensul profund al vieţii şi a şti să poarte cu vrednicie făclia luminii ş-a păcii ş-a iubirii în învălmăşeagul marii lupte pentru existenţă". [2]

În conferinţa din 1892, căreia mereu i s-a repetat titlul prescurtat, cum nu l-a dat Vlahuţă: *Curentul Eminescu*, ceea ce abate atenţia de la sensul şi obiectivele ei principale, reale, scriitorul nostru se ocupa de tendinţele „eminescianiste" convenţionale din poezia tinerilor vremii, referindu-se la autoritatea lui Gherea pentru a explica obîrşia lor. Combătînd aceste tendinţe cu indulgenţă şi tact, Vlahuţă chema tineretul spre „o poezie nouă", o poezie a vieţii şi a omului, a luptelor lui pentru a birui. Finalul conferinţei, înainte de a oferi poezia amintită, aduce cîteva idei extrem de interesante nu numai pentru evoluţia concepţiilor de artă ale acestui scriitor, dar pentru a sesiza cum controversa „artă pentru artă" — „artă cu tendinţă", în care conferinţa se integra, antrena frămîntări şi meditaţii, luări de poziţii şi progrese pe linia înţelegerii sensului profund al literaturii şi a dezvoltării realismului în însăşi literatura noastră. Chemînd tinerii scriitori să părăsească temele intime sau impasibila natură pentru a aborda frămîntările vieţii umane pururi schimbătoare, Vlahuţă spunea auditoriului său din sala Ateneului: „Nu vedeţi d-voastră că, în toată Europa, poezia, literatura în genere, se retrage tot mai mult din faţa tablourilor naturei, pururea nepăsătoare şi statornică în rotaţia fenomenalităţii ei, şi se afundă tot mai mult în misterele sufletului omenesc?" „Misterele" de care el vorbea nu erau însă, pentru Vlahuţă, cu formaţia şi poziţia ce reprezenta în acel moment, cele transcendentale,

[1] A. Vlahuţă, *Scrieri alese*, vol. II, ediţie îngrijită de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, 1963, p. 378.

[2] *Op. cit.*, p. 379—380.

Scanned with OKEN Scanner

spre care se îndreptau exact în aceeaşi perioadă şi în literatura noastră primele încercări practice şi formulări programatice ale simbolismului, ci acele resorturi nevăzute, lăuntrice ale fiinţei umane, determinate de furtunile vieţii materiale şi sociale pe care ea o străbate.

Este aici, fără îndoială, un moment ilustrativ al acelor deosebite luări de poziţii ale scriitorilor noştri în faţa dramaticelor nelinişti şi întrebări ce-i răvăşeau către sfîrşitul secolului trecut. Apoi, precedînd versurile finale, Vlahuţă schiţa şi mai limpede, în spirit gherist, care era spiritul general ce-l cucerea literatura realistă şi socială românească în acest moment, îndatoririle scriitorului, care, avînd înaintea lui orizonturi largi şi vaste probleme, „va vedea pe cei umiliţi şi nedreptăţiţi, va pipăi rănile societăţii noastre, va vedea relele şi dezordinea lumii de acum — şi nu va plînge lacrimi sterile, nici nu va blestema, desperat, căci în el va palpita concepţia unei lumi mai bune ; glasul lui va vibra de sentimentul adînc al solidarităţii şi de însemnătatea chemării lui în mijlocul nostru. Versul lui va răsuna ca o trompetă de luptă..." [1] Sînt aici, după cum se poate sesiza la o ceva mai atentă analiză, elemente care ne arată că, privind lucrurile mai în adînc, dincolo de un simplu militantism umanitar, literatura noastră marca sentimentul de criză în care intrase şi la noi realismul „pasiv", realismul „static", realismul literar şi artistic care se mărginea să constate şi să consemne oarecum contururile unor stări de lucru, fără să sesizeze caracterul fiecăruia de ipostază a unor continui schimbări pe care eventual străduinţele umane le pot îndrepta spre mai bine.

Importanţa conferinţei lui Vlahuţă din punctul de vedere imediat al poziţiilor artei cu tendinţă, a artei militante este subliniat de îndată în primul rînd, aşa cum am mai arătat, prin reproducerea finalului conferinţei sale, sub titlul *Poezia nouă*, în *Munca* [2].

După o serie întreagă de alte periodice, în genere fără lungă durată de apariţie şi nu cu prea multe materiale privind problemele artei şi literaturii, cum au fost : *Muncitorul* (Iaşi, 1887), *Dezrobirea* (Bucureşti, 1887), *România viitoare*

---

[1] *Op. cit.*, p. 397.

[2] A. Vlahuţă, *Poezia nouă*, în *Munca*, nr. 9, 19 aprilie, 1892.

Scanned with OKEN Scanner

(Brăila, 1888), la care a colaborat şi Ibrăileanu [1], *Ciocoiul* (Roman, 1889) etc., *Munca*, „organ social-democrat", este cea dintîi gazetă de mai lungă durată şi cu activitate mai bogată, mai temeinică şi mai rodnică în urmări. Ea apare săptămînal între 25 februarie 1890 şi 1 noiembrie 1894 şi joacă un rol deosebit de important din punct de vedere ideologic în viaţa mişcării muncitoreşti din ţara noastră [2]. În afară de materialele strict ideologice sau în general politice, de care am mai vorbit, conducătorii şi colaboratorii acestei publicaţii, între care se numără : I. Nădejde, Dobrogeanu-Gherea, Sofia Nădejde, C. Mille, Al. Ionescu, I. Catina, P. Muşoiu, I. Teodorescu, C. Vraja (G. Ibrăileanu), acesta din urmă între altele cu un remarcabil studiu : *Burghezism inconştient*, arată, pe măsură ce timpul trecea, o din ce în ce mai sporită atenţie literaturii şi problemelor ei. Se reproduce din ediţia lui Morţun, poezia postumă *Viaţa* a lui Eminescu, se publică literatură semnată de militanţii şi simpatizanţii noilor tendinţe : Mille (*1 Mai*), Sofia Nădejde (nuvela *Mihai*), Ion Catina (poezia *1 Mai*), I. N. Roman, C. Ghindă, Paul Bujor (*În dimineaţa Sf. Vasile*), Tr. Demetrescu *(Căruţaşul)*, în 1894 se reproduce din *Vatra : Noi vrem pămînt*, se dau traduceri din Turgheniev, Korolenko, Dostoievski, Heine etc. Teoretic, în problemele literaturii, *Munca* va interveni mai tîrziu. În 1892 avem una din primele şi surprinzător de timidele intervenţii de acest fel într-un articol în care C. Mille, în alte ocazii mult mai îndrăzneţ, după ce arată că arta nu va putea rămîne neînrîurită de acţiunea socialismului, declara că aceasta se va petrece însă într-o perioadă mai îndepărtată, cînd partidul muncitorilor va fi suficient de puternic. Se vedea aici chipul simplist în care adeseori erau concepute problemele de oameni insuficient formaţi, cu insuficientă experienţă şi suplete în domeniul teoriei artei şi literaturii.

În *Munca* din anul 1892, încadrîndu-se în fond tot în această largă controversă Gherea—Maiorescu, apar şi alte două interesante studii. În acest an, corifeul Junimii ţinuse,

[1] Vezi *Presa socialistă şi muncitorească*, vol. I, partea I, p. 598.

[2] Pentru amănunte în legătură cu activitatea ziarului şi caracterizarea lui, vezi *Presa socialistă şi muncitorească*, vol. I, partea a II-a, p. 5—44.

Scanned with OKEN Scanner

desigur nu întîmplător, tocmai la Ploieşti, unde locuia Gherea, conferinţa *Condiţiunile progresului în omenire*, în care, între altele, pe baza unei analogii mecanice între viaţa biologică şi cea socială, pleda pentru evoluţia lentă şi împotriva „formelor noi", ajungînd firește la concluzia, care a constituit una din tezele fundamentale ale adversarilor socialismului în ţara noastră, că „socialismul este marfă de import", „o plantă exotică", deci nepotrivită realităţilor noastre. *Munca* publică un articol : *D. Maiorescu şi socialismul* al lui A. Bacalbaşa [1], cum şi un studiu amplu : *D. Maiorescu*, semnat de Gherea [2], ambele reproduse însă dintr-o altă gazetă socialistă, care merită să fie menţionată. Este vorba de *Democraţia socială*, publicată la Ploieşti între 5 ianuarie şi 27 decembrie 1892, director fiind Al. G. Radovici, iar primredactor Anton Bacalbaşa, acesta din urmă desfăşurînd aici o activitate multilaterală, bogată. Literatura şi problemele literaturii sînt prezente şi ele, lîngă cele ideologice şi politice, în această gazetă. Ni se oferă poezie sau proză inedită semnată de Inot (A. Bacalbaşa), Tr. Demetrescu, Morţun, reproduceri din „scrisorile" lui Ion Ghica, traduceri din Maupassant, Tolstoi, Turgheniev şi Jokai şi cîteva articole despre literatură semnate de A. Bacalbaşa, dintre care unul : *Socialismul în artă*, extrem de combativ şi de clar în ce priveşte concepţia artei militante, tendenţioase. Pledînd pentru o literatură care să nu nesocotească din nici un punct de vedere largile mase umane şi marile frămîntări istorice, autorul face însă greşeala, explicabilă la data aceea, dar rămînînd tot greşeală, de a trece pe un plan secundar valoarea artistică. El cere : „Să facem artă tendenţioasă, artă utilă ; în loc să cioplim diamante burghezelor, să facem uşi de lemn bordeielor sărmane". Este adevărat că el adăuga imediat : „Cu atît mai bine dacă lucrarea noastră va avea odată cu utilitatea şi o mare valoare artistică" [3]. Rămîne faptul, greu în consecinţe pentru tinerii scriitori simpatizanţi,

---

[1] A. Bacalbaşa, *D. Maiorescu şi socialismul*, în *Democraţia socială* şi *Munca* din 14 iunie, 1892.

[2] C. D. G., *D. Maiorescu*, în *Munca* din 21, 28 iunie, 5, 12, 19, 26 iulie, 1892.

[3] Înot, *Socialismul în artă*, în *Democraţia socială*, nr. 48, 29 noiembrie, 1892, p. 2.

Scanned with OKEN Scanner

lipsiți de suficientă experiență, faptul pe care în diferite formulări l-au reluat apoi și alții, dînd posibilitatea adversarilor „artei cu tendință" de a-l specula, că se trecea pe un plan secundar, ba chiar se nesocotea ceea ce în artă rămîne totuși, dacă nu singur esențial, în orice caz specific : realizarea artistică.

Pe măsură ce forța organizatorică a mișcării muncitorești sporea, ducînd spre constituirea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România și atrăgînd tot mai multe simpatii din lumea cititorilor ca și din a scriitorilor, polemica ce o urmărim se îndîrjește și devine din ce în ce mai vie, mai ascuțită și mai bogat alimentată. Faptul că tabăra socialiștilor înșăși începea să lege deschis arta tendențioasă de socialism (sînt semnificative încă de la titlul articole ca *Socialism și artă* de C. Mille, *Socialism în artă* de A. Bacalbașa ș.a.), mai ales că aceasta coincidea cu o răspîndire tot mai largă a ideilor socialiste, face să se îndesească atacurile atît împotriva socialismului, cît și împotriva „artei cu tendință". În aceste împrejurări, probabil, simte totuși Maiorescu nevoia, mai degrabă obligația față de un public ce începea să-l piardă, să replice articolului din 1886 al lui Gherea și mai cu seamă să nu se mai lase nici o manifestare mai relevantă a ideilor de la *Contemporanul* fără replică. La 7 martie 1893, Vlahuță rostea la Ateneu o nouă conferință : *Onestitatea în artă.* Dar pledoaria lui aici este ceva mai vagă decît în *Curentul Eminescu și o poezie nouă,* militează pentru o artă educativă mai degrabă decît socială, luptătoare, concluzia este mai „eternumană", făcînd chiar loc unor note mărunte care, dacă ești atent, te pregătesc pentru cotitura la care vom asista la *Viața,* cum este cea care vorbește de „excepționala însemnătate" a artistului ca întrupare a unei părți din „vasta energie a rasei și a neamului din care faci parte" [1].

Cam în aceeași vreme în care se constituia, în primul său congres, partidul muncitorilor, Gherea scotea o nouă publicație periodică literar-științifică, intitulată chiar *Literatură și știință,* renunțîndu-se la titlul din proiectul inițial : *Lumea nouă.* N-au apărut decît două volume din această elegantă și prestigioasă revistă : unul prin aprilie 1893, cel de al

[1] A. Vlahuță, *Scrieri alese,* vol. II, p. 403.

Scanned with OKEN Scanner

doilea (ea era concepută să apară semestrial şi avea circa 300 pagini fiecare număr) prin martie 1894. Primul volum din această revistă, aducea, în primul rînd, trei studii literare ale directorului ei : *Mişcarea literară şi ştiinţifică,* asupra căreia ne vom opri în capitolul consacrat activităţii de critic literar a autorului, apoi *Asupra esteticei metafizice şi ştiinţifice,* răspuns la replica lui Maiorescu din 1892, şi *Idealurile sociale şi arta,* răspuns lui Philippide, de care ne-am ocupat mai înainte. Acestora li se adăugau textul conferinţei lui Vlahuţă amintite : *Onestitatea în artă,* studii ştiinţifice semnate de Sofia Nădejde, I. Nădejde, D. Voinov şi A. Urechiă, în sfîrşit, literatură, datorită lui Delavrancea (*Bunicul, Bunica, Marele duce* etc.), N. Beldiceanu, A. Bacalbaşa, O. Carp.

Simpla apariţie a revistei lui Dobrogeanu-Gherea şi cu atît mai mult conţinutul ei suscită atacuri. Un atac iritat schiţează Hasdeu în *Revista nouă* ; un altul, mai bine conturat, vine din partea vechiului adversar P. Th. Missir [1], sensibil mai cu seamă la problema „proletariatului intelectual" ridicată de criticul nostru. În această problemă, de altfel, mai intervin şi alţii, printre care G. Ibrăileanu [2], care, după cît se pare, dă apoi o replică şi articolului lui Missir [3]. E interesant, pentru libertatea de critică, lipsa de fetişism şi spiritul constructiv al discuţiilor din sînul taberei „artei cu tendinţă" că, scriind despre acelaşi volum din *Literatură şi ştiinţă,* Raicu Ionescu-Rion combătea electismul cu care Gherea strînsese colaboratorii revistei [4].

În această perioadă de incontestabilă creştere a popularităţii şi forţei organizatorice a mişcării muncitoreşti, se înteţesc, aşa cum am mai arătat, atacurile contra tendenţionismului şi acţiunile de apărare a „artei pentru artă", îndeosebi

---

[1] P. Th. Missir, *Mult aşteptata revistă „Literatură şi ştiinţă"*, în *Era nouă,* 2 mai, 1893.

[2] C. Vraja, *În chestia păturei culte,* în *Munca,* 18 aprilie, 1893. Un articol : *Pătura cultă* publicase şi A. Bacalbaşa în *Munca,* 11 octombrie, 1892.

[3] G. I., *Literatură şi ştiinţă,* în *Evenimentul,* 9—26 mai, 1893.

[4] Noir [inversul lui Rion], *Gherea şi Junimea,* în *Evenimentul* din 1, 2, 3 iulie, 1893. Reprodus în volumul Raicu Ionescu-Rion, *Scrieri literare,* Iaşi, 1895, p. 230—242.

Scanned with OKEN Scanner

din tabăra Junimii. În *Convorbiri literare* apar, în această perioadă, la scurt interval unul după altul, studiile şi articolele polemice, amintite la locul cuvenit, ale lui M. Dragomirescu, P. P. Negulescu *(Impersonalitatea şi morala în artă)*, A. Philippide, cum şi eseul lui H. Spencer : *În contra socialismului*, care va antrena şi o replică a lui Raicu Ionescu-Rion [1]. Pe de altă parte, şi partizanii „artei cu tendinţă" îşi continuau activitatea. C. Mille ţine o conferinţă despre *Arta şi socialismul* [2], iar I. N. Roman, într-un articol, concretizînd un spirit mai general, cel puţin al unei bune părţi din public, vorbea de dezagregarea Junimii şi de înlocuirea ei în literatură cu „un curent nou... în fruntea căruia se găseşte dl. Constantin Dobrogeanu-Gherea" [3].

Ziarul *Adevărul*, în care apărea acest articol, deşi nu era un ziar muncitoresc sau socialist, se orienta din ce în ce pe o linie de critică a regimului politic dominant şi de simpatie pentru mişcarea muncitorească şi socialistă, manifestînd o adeziune totală pentru concepţiile de artă ale „curentului de la *Contemporanul*". Încă din 1891 se puteau întîlni aici o serie de articole sau foiletoane pe această linie, dintre care se cuvine să fie reamintită îndeosebi colaborarea lui Traian Demetrescu. Acum, *Adevărul*, îşi asigurase condeiul ager al lui Anton Bacalbaşa, care în ultimele luni ale acestui an şi la începutul lui 1894 colaborează cu asiduitate. O serie de articole : *Arta cea nouă, Arta pentru artă, Poezia socială, Iubirea în poezie, Teatrul, Arta încurajată, Arta populară, Politică şi artă* dezbat cu mare vioiciune problemele cele mai arzătoare ale momentului de pe poziţiile tendenţionismului, în forme larg accesibile publicului, dînd lovituri puternice „artei pentru artă", aducînd pilde pentru a demonstra şubrezenia şi făţărnicia acestei teorii şi argumentînd convingător pentru „arta cu tendinţă". Deosebit de interesant este mai cu seamă ultimul dintre acestea, în care iarăşi se arată strînsa legătură dintre „arta cea nouă" şi

---

[1] Th. Bulgarul, *În contra socialismului, de Spencer*, în *Munca*, nr. 39, din 21 noiembrie, 1893, nr. 40, din 28 noiembrie, 1893, nr. 41; din 5 decembrie, 1893. Reprodus în volumul Raicu Ionescu-Rion, *Scrieri*, Bucureşti, 1965, p. 226—230.

[2] Vezi *Adevărul*, 23 mai, 1893.

[3] I. N. Roman, *Curente nouă*, în *Adevărul*, 24 mai, 1893.

Scanned with OKEN Scanner

socialism. Afirmînd dubla îndatorire a socialismului, pe de o parte de a arăta „tabloul sfîşietor al mizeriei celor mulţi", „viaţa întunecată a poporului obijduit", „subiectul unor nesfîrşite drame ale sărăciei", pe de alta de a schiţa „încotro merge lumea, încotro ne duce fatal mersul istoriei", Bacalbaşa declară, cam în spiritul în care vorbea şi Gherea în *Caragiale fluierat,* că „voim să facem *prin artă* — aşa cum ne ajută puterile — ceea ce facem prin politică" [1]. Fără să adîncească şi fără să revină, Bacalbaşa atingea aici un aspect foarte interesant de teorie a realismului, sugerînd pe lîngă dezvoltarea laturii lui critice şi necesitatea dezvoltării uneia oarecum constructive, fără să precizeze vreodată, cum n-a precizat nici Gherea, în ce ar fi constat ea. E interesant nu numai pentru data la care îşi puneau ei asemenea probleme, dar şi pentru a reţine faptul că legarea literaturii de socialism implică în unele momente — cu sau fără rezolvarea ei — punerea problemei existenţei unor asemenea laturi în realism şi chiar a formelor pe care trebuie să le îmbrace ele. Recunoscînd că nu vor putea face capodopere şi că adeseori literatura din *Adevărul* nu corespunde intenţiilor lor politice, Bacalbaşa arată însă în finalul articolului său că nimic potrivnic acestor idealuri nu va pătrunde în coloanele ziarului lor. Şi este adevărat că o bucată de vreme, *Adevărul,* mai ales prin articolele lui A. Bacalbaşa despre literatură şi artă, cărora li se va adăuga şi unul foarte interesant ca problematică : *Literatura de clasă,* al lui C. D. Anghel [2], va fi unul din factorii cei mai activi în polemica „arta pentru artă" — „artă cu tendinţă", care în această vreme va intra într-o fază de mare intensificare. Pînă la 17 februarie, data conferinţei *Arta pentru artă* a lui A. Bacalbaşa, care marchează un moment de încă mai vie intensificare a polemicii, în *Adevărul* mai apar cîteva articole ale aceluiaşi Bacalbaşa : *Artă şi democraţie, O propunere, La Ateneu,* un articol : *Pro domo,* al lui Tr. Demetrescu, un articol : *Ideile ca forţe sociale,* semnat Hassan, în sfîrşit,

[1] A. Bacalbaşa, *Politică şi artă,* în *Adevărul,* nr. 1731, din 20 decembrie 1893, p. 1.

[2] C. D. Anghel, *Literatura de clasă,* în *Adevărul,* nr. 15 decembrie 1893.

un fragment din studiul *Artiştii cetăţeni* al lui Dobrogeanu-Gherea.

Paralel îşi continua desfăşurarea acţiunii pe planul luptei literare, în cadrul largii controverse ce se angajase, şi ziarul *Munca*, asupra căruia ne-am mai oprit. Semnează aici, în perioada din urmă, articole în problemele artei şi literaturii : C. Mille (între altele, articolul *O literatură nouă* [1]), A. Bacalbaşa, Tr. Demetrescu, Raicu Ionescu-Rion, Cezar Vraja şi alţii. Un moment însemnat în viaţa gazetei *Munca*, în cadrul dezvoltării polemicii ce o urmărim, trebuie considerată data de 26 februarie 1894, cînd apare suplimentul *Munca ştiinţifică şi literară*, marcînd atenţia sporită pe care, în împrejurările concrete, mişcarea muncitorească şi socialistă din România înţelegea că trebuie să o acorde dezbaterii şi popularizării problemelor literare şi ştiinţifice. Într-un articol prin care anunţa apariţia acestui supliment, Mille îi schiţa programul literar, nelipsit de interes, mai ales istoric-literar. „*Munca literară şi ştiinţifică* — scria el — va publica articole literare care să popularizeze lucrările de valoare atît din literatura noastră, cît şi din cea străină... Pe de altă parte, *Munca literară şi ştiinţifică* va publica şi încercările de artă socialistă, aşa că ea să fie sîmburele în jurul căreia să se alcătuiască arta viitoare“ [2]. Iar în articolul-program : *Gîndul nostru*, din primul număr al suplimentului, sub forma unui apel (adresat : „Iubite muncitor“), se preciza : „Era necesară o revistă scrisă numai pentru tine, care să-ţi facă cunoscut tot ce este de valoare în literatura străină sau pămînteană, care să expună, într-un grai înţeles de tine, cunoştinţele ştiinţifice cele mai însemnate, pe care orice om ar trebui să le aibe“ [3]. Cu acest program, au apărut din această revistă, pînă la 16 octombrie 1894, opt numere. În spiritul de popularizare a ştiinţei de la *Contemporanul*, noua revistă a publicat articole despre boşimani, zuluşi, hotentoţi, despre reflecţiunea luminii, nebuloase etc. Un loc mult mai

---

[1] C. Mille, *O literatură nouă*, în *Munca*, 2 ianuarie, 1894.

[2] Const. Mille, „*Munca literară şi ştiinţifică*, în *Munca*, nr. 52, 20 februarie, 1894, p. 1.

[3] Radacţiunea, *Gîndul nostru*, în *Munca ştiinţifică şi literară*, nr. 1, 26 februarie, 1894, p. 1—2.

Scanned with OKEN Scanner

larg ocupă însă literatura. Din cea română mai puțin: Gr. Alexandrescu, Eminescu, I. Păun-Pincio, O. Carp — desigur pentru că era considerată mai accesibilă. Mult mai bogat reprezentată, cu bune pagini caracteristice, e literatura străină, prin Björnson, Heine, Teofrast, Esop, Turgheniev, Tolstoi, Maupassant, Korolenko, Hugo, Sienkiewicz, Balzac, Byron, Longfelow etc.

Dar în această vreme, tocmai înflorirea viguroasă și răspîndirea largă a ideilor despre o literatură realistă, socială, militantă, tendențioasă făceau să se producă noi reacțiuni. Și aceste reacțiuni îmbracă, în aceste împrejurări, ca mai totdeauna, nu numai forma directă a negării și a situării pe poziția exact opusă, dar și aceea a diversiunii, aceasta din urmă neînsemnînd totdeauna neapărat o mai mare abilitate a adversarului, ci, de cele mai multe ori, o formă spontană, în care se îmbracă uneori atît de variatele nuanțe din atitudinile oamenilor, claselor și categoriilor sociale față de lume, societate și artă.

În afară de atacurile pe care „arta cu tendință" le-a primit din partea Junimii și a *Convorbirilor literare,* unul din cele mai greu resimțite în această perioadă și nu fără suficient de grave consecințe, creînd confuzii, tocmai pentru că venea din partea unui fost partizan, a fost atacul concentrat al revistei *Viața,* pe care o scoate A. Vlahuță la 28 noiembrie 1893. Conflictul dintre *Viața* și periodicele socialiste, dintre Vlahuță însuși și prietenii săi socialiști apare surprinzător și încă nu s-au dat poate la lumină toate faptele ce l-au determinat pentru a fi putut fi întru totul lămurit. După relațiile care existaseră între Vlahuță și tabăra „artei cu tendință", pentru cititorii neavizați din epocă era locul să se considere că apariția *Vieții* venea să întărească frontul de luptă împotriva „artei pentru artă". Și cu toate acestea, foarte curînd după apariția ei, prin februarie, revista trece cu destulă repeziciune pe poziții potrivnice „artei cu tendință", repeziciune stimulată, trebuie să o spunem, și de tonul violent al ripostei presei socialiste față de schimbarea de orientare a directorului *Vieții.* Este de presupus, date fiind vechile și strînsele relații de prietenie dintre Vlahuță și noii săi adversari, că aceștia erau cumva preveniți asupra șovăielilor autorului lui *Dan* și se așteptau la manifestarea publică a schimbării sale de atitudine.

Scanned with OKEN Scanner

Este indiscutabil că nu o „întîmplare nenorocită“ sau o „penibilă lipsă de tact“ — cum se spune adesea — au dezlănţuit o bruscă schimbare de atitudine din partea lui Vlahuţă. Ea se lăsa de fapt mai demult întrevăzută. În vremea din urmă fusese mai puţin prezent în confruntarea de idei literare. Cum am semnalat, conferinţa sa *Onestitatea în artă* marca o dare înapoi faţă de poziţiile, atît de nete, exprimate în *Curentul Eminescu şi o poezie nouă,* ba chiar, fără să trădeze concepţia de scriitor generos, lăsa să-şi facă loc alături de unele atitudini patriotice, naţionale, şi altele naţionaliste, ce păreau a contracara într-o măsură aspiraţiile internaţionaliste sau măcar larg umanitare mărturisite mai înainte. Chiar scoaterea unei reviste, care presupunea cheltuieli incontestabil mai presus de posibilităţile personale ale lui Vlahuţă, într-o vreme cînd orice pagină a lui ar fi fost primită cu onoruri la orice periodic muncitoresc sau socialist şi chiar la alte reviste, dovedeşte că intenţiona de fapt o schimbare de poziţie şi că în spatele său se aflau, fără ca el eventual să-şi dea bine seama de aceasta, cei ce determinaseră în perioada din urmă o schimbare în gîndirea lui, în concepţiile lui. Este vorba, desigur, în primul rînd de noua sa familie (scriitorul se căsătorise nu demult cu fiica generalului Dona) şi nu trebuie să considerăm ca o simplă întîmplare faptul că alături de el ca director al *Vieţii* apare doctorul Alceu Urechiă, vărul soţiei, fiul politicianului liberal V. A. Urechiă. Dar nu e, firește, pur şi simplu numai atît. Înrîurirea aceasta a familiei se produce în cadrul unei serii întregi de împrejurări care o favorizează. Delavrancea, amicul său cu care legăturile rămîneau strînse, părăsea chiar literatura intrînd adînc în lumea politicenilor conservatori. După o scurtă apropiere, rămînînd mai departe în cele mai strînse raporturi personale cu Gherea, Caragiale refuza totuşi să se angajeze în frontul tendenţionismului făţiş. Vlahuţă însuşi, ca şi Caragiale, devenea colaboratorul *Gazetei săteanului,* în care este o anumită nuanţă liberală. Şi în aceeaşi vreme, în Transilvania se petrecea marea dramă a românilor neliberi, care tocmai atunci atrăgeau în mod deosebit atenţia asupra lor prin faimosul şi nedreptul proces al Memorandumului. În aceste complexe împrejurări, Vlahuţă are sentimentul — şi nu este singur în ţara noastră în acel moment în această situaţie — că problema naţională este

Scanned with OKEN Scanner

totuşi primordială pentru poporul nostru. Este ceea ce îl duce — într-un chip relativ deliberat, dar desigur fără rele intenţii — în fond la o rupere de mişcarea socialistă şi de „literatura nouă“ în sensul socialist, deci la *Viaţa* şi apoi, mai tîrziu, la *Sămănătorul,* cu o bună credinţă ce nu poate fi pusă la îndoială.

Că încă de la apariţia ei, *Viaţa,* intenţiona să nu intre în tabăra „artei cu tendinţă“, ba chiar să o rupă cu ea şi să o combată în formele care o legau de socialism — căci, în ultima instanţă, cu sau fără să-şi dea seama Vlahuţă, de aceasta era vorba, iar unii socialişti vor înţelege şi o vor spune deschis în cadrul polemicii — o dovedesc cîteva fapte clare. Încă din al treilea număr al revistei, în articolul de fond : *Familia artiştilor,* Vlahuţă ridică destul de tare glasul pentru încetarea înverşunatelor lupte literare, care într-adevăr cunoşteau o mare ascuţime tocmai pe tema „arta pentru artă“ — „artă cu tendinţă“, pentru o solidarizare a scriitorilor, chemaţi să conlucreze „la deşteptarea neamului nostru“, „să pună sfinţenia artei şi ridicarea neamului românesc mai presus de micile sale rancune şi vanităţi personale“ [1]. Mai mult încă. În galeria de portrete ale unor figuri de seamă din cultura noastră, Vlahuţă însuşi, sub pseudonimul Radu, prezintă în numărul 3 pe Maiorescu şi abia în numărul 5 pe Gherea. Este adevărat, scriitorul nu trece la atac, ba chiar cînd Hasdeu atacă pe criticul de la *Contemporanul,* Vlahuţă intervine cu hotărîre în favoarea lui [2], dar aici era vorba mai cu seamă de o persoană, iar nu de o problemă. Ruptura făţişă se pare însă că era pîndită şi ea e provocată în mod evident de Vlahuţă.

La 17 februarie Anton Bacalbaşa ţine la Ateneu o conferinţă care a avut un mare răsunet : *Arta pentru artă.* Era o viguroasă negare a teoriei gratuităţii artei şi o afirmare zgomotoasă a „artei cu tendinţă“, o adevărată sinteză a ideilor pe această temă vehiculate îndeosebi în anii din urmă, în presa noastră, dezvăluind ipocrizia partizanilor artei

---

[1] A. Vlahuţă, *Un an de luptă,* Bucureşti, 1895, p. 95.

[2] Vezi articolele *Zacherlina d-lui Hasdeu,* în *Un an de luptă* p. 37—43, şi *Gherofobia domnului Hasdeu,* în A. Vlahuţă, *Scrieri alese,* vol. II, p. 609—611, ambele publicate iniţial în *Viaţa,* în ianuarie, 1894.

Scanned with OKEN Scanner

pure, lupta lor nu contra tendinţelor în artă, ci contra tendinţelor *înaintate,* strînsa legătură a literaturii cu viaţa socială. Conferinţa scotea de asemenea în lumină cu claritate obligaţia scriitorilor de a nu sta deoparte în teribila luptă dintre clase ce avea loc în lume, pledînd împotriva decadentismului şi pentru realism. Nici ca fond, nici ca formă, conferinţa lui Bacalbaşa, altfel solidă în argumente şi foarte accesibilă unui public larg — şi acesta e unul din realele ei merite — nu aducea totuşi nimic cu totul nou sau deosebit în raport cu dezbaterea de pînă atunci. Marele ei ecou, impulsul puternic pe care l-a dat polemicii demult în desfăşurare dovedesc doar în ce măsură problemele pe care ea le aborda interesau în cel mai înalt grad atît publicul cît şi scriitorii.

Conferinţa lui Bacalbaşa este menţionată într-o scurtă notă din *Viaţa,* în al cărei final Vlahuţă (ţinînd seamă de angajarea lui în polemică, putem spune că dacă nu el, nu fără aprobarea lui), anume în acest moment de culminare de intensă atenţie pentru această problemă, introduce următorul comentariu, fără îndoială, nu întîmplător, menit să creeze şi eventual să provoace controversa aşteptată : „Cît despre arta cu tendinţă şi anume tendinţe de a servi cauza unei clase sau a unui partid, noi continuăm de a rămîne convinşi că aceea nu e artă“ [1]. În acelaşi număr, directorul revistei semna un articol : *Eminescu şi junimiştii în chestia naţională,* în care, după un început în cel mai clar stil sămănătorist, în contrast evident cu chemarea lui Bacalbaşa din conferinţa sa, atrage atenţia spre suferinţele „fraţilor noştri de dincolo“, cerînd scriitorilor să dea acestora mîngîieri şi curaj, dovada înţelegerii pentru durerile lor pe care o avusese cîndva, spre deosebire de nepăsarea sceptică a Junimii, şi Eminescu. În numărul din 6 martie 1894 (*Munca* era săptămînal şi e probabil că n-a avut răgaz să pregătească materialul pentru numărul din 27 februarie sau a aşteptat, încercînd o aplanare pe cale personală a conflictului ce se deschidea), oficiosul socialist răspunde printr-un articol oarecum general [2] şi alte două în care se încearcă

[1] *De la Ateneu,* în *Viaţa,* nr. 13, 20 februarie, 1894, p. 7.

[2] Mumel, *Chestia naţională,* în *Munca,* nr. 2, 6 martie, 1894.

Scanned with OKEN Scanner

punerea la punct a ieşirii lui Vlahuţă [1], la care, bineînţeles, cel vizat răspunde [2]. Cu aceasta începe polemica *Vieţii* şi a lui Vlahuţă cu socialiştii pe tema artei cu tendinţă, determinînd o recrudescenţă violentă a întregii controverse „arta pentru artă" — „arta cu tendinţă". Desfăşurarea ei în ansamblu nu poate fi urmărită însă fără să ţinem seama că în cadrul ei, alături de articolele din *Munca* şi *Adevărul*, un loc de seamă ocupă mai ales cele dintr-o altă revistă, apărută nu de multă vreme : *Evenimentul literar*.

Spuneam mai înainte că tocmai răspîndirea şi întărirea convingerii că arta trebuie să fie realistă, socială, că ea nu poate fi în fond decît tendenţioasă, deci demascatoare a stărilor de lucruri din societatea burgheză, au determinat o serie de reacţiuni. Una, făţişă, a fost cea a *Vieţii*. O alta, puţin mai tîrziu (la 1 ianuarie 1894) şi indirectă, a fost *Vatra*. Chiar dacă ea nu avea conştiinţa clară a unei opoziţii faţă de concepţia despre artă şi literatură a socialiştilor, programul revistei lui Slavici şi Coşbuc, la care al treilea conducător, Caragiale, a conlucrat aşa de puţin, izvora din conştiinţe, firesc, mai puternic legate de problema naţională a transilvănenilor, în acel moment la ordinea zilei. *Sămănătorul*, la care nu cu totul întîmplător s-au întîlnit Coşbuc cu Vlahuţă, n-a fost, în ultimă instanţă, decît o sinteză între *Vatra* şi *Viaţa*, la care s-a ajuns trecînd pe la *Literatură şi artă română*, pe de o parte, iar pe de alta, mai cu seamă, pe la *Floare albastră* şi *Curierul literar*. Nu este o întîmplare că primele formulări programatice ale simbolismului şi în genere ale decadentismului (*Poezia viitorului, Despre poezie, Simţurile în poezie* ale lui Macedonski) sînt din aceeaşi vreme. Ele se încadrează, cu nuanţele lor proprii, în aceeaşi mişcare de opoziţie faţă de arta realistă, socială, tendenţioasă, ducînd mai departe, în spiritul european contemporan, ideile apolitismului maiorescian, rămas mult în urmă.

---

[1] Cipar, *Arta naţionalistă şi arta socialistă*, în *Munca*, nr. 2, 6 martie 1894.

[2] A. V. *Sectari ?...* în *Viaţa*, nr. 16, 13 martie, 1894, p. 4. Articolul este reprodus în volumul lui Vlahuţă, *Un an de luptă*, care cuprinde întreaga lui serie de articole din cadrul acestei etape a polemicii.

Una din cele mai însemnate reacţiuni în această direcţie este cea a poporanismului, care în această vreme se conturează de asemenea. Const. Stere, sosit în cursul anului 1893 din Rusia, unde cunoscuse rigorile închisorilor şi ale deportării în Siberia din cauza activităţii sale narodnice, devine, cu un prestigiu uşor de înţeles, un propovăduitor al narodnicismului în România. Nu avem în afară de propriul roman cvasi-autobiografic al lui Stere însuşi, nu lipsit de interes, oricît de subiectiv, nici amintiri, nici studii, care să ne releve mai în amănunte procesul de infiltrare al lui Stere şi al ideilor poporanismului în mişcarea socialistă românească [1]. S-a relevat mai recent însă un articol din ziarul *Evenimentul*, intitulat *Socialiştii şi mişcarea naţională* (fără să se aducă argumente în sprijinul identificării, probabil exactă, a celui ce semna C. Sorţescu cu Stere), publicat în august 1893 ; iar mai demult, seria de foiletoane *Din notiţele unui observator ipocondric*, apărute în *Adevărul* [2], în care se punea în lumină o atitudine, fără ostentaţie încă, deosebită de a socialiştilor în problema socială. În primul rînd era vag vorba de ceea ce se va accentua ulterior şi anume de specificul naţional chiar în ceea ce priveşte problemele sociale [3], de atenţia ce trebuie acordată ca atare în primul rînd ţărăni-

---

[1] Pentru mai adînca analiză a poporanismului se pot folosi lucrările lui D. Micu, *Poporanismul şi „Viaţa românească"*, Bucureşti, 1961 ; *Literatura română la începutul secolului al XX-lea*, Bucureşti, 1964 ; lucrarea lui V. Enache asupra poporanismului social, politic şi economic. Şi vechea noastră lucrare *Ideologia literară poporanistă*. Bucureşti, 1937, poate oferi unele date edificatoare.

[2] Vezi *Adevărul*, nr. 1671, 18 octombrie, 1893 ; nr. 1678, 25 octombrie, 1893 ; nr. 1684, 1 noiembrie, 1893 ; nr. 1691, 8 noiembrie, 1893 ; nr. 1704, 22 noiembrie, 1893 ; nr. 1718, 6 decembrie, 1893 ; nr. 1724, 13 decembrie, 1893 ; nr. 1731, 20 decembrie, 1893.

[3] „Pentru ca o naţiune — scria Stere în cel de al doilea foileton — să poată participa la progresul omenirii, ea are neînlăturat nevoie de o dezvoltare neîmpiedicată a vieţii sale naţionale. Ăsta e dreptul său. Nu se poate dezbrăca un popor de limba sa, de modul său particular de a gîndi şi de a simţi fără ca propăşirea lui culturală şi civilizatoare să fie lovită. De oarece cît timp există diferite naţiuni, toate comorile civilizaţiunii omeneşti generale le pot fi accesibile numai întrucît sînt asimilate de cultura naţională, întrucît sînt naţionalizate."

mii, într-o țară fără industrie și fără perspective a avea un proletariat, după afirmația lui, ca a noastră și, în sfîrșit, despre rolul hotărîtor al intelectualilor în lupta pentru drepturile poporului.

Ideile sale, C. Stere le va formula cu mai multă insistență însă în revista *Evenimentul literar*, ce apare la 20 decembrie 1893, la Iași pînă în 18 iulie 1894, apoi la București, pînă la 24 octombrie 1894, cînd anunța că se va contopi cu suplimentul literar al cotidianului mișcării muncitorești : *Lumea nouă*, ce urma, la acea dată, să apară în curînd. E greu de stabilit exact care erau obiectivele reale ale revistei și ce împrejurări concrete au determinat-o. Este evident însă că în întreaga sa existență, paginile revistei *Evenimentul literar* aduc numeroase confuzii, în primul rînd formulînd poporanismul, în fond opunîndu-l destul de limpede socialismului. Dar, paralel, revista aducea un bogat și solid material în favoarea tendenționismului [1]. Confuziile sînt vizibile de la articolul-program, în care, în afara aderării la realism („arta trebuie să caute a exprima viața") și respingerea naturalismului („trivialul"), se afirma însă într-un spirit foarte larg, că menirea artei este „de a stabili simpatie și iubire între toate ființele care constituie societatea" [2]. Afirmația este, de altfel, pusă la punct de I. Nădejde însuși într-un articol ce-l publică tot în această revistă [3]. De altfel chiar Stere, Ibrăileanu și Rion vor arăta, în articolele lor din această revistă, că literatura este o armă în lupta dintre clase. Se înțelege că toate acestea, cu atît mai mult cu cît curînd aveau să se adauge articolele programatice ale

[1] În ce privește activitatea *Evenimentul literar*, se mai pot consulta mai vechea noastră lucrare amintită : *Ideologia literară poporanistă*, lucrările citate ale lui D. Micu, capitolul consacrat acestei reviste în *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea a II-a, p. 388—395, și paginile din capitolul lui I. Vitner, *Contribuția mișcării socialiste la dezvoltarea literaturii în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea* (p. 278—288) din monografia : *Mișcarea muncitorească din România*, 1893—1900, București, 1965.

[2] *Calea noastră*, în *Evenimentul literar*, nr. 1, 20 decembrie, 1893 p. 1.

[3] Vezi I. Nădejde, *Menirea artei*, în *Evenimentul literar*, nr. 6, 23 ianuarie, 1894, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

poporanismului însuşi, nu erau de natură decît să sporească deruta, punînd în lumină caracterul complex, contradictoriu al *Evenimentului literar*. E ceea ce ne face, deşi recunoaştem importanţa contribuţiei acestei reviste la cîştigarea bătăliei de către „arta cu tendinţă", să nu putem afirma că revista a devenit vreun moment exclusiv sau chiar predominant socialistă. Ea marchează începutul unei diversiuni şi al unei adevărate sciziuni grave în mişcarea noastră dacă nu socialistă, în orice caz democratică. Ceea ce ea a adus însă pozitiv, contribuţia la lupta contra „artei pentru artă", era în fond comun socialismului şi poporanismului. Colaboratorii revistei au fost : Ion şi Sofia Nădejde, C. Mille, C. Dobrogeanu-Gherea, C. Şărcăleanu (C. Stere), C. Vraja (G. Ibrăileanu), Raicu Ionescu-Rion, N. Beldiceanu, I. Păun-Pincio, Tr. Demetrescu, Steuerman-Rodion etc. Incidental a colaborat chiar Caragiale. Firește, lăsînd la o parte pe ultimul, care nici nu intră în discuţie, nu toţi aceşti colaboratori erau cuceriţi de poporanism, dar nu se poate contesta, mai cu seamă în împrejurările concrete ce existau, că Stere a exercitat încă de la început o influenţă suficient de puternică asupra multora dintre ei, îndeosebi asupra lui Ibrăileanu.

Contribuţia beletristică a *Evenimentului literar* e mai slabă. Cea de critică literară este însă deosebit de importantă, constituind o pledoarie viguroasă pentru literatura realistă, socială, plină de umanism şi mai presus de toate tendenţioasă, împotriva orientărilor decadente ce începeau să-şi facă loc în această vreme şi în literatura noastră. Un rol însemnat în activitatea critic literară a revistei au avut îndeosebi G. Ibrăileanu şi Raicu Ionescu-Rion. Scriind *Cîteva cuvinte*, ca postfaţă la volumul acestuia din urmă, publicat postum în 1895, volum ce cuprindea în marea lui majoritate articole şi studii ale amicului său apărute în revista de care ne ocupăm, Ibrăileanu concretiza astfel întreaga lor activitate critic literară de aici : „Noi, în *Evenimentul literar*, am căutat să explicăm una din manifestările vieţii — arta. Şi am căutat să o explicăm sociologiceşte... Am susţinut că arta e condiţionată de împrejurările sociale... Societatea are o mulţime de rele. Şi burghezul, care e stăpîn în societatea asta, nu vrea să se vorbească mult de dînsa şi să fie analizată, pentru că atunci i se scot la iveală metehnele. Asta ne explică pentru ce ştiinţa burgheză — conştient sau in-

conştient — se fereşte aşa de tare de partea socială a chestiilor, pentru că caută să explice orice lucru prin mecanică, fiziologie, psihologie individuală etc., numai sociologiceşte nu. De aceea, în teoria artei este pentru arta pentru artă“ [1]. Este aici nu numai o excelentă caracterizare a contribuţiei *Evenimentului literar* şi a celor doi critici îndeosebi în cadrul controversei „artă pentru artă“ — „artă cu tendinţă“, dar o remarcabilă ilustrare a siguranţei, spiritului analitic şi clarităţii cu care erau lămurite problemele. Mai cu seamă seria de articole *Psihologia de clasă* ale lui Ibrăileanu şi cîteva ale lui Rion pot fi considerate primele încercări de a depăşi prin ascuţime, adîncime, nuanţare şi îndrăzneală de gîndire în spiritul marxist ideile literare formulate mai înainte de Dobrogeanu-Gherea.

Pentru întregirea cadrului în care se desfăşoară această polemică în această vreme şi ceva mai tîrziu trebuie să mai adugăm, în primul rînd, cel de al doilea volum, din *Literatură şi ştiinţă*, care apare prin martie 1894 [2], apoi, către sfîrşitul anului, *Lumea nouă*. Lăsînd la o parte activitatea sa principală, politică, în calitate de organ al partidului socialist din ţara noastră [3], trebuie să subliniem că această gazetă a acordat o foarte mare atenţie literaturii şi problemelor literaturii, cîteodată, mai rar, chiar vechei teme a popularizării ştiinţei. Dacă literatura română contemporană este mai slab reprezentată (O. Carp, I. Păun-Pincio, Steuerman-Rodion, Tr. Demetrescu, Cincinat Pavelescu, A. Bacalbaşa, Sofia Nădejde etc.), literatura universală este

---

[1] C. Vraja, *Cîteva cuvinte*, în volumul lui Ionescu Raicu-Rion, *Scrieri literare*, Iaşi, 1895, p. 244—245.

[2] Volumul acesta aducea, în primul rînd, studiile lui Gherea: *Artiştii cetăţeni*, *Polemice* şi *Artiştii proletari intelectuali*, care constituiau o contribuţie directă în focul larg al polemicii, variate studii ştiinţifice de I. Nădejde *(Iarăşi formarea marei proprietăţi la noi)* şi Sofia Nădejde *(Evoluţia familiei)*, D. N. Voinov *(Metoda întrebuinţată în studiul morfologiei)*, E. Arald *(Spiritismul experimental din „Sic cogito“ al d-lui Hasdeu)* şi literatură semnată de O. Carp, A. Stavri, P. Bujor, I. Păun-Pincio, A. Bacalbaşa.

[3] Vezi în această privinţă succinta, dar cuprinzătoarea prezentare din volumul *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, partea a II-a, Bucureşti, 1964, p. 413—441.

strălucit prezentată cu traduceri ample și repetate din Dickens, Twain, Poe, Tolstoi, Dostoievski, Garșin, Petöfi, A. Daudet, Merimée, Zola, Verga etc. Ziarul avea o rubrică regulată : *Galeria literară,* în care populariza figurile cele mai de seamă de scriitori străini : Twain, Brandes, Stendhal, Dostoievski, Shelley, Hoffmann, Thackeray, Turgheniev, Ibsen, Dickens, Baudalaire, Strindberg etc. În domeniul criticii și teoriei literare, de asemenea, mai cu seamă în prima fază a activității sale, contribuția *Lumii noi* a fost însemnată, ea încadrîndu-se de îndată în controversa încă larg deschisă și vie dintre „arta pentru artă" și „arta cu tendință". Trebuie să notăm pentru această primă fază, printre colaboratorii din acest domeniu, pe C. Dobrogeanu-Gherea *(Munca creatoare și munca exercițiu, Înrîurirea traducerilor, Traducerile și limba literară. Greutățile traducerii, Ce trebuie să traducem, Teatrul Național, O problemă literară, Supraproducției intelectualilor, Materialismul economic și literatura, Dl. Panu asupra criticii și literaturii),* C. Mille *(Critica literară socialistă),* C. Șărcăleanu *(Basmul cocoșului roșu),* I. Nădejde *(Adevărul în literatură),* Gh. Mirea *(Arta revoluționară),* C. Vraja, Șt. Sacîz, E. Arald, Vasile Radu și alții.

Atenția pe care mișcarea muncitorească și socialistă o acordau literaturii și problemelor ei o punea și mai puternic în lumină faptul că ziarul *Lumea nouă* scoate un supliment : *Lumea nouă științifică și literară* (între 12 iunie—30 octombrie 1895), *Lumea nouă literară ilustrată* (între 6 noiembrie 1895—22 ianuarie 1896) și *Lumea nouă literară și științifică* (între 28 ianuarie—29 decembrie 1896). În linii mari, orientarea suplimentului este asemănătoare celei a ziarului. Ea face loc literaturii române contemporane (Sofia Nădejde, Tr. Demetrescu, Steuerman, C. Z. Buzdugan, V. Pop, Cincinat Pavelescu, D. Anghel, I. Păun-Pincio, Neculuță), literaturii universale (Heine, Baudelaire, Richepin, Shelley, Zola, Cernîșevski, Turgheniev, Cehov, Dostoievski, Pușkin, A. Daudet, Verlaine), cum și criticii literare în sensul susținerii literaturii tendențioase, realiste, sociale.

În aceste împrejurări deci, cu combatanții pe care îi cunoaștem și în periodicele de care am vorbit : de o parte *Convorbiri literare,* iar de alta *Munca, Munca științifică și literară, Adevărul, Evenimentul literar, Viața, Literatură*

și știință, iar mai tîrziu *Lumea nouă* cu suplimentele ei literare, se desfășoară în noua ei fază, de după conferința lui A. Bacalbașa și cotitura pe care o face revista lui Vlahuță, lupta dintre „artă pentru artă" — „artă cu tendință". După prima ciocnire, semnalată, *Viața* continuă nu numai să discrediteze pozițiile tendenționismului, dar să facă loc chiar unor atacuri antisocialiste. Este semnificativ, astfel, pentru a sesiza în fond strînsa legătură dintre cele două planuri — unul foarte vizibil, cel literar ; altul mai puțin vizibil, cel politic — ale acestei polemici că, sub pretextul unui concurs literar, revista publică două articole pe care le-ar fi primit la redacție din public, unul cu subiectul : *Curentul socialist și poezia noastră,* celălalt, o recenzie la eseul lui Spencer *În contra socialismului,* ambele scrise de pe poziții antisocialiste. Polemica dintre periodicele socialiste și *Viața,* care pînă către sfîrșitul acestui an este singurul adversar al tendenționismului, alimentată și de unele erori ale *Muncii* (cum a fost atacul, retractat de altfel, contra luptătorului transilvănean Lucaci), îmbracă forme neobișnuit de violente, căpătînd uneori chiar un nepermis caracter personal. Nu are rost să urmărim în toate sinuozitățile ei această desfășurare de atacuri și contra-atacuri publiciste, care de altfel poate fi cercetată, nu fără un multiplu interes, în bibliografia cronologică de la sfîrșitul acestei cărți, bibliografie care și-a propus, în această formă, să ajute pe cititor tocmai la reconstituirea polemicii în mișcarea vieții ei autentice. Ne vom mărgini deci aici să reținem doar cîteva fapte mai relevante în ce privește lămurirea problemei în sine și pentru dezvoltarea literaturii noastre însăși, fapte pe care le aduce, în această perioadă de vîrf și apoi de înclinare spre încheierea ei victorioasă pentru cea din urmă, controversa „arta pentru artă" — „arta cu tendință".

În primul rînd, de partea *Vieții* trebuie să observăm că Vlahuță, chiar în toiul polemicii, continuă să vorbească despre „admirabilele pagini ale lui Gherea" [1], iar în altă parte să întrebe pe adversarii săi „de unde ați scos-o că eu sînt partizan al *artei pentru artă* ?", declarînd în continuare : „nu mi-am schimbat nimic din sentimentele și credințele mele din trecut. Și astăzi mi-e milă de cei asupriți, și astăzi

[1] A. Vlahuță, *Un an de luptă,* București, 1895, p. 104.

cred într-o lume viitoare mai bună". [1] Şi e incontestabil că revista sa continuă să promoveze o literatură realistă, socială, critică, demascatoare, de simpatie pentru cei obijduiţi. După toate probabilităţile, noua poziţie a scriitorului faţă de socialism şi ideile literare ale acestuia era determinată, în condiţiile familiei şi prietenilor pe care i-am amintit, de creşterea forţei mişcării muncitoreşti, care a înspăimîntat pe intelectualul mic-burghez, care rămînea în ultimă instanţă Vlahuţă [2]. Dar intervenea aici nu mai puţin şi lipsa de suplete cu care tratau socialiştii, la data respectivă, problema naţională în genere şi acuta problemă a Transilvaniei în special. Socialiştii înşişi par să fi înţeles ceva în această privinţă, după cum o arată, de la un moment dat în această vreme, abundenţa articolelor din presa lor, menite să aducă lumină în problema raporturilor dintre socialism şi aspiraţiile naţionale ale poporului.

În cadrul desfăşurării polemicii din acest an, 1894, trebuie să notăm, în primul rînd, o serie de articole (*Literatura uitată, Literatura de la 48, Literatura populară şi lupta de clasă* etc.), care arătau că ideile tendenţionismului, poziţiei de clasă, a determinării unor atitudini de către societate nu sînt invenţii ale socialiştilor, ci realităţi vechi în literatură, despre care însă în mod intenţionat adversarii lor nu mai aminteau. Asemenea argumente însă nu însemnau ascunderea a ceea ce aducea nou faţă de trecut direcţia literară tendenţioasă a acelui moment — lucru ce se îndeplinea însă fără suficientă pregătire şi nuanţare, îndeosebi din cauză că întreaga estetică marxistă europeană nu era în acel moment suficient de elaborată. Totuşi progrese se făcuseră faţă de momentul 1881, cînd începea să apară *Contemporanul*, sau 1886, cînd se declanşa polemica Gherea—Maiorescu. Noile idei literare şi socialismul însuşi căpătaseră suficient prestigiu în cercuri destul de largi ca să se spună foarte deschis

---

[1] *Op. cit.*, p. 123—124.

[2] Nu vrem să tragem de aici concluzii exclusiviste şi exagerate, dar este în această privinţă deosebit de semnificativ faptul că pe Vlahuţă îl înspăimîntase o ilustraţie din *Munca*, în care, desigur schematizînd lucrurile, lumea „de mîine" era înfăţişată printr-un „proletar care, triumfător, îşi apasă piciorul pe beregata unui burghez" (articolul *Supărarea socialiştilor*, în volumul *Un an de luptă*, p. 124).

că noua orientare literară însemna aplicarea socialismului la literatură şi este de provenienţă marxistă. Cu ocazia apariţiei celui de al doilea volum din *Literatură şi ştiinţă*, care readuce în discuţie teoriile noii direcţii, ilustrate mai cu seamă de Gherea în problemele literaturii, A. Bacalbaşa spune celor ce căutau să încadreze concepţiile sale la gîndirea critic literară europeană: „Gherea nu-i elevul lui Brandes, cum nu-i al lui Sainte-Beuve; *el e pur şi simplu marxist*. Metoda aplicată de Marx la istorie, la dezvoltarea societăţii în toate manifestările ei, Gherea o aplică şi la literatură“ [1].

Problema raporturilor dintre socialism şi literatură, la care ne-am mai referit, revine frecvent în articolele din această vreme pe care le prilejuieşte polemica, îndeosebi atunci cînd se relua tema care rămînea centrală, a tendenţionismului. În această direcţie şi cu consecinţele ideologice cele mai interesante pentru întregul proces contemporan al literaturii noastre acesta este, chiar în cadrul polemicei cu *Viaţa*, subiectul cel mai dezbătut, ducînd implicit la problema literaturii realiste şi a celei sociale. Lăsînd la o parte nenumărate altele, interesante, rămîn străduinţele articolului *Cu privire la discuţia asupra artei* de a duce mai departe, de a lămuri şi adînci explicaţiile lui Gherea în legătură cu tendenţionismul, care în această perioadă şi cu contribuţia largă din cadrul polemicii „artă pentru artă“ — „artă cu tendinţă“ se conturează definitiv în literatura română. Precizînd că urmăreşte să clarifice principalele obiecţii aduse de *Viaţa* noilor concepţii literare, articolul răspunde metodic mai întîi la întrebarea dacă „arta trebuie să fie tendenţioasă?“ El spune: „...azi artistul... caută să-şi ia subiectul din viaţa reală şi să facă ca operele lui să fie oglinda societăţii în care trăieşte. Şcoala naturalistă — în înţelesul bun al cuvîntului — [= realismul — *nota G.C.N.*] domneşte astăzi în literaturile tuturor ţărilor. Artistul trebuind să descrie viaţa reală, societatea şi trebuind să aibă în acelaşi timp şi o concepţie despre viaţă şi societate — adică un mod de a concepe viaţa în operele lui de artă. *Deci arta nu poate fi decît tendenţioasă*“ [sublinierea în articol]. Iar la

[1] A. Bacalbaşa, *„Literatură şi ştiinţă“*, în *Adevărul*, nr. 1816, 21 martie, 1894, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

întrebarea ce şi-o pune anume dacă e într-adevăr artă arta socialistă, deci arta tendenţioasă, rezultînd din chipul de a privi viaţa şi societatea al socialiştilor, articolul răspunde mai departe afirmativ. El adăuga chiar un lucru nou, adevărat, subtil şi extrem de interesant şi anume că are în fond posibilităţi sporite de creaţie, de reconstituire a complexităţii adevărului vieţii scriitorul care înţelege realitatea structurii sociale şi a raporturilor din sînul ei. „... artistul care ar cunoaşte bine teoriile socialiste, înţelegînd mai adînc fenomenele sociale de azi — scrie autorul articolului — ar face opere mai mari decît artistul cu acelaşi talent, care n-ar cunoaşte aceste teorii“ [1].

Ideea, de o deosebită importanţă, că ideologia socialistă şi în genere cunoaşterea ştiinţifică a lumii îngăduiesc o analiză şi o cunoaştere mai profundă şi mai exactă a societăţii şi a realităţilor vieţii în genere, analiză şi cunoaştere care, la rîndul lor, permit, cu condiţia talentului, o creaţie literară superioară, o reconstituire a realităţii mai autentică, o aflăm ceva mai tîrziu mai general formulată şi într-un alt articol — dovadă că ne aflăm în faţa unei idei ce căpăta o circulaţie tot mai largă. „Literatura — se spunea de astă dată — e departe de a fi un simplu amuzament. După cum ne sînt necesare diferite cunoştinţe ştiinţifice, tot aşa de necesare, mai necesare chiar, aş putea spune, ne sînt acele enorm de multe cunoştinţe despre diferite categorii sociale, despre moravurile şi modul lor de trai, despre infinit de complicatele relaţii care se stabilesc între membri unei societăţi, cunoştinţe care toate împreună formează cunoştinţa vieţii, a societăţii în care trăim... Literatul este astăzi un specialist ca şi chimistul şi medicul...“ [2] Şi circulaţia acestei concepţii despre literatură şi scriitor se dovedeşte suficient de însemnată de vreme ce o aflăm şi într-un alt articol. După ce arăta că orice artă e, vrînd-nevrînd, tendenţioasă, că un „purist“ ca şi un tendenţionist „şi unul şi altul sînt tendenţioşi“, autorul, care era C. Stere, atrăgea şi el atenţia asupra importanţei unei concepţii juste despre viaţă, lume şi socie-

---

[1] H., *Cu privire la discuţia asupra artei*, în *Munca*, nr. 10, 1 mai, 1894, p. 2—3.

[2] Hassan, *Literatura este ea un simplu amuzament?*, în *Lumea nouă ştiinţifică şi literară*, 9 octombrie, 1895.

Scanned with OKEN Scanner

tate, care să înlesnească pătrunderea, înţelegerea şi reconstituirea lor exact de către scriitor în operele sale literare: „Dar pentru ca să nu scape unui artist adevărul, nu e destul să deschidă ochii — spunea Stere — mai trebuie... să nu se piardă în nămolul de fapte înmagazinate în memoria sa, să ştie să deosebească neînsemnatul de însemnat, secundarul de principal, să *se poată orienta* [subliniera lui Stere — *nota G.C.N.*] în observaţiile sale. Şi pentru aceasta el are nevoie de o concepţie adevărată asupra lumii şi vieţii. Altfel nu pricepe nici ceea ce vede şi greşeşte“ [1]. Continuînd a explica temeinic şi în genere exact chipul cum un individ îşi însuşeşte o asemenea concepţie, ca urmare a condiţiilor concrete pe care el le străbate, autorul articolului din urmă la care ne-am referit conchide în ce priveşte natura *tendinţei*: „...teoria artei tendenţioase nu e decît formularea legăturii celei mai strînse ce există între firea [2] artistului şi opera lui, iar pe de alta — între această fire şi înrîuririle din afară, în înţelesul cel mai larg al cuvîntului. Reflectarea firii artistului, determinată de toate împrejurările individuale şi sociale ale vieţii lor, asupra operei, formează *tendinţa* acesteia şi nici o operă artistică nu poate deci fi fără tendinţă...“

Vom insista însă de acum mai puţin asupra acestei probleme a *tendinţei* şi caracterului ei spontan în creaţia artiştilor — precizare subtilă care e bine să fie reţinută că s-a făcut, în cadrul acestei largi polemici, adîncindu-se o serie din afirmaţiile pe această temă ale lui Gherea. Vom urmări îndeosebi a sublinia ceea ce deja am mai pus în lumină şi constituie — în mod direct şi indirect — un element din cele mai importante în dezvoltarea realismului în literatura română, contribuţia substanţială a dezbaterilor determinate de curentul literar de la *Contemporanul* în acest proces. Este vorba anume, cum am mai semnalat, de orientarea care o căpătau aceste discuţii spre problema

---

[1] C. Şărcăleanu, *Basmul cocoşului roşu*, în *Lumea nouă*, nr. 19, 21 noiembrie, 1894, p. 1.

[2] Incontestabil, în legătură cu *firea* artistului se poate angaja o complicată discuţie, după cum considerăm că Stere o echivala cu mentalitatea sa, felul său de a fi şi a gîndi sau, ca mai tîrziu Ibrăileanu, cu „temperamentul“ său — ceea ce devine greşit.

Scanned with OKEN Scanner

raportului literaturii cu realitatea, spre problema caracterului social pe care-l îmbrăca şi era obligată de dezvoltarea ei să-l capete literatura, în sfîrşit, spre problema realismului însuşi, determinînd o întreagă frămîntare plină de consecinţe în conştiinţele celor mai mulţi dintre scriitori în primul rînd, dar şi în ale cercurilor mai largi de cititori. Este astfel interesant să observăm cum în articolele din această vreme, în cadrul aprinsei dispute a periodicelor socialiste cu *Viaţa,* apare din ce în ce mai des ideea că arta „nouă" nu are nevoie să fie „tendenţioasă" în sensul în care vedeau aceasta adversarii ei, adică „tezistă", că în fond însăşi mersul vieţii şi al societăţii cuprinde „tendinţe", că simpla respectare a adevărului va cuprinde implicit „tendinţa" socialiştilor de demascare a societăţii burgheze, tendinţa spre dezagregare a acesteia, cum şi necesitatea apariţiei uneia mai bune. „La drept vorbind — scria Nădejde, de pildă, în această chestiune — socialiştii n-au nevoie de artă tendenţioasă ; pentru dînşii e de ajuns de tendenţios adevărul nefalsificat şi neocolit. Noi am putea zice artiştilor : nu ne minţiţi niciodată... Artă tendenţioasă să facă burghezii şi aristocraţii ; aceştia cu voie sau fără voie [1] nu ne arată ceea ce este şi cum este şi din ce pricină este aşa şi nu altfel..." [2]

După cum se vede, din finalul citatului, rezultă clar ideea autenticităţii vieţii înfăţişate, ideea realismului şi, mai mult decît atît, ideea pe care începem să o aflăm firav la început, dar de pe la această dată din ce în ce mai accentuat, că arta, departe de a fi o simplă copiere a realităţii, trebuie totuşi să nu se depărteze de esenţa şi autenticitatea vieţii — ceea ce în ultimă instanţă duce la respectarea adevărului, la o literatură realistă şi socială. „Care trebuie să fie... *menirea* artei ? — se întreaba de pildă Rion [3]. Negreşit că numai una-i : să fie adevărată,

---

[1] Subliniem formularea pentru a marca odată mai mult că la data respectivă ideea *spontaneităţii* tendinţei era un lucru cîştigat, ceea ce arată o incontestabilă evoluţie şi supleţe în înţelegerea şi aplicarea acestor concepţii despre literatură.

[2] I. Nădejde, *Arta tendenţioasă şi arta socialistă,* în *Evenimentul literar,* nr. 14, 21 martie, 1894, p. 1.

[3] Gr. Mirea, *Arta revoluţionară,* în *Lumea nouă,* nr. 25, 28 noiembrie, 1894, reprodus în Raicu Ionescu-Rion, *op. cit.*, p. 182—188.

Scanned with OKEN Scanner

să nu falsifice fenomenele sociale pe care le descrie, să nu le schimonosească, ci să le imiteze în tot adevărul lor... Cel mai departe a mers pe calea asta romanul, ajuns astăzi naturalist [= realist — *nota G. C. N.*] şi social, vine apoi teatrul, din care au dispărut falsificările fără rost ale realităţii şi întortocherile ridicule de fapte şi sentimente... În general... arta a apucat drumul *adevărului* şi de astă evoluţie ne pare bine".

Mai mult decît atît, în această vreme se mai precizează două lucruri foarte importante în legătură cu arta şi în primul rînd cu literatura. Întîi (fapt care în fond decurge din al doilea) că arta e revoluţionară, în sensul că revoluţionează conştiinţele prin adevărurile, uneori bine disimulate, asupra vieţii pe care le vehiculează [1] şi în consecinţă duce firește şi la revoluţionarea ideilor despre societate, la promovarea convingerii că actuala orînduire socială e nedreaptă şi că o alta mai bună trebuie să o înlocuiască. Al doilea, că arta trebuie nu numai să nu se depărteze de viaţă, dar să ducă la o înţelegere mai adîncă a vieţii. „Rolul uriaş al artei se vede uşor — scria într-un articol din cadrul acestei polemici I. Nădejde. Ea ne face să pricepem mai bine viaţa..." [2] În această ordine de idei poate apărea şi mai limpede atitudinea clar antisimbolistă, antidecadentă în general pe care o manifestă cu fermitate, cel puţin teoretic, critica literară a curentului de la *Contemporanul*. O întîlnim la Gherea, o întîlnim la Raicu Ionescu-Rion şi Ibrăileanu, o întîlnim, de asemenea, ca o temă frecventă în coloanele presei muncitoreşti şi socialiste din această vreme. Ilustrativă, tocmai pentru că autorul este oarecum anonim, iar luarea de atitudine cum nu se poate mai explicită şi mai viguroasă, este repudierea clară a simbolismului din articolul *Simbolism realist*, în care se vorbea depre „acel simbolism bolnav, la modă acum în Franţa şi produs de declasaţi, degeneraţi ai burgheziei, care sînt dezechilibraţi sufleteşte, din naştere şi din cauza împrejurărilor în care trăiesc, care stau în faţa societăţii contemporane ca în faţa unei enigme, la care alergarea după simbole este rezultatul unui contrast între

[1] Vezi Raicu Ionescu-Rion, *op. cit.*, p. 186—187.

[2] I. Nădejde, *Adevărul în literatură*, în *Lumea nouă*, nr. 45, 19 decembrie, 1894, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

puterea de a simţi şi puterea de a exprima, de a crea". După care urmează opunerea clară dintre simbolism şi realism: „Mai mult ca oricînd e condamnabil astăzi simbolismul lor abstract şi neputincios, deoarece puţini sînt aceia care, îngroziţi de viaţa reală, se refugiază în domeniul fanteziei şi, ca în vremea romantismului german, epoca de aur a simbolismului, se închid în lumea lor de vaporoase şi nehotărîte dispoziţii sufleteşti. Marea majoritate nu va întoarce capul în faţa societăţii în care trăieşte, ci, din contră, caută să-i înţeleagă relele şi să le lecuiască. De aici, naturalism [= realism — *nota G. C. N.*] pentru toată lumea — simbolism, decadentism, prerafaelism, parnasianism... pentru cîţiva individualişti" [1].

Se poate conchide, în lumina celor observate pînă aici, că în fond atunci cînd Stere afirma, în spiritul general al tovarăşilor săi de luptă, în concluzia unei serii de articole pe tema artei şi destinelor ei, convingerea că „mergem cu iuţeala aburului spre *arta socialistă*" [2], el, care mai înainte sesizase cu perspicacitate că apariţia proletariatului determinase o adîncire a realismului în arta Europei apusene, de fapt formula concluzia mai tuturor partizanilor artei cu tendinţă că se merge rapid către o adîncire a realismului. Această adîncire a realismului implică în conştiinţa lui, în mod obiectiv, o literatură socială, de înfăţişare a adevărului vieţii, de analiză a raporturilor reale din sînul societăţii, o literatură de punere în lumină a cauzelor efective ce determină acţiunile, sentimentele, caracterele şi conflictele oamenilor. Cu alte cuvinte, se confirmă ceea ce semnalam mai înainte şi anume că ideile acestea noi ale socialismului, atît despre literatură cît şi despre societate, nu puteau să nu exercite o înrîurire asupra capacităţii de cunoaştere a contemporanilor, între care se aflau şi scriitorii, determinînd astfel o adîncire a realismului şi, ca o consecinţă o sporire a prezenţei vieţii sociale în literatură. Pe această linie, prin difuzarea largă a adevărului despre raportul dintre exacta

---

[1] Hassan, *Simbolism realist*, în *Lumea nouă ştiinţifică şi literară*, nr. 8 (391), decembrie, 1895, p. 2.

[2] C. Şărcăleanu, *Arta şi poporul, IU*, în *Evenimentul literar*, nr. 37, 29 august, 1894, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

cunoaştere a societăţii şi realism, care adîncea, dincolo de cercurile socialiste, concepţia despre literatură, despre menirea ei, dar şi despre structura ei, apare, cum nu se poate mai limpede, contribuţia însemnată a curentului literar de la *Contemporanul* la procesul de adîncire, sub toate raporturile, a realismului în literatura noastră. Şi ca atare la însăşi procesul de dezvoltare al literaturii române.

Se mai poate adăuga acestor aspecte relevate de polemica „arta pentru artă" — „arta cu tendinţă", care rămîn cele majore, încă alte cîteva, de natură să îmbogăţească, de asemenea, în acel moment, concepţia despre literatură şi scriitor, despre menirea lor, despre raporturile lor reale cu societatea, aspecte dintre care cel mai însemnat rămîne, fără îndoială, cel relevat de G. Ibrăileanu, în schimbul de opinii cu A. Bacalbaşa. Într-un articol, dintre sfîrşitul anului 1894, *Cercurile literare*, acesta din urmă se mira de continuele polemici dintre scriitori, dîndu-le o explicare absurdă, dacă nu direct diversionistă şi pregătindu-ne astfel, de la această dată, pentru apropiata sa dezerţiune din mişcarea socialistă. Îi răspunde cu multă seriozitate Ibrăileanu, prin două articole: *De ce ne batem?...* şi *Între scriitori*, arătînd clar că aceste polemici nu sînt nici întîmplătoare, nici determinate de lipsa unor „cercuri" în care scriitorii s-ar putea confrunta între ei, cum susţinea Bacalbaşa, ci sînt ecoul în literatură al luptelor de clasă din societate. Deosebind cu multă fineţe ştiinţele în „sociale şi nesociale", recunoscînd că cele din a doua categorie nu sînt nici ele cu totul independente de interesul de clasă, Ibrăileanu preciza că ştiinţele din prima categorie „precum economia politică, morală, estetica etc. sînt influenţate, mai mult, sînt condiţionate de interesul de clasă al aceluia care se ocupă cu fenomenele ce fac obiectul acestor ştiinţe. Se ştie cum interesul de clasă îmbracă forme filozofice, religioase etc.... Dacă este aşa, apoi deosebirea concepţiilor în această ramură vine din deosebirea interesului de clasă sau din deosebirea cum vede fiecare interesul clasei ce o reprezintă sau dacă în deosebirea cum se manifestează în fiecare interesul de clasă. Acum înţelegem uşor că în dosul luptelor dintre taberile ce se ocupă cu această ramură se ascunde interesul de clasă. Şi aceste lupte vor

Scanned with OKEN Scanner

fi mai mult sau mai puţin crîncene, după cum va fi şi lupta între interesele pe cari scriitorii le reprezintă“ [1].

Formularea unor asemenea adevăruri avea o dublă valoare : în primul rînd, aceea a înţelegerii unor aspecte teoretice esenţiale pentru domeniul ideologiei ; în al doilea rînd, aceea a înţelegerii şi explicării în faţa marelui public a ireductibilei adversităţi cu care era întîmpinată de adversarii ei „arta cu tendinţă“. Se arată astfel că era vorba, în ultimă instanţă, nu atît de lupta împotriva tendenţionismului, împotriva literaturii realiste şi sociale, ci de lupta împotriva dezvăluirii adevărului asupra vieţii, care îmbrăca toate formele sociale, de lupta împotriva demascării societăţii burgheze, împotriva perspectivei unei noi orînduiri, superioare, deci împotriva socialismului. E ceea ce sesiza şi spunea limpede în această vreme, într-un articol, A. Bacalbaşa : „...mi se pare că în toată sfada asta nu-i vorba deloc despre artă, ci-i simplă luptă împotriva noastră ca socialişti“ [2]. Iar Mille revenea şi el fără echivoc în acelaşi sens : „...în toată această polemică cestiunea principală a artei a dispărut, rămînînd... de lovit nu atît arta socialistă... ci mai mult în socialişti“ [3]. Că aceasta este într-o mare măsură adevărat am mai semnalat-o mai înainte, confirmînd-o, între altele publicarea în această vreme în revista *Convorbiri literare*, care pretindea a se dezinteresa totul de politică, a studiilor : *În contra socialismului* de Spencer, *Garofolo contra socialismului*, *Concepţia materialistă a istoriei după dl. C. Dobrogeanu*, de S. Mehedinţi, cum şi începutul în acest timp a aprigei campanii din *Epoca*, pe care o va patrona N. Filipescu, împotriva socialismului, tendenţionismului şi realismului.

Dar tocmai aceste intervenţii pe plan politic, ca şi masivele intervenţii deja discutate ale lui P. P. Negulescu *(Socialismul şi arta)* şi M. Dragomirescu *(Critica ştiinţifică şi Eminescu, Criticile d-lui Maiorescu)*, care au provocat o oarecare revivificare, la un nivel teoretic ceva mai înalt, a

---

[1] C. Vraja, *Între scriitori*, în *Evenimentul literar*, nr. 40, 19 septembrie, 1894, p. 1.

[2] A. Bacalbaşa, *Artă ?*, în *Adevărul*, nr. 1822, 28 martie, 1894, p. 1.

[3] Const. Mille, *Arta şi socialismul*, în *Evenimentul literar*, nr. 34, 8 august, 1894, p. 1.

polemicei, n-au putut schimba impresia generală că de fapt ideile „artă cu tendinţă“ cucerise publicul ca şi scriitorii, că teoria junimistă a „artei pentru artă“ era considerată perimată.

Întărea fără îndoială această impresie şi ancheta pe tema disputei dintre cele două puncte de vedere în artă pe care o întreprinde, în cursul anului 1894, ziarul *Adevărul*. Răspunsurile lui Dobrogeanu-Gherea [1] erau de natură să aducă noi argumente, fără să producă nici o surpriză în ce priveşte poziţia sa. Dar un efect deosebit producea răspunsul unui tînăr scriitor ca Ion Gorun, care răspunzînd la întrebarea „Ce părere ai despre arta pentru artă ?“, declara între altele : „Artă pentru artă ? Dar nici nu există aşa ceva. Orice artă are tendinţă... Ce este artistul ? Nu-i şi el rezultatul mediului social ? Cum se poate ca mediul acela să nu aibă nici un efect asupra lui ?“ [2] — arătînd că tînăra generaţie de scriitori era cucerită de noile idealuri, părăsise Junimea şi se orienta în noile direcţii. Chiar declaraţiile insuficent de limpezi ale lui Xenopol [3] arătau că poziţiile „artei pentru artă“ sînt departe de a fi predominante. Cu atît mai mult era de natură să exercite o puternică înrîurile asupra opiniei publice neutre şi să arate progresul, realul triumf al ideilor tendenţionismului în artă, la această dată, cuvintele pe care le spunea un om de real prestigiu ca profesorul universitar C. Dumitrescu-Iaşi, aflat cu totul în afara mişcării muncitoreşti şi socialiste, interviat în cadrul aceleiaşi anchete. „Socotesc că întreaga artă trebuie să fie tendenţioasă“ — spunea el. După care el adăuga, cum nu se poate mai limpede şi cu incontestabilă obiectivitate : „Cît timp clasa burgheză era atotputernică, artiştii şi arta reflectau tendinţele şi aspiraţiile ei ; astăzi cînd o nouă clasă se deşteaptă şi aspiră la viaţa politico-socială, e foarte natural ca artiştii ieşiţi din sînul ei să-i cînte aspiraţiile, putînd foarte bine face opere de artă viabile. De aceea eu nu vă pot spune

---

[1] Publicate în *Adevărul*, nr. 1822, 28 martie, 1894, apoi în volumul IV de *Studii critice* (ed. B. Lăzăreanu).

[2] Quidam., Interviu cu *Ion Gorun*, în *Adevărul*, nr. 1809, 14 martie, 1894, p. 2.

[3] Vezi I. Theodorescu, *Convorbire cu dl. A. D. Xenopol*, în *Adevărul*, nr. 1836, 11 aprilie, 1894, p. 1.

Scanned with OKEN Scanner

d-tră, care voiţi să vă serviţi de artă ca de un mijloc de a răsturna actuala ordine de lucruri... altceva de cît : luaţi subiecte din viaţa reală, resfrîngeţi-vă personalităţile în formele cele mai proprii şi veţi face opere de artă“ [1].

Cu atît mai mult era vizibil triumful ideilor tendenţionismului, al literaturii realiste, legate de societate şi cu înrîuriri asupra acesteia, cînd ele apăreau chiar în *Convorbiri literare*, în studiile lui M. Strajan : *Caracteristica poeziei timpului nostru* [2] şi *Importanţa morală a poeziei şi misiunea ei* [3]. În ele, dacă nu lipseau unele înţepături la adresa socialismului, se recunoştea biruinţa în literatura modernă a principiului realismului, menit astfel să conducă „omenirea la o civilizaţie mai adevărată“ [4], se recunoştea că îşi aflau, în acel moment, „expresiunea cea mai frumoasă în poezie... simpatia şi solidaritatea între oameni, compătimirea, devotamentul şi sacrificiul“, care „au devenit temelia moralei şi tind a reforma întreaga societate“ [5]. Studiile lui Strajan continuau prin a considera ca o temă generoasă pentru literatură „principiul economic sau social, care tinde la ameliorarea sorţii indivizilor şi claselor sociale, în special a acelora care se susţin prin munca mîinilor şi care au fost pînă astăzi mai năpăstuiţi“ [6], sfîrşind nici mai mult nici mai puţin decît prin a cita strofele finale din *Unde ni sînt visătorii ?* în care poetul e chemat să arate drumul spre splendorile lumii noi [7]. În condiţiile acestea, este justificată concluzia pe care o trăgea *Lumea nouă* că se asistă la dezagregarea junimismului [8].

Efectiv noile idei despre literatură şi raporturile ei cu societatea, — duse la o nouă treaptă, la un nou avînt şi la

---

[1] C. D. Anghel, *La dl. C. Dumitrescu-Iaşi*, în *Adevărul*, nr. 1829, 4 aprilie, 1894, p. 1—2.

[2] *Convorbiri literare*, nr. 5, 1 septembrie, 1894, p. 369—385.

[3] *Convorbiri literare*, nr. 6; 1 octombrie, 1894, p. 481—504. Ambele în volumele *Cestiuni literare*, I şi II de M. Strajan.

[4] *Op. cit.*, vol. I, p. 77.

[5] *Op. cit.*, p. 81.

[6] *Op. cit.*, p. 82.

[7] Vezi *op. cit.*, vol. II, p. 91.

[8] Vezi Panpan, *Dizolvarea „Junimii literare“*, în *Lumea nouă*. 4 februarie, 1895.

Scanned with OKEN Scanner

o nouă strălucire de curentul de la *Contemporanul,* cu deosebit de însemnate consecinţe pentru întreaga noastră literatură — cîştigaseră bătălia. *Convorbirile literare* şi junimismul însuşi intrase încă mai demult într-o stare de criză şi — om de mult bun simţ, nu lipsit de înţelegere pentru esenţa literaturii şi a realismului — Iacob Negruzzi, conducătorul de pînă atunci al revistei Junimii, îşi dă seama de aceasta. De aceea, de la 1 ianuarie 1895 părăseşte *Convorbirile literare,* pe care le condusese aproape trei decenii, cu cuvintele mişcătoare pe care le spusese altădată depăşitul Asachi în *Meditaţia unui îmbătrînit poet* şi cu convingerea că o echipă de tineri ce-i va urma va putea aşeza în ritmul şi spiritul timpurilor noi bătrîna şi biruita sa revistă.

E poate cea mai concludentă şi mai emoţionantă mărturie a înfrîngerii ideilor literare junimiste şi a biruinţei celor de la *Contemporanul,* în această largă confruntare urmărită, care nu se stinge de îndată cu totul, care de altfel se va reaprinde de-a lungul anilor ce vor urma în forme foarte variate. Importanţa ei deosebită stă, aşa cum am semnalat adeseori de-a lungul acestor pagini, în faptul că a reprezentat o discutare vie, largă şi multilaterală a problemelor literare esenţiale, determinînd o aprofundare a lor, o poziţie mai lucidă, mai plină de răspundere a scriitorilor ca şi a cititorilor faţă de problemele vieţii şi ale literaturii, determinînd, prin multiple căi, incontestabila adîncire a realismului şi, prin aceasta, un moment însemnat în procesul larg de dezvoltare a literaturii noastre.

Scanned with OKEN Scanner

VII

ACTIVITATEA DE CRITIC LITERAR A LUI C. DOBROGEANU-GHEREA

Am înfăţişat desfăşurarea acestei largi polemici, a cărei încheiere depăşeşte cu mult momentul 1886, întrucît laborioasa activitate de critic şi teoretician literar a lui Dobrogeanu-Gherea trebuie să fie proiectată pe un fundal de amplă frămîntare literară pentru a fi mai complet şi mai profund înţeleasă, întrucît ea nu numai că reprezintă un element de bază al marii bătălii de idei, dar în acelaşi timp se naşte şi se configurează în cadrul ei. De altfel, lucrul acesta era necesar şi pentru a fi pe deplin drepţi cu Gherea, căruia nu-i trecem cu vederea nici una din limitele sau erorile sale, dar căruia nu trebuie nici să-i exagerăm vreunul din defecte. Am mai pomenit deja de unele deficienţe în ce priveşte stilul sau chiar construcţia unora din studiile criticului de la *Contemporanul* şi le-am explicat, pe de o parte, prin nivelul nu prea ridicat, la data aceea, al criticii literare materialiste din ţara noastră şi chiar din Europa, iar pe de altă parte, prin dorinţa autorului ca studiile sale să fie accesibile unor cercuri cît mai largi, cît mai nespecializate de cititori. La aceasta, cred că mai trebuie să adăugăm un lucru care explică şi unele deficienţe, dar şi unele calităţi ale studiilor lui Gherea, vioiciunea lor, caracterul combativ, urmărirea foarte susţinută a unui obiectiv precis, pe baza unor exemple literare foarte concrete, chiar atracţiozitatea lor într-o bună măsură. Este vorba de faptul că studiile şi articolele lui Gherea sînt scrise în cadrul unei polemici, în focul unei pasionante bătălii al cărei cadru general l-am văzut. De altfel, la un moment dat, în articolul *Asupra criticei metafizice şi celei ştiinţifice,* Dobrogeanu-Gherea chiar a făcut în mod deschis elogiul polemicii ca formă a schimbului de opinii, de discutare şi lămurire a problemelor în litigiu. Dar din structura polemică a articolelor şi studiilor

Scanned with OKEN Scanner

lui Dobrogeanu-Gherea decurge nu numai caracterul lor oarecum pasionat, arzător, dar şi caracterul lor uneori, aparent cel puţin, cam întîmplător, lipsa de ordine, uneori chiar de metodă în abordarea problemelor din diversele articole şi studii, cîteodată chiar din acelaşi articol sau studiu, pentru că Gherea era obligat să răspundă prompt la foarte diverşi adversari şi foarte diverse probleme, să nu lase nimic fără replică, deci să treacă de la o problemă la alta, adesea fără o motivare foarte limpede dacă desprindem fiecare idee, articol sau studiu din ansamblul larg al desfăşurării polemicii. În focul bătăliei, el nu avea răgazul „planificării" problemelor ce urmau să fie luate în discuţie.

Pentru a face prezentarea noastră mai clară, după ce am schiţat desfăşurarea polemicii, nu vom cerceta activitatea lui Dobrogeanu-Gherea strict în ordinea ei cronologică, ci grupînd studiile pe probleme. Ne vom ocupa astfel, în primul rînd, de acele articole şi studii în care sînt abordate unele probleme teoretice ale literaturii şi ale îndatoririlor criticii literare. Vom continua cu prezentarea celor care aduc explicarea materialistă a unor fenomene concrete, însemnate, din dezvoltarea literaturii noastre, pentru a încheia cu examinarea studiilor sale despre clasici : Eminescu, Caragiale, Coşbuc şi Vlahuţă.

*

Primul aspect pe care-l abordăm, deci, în cercetarea activităţii de critic şi estetician literar a lui Gherea, este acela în care el lămureşte o serie de probleme teoretice ale literaturii şi pune în lumină principiile unei critici literare moderne, eficiente, corespunzătoare nevoilor momentului. În această privinţă, unul din cele dintîi şi cele mai importante articole ale sale, în care dezvoltă ideile schiţate fugar în *Personalitatea şi morala în artă,* de care ne-am ocupat în cadrul prezentării polemicii Gherea-Maiorescu, este cel apărut în decembrie 1887 şi ianuarie 1888 în *Contemporanul,* articol intitulat chiar *Direcţia „Contemporanului"*. Era de fapt un articol polemic, răspuns, cum am arătat, la o serie de articole ale lui I. N. Roman, apărute cu puţin înainte, împotriva orientărilor literare de la *Contemporanul.* La publicarea în primul său volum de *Studii critice,* Gherea a

Scanned with OKEN Scanner

schimbat titlul acestui studiu, cu unul mai generalizant, potrivit conținutului său, și anume : *Tendenționismul și tezismul în artă.* Trebuie să spunem din capul locului că nivelul obiecțiilor lui Roman — după cît se pare nu de rea credință — naivitatea și confuzionismul lor arată nivelul scăzut al înțelegerii cercurilor intelectuale ceva mai largi din țara noastră, de la acel moment, pentru problemele teoretice ale artei și literaturii, arată dezorientarea aproape completă ce domnea în această privință atunci în cultura noastră. Privind lucrurile astfel, apariția lui Gherea — ca reprezentant al ideilor despre literatură de la *Contemporanul* — și contribuția sa în dezvoltarea criticii literare românești capătă un relief și mai puternic, o importanță și mai mare.

Dezvoltînd ideile din articolul *Personalitatea și morala în artă,* în care scosese, mai înainte, în lumină contradicțiile teoriei lui Maiorescu, noul studiu al lui Dobrogeanu-Gherea începe prin a combate concepția esteticienilor idealiști, după care „arta nu-i un *product,* ci un dar dumnezeiesc, un lucru supranatural, care stă deasupra și în afara societății". Pentru noi astăzi absurditatea acestui punct de vedere este limpede. La data respectivă însă lucrurile nu stăteau tot așa. Îndeosebi teoreticienii literari de la Junimea se străduiau din răsputeri să înlăture orice părea că ar putea sugera vreo apropiere între viață în genere, între viața socială mai cu seamă și creația literară. Din acest punct de vedere, deși posterior cu aproape doi ani (dar tocmai aceasta dovedea că într-un fel era aici o replică indirectă la adresa teoriilor gheriste), articolul lui Maiorescu despre *Eminescu și poeziile lui* (1889) oferă un foarte semnificativ pasaj pentru a ilustra mentalitatea ce se încerca să se răspîndească în public în privința raporturilor dintre viața scriitorului și creația sa. Maiorescu scria despre Eminescu : „Care a fost personalitatea poetului ? Viața lui externă e simplă de povestit și nu credem că în tot decursul ei să fi avut vreo întîmplare din afară o înrîurire mai însemnată asupra lui. Ce a fost și ce a devenit Eminescu este rezultatul geniului său înnăscut, care era prea puternic în a sa proprie ființă, încît să-l fi abătut vreun contact cu lumea de la drumul său firesc. Ar fi fost crescut Eminescu în România sau în Franța și nu în Austria și Germania ; ar fi moștenit sau

Scanned with OKEN Scanner

ar fi agonisit el mai multă sau mai puţină avere ; ar fi fost aşezat în ierarhia statului la o poziţie mai înaltă ; ar fi întîlnit în viaţa lui sentimentală orice alte figuri omeneşti : Eminescu rămînea acelaşi, soarta lui nu s-ar fi schimbat".

Gherea voia să înlăture această concepţie falsă despre artist, ca fiinţă exclusiv predestinată, asupra căreia viaţa socială nu are şi nu poate avea nici o înrîurire. Concepţia respectivă era îmbrăţişată şi arborată de junimişti cu mult înainte de a fi fost formulată atît de clar de către Maiorescu în studiul său despre Eminescu şi căpătase un incontestabil prestigiu în faţa cercurilor de intelectuali ai vremii, pentru care Junimea şi revista ei constituiau o autoritate. Împotriva acestor vechi prejudecăţi despre talent şi geniu, concepute ca nişte entităţi *date,* ce nu suferă nici o înrîurire de la împrejurările vieţii în care se dezvoltă, îşi propunea deci criticul de la *Contemporanul* să lupte pentru a le risipi. Folosind prilejul răspunsului ce avea să-l dea lui I. N. Roman, criticul se străduia în fond să înlăture aceste vechi opinii cînd prezenta, pentru înţelegerea unor cercuri cît mai largi, unele din ideile de bază asupra literaturii şi caracterului ei social. Nu trebuie să uităm că, dacă în forme variate, despre funcţiunea socială a artei, despre înrîurirea ei asupra societăţii se vorbise, într-un fel sau altul, încă mult înainte, de către Heliade, de către Bolliac şi de mai toţi scriitorii patruzecioptişti, despre chipul *cum* societatea la rîndul ei determină anumite trăsături şi tendinţe ale operei literare nu se vorbise încă pînă atunci, în orice caz nu în chip explicit şi pe larg, sistematic. Aici este, de altfel, ceea ce aduce calitativ nou curentul literar de la *Contemporanul,* în primul rînd prin Dobrogeanu-Gherea, în problema raportului dintre literatură şi societate, în condiţiile de dezvoltare înfăţişate în capitolele anterioare. Gherea era astfel, ca expresie a curentului de la *Contemporanul* şi pe baza experienţei acumulate pînă atunci de critica şi teoria literară românească, din toate punctele de vedere, un adevărat deschizător de drumuri în critica şi teoria noastră literară.

Plecînd de la teza că artistul, ca orice om de altfel, cu concepţiile şi sentimentele sale, este produsul mediului natural şi al celui social, Dobrogeanu-Gherea aborda în mod firesc în studiul de care ne ocupăm chestiunea care, cum

Scanned with OKEN Scanner

spune el, „a ajuns adevărata gogoriță a esteticienilor metafizici", anume chestiunea tendenționismului și a ideilor sociale în artă. Într-adevăr, arată criticul, scriitorul fiind un produs al mediului, în mod firesc „creațiunea lui va exprima tendințele mijlocului[1] ce-l înconjoară; creațiunea artistului va exprima, într-un fel ori în altul, tendințele epocii în care trăiește". De unde, criticul ajunge la concluzia firească: „Deci artă fără tendință nici nu poate să fie. Artă fără tendință n-a existat, nu există și nu va exista. Căci dacă arta va atinge viața socială, va exprima tendințe sociale". Ridicîndu-se așadar împotriva pretinsului apolitism, împotriva pretinsei „artă pentru artă", Dobrogeanu-Gherea arată cu multă finețe că nu e vorba de o dorință a cuiva de a se face artă cu tendință, ci de faptul că orice artă este tendențioasă, că nu este posibilă o artă fără tendință, că înseși clasele exploatatoare nu sînt în fond partizanele unei arte fără tendință, cum pretind teoretic, ci mai degrabă adversarele unor *anumite* tendințe, îndeosebi a acelor tendințe sociale care le dezavantajează, în genere a acelora care marchează mai limpede legătura indestructibilă dintre artă și viața din societate. Combătînd punctul de vedere al lui Maiorescu, după care marii scriitori ai lumii n-ar face loc în creațiile lor tendințelor politice sau sociale, iar prezența acestor tendințe ar dăuna valorii artistice a operelor literare, criticul de la *Contemporanul* insistă fugar (pe larg va reveni în studiul *Artiștii cetățeni)* asupra faptului că „poeții mari, în toate timpurile și la toate popoarele, au exprimat idei mari sociale și, cu cît au fost mai mari, cu atît mai deplin au exprimat ei tendințele epocei și ale poporului". Și criticul conchidea apoi, făcînd un adevărat elogiu teoretic literaturii cu caracter social: „ideile și tendințele sociale sînt chiar sîngele cald și hrănitor care nutrește și face viețuitor organismul numit *artă*". Întrucît, urmînd linia separatoare a lui Maiorescu, formulată încă din *Condițiunea materială a poeziei,* unii continuau să susțină că ideile sociale și literatura aparțin unor categorii complet deosebite, care nu se pot întîlni decît cu sacrificiul artei și pe care nimeni n-ar avea dreptul să le amestece, Gherea

[1] Repetăm precizarea ce am mai făcut-o: pentru Gherea, cuvîntul *mijloc* avea sensul de *mediu.*

ducea mai departe judecata lui : „A spune că ideile şi tendinţele sociale sînt ceva cu totul deosebit de artă este tot aşa cum ai zice că sîngele e ceva cu totul străin de organismul omenesc". De altfel el avea să dezvolte aceste păreri cîţiva ani mai tîrziu într-un studiu special : *Idealurile sociale şi arta,* asupra căruia vom reveni. Aici trebuie să observăm că după ce stabileşte caracterul evident tendenţios al oricărei opere de artă, Dobrogeanu-Gherea face deosebirea între tendenţionism şi tezism, arătînd confuzia ce exista în acea vreme între aceşti doi termeni şi insistînd asupra faptului că cei de la *Contemporanul* nu erau partizanii tezismului, ci ai tendenţionismului.

Mai departe, continuînd să-şi susţină, în acest studiu, ideile ce fuseseră luate în discuţie de I. N. Roman, criticul dezvoltă o serie din elementele enunţate încă din articolul *Personalitatea şi morala în artă.* El arată acum din nou nu numai că scriitorul este un produs al mediului în care se formează, dar că, la rîndul ei, opera acestuia înrîureşte mediul social din care face parte. De vreme ce poate înrîuri mediul social, adaugă el în continuare, se înţelege că literatura (despre care Maiorescu spusese cîndva, citînd pe d-na de Staël, că este o „nobilă zădărnicie") poate fi dăunătoare sau folositoare, după sentimentele şi ideile pe care le exprimă. Aşa stînd lucrurile, legătura literaturii cu societatea fiind evidentă şi într-o direcţie şi într-alta, este neîndoielnic că un critic literar este obligat să examineze opera de artă şi din acest punct de vedere.

În ce priveşte sarcinile criticului literar, Dobrogeanu-Gherea scrisese unele lucruri cu puţin înainte în studiul *Critica criticii* [1], studiu ce a primit, la introducerea lui în primul volum de *Studii critice,* titlul : *Asupra criticii.* El avea să revină în această privinţă, la 1890, în studiul *Asupra criticii metafizice şi celei ştiinţifice.* Studiul devenit *Asupra criticii* porneşte de la observarea, foarte întemeiată, a crizei ce domnea în acel moment în critica noastră literară. Dar, spre deosebire de Maiorescu, care considera misiunea criticii literare încheiată în cultura şi literatura românească, Gherea înţelege importanţa în continuare a criticii literare, dezvoltată în acord cu cerinţele moderne, cu cuceririle ştiinţei,

[1] Apărut în *Contemporanul,* nr. 3, octombrie, 1887.

pentru promovarea unei bune literaturi. De aceea, el își propune să cerceteze cu atenție situația dată, pentru a putea vedea pe ce cale se poate ajunge la o remediere a lucrurilor. Cauza tristei stări de lucruri din critica literară română Dobrogeanu-Gherea o considera a fi greșita concepție ce domnea în acest domeniu : critica era o critică „în genere", exclusiv laudativă sau negativă, cu caracter personal, lipsită de criterii obiective. În fond, cînd nu era vorba de un simplu articol ce avea în vedere persoana autorului, era o critică de aprecieri personale, o critică „judecătorească", după cum a numit-o Gherea, în sensul că nu se străduia să explice, să analizeze opera literară pentru a putea să întemeieze pe ceva o apreciere finală asupra ei, nu se străduia astfel să confere criticii literare caracterul de călăuză în înțelegerea meritelor sau defectelor operei, mărginindu-se să consemne, foarte subiectiv și fără nici o motivare, adevărate sentințe. Criticul sublinia apoi firească necesitate de a avea o critică literară nouă, concepută modern, nu „judecătorească", ci analitică și explicativă.

Studiul intitulat *Asupra criticii* este așadar important nu numai prin sesizarea crizei în care efectiv se zbătea atunci critica literară românească, negăsind căile pe care ea să devină eficace, dar și prin aceea că el pune bazele unei adevărate critici literare în țara noastră, a unei critici literare analitice, explicative și materialiste. Ridicîndu-se împotriva criticii „judecătorești" a lui Maiorescu, ale cărei merite pentru trecut nu le contestă, dar pe care o consideră pe bună dreptate depășită, Gherea schițează punctele cărora un critic literar trebuia neapărat să le răspundă pentru a putea ajunge la o apreciere justă, completă a unei opere literare. Aceste puncte sînt dezvoltate pe larg mai tîrziu, într-un alt studiu, pe care îl publică în anul 1890. Tocmai apăruse în acest an primul volum de *Studii critice* al lui Dobrogeanu-Gherea, în care se aflau principalele articole și eseuri publicate pînă atunci, în *Contemporanul* sau în alte periodice. G. Bogdan-Duică, care în problema dată și în perioada respectivă se așeza pe pozițiile maioresciene, apărîndu-le, recenzează, așa cum am arătat mai înainte, în *Convorbiri literare*, volumul lui Gherea, combătînd punctul de vedere îmbrățișat de criticul de la *Contemporanul*. Gherea, care nu pierde nici o ocazie de a elucida problemele, iar pe de altă parte în-

Scanned with OKEN Scanner

ţelegînd, cu tactul său demn a fi subliniat, că publicul este mai atras de lupta de idei, de urmărirea acestei dispute, decît de enunţarea unor idei teoretice care uneori nu dau suficientă viaţă, mişcare şi expresivitate articolelor în care sînt expuse, răspunde de îndată printr-un nou studiu: *Asupra criticii metafizice şi celei ştiinţifice* (1890).

Aici, el lărgeşte ceea ce formulase mai fugar în finalul articolului *Asupra criticii*, de care vorbeam, şi precizează care sînt, după părerea sa, sarcinile criticului, susţinînd că îndatorirea unui adevărat critic literar modern nu este de a se limita la comunicarea unor simple impresii subiective. El trebuie să procedeze la analizarea operei, ţinînd seama de condiţiile în care ea a apărut, de înrîurirea pe care poate să o exercite, de valoarea estetică şi etică pe care o are. În primul rînd, susţinea Gherea, pe bună dreptate, criticului îi revine, în acţiunea sa de analizare multilaterală a operei literare, sarcina de a stabili legătura dintre operă, artist şi mediu. În continuare, el arăta că cea de a doua sarcină ce revine criticului literar este să precizeze ce fel de înrîurire va putea avea opera ce o cercetează asupra publicului cititor. În consecinţă, el e dator să judece această operă în raport cu idealul scriitorului de care se vorbea mai înainte, cu concepţiile sale, în raport cu ceea ce Ibrăileanu va numi, mai tîrziu, cu multă fineţă şi poate mai explicit, *atitudinea* scriitorului faţă de subiectul său. Gherea preciza apoi că un critic este dator, în al treilea rînd, să stabilească prin analiză estetică ce valoare artistică are opera de care se ocupă. În sfîrşit, în al patrulea rînd, după părerea lui Gherea, criticului îi revine sarcina de a arăta care sînt mijloacele artistice, modalităţile artistice folosite.

Desigur că în cele patru puncte ale lui Dobrogeanu-Gherea nu se cuprind toate sarcinile ce considerăm noi astăzi că revin unui critic literar. Fără îndoială că ele sînt cam schematice şi, mai cu seamă, că e mai mult decît discutabilă ordinea fixată în care trebuie să abordeze criticul diferitele probleme ce i le poate ridica o operă literară. Dar nu trebuie să uităm că în acel moment ne aflam abia la începuturile unei adevărate critici literare moderne în ţara noastră ; aşa cum spuneam, de fapt la acea dată şi cu acea ocazie puneam bazele unei adevărate critici literare în România. De aceea aceste formulări ale lui Gherea, cu toată lipsa lor de

Scanned with OKEN Scanner

supleţe şi chiar insuficienţa lor pe anumite laturi, rămîn extrem de interesante. Trebuie să reţinem, de asemenea, faptul că Gherea, chiar dacă dădea — ceea ce e foarte explicabil, din toate punctele de vedere — o importanţă deosebită conţinutului de idei şi idealurilor sociale ale scriitorului, nu pierdea din vedere totuşi, cel puţin programatic, nici un moment valoarea artistică a operei. Punctele al treilea şi al patrulea, din cerinţele cărora trebuia să le răspundă, după concepţia lui Gherea, criticul literar, se referă tocmai la aspectul valorii artistice a unei opere literare. Chiar dacă în practica lui uneori a trecut cu vederea acest lucru, teoretic, încă de la început, Dobrogeanu-Gherea nu a ignorat însemnătatea valorii artistice, specificul propriu al creaţiei literare.

După ce Maiorescu şi Junimea susţinuseră îndelung că arta nu are nici o finalitate, că este o „nobilă", dar simplă „zădărnicie", un „repaos al inteligenţei", că nu are şi nu trebuie să aibă nici o legătură cu viaţa socială, curînd după apariţia *Contemporanului*, dezbaterile acestor probleme, în cadrul unor vii polemici publice, în jurul esenţei artei şi al rostului ei, în jurul sarcinilor criticii literare, creează o schimbare în mentalitatea generală a opiniei publice. Îndeosebi cercuri de intelectuali din ce în ce mai largi încep să înţeleagă tot mai limpede că într-adevăr arta nu este totuşi o „inutilitate", că o serie întreagă din elementele unei creaţii artistice sînt determinate de împrejurările concret-istorice în care se formează şi trăieşte autorul ei şi că ea are o înrîurire incontestabilă asupra oamenilor. Din cînd în cînd, în această vreme, cîte un critic continuă să mai combată, îndeosebi în *Convorbiri literare* sau în alt periodic apropiat acestei reviste, punctul de vedere al lui Gherea. Este evident şi de înţeles că partizanii artei pentru artă nu dezarmau de la prima lovitură primită. De altfel, chiar după triumful definitiv al ideilor lui Gherea, cîţiva ani mai tîrziu, adversarii tendenţionismului în artă, înţelegînd că pe acest plan de confruntare directă a celor două puncte de vedere în problemele artei sînt învinşi, aveau să pornească lupta sub alte forme, încurajînd simbolismul, naturalismul, tendinţele diversioniste de nuanţă poporanistă sau sămănătoristă, toate în fond aspecte ale luptei împotriva realismului, împotriva

Scanned with OKEN Scanner

artei cu tendinţă, împotriva unei literaturi care să înfăţişeze frămîntările sociale.

Pînă la definitivarea victoriei artei cu tendinţă — ceea ce însemna de fapt o victorie a realismului — şi cristalizarea noilor orientări literare, avînd în ele şi unele elemente diversioniste, controversa în problemele artei va continua însă cu vigoare şi pe multiple planuri în vechile forme, făţişe. Astfel, în studiul său *Idealuri,* de care am mai amintit, Al. Philippide punea în discuţie, de pe poziţii maioresciene, problema idealurilor scriitorului şi criticului literar. Gherea răspunde de îndată. Răspunsurile lui erau întotdeauna foarte prompte, foarte vioaie, pline de mare vervă şi cu ironii deosebit de usturătoare. Studiul prin care Gherea răspundea lui Philippide, intitulat *Idealurile sociale şi arta,* apărea în 1893, argumentînd bogat în favoarea importanţei idealurilor sociale în artă, arătînd cu exemple concrete că nu există un scriitor mare care să nu fi avut un asemenea ideal şi dezvăluind unele din deficienţele Junimii în această privinţă. Un fel de continuare la *Idealurile sociale şi arta* este articolul *Artiştii cetăţeni,* pe care Gherea îl publică în 1894. În acest studiu deosebit de documentat, oprindu-se la cele mai însemnate literaturi europene : franceză, germană, engleză, italiană, rusă, polonă, cehă, scandinavă etc., el arată că toţi marii scriitori au fost de fapt, într-o formă sau alta, nişte scriitori-cetăţeni, nişte oameni care în opera lor au dat viaţă unor aspiraţii, unor idealuri înaintate ale societăţii în care au trăit şi au creat.

Foarte interesant, prin materialul bogat de fapte pe care-l aduce, cîntărind greu în acel moment pentru convingerea intelectualilor şi opiniei publice în faţa cărora se desfăşura controversa „artă pentru artă“ — „artă cu tendinţă“, studiul lui Gherea este însă pe alocuri cam schematic şi nu îndeajuns de nuanţat în observaţiile ce le face cu privire la fiecare scriitor, chiar în unele teoretizări şi concluzii. Dacă se poate admite că artistul genial e „mai simţitor“ decît semenii săi la dezacordurile şi imperfecţiunile vieţii, este pînă la urmă exagerat să se considere că de aici decurge în mod obligator o angajare a scriitorului de partea progresului şi a celor mulţi. Este, de asemenea, într-un fel adevărată şi afirmaţia lui Gherea că „un artist genial e... întrucîtva un revoltat social“, deşi nu e absolut valabilă. Dar

Scanned with OKEN Scanner

iarăşi de aici nu decurge neapărat atitudinea cetăţenească avansată a acestuia. Scriind acest studiu, Dobrogeanu-Gherea n-a izbutit să mai privească lucrurile cu suficientă claritate şi a ajuns la schematizarea propriilor sale teorii mai vechi. Ceea ce ar fi trebuit el să dovedească în primul rînd, în acel moment al polemicii, era nu atît atitudinea cetăţenească a unor scriitori, mari sau mici, ci tendenţionismul creaţiei lor, chipul cum împrejurările vieţii lor determinaseră — nu atît în acţiunile lor practice, cît mai cu seamă în anumite opere literare — anumite sensuri, anumite manifestări ale unor concepţii, ale unor atitudini faţă de viaţă, faţă de oameni sau faţă de societate. Stadiul încă insuficient de evoluat al pregătirii lui Gherea ca estetician şi critic literar marxist se vede nu numai din faptul că în acest studiu el părea a ajunge să facă un adevărat elogiu al tezismului ; problema esenţială în acel moment nu era de a demonstra că scriitorii au avut o atitudine avansată în problemele sociale, ci mai ales să se arate cum mediul social le-a determinat anumite concepţii şi, ca atare, anumite atitudini, anumite tendinţe. Mai mult decît atît. Gherea nu sesiza un lucru foarte important, care ar fi fost interesant să fie pus în lumină şi explicat, anume problema *contradicţiilor* unui scriitor, problema prezenţei unor atitudini pozitive şi negative faţă de fenomene identice, uneori în evoluţia vieţii, alteori aproape concomitent, ilustrînd evoluţia concepţiilor, tendinţelor scriitorului după împrejurările sociale variate, contradictorii pe care le străbate şi care îl înrîuresc succesiv sau prezenţa unor înrîuriri din direcţii deosebite, contradictorii, cărora el nu le-a aflat o soluţie. Această fisură în analiza făcută de Gherea a fost speculată de adversari şi a slăbit solidaritatea teoretică şi practică a studiului. Nesesizarea şi neexplicarea formaţiei unor scriitori sub înrîuriri contradictorii, mai ales în epoca respectivă de predominare a concepţiilor burgheziei, fenomen relevat fugar, totuşi, de unii din criticii formaţi în jurul revistei *Contemporanul*, constituie o deficienţă a studiului *Artiştii cetăţeni*, o limită în activitatea de critic şi teoretician literar a lui Dobrogeanu-Gherea.

În capitolul acesta, consacrat activităţii criticului nostru, pentru lămurirea unor probleme teoretice ale artei se mai pot discuta, îndeosebi, două contribuţii. Cea dintîi dintre ele

Scanned with OKEN Scanner

o constituie răspunsurile ce le dă Gherea în cadrul anchetei întreprinse, în 1894, de ziarul *Adevărul,* pe tema „artă pentru artă" şi, „artă cu tendinţă" [1]. Ele nu aduc, de fapt, nimic nou, sintetizînd foarte concis vechile sale opinii în această privinţă. Singurul lucru ce se cuvine subliniat, deşi nu reprezintă nici el o noutate, este că pentru critic „tendinţa în artă e cam ceea ce estetica germană numea *ideea* în artă" şi că „tendenţionismului ar trebui să i se opună nu arta pentru artă, ci tezismul". În fond era vorba de accentuarea caracterului spontan al tendinţei în artă. Cea de a doua contribuţie la care ne refeream, pentru a încheia cu acest capitol din activitatea lui Gherea, este articolul *Materialismul economic şi literatura* [2]. Articolul ar putea fi considerat că marchează începutul unei perioade noi în activitatea sa de teoretician literar, dar pe care din păcate el n-a mai continuat-o. Artioolul *Materialismul economic şi literatura,* care ar părea să fie prima încercare a criticului de a lega direct explicarea literaturii de teoria marxistă, este foarte sumar şi prezintă unele confuzii. E greu să precizăm în ce măsură Gherea, de pildă, se mărginea să confunde termenul de *materialism istoric* cu cel de *materialism economic,* pe care-l foloseşte. Sigur nu-i putem aduce acuzaţia de sociologism numai pe baza formulării sale cam simpliste în care afirma că „felul de producere şi distribuire a productelor economice în societate" hotărăşte „felul manifestării artistice" [3]. Nu trebuie să trecem cu vederea că în acelaşi articol chiar el vorbea mult mai nuanţat de faptul că „structura economică a societăţii hotărăşte în primul rînd toate celelalte manifestări sociale ale ei, cum e organizaţia politică, religiunea, credinţa, morala, producţiunile artistice" [4], şi că în atîtea rînduri mai înainte vorbise cu suficientă supleţă şi înţelegere despre chipul complex în care un mediu social îşi exercită înrîurirea asupra formării con-

---

[1] Convorbirea lui Dobrogeanu-Gherea, pe această temă, cu redactorul C. D. Anghel a apărut în *Adevărul,* nr. 1822, 28 martie, 1894.

[2] Apărut în *Lumea nouă ştiinţifică şi literară,* nr. 1, 12 iunie, 1895 ; nr. 2, 19 iunie, 1895.

[3] I. Gherea, *Studii critice,* vol. IV, Bucureşti, 1925, p. 160.

[4] *Op. cit.,* p. 159.

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţei, concepţiilor unui scriitor. Dar nu este mai puţin adevărat că pentru noutatea şi importanţa problemei, văzută şi prezentată de astă dată la un nivel teoretic superior, articolul *Materialismul economic şi literatura,* care marchează o dată şi deschide noi perspective, după cum finalul lui o arată limpede, este prea restrîns faţă de complexitatea problemei, prea schematic şi în ultimă analiză insuficient.

*

Un al doilea mare capitol, din cercetarea asupra lui Gherea ca teoretician şi critic literar, ar fi cel cuprinzînd studii literare de analiză concretă. Aici găsim şi unele elemente de istorie literară, printre cele dintîi ştiinţifice, moderne, aplicate la fenomene largi din ţara noastră. În aceste studii se exprimă străduinţa lui Gherea de a da o explicare materialistă unor fenomene din dezvoltarea literaturii noastre. Gherea îşi dădea seama foarte bine, mai ales avînd în vedere caracterul combativ al criticii sale, că nu era suficient să scrie articole teoretice, cu caracter academic. El înţelegea că este necesar să facă teoriile sale cît mai larg cunoscute, cît mai accesibile şi mai convingătoare, pentru ca apoi să explice, pe baza lor, o serie de fenomene concrete din literatura noastră, să facă astfel ca teoriile sale să nu rămînă nişte fraze, ci adevăruri ce se verificaseră şi se verificau în aplicarea lor sau în confruntarea lor cu viaţa.

Ne aflăm în anii 1886—1890. Fenomenul cel mai caracteristic în literatura română în această perioadă era dominanţa ecoului şi influenţei liricii lui Eminescu. Toţi stăteau sub mirajul şi vraja versurilor sale ale căror muzică, stil şi teme răsunau în poeziile mai tuturor tinerilor vremii. De aceea se vorbea foarte insistent despre „eminescianism", o serie de scriitori fiind consideraţi ca nişte simpli imitatori ai lui Eminescu. Gherea îşi propune să explice ştiinţific această orientare cu prezenţă destul de largă, îndeosebi în lirica vremii. Denumită „eminescianism", pentru că fusese ilustrată în chipul cel mai strălucit de Eminescu, ea era departe de a fi reprezentată numai de el, şi cu atît mai puţin de a fi fost provocată de el. Pesimismul eminescian, care părea că influenţase în chip grav atîţia scriitori contemporani, este unul din principalele obiective ale cerce-

Scanned with OKEN Scanner

tărilor lui Gherea din această vreme. Încă din studiul *Pesimistul de la Soleni*, consacrat romanului *În fața vieții* al lui Duiliu Zamfirescu, în 1886, Dobrogeanu-Gherea urmărea mult mai puțin decît se crede „distrugerea" unui scriitor în acel moment trecut în tabăra junimistă, căruia de altfel îi recunoștea o serie de merite reale, chiar în ce privește romanul respectiv, cît să facă o serie de precizări în legătură cu chipul în care cineva devine cu adevărat pesimist. În concret, Gherea voia să scoată în lumină că, spre deosebire de evoluția psihologică a eroului lui Zamfirescu, un om nu devine pesimist brusc, oarecum conștient, deliberat, ca o consecință imediată a sărăcirii, a altor decepții sau a lecturii lui Schopenhauer, de pildă. Este adevărat, în elucidarea acestui fenomen, Gherea nu aduce întreaga lumină necesară, dar chiar faptul că punea această problemă dovedea că raporturile dintre conștiință și împrejurările vieții sociale pentru el nu erau totuși mecanice.

Primul studiu în care el abordează direct și din plin această problemă, dovedind o reală mare fineță, este din 1887 : *Decepționismul în literatura română*. Gherea începe prin a se întreba : oare Eminescu este cauza reală a decepționismului în literatura noastră ? Arătînd că pesimismul nu apăruse de fapt numai în literatura română, că el se ivise, ceva mai înainte, și în literatura germană, și în cea franceză, unde Eminescu nu putuse exercita vreo influență, Gherea ajungea în mod firesc la concluzia că nu poetul nostru trebuia să fie considerat cauza fenomenului, că altele sînt în realitate, în alte țări ca și în țara noastră, elementele lui determinante. În continuare, criticul consideră în mod firesc că în realitate cauza pesimismului trebuie să fie mai generală, cam aceeași pretutindeni, de vreme ce fenomenul însuși este mai larg. Și pentru că pesimismul secolului al XIX-lea făcuse obiectul cîtorva cercetări, Gherea trece rapid în revistă, în mod critic, cauzele pesimismului pe care le aflaseră diverși cercetători idealiști ai acestei probleme. Unii spuneau că democrația franceză de după 1789 este cauza acestui pesimism ; iar Gherea arăta de ce aceasta nu poate fi reala cauză. Alți spuneau că filozofia de la începutul secolului al XIX-lea este cauza acestui pesimism și Gherea se întreba, pe bună dreptate, de unde venise atunci pesimismul în filozofie. Alții spuneau că dispariția credinței

Scanned with OKEN Scanner

religioase ar fi adevărata cauză : ne aflam în secolul pozitivismului, al marilor descoperiri ştiinţifice, în care ateismul trecea pe primul plan. Şi, foarte argumentat, criticul nostru respinge şi această ipoteză.

După ce pune în lumină insuficienţa principalelor încercări de pînă atunci de a afla o explicaţie pesimismului, Gherea arată că, de fapt, e vorba de ecoul în gîndire al unui fenomen de ordin social cu caracter general european, apărînd însă în momente diferite în diverse locuri. Nu întîmplător pesimismul apare în Europa Occidentală mult mai înainte de a apărea la noi. Acest decalaj este explicabil tocmai din cauză că, într-o parte şi în alta, pesimismul are aceeaşi cauză, prezentă, în condiţii istorice deosebite, în momente deosebite. Ce a produs acest decepţionism, acest pesimism în Apusul Europei ? Faptul că oamenii care aşteptaseră cu mare încredere realizarea idealurilor revoluţiei burgheze, după triumful acesteia s-au aflat în faţa unor stări de lucruri care însemnau, de fapt, negarea acestor idealuri, în orice caz nerealizarea lor. Dezamăgirea provocată de această neîmplinire a idealurilor revoluţionare de la 1789 determină neîncrederea, scepticismul, decepţionismul — cum îl numeşte Gherea — din Apusul Europei, încă de la începutul secolului al XIX-lea. Fenomenul acesta nu putea să se petreacă la noi în prima jumătate a secolului al XIX-lea cînd se întîmpla în Apusul Europei, nici măcar prin simplă imitare, deşi unele încercări au fost, pentru că în ţara noastră, pe atunci, nu se petrecuse încă fenomenul asemănător. Dimpotrivă, idealurile revoluţionare burgheze stau încă înainte, oamenii sînt însufleţiţi de ele, plini de încredere în realizarea lor. După 1848, arată Gherea, se întîmplă însă şi la noi un fenomen asemănător celui din Apus : burghezia trădează idealurile revoluţionare. Această trădare a idealurilor de la 1848 produce în chip firesc în conştiinţa cercurilor celor mai largi, pline de speranţe în împlinirea lor, un sentiment analog celui de la începutul secolului al XIX-lea din Apusul Europei, adică o profundă decepţie. Societatea care se făurea, societatea capitalistă, era cu totul deosebită de imaginea idealului pe care şi-l făcuseră oamenii în perioada cînd luptaseră pentru răsturnarea feudalismului şi aşezarea unei noi orînduiri. Acestor fenomene sociale li se datoreşte deci, în perioada dată, de-

Scanned with OKEN Scanner

cepţia oamenilor în genere, în consecinţă şi a scriitorilor, care în opera lor nu puteau să nu-şi exprime dezamăgirea, uneori foarte profundă. În această lumină, apare mult mai clară poziţia lui Eminescu din *Epigonii*, pe care poetul o explică de altfel aşa de limpede şi în cunoscuta scrisoare către Iacob Negruzzi. Iată deci unde se află cauza reală a decepţionismului, a aşa-zisului „eminescianism", în literatura română : în „viaţa materială a societăţii, în fiziologia socială, în relaţiile politice-sociale-economice, într-un cuvînt în întocmirea socială a societăţii", în „anomaliile societăţii burgheze". „Pricina boalei veacului e starea patologică a civilizaţiei burgheze" — conchide Gherea.

Iată dar de ce nu numai Eminescu este un decepţionist, dar şi o întreagă serie de alţi scriitori din această perioadă. Chiar dacă unii din ei au fost înrîuriţi de marele talent, de marea personalitate şi marea noutate ce reprezenta Eminescu, au fost înrîuriţi pentru că în conştiinţa lor existau elemente care să recepteze acest decepţionism, întrucît ei înşişi, în condiţiile istorice concrete, erau nişte nemulţumiţi şi nişte decepţionaţi. Deci nu Eminescu — afirma, în concluzie, pe bună dreptate Gherea — este cauza „eminescianismului", cauza decepţionismului. El este numai cel mai ilustru reprezentant al unei generaţii întregi de scriitori proveniţi cam din aceeaşi pătură socială, profund dezamăgiţi în aşteptările lor cu privire la realizarea idealurilor revoluţiei burgheze.

Într-un alt studiu : *Cauzele pesimismului în literatură şi viaţă*, Dobrogeanu-Gherea dezvoltă mai larg această idee, arătînd, pe baza unei analize a condiţiilor de trai în societatea burgheză, cum cauza pesimismului — şi nu numai în ţara noastră — atît în viaţă cît şi în literatură, stă în formele monstruoase pe care le îmbracă „civilizaţia burgheză, organizaţia socială burgheză modernă" [1].

Următorul studiu al criticului nostru, în care problemele acestea sînt reluate şi adîncite, este *Artiştii proletari culţi* [2],

---

[1] Gherea, *Studii critice*, vol. II, Bucureşti, 1891, p. 353.

[2] Confuzia pe care o constituie formula *proletar intelectual* şi cu atît mai mult *clasa proletarilor intelectuali*, relevată şi pusă la punct într-o bună măsură chiar de criticii formaţi în jurul *Contemporanului*, a încercat Gherea însuşi să o risipească, dar fără succes, într-o notă

din 1894. Înainte însă de apariţia lui, în primul volum din *Literatură şi ştiinţă*, Gherea publică unul din studiile sale cele mai interesante, care de fapt premerge celui amintit, şi anume *Mişcarea literară şi ştiinţifică*, retipărit în cel de al treilea volum din *Studii critice*, sub titlul: *Asupra mişcării literare şi ştiinţifice*. Pentru dezvoltarea istoriei literare în ţara noastră este interesant să consemnăm că în fond începuturile ei reale sînt legate de progresele criticii literare materialiste şi apoi marxiste. Un articol din această vreme, de altfel, reţinea, ca un rezultat al tendinţelor de cercetare a operelor literare în mod obiectiv, nu pe baza unor impresii personale, „înflorirea unei ştiinţe nouă: *istoria literaturii*“ [1]. De altfel, cum am mai spus, unele din studiile din această vreme ale lui Gherea, cele despre Eminescu, Vlahuţă şi Coşbuc, poate mai puţin cele despre Caragiale, dar mai cu seamă cele despre „eminescianism“, decepţionism etc. sînt în fond printre primele adevărate cercetări de istorie literară din ţara noastră.

Studiul *Asupra mişcării literare şi ştiinţifice*, deşi în genere trecut cu vederea, este unul din cele mai subtile şi în el aflăm, la o mai atentă analiză, izvorul cîtorva din cele mai substanţiale capitole ale unor lucrări de căpetenie ale lui Ibrăileanu, cum sînt: *Spiritul critic în cultura românească*, *Opera lui Vlahuţă*, *Ioan Al. Brătescu-Voineşti*. În acest studiu, Gherea aduce o serie de preţioase observaţii asupra mişcării literare de la 1848, punînd cu acest prilej în lumină totdeodată şi erorile sale de nuanţă junimistă în interpretarea fenomenului şi anume ideea introducerii unor instituţii burgheze înainte de a fi avut o burghezie puternică, rămînînd ca o necesitate istorică apoi „crearea unei burghezimi“ [2]. Apreciind cu luciditate ceea ce poate fi considerat pozitiv în fenomenul de dezvoltare a burgheziei, criticul arată că această societate oferă artei condiţii defa-

---

la studiul *Asupra mişcării literare şi ştiinţifice*, publicat în *Literatură şi ştiinţă, I.*, apoi în *Studii critice*, vol. III (ediţia B. Lăzăreanu), Bucureşti, 1925, p. 27—28.

[1] V. Radu, *Personalitatea poetului şi a criticului*, în *Lumea nouă*, nr. 146, 10 aprilie, 1895, p. 1.

[2] I. Gherea, *Studii critice*, vol. III, Bucureşti, 1925, p. 21.

Scanned with OKEN Scanner

vorabile. Apariţia unor noi forme de viaţă socială şi unor noi categorii sociale (între care, în primul rînd, cea pe care Gherea o numea „proletariatul intelectual") trebuia, după părerea lui, să aducă o altă literatură decît cea din trecut, cu alte orizonturi, cu alte preocupări. Caracterizarea pe care o face criticul momentului social la care se referă (aproximativ dintre 1870—1890), cu frămîntările spirituale pe care le prilejuieşte, este deosebit de fină şi dovedeşte o înţelegere remarcabilă a realităţilor, cum şi îndemînare în aplicarea materialismului istoric la cercetarea literaturii. Mai mult : pentru sănătoasa dezvoltare a literaturii pe linia realismului, Dobrogeanu-Gherea intuieşte necesitatea analizei şi înţelegerii noii stări de lucruri — ceea ce ne aminteşte de abordarea acestei probleme şi în articolele teoretice şi polemice din presa socialistă a vremii la care ne-am referit. Meritoriu este în acest studiu şi chipul just în care este fixat locul predominant pe care-l ocupă Eminescu în literatura noastră, ca reprezentant genial al nemulţumirilor „proletariatului intelectual", dar şi ca moment de răscruce literară propriu-zisă, plin de urmări sub toate aspectele. Se cuvine reţinut de asemenea faptul că, în legătură cu opera şi personalitatea marelui poet, Gherea vorbeşte şi despre contradicţiile din opera scriitorului, ceea ce în alte ocazii trecea cu regretabilă uşurinţă cu vederea.

Studiul *Asupra mişcării literare şi ştiinţifice*, al lui Dobrogeanu-Gherea, suscită unele replici, între care cea deja amintită a lui Missir, iritat mai cu seamă de faptul că se făcea legătura dintre anumite trăsături ale literaturii din acel moment şi unele situaţii sociale, îndeosebi era în discuţie situaţia „proletarului intelectual" şi a literaturii sale. Criticul nostru îi răspunde prin articolul *Polemice* [1], reprodus în volumul III din *Studii critice* sub titlul : *Cum se citeşte la noi.* Unele din ideile din acest articol, privitoare la tipul cel mai caracteristic de scriitor al epocii, Dobrogeanu-Gherea le reia şi le dezvoltă larg într-un alt articol interesant, dar cam dezechilibrat construit : *Artiştii proletari culţi* [2]. Aici criticul face o analiză foarte atentă a fenome-

[1] C. Dobrogeanu-Gherea, *Polemice*, în *Literatură şi ştiinţă*, vol. II, 1894, p. 215—233.

[2] Apărut în acelaşi volum, p. 234—269.

Scanned with OKEN Scanner

nelor, arătînd condiţiile de viaţă materială nesigură a acestor scriitori, oameni deja sensibili prin structura lor, devenind prin ciocnirea cu rigorile societăţii necruţătoare în care trăiesc de o sensibilitate exagerată, căutînd din această cauză, într-o lume neînţelegătoare, singurătatea, izolarea [1], decepţionaţi şi sceptici, refugiindu-se în reflexivitate, subiectivism şi neîncredere. În fond, criticul explică în linii mari, pe baza schimbărilor din societate, a provenienţei şi situaţiei sociale a scriitorilor, întreaga evoluţie a literaturii noastre, îndeosebi, a liricii, de la avîntul patruzecioptist la scepticismul eminescian şi apoi la disperatul individualism al „proletarilor intelectuali" din rîndul cărora, acum, către sfîrşitul secolului, se recrutau simboliştii, decadenţii sfîşiaţi de îndoieli şi contradicţii.

Tot consacrate încercării de a explica mai profund, ştiinţific unele fenomene literare sînt studiile : *Ceva despre cla-*

[1] Pentru cei ce caută genialitate în opera lui Vlahuţă şi apoi pentru că nu o găsesc, vor să-l elimine pur şi simplu din istoria literaturii noastre, să semnalăm că nu întîmplător opera lui a făcut totuşi obiectul unor cercetări ample a doi critici de seamă ai noştri : Dobrogeanu-Gherea şi Ibrăileanu. Aceasta, pentru că cei doi critici, cu o serioasă pregătire ştiinţifică şi cu orizonturi de istorici literari ce le ofereau comprehensiunea necesară, au văzut pe bună dreptate în Vlahuţă, între altele, un scriitor reprezentativ al epocii, de aceea şi cu mare priză la public. De altfel starea de spirit caracteristică „artiştilor proletari culţi" o exprimă mai limpede ca oricine, în această vreme, tocmai Vlahuţă, în creaţii care nu pot fi nesocotite nici în ce priveşte dramatismul lor interior, nici în ce priveşte fenomenul literar ce-l ilustrează. Astfel, nesiguranţa zilei de mîine, atît de dominantă în spiritul tînărului intelectual mic-burghez, sărac al acestei epoci, nimeni n-a exprimat-o mai expresiv ca el în *Melancolie* (1887) :

> Bunele visuri s-au dus şi atîta e tot ce-mi rămîne :
> Silă de ziua de azi şi teamă de ziua de mîine.

Iar falsa soluţie a izolării, a întoarcerii spre lăuntrul său a acestuia, tot Vlahuţă a exprimat-o, ca încheierea înfriguratului soliloc din *Linişte* (1887) :

> Lumea ce ai fost visat-o neaflînd-o nicăierea
> Caută-ţi în tine însuţi liniştea şi fericirea.

sicism şi romantism şi *O problemă literară*. Cel dintîi, apărut în 1889, se ocupă de cele două curente literare, punînd în lumină că ele sînt determinate de cadrul social în care s-au ivit. Cel de al doilea, publicat la 1895, este mult mai subtil, arătînd familiarizarea incontestabilă a criticului cu nuanţele fenomenelor şi progresele pe care el le făcea în explicarea lor. Deşi foloseşte, ca mai toţi cei ce se încadrau în curentul de la *Contemporanul*, termenul *naturalism* pentru *realism*, condamnînd însă naturalismul zolist [1], Gherea notează cu satisfacţie triumful realismului în literatură pe plan european, privind fenomenul cu întreaga profunzime pe care pregătirea sa i-o conferea. Într-adevăr, criticul considera realismul „strîns legat de întreaga dezvoltare socială europeană", ca o consecinţă a uriaşei dezvoltări a ştiinţelor exacte [2]. „Omenirea civilizată — scria criticul — care a învins forţele oarbe ale naturii, a pus în serviciul omului aburul şi electricitatea, necesarmente trebuia să ajungă la o literatură care tindea să pătrundă sufletul omului, viaţa socială a oamenilor, prin zugrăvirea adevărată a acestei vieţi şi a acestui suflet" [3]. În continuarea studiului său, Gherea observă pătrunderea unor tendinţe mistice, individualiste etc., în creaţia unor mari realişti în perioada dinspre sfîrşitul secolului, arătîndu-se la curent cu literatura europeană chiar mai nouă, semnalînd apoi apariţia unor noi tendinţe literare, opuse realismului : decadentismul, simbolismul, prerafaelitismul etc., etc. Relevînd legătura acestor noi tendinţe cu romantismul, criticul nostru observă, cu obiectivitate şi fineţă, că dispreţul şi ridiculizarea cu care au fost ele întîmpinate la început sînt cu totul nepotrivite în momentul în care se constată că sînt ilustrate de scriitorii cu adevărat talentaţi. Se punea deci problema, după părerea lui, de a explica acest fenomen interesant — ceea ce îşi propunea să facă într-un alt studiu, fără ca să mai revină însă vreodată asupra subiectului.

Cu aceasta s-a încheiat şi cel de al doilea mare capitol din activitatea de teoretician şi critic literar a lui Dobrogeanu-Gherea, în care am încadrat problemele de cercetare

---

[1] Vezi I. Gherea, *Studii critice*, vol. IV, Bucureşti, 1925, p. 145.

[2] *Op. cit.*, p. 144.

[3] *Op. cit.*, p. 144.

Scanned with OKEN Scanner

practică ale activității sale critice dar în același timp, cum am mai spus, și cîteva reale contribuții de istorie literară. Într-adevăr, era pentru prima oară cînd în cercetările noastre literare se examinau pe baze materialiste cauzele profunde, concrete și multilaterale ale unor fenomene din literatură, ajungîndu-se la explicarea și înțelegerea lor mai completă. Studiile lui Dobrogeanu-Gherea au înlăturat o serie de judecăți greșite, au lămurit o serie de probleme. Arătînd, de pildă, că opera lui Eminescu însuși nu era decît produsul unor condiții spirituale precis determinate de dezvoltarea istorică a țării noastre și că el nu făcea decît să reprezinte un curent general, ilustrînd însă, datorită geniului său, într-un chip neobișnuit în raport cu ceilalți poezia românească, criticul de la *Contemporanul* făcea, în fond, prima aplicare concretă, în strictă actualitate atunci, a principiilor criticii literare materialiste. El demonstra astfel, prin rezultatele evident pozitive la care ajungea, superioritatea ei față de sterilitatea criticii literare maioresciene. Intuiția ascuțită în cercetarea fenomenelor literare actuale se remarcă în studiul *Artiștii proletari culți,* care explică apariția decadentismului în literatura noastră, foarte curînd după momentul în care fenomenul se ivise în țara noastră.

*

Cel de al treilea capitol de studii, foarte importante, ale lui Gherea la cercetarea căruia trecem acum, este cel consacrat — am zice noi astăzi — marilor clasici ai literaturii noastre. Adevărul e — și aici este un incontestabil merit al criticului — că în momentul cînd se apropia el de scriitorii pe care îi va studia în mod deosebit : Eminescu, Caragiale, Vlahuță, Coșbuc, aceștia nu erau încă niște „clasici", dimpotrivă erau niște scriitori contemporani cu Gherea, chiar niște scriitori tineri, unii la începutul activității lor literare, la primele lor volume. În consecință, Gherea a dovedit o remarcabilă intuiție, un remarcabil simț literar, fără îndoială și datorită mijloacelor de investigație materialistă pe care le avea la dispoziție, oprindu-se cu cercetările sale mai largi și mai amănunțite asupra unor scriitori din cei mai reprezentativi, care aveau să devină, mai tîrziu, într-adevăr clasici ai literaturii noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Cel dintîi dintre scriitorii asupra căruia se oprește criticul în mod deosebit este Eminescu. Faptul este întru totul explicabil. Eminescu era un fenomen neobișnuit în literatura noastră prin marele său talent, prin strălucita și rapida lui dezvoltare literară, prin saltul pe care incontestabil poezia românească îl făcuse datorită lui, de asemenea și prin aceea că el părea a fi deschizătorul unui întreg curent literar ce se profila din ce în ce mai puternic în literatura noastră, acel „eminescianism" pe care mulți îl considerau în mod greșit — și Gherea a demonstrat convingător această greșeală — că s-ar datora exclusiv lui Eminescu. Cînd s-a vorbit mai înainte despre studiile *Cauzele pesimismului în literatură și viață* și *Decepționismul în literatura română* s-a arătat cum Gherea explica cu limpezime cauzele reale ale așa-numitului „eminescianism" din literatura noastră, cauze care stăteau și la baza fenomenului Eminescu însuși.

Studiul despre Eminescu a apărut în *Contemporanul* în anul 1887. Este cel dintîi studiu mai larg și mai temeinic, serios conceput, consacrat la noi acestui scriitor, în perioada cînd el își încetase activitatea, dar cînd trăia încă și cînd o serie de perspective ale operei sale nu puteau fi ușor conturate. Într-o bună măsură era, de fapt, încă imposibil să fie apreciate just realele proporții și reala adîncime a creației eminesciene, întrucît, la data cînd Gherea scria acest studiu, o foarte interesantă și importantă parte a laboratorului creator eminescian era nu numai imposibil de cercetat, pentru critic, dar, ca pentru cei mai mulți, cu totul necunoscută. Este vorba, anume, de cele 15 000 file ale manuscriselor eminesciene, care în acest moment se aflau încă în păstrarea lui Maiorescu, aproape fără să se știe bine de existența lor, cu atît mai mult de conținutul și proporțiile lor. Ele n-au ajuns în depozitul Academiei, la îndemîna cercetătorilor pentru a le valorifica, decît în 1902. Cît de însemnate sînt aceste manuscrise pentru configurarea adevăratului Eminescu o dovedește faptul că abia mai tîrziu, cercetători eminenți, ca academicianul Perpessicius, G. Călinescu, T. Vianu și alții, din studierea atentă și îndelungată a elementelor atît de prețioase pe care le oferea acest material inedit, au putut ajunge la o serie întreagă de constatări și concluzii extrem de interesante, care ne-au dus la perspectiva marilor proporții ale personalității lui Eminescu. Ținînd seama de

Scanned with OKEN Scanner

acest lucru, încercarea lui Gherea era într-adevăr, la data respectivă, îndrăzneață și nu lipsită de riscuri, căci el își făcea cercetarea fără să fi avut la dispoziție o sumă de elemente care au înlesnit, mai tîrziu, munca altor urmași ai săi pe acest tărîm. Exegeza sa era, deci, cu atît mai mult deosebit de grea, pentru că nu avea la dispoziție întregul material din care să surprindă și să valorifice tot ceea ce oferea strălucita personalitate creatoare a marelui scriitor. Era o acțiune de efectiv pionierat sub toate raporturile. Cum am spus, nimeni pînă atunci nu mai scrisese ceva temeinic despre Eminescu. Gherea, de altfel, care n-avea cum ști de prețiosul depozit de manuscrise eminesciene și mai cu seamă de proporțiile și configurația lui, la începutul studiului său semnala că, fără îndoială, în momentul cînd se vor cunoaște mai multe date în legătură cu viața scriitorului, observațiile pe care le putea face el se vor completa. Gherea sublinia acest lucru tocmai pentru că, în studiile sale cu privire la sarcinile criticii, vorbise despre obligația criticului de a lega creația literară de viața scriitorului pentru a putea înțelege și explica mai profund, integrînd-o în împrejurările vieții sociale în care acesta se dezvoltase. El își dădea perfect seama că o explicare valabilă a operei lui Eminescu nu se poate da decît cunoscînd toate datele vieții acestuia, toate împrejurările și experiențele pe care le străbătuse în viața socială și spirituală a epocii sale.

Studiul despre Eminescu are două părți, nu cu totul distincte. Cea dintîi se ocupă de descifrarea sensului ideologic al operei eminesciene, de rădăcinile sociale ale acestei opere sub toate aspectele ei. Cu asemenea obiective criticul pornește la analiza temeinică a poeziei eminesciene. El nu intră nici în cercetarea nuvelisticii, nici a articolelor politice, consacrînd investigația sa exclusiv poeziei, încercînd să explice, în spiritul în care în bună măsură va arăta mai tîrziu și teoretic că trebuie făcută cercetarea unui scriitor, trăsăturile dominante ale liricii eminesciene. Gherea examinează orientarea ideologică a acestei creații, problema pesimismului ei, caracterul nemulțumirii, chiar al revoltei sociale din opera lui Eminescu. În legătură cu acestea, el face unele observații care într-o măsură sînt juste, dar într-o alta sînt schematice și uneori chiar nedrepte. Criticul face o analiză largă și poeziei de dragoste eminesciene, semnalează cîteva din tră-

Scanned with OKEN Scanner

săturile ei caracteristice, legînd-o de împrejurările vieţii poetului în sensul larg, ştiinţific în care trăsăturile unei opere trebuie legate de viaţa unui scriitor. Descifrînd o serie din elementele vieţii lui Eminescu în raport cu societatea şi chipul cum ele se răsfrîng în creaţia lui, Gherea subliniază, cu mare admiraţie, ceea ce este pozitiv şi valoros în această creaţie, fără să se sfiiască să indice şi ceea ce îi pare limitat sau confuz în ea.

Se cuvine, de asemenea, să fie reţinută o interesantă distincţie pe care Gherea o face în studiul său despre Eminescu, aplicînd principiile sale critice la cercetarea concretă a unui scriitor. El vorbeşte despre „cele două straturi de gînduri", cele două straturi de experienţă care apar în existenţa scriitorului. De aici, criticul ajunge la formula decepţionismului eminescian, despre care am vorbit, arătînd cum într-o primă fază Eminescu este un spirit pozitiv, cu o conştiinţă optimistă, pentru ca apoi, în împrejurările concret istorice ale epocii de care am vorbit, să fie copleşit de acel „decepţionism" determinat de dezamăgirea provocată de trădarea şi neîmplinirea idealurilor de la 1848, ca şi de anomaliile societăţii burgheze ce au urmat. Este adevărat că dacă citim cu atenţie toate studiile lui Gherea (între altele şi acesta despre Eminescu) găsim, dacă nu greşeli sau confuzii de fond, în orice caz, adesea, nesiguranţe în terminologie şi o anumită schematizare în aplicarea principiilor, cum este cazul şi aici, cînd este vorba de cele două straturi de experienţe eminesciene. Aceste deficienţe sînt însă explicabile, cum s-a mai spus, nu numai prin nesiguranţele lui ideologice, dar şi prin imperfecta punere la punct a terminologiei de teorie literară în stadiul la care se afla critica şi estetica literară materialistă românească şi chiar europeană din acel moment. Chiar în acest studiu, de pildă, el se ridică împotriva celor ce afirmă că există un pesimism înnăscut al scriitorilor în genere, dar în acelaşi timp vorbeşte despre existenţa unui „fond optimist", despre „optimismul naturii poetului", adică al firii poetului, ca şi cum acesta ar fi apărut deplin conturat o dată cu naşterea sa. Firește, este aici o scăpare a lui Gherea, căci optimismul, ca şi pesimismul, nu se nasc o dată cu poetul, nu au origini biologice, ci sînt consecinţe ale condiţiilor de viaţă, ale înrîuririlor pe care acestea le-au exercitat sub cele mai variate forme. Este in-

Scanned with OKEN Scanner

contestabil că în conştiinţa lui Eminescu există o notă pozitivă, luminoasă, optimistă, mai puternică, mai puţin umbrită în anii adolescenţei şi tinereţii. Este vorba aici de efectul contactului mai strîns în perioada dată cu oamenii din popor, cu ţărănimea, cu creaţiile populare şi cu literatura patruzecioptistă. Dar după ce, o dată cu întreaga lui generaţie, poetul începe să cunoască în mod direct rigorile aspre ale vieţii din societatea capitalistă, încep pe rînd şi dezamăgirile. Acestea din urmă îl pregătesc să accepte într-o mare măsură filozofia lui Schopenhauer în momentul cînd ia contact cu ea şi să se îndrepte spre o concepţie decepţionistă despre lume, spre scepticismul care caracterizează o bună parte din opera lui.

Lăsînd la o parte aceste impreciziuni din studiul lui Gherea, este demnă de reţinut totuşi observaţia că în conştiinţa lui Eminescu există două straturi : un strat optimist, care de fapt nu va fi niciodată cu totul absent, care nu este aproape niciodată înăbuşit cu totul, şi stratul „decepţionist", care se adaugă datorită variatelor experienţe încercate de poet în condiţiile istorice concrete ale societăţii capitaliste. Examinînd opera lui Eminescu, Gherea ajunge la concluzia justă că elementele pozitive sînt totuşi precumpănitoare în raport cu cele negative, lucru care, mai ales la data aceea, era extrem de preţios, dovedind fineţea spiritului de cercetare al criticului. Gherea observă, de asemenea, faptul că poetul e foarte sensibil la nedreptatea ce domnea în societatea contemporană lui, relevînd această nedreptate cu mare forţă în unele din creaţiile liricei sale. Dar şi aici intervine o altă limită a criticului. Este adevărat, într-o anumită măsură, ceea ce spune Gherea, că Eminescu nu este tipul de luptător. Dar nu este mai puţin adevărat că Gherea exagerează caracterul pasiv al nemulţumirilor poetului, al manifestărilor lor. Dacă ne-am gîndi numai la ultima parte din *Scrisoarea III* ne-am da seama că vehemenţa acelei demascări nu este a unui pasiv, a unui om care rămîne indiferent faţă de lupta ce trebuie să se dea împotriva claselor exploatatoare.

În cea de a doua parte a studiului se trece la analiza diverselor aspecte mai speciale ale poeziei eminesciene, pătrunzîndu-se ceva mai adînc şi în analiza unora din mijloacele artistice ale scriitorului. Este, de altfel, partea care, la

Scanned with OKEN Scanner

acea dată, în 1887, cînd a fost scris studiul, se dovedeşte a fi mai insuficientă decît oricare alta. Gherea nu izbuteşte să surprindă o serie întreagă de elemente de bază ale artei lui Eminescu şi acolo unde încearcă să facă o analiză mai aplicată a mijloacelor de expresie, nu izbuteşte să definească şi mai ales să comunice ceea ce constituie esenţa marelui talent şi a marei măiestrii a poetului. O altă slăbiciune evidentă care-şi face loc în acest studiu este chipul cum interpretează Gherea ceea ce el numeşte poetizarea trecutului de către Eminescu. Criticului nostru îi pare că Eminescu insistă în mod deosebit asupra trecutului, îndeosebi în *Scrisoarea III*, pentru că îşi face un adevărat ideal din acesta — ceea ce e fals. El se înşală, de asemenea şi judecă unilateral, cam mecanic, atunci cînd vorbeşte de locul exagerat ce l-ar avea fantasticul în lirica eminesciană, ceea ce după Gherea echivala cu evadarea din realitate, din viaţa socială contemporană. În ceea ce priveşte trecutul, este clar că pentru Eminescu evocarea lui nu înseamnă neapărat (îndeosebi în *Scrisoarea III*) că îşi face un ideal din lumea lui Mircea cel Bătrîn. Evocarea lui Mircea este un procedeu artistic, care prin contrast face şi mai izbitor, şi mai întunecat caracterul ignobil al acelui prezent. Gherea nu a înţeles însă acest lucru. De aici, nedreapta acuzaţie că scriitorul iubeşte în mod exagerat trecutul şi îl idealizează, lansînd o întreagă teorie, nu lipsită de fineţă, dar fără aplicare în speţă, că trecutul ispiteşte adeseori pe scriitor, căci nefiind suficient cunoscut din cauza depărtării, o serie de elemente negative care îi aparţin trec neobservate şi în consecinţă el devine mai frumos, mai poetic decît împrejurările care sînt mai apropiate. Gherea adăuga o constatare interesantă: uneori este mai greu să scrii despre prezent, despre realitatea imediată, decît despre trecut. Lucrul este, într-un anumit fel adevărat, dar nu pe această linie i se poate aduce o imputare lui Eminescu. Prin introducerea în prima parte din *Scrisoarea III*, a episodului cu Baiazid şi apoi a aceluia cu Mircea pe cîmpul de luptă, Eminescu voia, pur şi simplu, să sublinieze contrastul mai puternic şi să dea o potenţă mai mare actului său de acuzare din ultima parte a poemei — ceea ce criticul nostru nu a sesizat.

Fără îndoială, în analiza pe care o face poeziilor lui Eminescu, Gherea dovedeşte, în genere, fineţă şi profun-

Scanned with OKEN Scanner

zime. Cu toate acestea, uneori, în interpretarea unor poezii, el simplifică şi schematizează prea mult. Este cazul analizei unora din *Scrisori*, de pildă a *Scrisorii III*, a poemei *Împărat şi proletar* şi a altora.

Impresionează în acest studiu bogăţia de informaţie din literatura universală, comparaţiile pe care izbuteşte să le facă tocmai pentru a încadra tipul şi tema pe care o ilustrează Eminescu într-o poezie sau alta, punînd astfel în valoare marile merite ale poetului şi aşezînd de fapt bazele unei cercetări comparative a operei scriitorului. În ansamblu, cercetarea asupra lui Eminescu este incontestabil o mare biruinţă a criticii lui Gherea şi a criticii literare româneşti la data respectivă, cu atît mai mult cu cît nu putem uita că toate observaţiile din acest studiu sînt simţitor îmbogăţite cu numeroasele referiri — la acelaşi scriitor — pe care le face în cercetările pe care le consacră lui Vlahuţă, lui Coşbuc şi în multe altele. Toate aduc completări interesante în legătură cu tipul social, cu explicarea tipului de poet pe care-l reprezintă Eminescu în condiţiile istorice date. Mai tîrziu, într-un manuscris din 1908, fragment rămas inedit dintr-un răspuns, în cadrul unei polemici cu C. Stere, de la *Viaţa românească*, în bună măsură reprodus în comentariile la ediţia *Studiilor critice*, publicată în 1956, Gherea adaugă elemente noi, precizări noi în legătură cu explicarea atît de complexului fenomen Eminescu, explicare la care, fără îndoială, criticul de la *Contemporanul* pune o piatră de temelie din cele mai importante.

Un al doilea studiu, despre un scriitor contemporan reprezentativ, pe care îl dă Dobrogeanu-Gherea, în 1890, este cel despre Vlahuţă. Se poate spune că prin asemenea studii Gherea urmărea deopotrivă două obiective. În primul rînd explica opera unor scriitori foarte caracteristici, oferindu-şi astfel ocazia să ilustreze în chip practic teoriile de critică literară pe care le susţinea în aceeaşi vreme în alte articole, cu caracter teoretic. În al doilea rînd, prin asemenea cercetări, criticul se apropia cu îndrăzneală de scriitori foarte tineri (cum era Vlahuţă, care în acel moment nu publicase decît două volume), luîndu-i ca obiect de studiu şi în felul acesta stimulînd activitatea lor, dîndu-le în mod indirect unele îndrumări şi cu atît mai mult pregătind publicul să înţeleagă — într-un chip în care nu fusese vreodată pînă

Scanned with OKEN Scanner

atunci pregătit să o facă — opera unui scriitor. În acest fel, criticul nostru dădea posibilitatea scriitorilor ca şi publicului cititor să surprindă tocmai latura esenţială a literaturii, adică să vadă în literatură un mijloc de a cunoaşte viaţa, de a descoperi adevărurile ei, de a judeca literatura prin prisma realităţii. Era aici o adevărată cotitură pe care o făcea critica noastră literară prin Gherea. Era cotitura care se făcea şi în viaţa noastră literară în genere, datorită curentului literar de la *Contemporanul* ; se îmbogăţea conştiinţa şi se sporea exigenţa scriitorilor cu privire la literatură, iar pe de altă parte se îmbogăţea pregătirea şi se sporea exigenţa cititorilor faţă de literatură. Ei erau invitaţi să aprecieze şi să pretindă o literatură cu adevărat realistă, o literatură care într-adevăr vorbeşte despre realitatea vieţii şi îndeosebi a vieţii sociale, despre adevărul asupra relaţiilor din cadrul ei, uneori chiar despre cauzele reale ale nefericirii oamenilor în cadrul societăţi etc.

Studiul despre Vlahuţă, care, evident, nu trebuie să fie considerat ca o monografie asupra acestui scriitor, întrucît este un studiu consacrat unui tînăr pe atunci la începuturile sale literare, este important în primul rînd prin aceea că este o cercetare literară concretă, o punere în practică a teoriilor formulate cu privire la raporturile operei literare cu viaţa socială în care cea dintîi ia naştere. Gherea semnalează cu multă atenţie şi cu multă fineţă înrîuririle care au dat naştere trăsăturilor dominante ale operei lui Vlahuţă din primele două volume ale acestuia pe care-şi putea baza el, la 1890, cercetarea. În al doilea rînd, examinînd, cum spuneam şi mai înainte, problema locului precumpănitor al lui Eminescu, în literatura noastră, el adaugă o serie de precizări în legătură cu influenţa pe care o exercită marele poet, făcînd unele comparaţii între acesta şi Vlahuţă, aducînd în felul acesta noi nuanţări în legătură cu opera scriitorului cercetat. Gherea urmăreşte în acest studiu să pună în lumină îndeosebi caracterul realist al operei lui Vlahuţă, ceea ce este pozitiv, demascator, dar şi valoros artistic în această creaţie literară. Este, de asemenea, interesant de menţionat că Gherea — despre care am subliniat că încă de la începutul activităţii sale nu a făcut niciodată greşeala de a pune accentul numai pe conţinutul de idei, uitînd cu totul problema modalităţilor literare, a realizării

Scanned with OKEN Scanner

artistice — vorbeşte în partea finală a acestui studiu şi despre importanţa limbii ca mijloc de valorificare a conţinutului de idei, fără însă, în genere, să dea toată atenţia cuvenită aspectului artistic în cercetările sale.

Cel de al treilea scriitor de care Gherea se ocupă, destul de pe larg în această vreme, este Caragiale. Lui Caragiale, Gherea îi consacră cel mai mare număr de studii : patru, în afară de revenirile în diverse alte cercetări. Cel dintîi a fost studiul închinat comediilor lui Caragiale, pe care l-a publicat în al patrulea volum din *Contemporanul,* la începutul anului 1885. În prefaţa volumului I din *Studii critice,* în care apare studiul *I. L. Caragiale,* Gherea spune că n-a păstrat din vechiul articol din *Contemporanul* decît trei pagini, tot restul fiind scris din nou. Astfel că articolul din 1890 este de fapt aproape în întregime unul nou.

Ce aducea interesant şi important Gherea în studiul său despre Caragiale în forma lui definitivă ? Pentru a înţelege deplin acest lucru, trebuie să ţinem seama necontenit de două aspecte deosebite. În primul rînd era vorba că prin aceste cercetări ale criticului nostru se trece, pentru prima oară, la analiza amănunţită şi multilaterală a unor scriitori, reliefîndu-se conţinutul de idei al operei lor, legătura acestei opere cu societatea, felul cum împrejurările istorice le determină anumite trăsături şi influenţa pe care opera lor o exercita asupra cititorilor ei. În al doilea rînd era vorba de caracterul exemplificator, cum spuneam şi atunci cînd ne refeream la studiul asupra lui Vlahuţă, criticul căutînd necontenit în asemenea cercetări concrete să sublinieze ceea ce susţinea paralel în mod teoretic într-o serie de articole şi studii : importanţa condiţiilor vieţii sociale în determinarea anumitor trăsături ale creaţiilor, importanţa literaturii ca mijloc de cunoaştere şi înţelegere a vieţii, ca mijloc de demascare a viciilor din societate. Să nu uităm nici o clipă împrejurările concrete în care apăreau toate aceste studii ale lui Dobrogeanu-Gherea : ne aflăm în plină controversă între „arta pentru artă“ şi „arta cu tendinţă“, între concepţiile despre artă ale ideologilor reacţionari din sînul claselor exploatatoare şi concepţiile despre artă avansate ale proletariatului. În viaţa noastră literară, pentru prima dată, în cadrul acestei controverse, asemenea poziţii erau formulate teoretic. Gherea avea meritul că prin aceste studii asupra

Scanned with OKEN Scanner

scriitorilor exemplifica practic ceea ce susţinea teoretic în altele, ele constituind astfel o contribuţie deosebit de importantă pentru înţelegerea mai profundă a lucrurilor, pentru cotitura noastră în acea perioadă, înrîurind concepţiile despre artă şi chipul de a înţelege raporturile din societate şi ale unor scriitori care rămîneau în afara mişcării muncitoreşti (de pildă Caragiale) sau erau chiar ostili acesteia (cazul lui Duiliu Zamfirescu).

În această lumină, în perspectiva momentului în care le-a scris, a serviciilor pe care le-au adus ele, trebuie apreciate studiile lui Gherea, ţinînd seamă de aportul lor la înţelegerea scriitorilor de către publicul vremii, dar şi de rolul lor în dezvoltarea criticii şi chiar a istoriei literare româneşti.

Se înţelege, aceste studii sînt din multe puncte de vedere astăzi depăşite ; ele rămîn însă piese preţioase caracteristice şi importante din cadrul controversei asupra artei de care vorbeam.

Studiul *I. L. Caragiale* (din primul volum de *Studii critice*, în care Gherea se ocupă de comediile lui Caragiale : *Conu Leonida faţă cu reacţiunea, O noapte furtunoasă, O scrisoare pierdută* şi *D-ale carnavalului*) dezvăluie pentru prima oară, temeinic, adevărata semnificaţie şi adevărata valoare a acestor creaţii dramatice. Pasajul cel mai caracteristic din articolul lui Maiorescu, intitulat *Comediile domnului Caragiale*, era tocmai acela în care se spunea că aceste comedii, prin sentimentul de veselie pe care ni-l produc, ne fac să uităm lumea din jurul nostru şi să realizăm acea „înălţare impersonală", din care criticul junimist făcea o condiţie esenţială a artei. Maiorescu, căruia prin aceasta, evident, nu-i anulăm o sumă din realele sale merite, căuta astfel în mod deliberat să dezbrace opera lui Caragiale de sensul ei profund şi esenţial, să acrediteze în public convingerea că această creaţie satirică ar avea un sens aproape cu totul opus celui pe care îl avea în realitate, cel pe care l-a pus în lumină, cu multă claritate, cu acest prilej Dobrogeanu-Gherea. E bine să precizăm acest lucru şi să nu uităm că studiul criticului de la *Contemporanul* apărea într-o perioadă în care încă nimeni nu explicase sensul adevărat, satiric, critic şi social, profund serios, al comediilor lui Caragiale, dincolo de hohotele de rîs pe care ele le provo-

Scanned with OKEN Scanner

cau. Numai în felul acesta vom înțelege mai bine lucrul asupra căruia am mai insistat : că nu numai articolele teoretice, dar și cele asupra scriitorilor aveau, în ultimă instanță, un caracter polemic, combativ și actual pentru acel moment. Ele urmăreau să lămurească nu numai sensul unor anumite opere literare, dar, totdeodată, și sensul profund ce trebuie totdeauna căutat, în genere, în orice creație de artă.

Revenind la chipul cum încerca Maiorescu să explice comediile lui Caragiale, e suficient să amintim că scriitorul însuși a spus că el nu a scris lucruri vesele. Maiorescu punea într-o mare măsură, chiar dacă nu exclusiv, accentul pe sentimentul de veselie, pe umorul de la suprafață, pe nota de amuzament sub care se ascunde miezul real al acestor comedii. În realitate comediile lui Caragiale sînt amare, profund triste, privind de fapt lucruri tragice din realitatea românească. Și apoi, oare uitarea lumii zilnice, a realității înconjurătoare, cum susținea Maiorescu că trebuie să urmărească orice operă de artă, era obiectivul comediilor lui Caragiale ?

La această problemă, care într-o bună măsură, la acea dată, era încă cu adevărat nedezlegată pentru o mare parte din publicul larg, își propune să răspundă Gherea în studiul său despre Caragiale. El urmărea să arate cu acest prilej cum se ajunge la falsificarea sensului real al operelor literare și să contribuie la îndrumarea opiniei publice spre înțelegerea adevăratei lor semnificații. Maiorescu incontestabil se bucura de prestigiu în cercurile de intelectuali în această perioadă și afirmațiile pe care le făcea în articolele sale nu erau lipsite de autoritate. Teoria geniului înnăscut asupra căruia nici una din împrejurările vieții nu poate avea vreo înrîurire, pe care o aflăm în articolul despre Eminescu, teoria „înălțării impersonale“, pe care o găsim în cel despre Caragiale, nu rămîneau fără ecou. Fără îndoială că cercuri destul de largi de intelectuali de bună credință, aflați sub farmecul prestigiului infailibil al lui Maiorescu, rămîneau cu o idee limitată, unilaterală, uneori de-a dreptul greșită despre esența și rostul literaturii în genere sau despre sensul real al creației lui Eminescu, lui Caragiale și a altor scriitori, despre sensul literaturii însăși. În această privință, meritele criticii lui Gherea sînt, deci, de

Scanned with OKEN Scanner

netăgăduit. Ea venea să lămurească publicului, chiar dacă nu fără variate limite, adevăratul sens şi adevărata valoare a creaţiilor lui Eminescu sau ale lui Caragiale. Pentru acel moment, în condiţiile de care am amintit, era un lucru deosebit de important. Într-adevăr, în studiul său, Gherea dezvăluie cel dintîi în mod adîncit, temeinic, sensul real, satiric, al comicului caragialean, arată cum Caragiale a sesizat trăsăturile caracteristice ale societăţii în care trăia, reuşind să le înfăţişeze cu o deosebită forţă artistică. În sfîrşit, în ultima parte a studiului său, Gherea trece la o analiză atentă — cea dintîi de acest fel în critica noastră literară — a eroilor lui Caragiale, cu semnificaţia lor socială, punînd în lumină, uneori cu multă subtilitate, remarcabilele mijloace artistice ale lui Caragiale, despre care, de asemenea, propriu-zis nu se vorbise niciodată pînă atunci — acestea reflectînd, cu toate reproşurile uneori nedrepte ce le face scriitorului, marea admiraţie a criticului pentru impunătoarea creaţie a acestuia. Cît de mult l-a preţuit Gherea necontenit pe Caragiale, pînă la capătul vieţii sale, ne putem, de altfel, da seama, între altele, din scrisoarea pe care a trimis-o în 1912, după moartea lui Caragiale, lui Korolenko, care venea destul de des în România şi care pare că-l cunoscuse personal şi pe Caragiale. În această scrisoare, Gherea nu ezită să-l numească pe marele nostru dramaturg mult superior lui Gogol din anumite puncte de vedere şi declară că este singurul om cu totul excepţional din punct de vedere al inteligenţei pe care l-a întîlnit în întreaga lui viaţă. Pasajul merită să fie reţinut: „Un alt eveniment profund, neobişnuit de trist pentru România noastră este moartea lui Caragiale... Aceasta este o grea şi iremediabilă pierdere pentru ţară, iar pentru mine personal o pierdere înfiorătoare. Nu mi-am putut încă reveni. Era mintea cea mai luminată şi cel mai mare talent al României. Ca talent, el îl ajunge pe Gogol, dar ca orizont intelectual, ca inteligenţă şi raţiune luminată era mult superior acestuia. Am avut prilejul să petrec cu Caragiale zile şi nopţi întregi... Şi zile şi nopţi întregi Caragiale... vorbea fără încetare, fără a obosi şi tot ceea ce spunea el, inclusiv paradoxurile sau prostiile, era neobişnuit de frumos şi purta pecetea unei minţi neobişnuite şi a unui spirit neobişnuit de viu. Caragiale este cel mai mare om, ca inteligenţă, unicul supraom

Scanned with OKEN Scanner

pe care am avut prilejul să-l întîlnesc în viaţa mea“ [1]. Este aici un omagiu deosebit de cald şi de fără rezerve pe care criticul de la *Contemporanul* i-l aducea lui Caragiale, scriitorului şi omului deopotrivă.

Cel de al doilea articol, în legătură cu opera aceluiaşi mare scriitor, este intitulat *Caragiale fluierat*. A fost scris în 1885, după ce, ca şi la reprezentaţiile din 1879 cu *O noapte furtunoasă*, cu ocazia premierei piesei *D-ale carnavalului*, autorul este fluierat din sală. Era, evident, încă de atunci, rezultatul ofensivei celor ofensaţi de demascările pieselor sale, dornici să facă atmosferă proastă în jurul numelui autorului, să-i slăbească prestigiul, să micşoreze astfel forţa de convingere a adevărurilor pe care le dezvăluia. Fără să aprobe fluierăturile de la premiera piesei *D-ale carnavalului*, în discuţia ce s-a angajat în presă în jurul acestui spectacol, gazeta socialistă *Drepturile omului* şi-a arătat nemulţumirea faţă de ultima comedie caragialiană, socotind-o sub realele posibilităţi ale scriitorului, o imagine foarte ingenioasă, dar lipsită de suficientă pătrundere a mahalalei bucureştene.

În discuţia stîrnită cu acest prilej, intervine şi o broşură : *Caragiale fluierat*, de Stemi şi Niger (Şt. Mihăileanu şi N. G. Rădulescu-Niger, acesta din urmă devenit mai apoi un romancier popular de tristă celebritate). Broşura, sub motivul apărării piesei *D-ale carnavalului*, aruncă o serie de săgeţi şi spre tabăra socialistă, pentru rezervele cu care întîmpinase comedia. Dobrogeanu-Gherea se simte obligat să răspundă acuzaţiilor şi explică pentru ce consideră ultima comedie a lui Caragiale mai prejos decît cele anterioare ale acestuia, atît din punctul de vedere al criticii sociale, cît şi din cel al valorii artistice. Criticul nostru avea fără îndoială dreptate cînd considera această piesă inferioară celorlalte, dar continua să greşească, aşa cum greşise şi în studiul anterior, consacrat comediilor, cînd, cu toată aprecierea pozitivă a acestora, socotea că ele pun în lumină ideile conservatoare ale autorului [2].

---

[1] Fragmentul ce ne interesează din această scrisoare, în comentariile la *Studii critice*, vol. II, Bucureşti, 1956, p. 459—460.

[2] Vezi I. Gherea, *Studii critice*, vol. IV, p. 141.

Scanned with OKEN Scanner

Din acest articol, altfel lipsit de un relief mai deosebit în ce privește aprecierile asupra autorului *Scrisorii pierdute*, se cuvine să reținem însă o observație fugară pe care o face la un moment dat criticul — cu atît mai mult cu cît ne aflăm în 1885, la începutul activității lui, înainte de începutul polemicii cu Maiorescu. Căutînd să explice de ce scrisul lui Caragiale (ca orice creație literară realistă din epoca respectivă, de altfel) slujește „cauza socialismului", Dobrogeanu-Gherea arată: „Lucrarea [= activitatea — *nota G.C.N.*] socialiștilor se împarte în două părți: una, critica societății de azi, critica așezămintelor ei politico-sociale, a vieții familiare, dovedirea cît de stupidă și vițioasă e viața claselor stăpînitoare. Aceasta-i partea negativă, critica [=acțiunea critică — *nota G.C.N.*] lucrări [= activității — *nota G.C.N.*] noastre. A doua parte este arătarea acelor baze politico-sociale, familiare etc., care se dezvoltă în sînul societății de azi și care vor sluji ca temelie unei forme sociale cu mult superioare aceleia de astăzi". [1] Și criticul continuă, punînd în lumină cum, în cadrul primei părți amintite din acțiunea socialiștilor, a aceleia de dezvoltare a adevărului despre societatea burgheză, literatura ocupă un loc activ deosebit de însemnat. „Din punctul de vedere al criticii — spune el — a părții negative [a părții de negare, vrea să spună de fapt Gherea — *nota G.C.N.*] literatura este unul din cei mai puternici aliați ai noștri. Dîndu-ne icoana societății de azi, a aspirațiilor, patimilor, viițiilor ce o frămîntă, literatura arată ceea ce voim și noi să arătăm, anume cît de stupidă și vițioasă, cît de bolnăvicioasă e societatea în care trăim." [2] Este, evident, aici, în embrion, formularea rațiunii pentru care socialiștii, partizanii „artei cu tendință", partizanii idealurilor sociale înaintate în artă sînt în același timp, în mod firesc, partizanii realismului în literatură.

Literatura realistă se încadrează perfect, după cum se vede, în ceea ce Gherea numea prima parte, partea de critică, de negare, din acțiunea socialiștilor, a proletariatului. După ce arăta acest lucru, criticul continua: „Aceasta, bineînțeles, nu e unica menire a literaturii, ci numai o parte din menirea ei". El făcea, probabil, aluzie la acea menire

[1] *Op. cit.*, p. 136.

[2] *Op. cit.*, p. 136—137.

Scanned with OKEN Scanner

a literaturii care, în mod logic, urma să corespundă celei de a doua părți, de afirmare, din „lucrarea socialiștilor", adică a literaturii care să cuprindă „arătarea acelor baze politico-sociale, familiare etc., care se dezvoltă în sînul societății de azi și care vor sluji ca temelie unei forme sociale cu mult superioare aceleia de azi". Din păcate, însă, Gherea nici nu a făcut această precizare acum, nici nu a revenit vreodată asupra acestui lucru. Era o idee extrem de interesantă și de rodnică. Dacă criticul ar fi urmărit-o măcar în activitatea sa practică, de îndrumare și promovare a operelor scriitorilor din jurul său, fără îndoială că aici ar fi putut fi primii germeni ai unor tendințe noi în dezvoltarea literaturii noastre. Este de altfel neîndoelnic, trebuie să o precizăm aici, una din serioasele limite ale lui Dobrogeanu-Gherea că nu a urmărit și îndrumat în mod consecvent și eficient activitatea scriitorilor tineri ce se apropiau de el și poate că a greșit că nu a reluat și adîncit, firește cu tot tactul necesar, această idee a unei literaturi în care să fie pus în lumină *noul* în dezvoltarea lui. Ideea, fără îndoială, nu putea fi decît interesantă în procesul de creștere a realismului în literatură.

Al treilea articol despre Caragiale este cel intitulat *Făclia de Paște* și *Năpasta,* apărut în volumul al doilea de *Studii critice,* la 1891. Aici, Gherea surprindea cotitura ce se petrecea în acel moment în creația scriitorului nostru, la scurt interval după ce ea se produsese. El înțelege de îndată legătura dintre aceste două opere literare în ce privește tematica și modalitățile, analizîndu-le cu fineță și siguranță, aducîndu-le și o serie de obiecții, dar mai cu seamă relevînd — îndeosebi în ceea ce privește *O făclie de Paște* — marile merite ale lui Caragiale. Cu privire la *Năpasta,* Gherea semnalează ostilitatea sau mai degrabă neînțelegerea cu care a fost întîmpinată această piesă de către o parte din public. El explică aceasta prin două împrejurări : în primul rînd, publicul era obișnuit cu Caragiale ca autor de comedii, așa că apariția unei drame a surprins, a contrariat chiar și a dat naștere la o anumită involuntară reacțiune. În al doilea rînd, spune el, orășenii, cei care erau spectatorii *Năpastei* la acea dată, erau insuficient familiarizați cu viața satului, cu viața țăranilor, cu problemele acestei vieți. În consecință, nu pot recepta cu toată înțelegerea un asemenea subiect și nu

Scanned with OKEN Scanner

pot înțelege suficient o asemenea piesă. Ceva adevărat este în afirmațiile criticului, dar nu se poate spune că la o mai atentă analiză rămîn întru totul valabile argumentele lui Gherea pentru a explica rezerva față de drama lui Caragiale.

Analiza dramei *Năpasta*, ca și a nuvelei *O făclie de Paște*, e făcută cu pricepere și cu finețe, insistînd în mod deosebit asupra chipului cum sînt construiți eroii țărani din *Năpasta*. Discutînd unele din problemele mai însemnate pe care le ridică această dramă psihologică, făcînd comparații interesante cu creații din literatura rusă, Gherea o dată mai mult — așa cum făcuse și în articolul despre *Domnul Brociner ca descriitor al vieții țărănești* — se ridică împotriva țăranilor artificiali în literatură. El face, cu alte cuvinte, o pledoarie pentru realism în zugrăvirea țăranului, personaj relativ nou în literatura română, subliniind progresul pe care-l marchează Caragiale cu *Năpasta* pe drumul înfățișării autentice a acestui tip. Deși consideră drama *Năpasta* ca o piesă de probleme și în ciuda faptului că tematica ei nu se așază în centrul dramelor vieții sociale românești, Gherea socotește că ea ridică totuși un colț din vălul care acoperea marile suferințe ale țărănimii române din acea vreme.

Puțin mai tîrziu, frapat de contradictoriile opinii ce se încrucișau în jurul piesei *Năpasta*, care produsese vii controverse încă de la premiera ei, Gherea a scris un nou studiu, cel de al patrulea, în legătură cu Caragiale, intitulat *Criticii noștri și „Năpasta"*, în același an, 1891. Aici, el analizează pozițiile diferiților critici și încearcă să tragă o concluzie mai precisă în privința valorii acestei piese, aducînd cîteva elemente noi în interpretarea ei și dezvăluind încă mai profund sensul ei real.

Studiile lui Dobrogeanu-Gherea asupra lui Caragiale, de care ne-am ocupat pînă acum, deși nu cuprindeau decît o parte din creația scriitorului, cea de pînă la 1890, au constituit o contribuție deosebit de însemnată la cunoașterea lui reală în epoca respectivă. Ele reprezintă, în unele pagini ale lor, pentru momentul în care au fost scrise, un adevărat exemplu de analiză pătrunzătoare și multilaterală a operei unui scriitor. Într-o vreme cînd reprezentanții claselor exploatatoare se străduiau să falsifice adevăratul sens al creației lui Caragiale și în genere al oricărei creații realiste,

Scanned with OKEN Scanner

ele au avut nu mai puțin și marea însemnătate de a fi dezvăluit în chip convingător, între cele dintîi, substanța profund socială a comediilor marelui nostru dramaturg, caracterul lor ascuțit critic social.

Meritele incontestabile ale criticului nostru, nu trebuie să ne facă a trece însă cu vederea și unele serioase limite ale gîndirii sale, unele greșeli evidente în aprecierea lui Caragiale. Într-adevăr, Gherea nu înțelege întru totul just numeroase probleme pe care le ridică opera acestui scriitor. Între altele, el face greșeala gravă de a considera, cum am mai arătat, introducerea unor instituții moderne ca un fenomen de import din Apus, după care abia, cum credea și Maiorescu, urmează să se dezvolte burghezia română. Felul acesta de a înțelege însemnatul eveniment istoric al întregii mișcări de la 1848, căruia de altfel Gherea îi va rămîne pînă la sfîrșitul vieții prizonier, este total greșit și are consecințe însemnate în aprecierea pe care el o face în calitatea de critic literar asupra realismului lui Caragiale. Este aici o ilustrare deosebit de elocventă a adevărului că, nejust orientat ideologic, un critic literar nu poate să nu facă erori în aprecierea fenomenelor literare. Într-adevăr, considerînd că revoluția de la 1848 este un fenomen artificial, de import, că burghezia românească este produsul „formelor" importate din Apus după 1848, Gherea nu mai poate înțelege sensul exact al creației lui Caragiale, al criticii ce o cuprind comediile sale. El nu vede în Caragiale pe criticul trădătorilor idealurilor de la 1848, al demagogilor ce speculau formulele democratice de la 1848, fără să creadă nici o clipă în ele, ci pe criticul „tendințelor democratice" ale burgheziei — ceea ce firește micșora valoarea realistă și, în consecință, artistică a acestei creații.

O altă greșeală pe care o face Gherea încă în primul său studiu despre comediile lui Caragiale, este aceea privitoare la „indiferentismul" politic al acestuia. Este adevărat că un scriitor realist cum era Caragiale, cu formația lui, nu putea avea, în acel moment istoric, în țara noastră, conștiința clară a formei de viață socială superioară spre care urma să se îndrepte lumea din care făcea parte și de care era profund nemulțumit. Dar critica violentă pe care el o făcea lumii dominată de burghezie, în care el însuși trăia, dovedea nu numai profunda nemulțumire a scriitorului, dar și prezența

Scanned with OKEN Scanner

unui ideal, fie şi vag, de vreme ce în fond compara ceea ce era în realitate cu ceva ce ar fi vrut să fie. În consecinţă, trebuie să reţinem ca o eroare a lui Gherea considerarea lui Caragiale ca „indiferent" din punct de vedere politic. Întreaga demascare pe care o face vieţii publice şi particulare din societatea vremii sale, întreaga critică pe care o face claselor conducătoare este dovada tocmai a profundei indignări din care izvorăşte critica socială a scriitorului. Este evident însă că o asemenea atitudine nu poate fi calificată drept „indiferentism", aşa cum aprecia Gherea, cam mecanic şi unilateral.

În concluzie, se poate spune despre aceste studii asupra lui Caragiale ce s-a spus şi despre cele asupra lui Eminescu şi Vlahuţă : deşi cu suficiente stîngăcii şi limite, ele dovedesc soliditate în metodă şi concepţii, adeseori subtilitate în analiză, constituind nu numai o preţioasă contribuţie la cunoaşterea scriitorului, dar şi o temelie la înţelegerea exactă a sensului profund ce-l oferea opera sa.

Cel de al patrulea scriitor căruia Gherea îi consacră o cercetare amplă este Coşbuc, în faimosul studiu, din 1897, intitulat *Poetul ţărănimii*. Aici, Gherea se ocupă, de asemenea, de un poet relativ tînăr. Coşbuc nu avea atunci decît 31 de ani şi nu dăduse din volumele sale de versuri mai însemnate decît *Balade şi idile* şi *Fire de tort*. În cercetarea sa, care este poate cea mai durabilă, cea mai solidă din toate cele consacrate scriitorilor noştri, Gherea subliniază indiferenţa cu care au fost primite de către critică volumele lui Coşbuc. Încercînd să surprindă cîteva din cauzele acestei indiferenţe, el relevă marea noutate pe care o aduceau versurile poetului de la Năsăud şi deosebita lor valoare artistică. Procedînd pe baza gîndirii sale materialiste, căutînd explicaţia trăsăturilor dominante ale creaţiei lui Coşbuc în mediul social în care scriitorul s-a format şi dezvoltat, criticul vorbeşte de legăturile poetului cu poporul şi cu folclorul, arătînd cum din această legătură izvorăşte concepţia sa, izvorăşte întreaga sa creaţie literară. Nu întîmplător şi nici numai simplu alegoric, Gherea îşi intitulează studiul său : *Poetul ţărănimii*. El îl intitulează astfel, de fapt, nu pentru că poetul s-a ridicat din mijlocul ţăranilor, nici pentru că ţăranul este eroul lui preferat, ci pentru că îl consideră pe Coşbuc exponentul

Scanned with OKEN Scanner

simțămintelor și atitudinilor, concepțiilor țărănimii din mijlocul căreia s-a ridicat.

Este foarte interesantă în acest studiu partea în care Gherea încearcă și reușește să explice de ce Coșbuc, care apare în fond în perioada dominată de eminescianism, nu este de loc un poet decepționist. Arătînd împrejurările concrete de viață socială din regiunea Năsăud, relațiile oamenilor din a căror categorie socială făcea parte Coșbuc, Gherea ajunge la concluzia că alte elemente, alte concepții despre lume și societate alimentau conștiința lui Coșbuc în raport cu cea a scriitorilor români contemporani cu el din vechea Românie, de tipul lui Eminescu, Vlahuță etc. În consecință, alte elemente și alte trăsături caracterizează poezia acestuia. În analiza ce o face în continuare, criticul, ținînd seama tocmai de rădăcinile creației coșbuciene, de rădăcinile concepției sale despre viață și societate, explică o trăsătură foarte caracteristică a poeziei lui Coșbuc și anume *obiectivitatea*, în sensul că în creațiile sale el este obiectiv prin faptul că, deși liric, prezintă fără subiectivitate simțămintele altora. Chiar în poezia de dragoste, cea mai personală poezie lirică, Coșbuc nu vorbește de sentimentele sale, ci de sentimentele altora, în genere tineri sau tinere de la țară. El este obiectiv în sensul în care vorbește Gherea de altfel și prin aceea că în poezia sa lumea reală există. Poetul nu evocă deci numai sentimente, ci evocă contururi clare, imagini ale unor realități precise.

Pe baza analizei subtile pe care o face diverselor aspecte din creația lui Coșbuc, în mare măsură preluate apoi de cercetătorii ce i-au urmat, criticul nostru izbutește să discearnă și să pună în lumină noutatea și valoarea deosebită în conținut și în formă pe care le aducea Coșbuc în poezia românească la acea dată. El analizează cu multă finețe poezii ca: *Doina* sau *Noi vrem pămînt*, *Dragoste învrăjbită* sau *Noapte de vară*, *La oglindă* sau *Vestitorii primăverii*, reușind să facă aprecieri din care unele au rămas definitive în exegeza poeziei coșbuciene. O observație care se repetă necontenit de la Gherea încoace, datorită justeței și adîncimii ei, este aceea că acest poet a surprins ca nimeni altul pînă atunci la noi sentimentul de iubire la omul din popor, mai cu seamă în întreaga lui puritate, cu toată gama stadiilor lui. Gherea este cel dintîi care a formulat această

Scanned with OKEN Scanner

observație și ea s-a impus pe bună dreptate. Într-adevăr, în poezia de dragoste a lui Coșbuc se vede și iubirea care abia înmugurește, și marea pasiune mistuitoare, și nefericirea simțămintelor neîmpărtășite sau a celor înșelate. În genere, în acest studiu, care, încă o dată, reprezintă punctul cel mai înalt pe care îl atinge cercetarea analitică a unui scriitor de către Gherea, analiza mijloacelor artistice este mult mai bine făcută și virtualitățile poetului mult mai viu puse în lumină decît în cele care priveau pe Eminescu sau pe Vlahuță.

În legătură cu toate studiile despre clasicii literaturii noastre trebuie să reținem în primul rînd faptul că prin ele Gherea releva foarte temeinic și convingător un lucru deosebit de important, mai ales pentru vremea aceea și dezbaterile în curs, și anume că aceste creații izvorau, cu trăsăturile lor caracteristice, din condițiile istorice concrete. Prin studiile închinate lui Eminescu, Vlahuță, Caragiale, Coșbuc, criticul izbutea așadar să-și ilustreze și să-și facă, prin verificarea lor cu realitatea vieții, mai convingătoare teoriile ce le expunea privitoare la raporturile strînse dintre literatură și societate. Prin ele, Gherea punea în fond temeliile cercetării eficiente, profunde a acestor scriitori ; mai mult încă, punea temeliile criticii analitice, a adevăratei critici literare — cum au recunoscut mai tîrziu chiar adversarii concepțiilor sale — punea poate, cum am mai sugerat, temeliile chiar ale istoriei literare românești. În sfîrșit, se cuvine să relevăm încă un lucru foarte prețios. Criticul a știut să sesizeze valoarea deosebită a celor mai reprezentativi scriitori ai perioadei respective, care mai tîrziu aveau să devină într-adevăr clasici ai literaturii noastre — și aceasta este fără îndoială mărturia capacității lui de a înțelege și aprecia în linii mari just fenomenele și scriitorii, mărturia realelor sale însușiri nu numai de teoretician și polemist, dar și de fin și serios cercetător la obiect al literaturii.

*

Cu aceasta am încheiat examinarea celor trei mari capitole din activitatea de critic și teoretician literar a lui Gherea. Ea totuși nu se rezumă numai la articolele și studiile asupra cărora ne-am oprit mai insistent. Sînt destul de numeroase și altele care nu au fost încă amintite. Vom semnala cîteva

Scanned with OKEN Scanner

din problemele pe care le mai abordează Dobrogeanu-Gherea în unele din lucrările sale asupra cărora nu întîrziem însă cu o analiză mai amănunţită.

Dintre acestea, menţionăm, în primul rînd, cele patru articole publicate în 1894—1895 în cotidianul *Lumea nouă*: *Înrîurirea traducerilor*, *Traducerile şi limba literară*, *Greutatea traducerilor* şi *Ce trebuie să traducem*. Criticul aducea aici idei interesante în legătură cu necesitatea traducerilor şi chipul cum trebuiau ele făcute într-o perioadă cînd problema se punea pentru transpunerea în limba noastră a unor opere de seamă ale literaturii universale necunoscute publicului cititor român, insistînd asupra faptului că trebuie făcută o serioasă selecţie şi că traducerile trebuie să fie realizate cu seriozitate şi exigenţă.

O altă grupă de articole şi studii ale lui Gherea privesc literatura rusă. În studiile sale teoretice, Gherea aducea foarte adeseori exemplificări din această literatură ce-i era deosebit de familiară, dar nu numai din literatura rusă, ci şi din alte literaturi străine, din cea franceză, germană, italiană, engleză etc. Literatura rusă, cu marii ei scriitori realişti : Tolstoi, Turgheniev, Gogol, Dostoievski, Nekrasov ş.a., îi revenea însă necontenit în minte atunci cînd trebuia să dea exemple în argumentările sale. El a scris şi cîteva studii speciale despre unii scriitori ruşi, printre cele dintîi mai ample în critica noastră : unul despre Turgheniev, altul despre Dostoievski şi un al treilea despre Taras Şevcenko.

În sfîrşit, trebuie amintite unele articole privitoare la mişcarea literară contemporană criticului. De altfel, întreaga operă de critică literară a lui Gherea se integrează în mişcarea literară contemporană, fie că era vorba de articole cu caracter teoretic, care au totdeauna un caracter polemic, fie că era vorba de articole despre marii scriitori, care erau nişte scriitori tineri din mişcarea literară cea mai actuală de atunci. Mai sînt şi alte probleme pe care Gherea le abordează din cînd în cînd. Astfel, trebuie amintite două interviuri, care i-au fost cerute de doi gazetari, unul în anul 1894, al doilea în 1900, ambele publicate în presă şi apoi în volumele sale de *Studii critice*. Cel dintîi, amintit de noi mai înainte, care se referă la problema artei pentru artă şi a artei cu tendinţă, este un fel de sinteză a părerilor sale exprimate şi anterior, care constituie axa întregii

Scanned with OKEN Scanner

sale activităţi de critic şi teoretician literar. Cel de al doilea este interviul publicat în *Studii critice* sub titlul *Criza literară*, în legătură cu criza ce domina literatura noastră din jurul anului 1900. Un al treilea articol este cel intitulat *Domnul Panu asupra criticii şi literaturii*, din 1896. Gheorghe Panu, faimosul polemist şi memorialistul Junimii, publicase un articol în legătură cu critica şi literatura din vremea aceea. În articolul său, Gherea face un schimb de opinii cu Panu, aducînd o serie de consideraţii asupra cauzelor care determinaseră o mai slabă dezvoltare a literaturii noastre. În sfîrşit, un ultim studiu pe care-l mai amintim este cel intitulat *Ţăranul în literatură*, publicat în 1897—1898, în *Gazeta săteanului* de la Rîmnicu-Sărat, revistă la care colabora, în acea vreme şi Caragiale. Ridicîndu-se împotriva naturalismului în zugrăvirea ţăranului, ridicîndu-se împotriva tendinţei de a opune satul decăderii şi putreziciunii oraşului, criticul aduce o serie de consideraţii foarte interesante privind zugrăvirea ţăranului în literatură, nu numai în literatura noastră, dar şi în cea europeană, toate de pe poziţia unui realism consecvent. El exprimă părerea că în fond, pînă la data respectivă, ţăranul nu fusese zugrăvit în mod realist, autentic. Chiar la scriitori mari, ca de pildă la Balzac sau la Turgheniev, ţăranul, susţinea Dobrogeanu-Gherea, era zugrăvit cu o anumită unilateralitate. De aceea, în studiul său critic insistă asupra necesităţii zugrăvirii ţăranului într-un mod mai realist în literatură.

Înainte de a încheia acest capitol, se impun cîteva observaţii cu caracter general. Mai întîi : care sînt principalele izvoare ale lui Dobrogeanu-Gherea ? Gherea este în primul rînd ucenicul, în critica şi teoria sa literară, al marilor democraţi-revoluţionari ruşi, Belinski şi Dobroliubov îndeosebi şi ideile lor sînt primordialul lui izvor de inspiraţie, mai ales în anii de început ai activităţii sale. Mai tîrziu ceva, ideile socialismului despre literatură joacă, de asemenea, un rol important în activitatea sa de critic şi de teoretician literar. În sfîrşit, Gherea, care era un cititor pasionat şi neobosit al literaturilor străine, citează foarte frecvent pe unii critici apuseni cum sînt Taine, Guvau, Brandes, Zola (ale cărui pagini teoretice şi de critică literară le urmărea), în anumite momente lăsînd să se vadă certe influenţe ale concepţiilor acestora.

Scanned with OKEN Scanner

În al doilea rînd, făcînd o sumară încercare de sinteză, să căutăm a lămuri care sînt caracterele dominante ale criticii lui Dobrogeanu-Gherea, care este contribuţia lui la dezvoltarea criticii literare româneşti, ce este pozitiv în această activitate de critic şi de teoretician literar? Incontestabil că Dobrogeanu-Gherea, prin întreaga sa activitate, dezvoltă tradiţiile patruzecioptiste despre literatură, cu prelungirile ei ce se întind pînă în preajma apariţiei *Contemporanului*. El este partizanul unei literaturi tendenţioase, cum a fost şi literatura de la 1848; este partizanul unei literaturi militante, legată în mod conştient de societate şi nevoile ei, cum a fost şi cea de la 1848. Ceea ce constituie nota de superioritate a lui Gherea faţă de patruzecioptismul literar, ceea ce aduce el în plus în dezvoltarea criticii şi teoriei literare româneşti este faptul că legăturile literaturii cu societatea el le vedea şi în cauzele şi în consecinţele lor. Patruzecioptiştii înţeleseseră, cum am mai avut ocazia să semnalăm, că literatura poate să aibă şi are o însemnată înrîurire asupra societăţii în care este produsă. Ei nu izbutiseră însă să sesizeze că societatea nu se mărgineşte numai să primească influenţa literaturii, ci şi determină, în anumite împrejurări, conştiinţa scriitorilor şi, în consecinţă, anumite trăsături ale literaturii. Dobrogeanu-Gherea, ca exponent al mişcării literare de la *Contemporanul*, este cel care pune cel dintîi în lumină mai limpede, mai sistematic şi aceste însemnate legături ale societăţii cu arta, chiar dacă nici el n-a dus pînă la capăt şi nu a nuanţat îndeajuns consecinţele acestui fenomen. Dezvoltînd tradiţiile criticii literare patruzecioptiste, ca şi întreaga gîndire progresistă românească despre literatură dintre 1848 şi 1881, el marchează un real pas mai departe, pe linia ascendentă a dezvoltării criticii şi teoriei literare româneşti, aducînd în acest domeniu totodată o reală noutate şi în profunzimea problemelor.

Trebuie să reţinem faptul că Gherea aduce prin articolele şi studiile sale, la nivelul unei perioade de începuturi, totuşi nişte modele de analiză concretă a operelor literare, deschizînd un drum nou în această privinţă şi întemeind astfel adevărata critică literară românească. Parcurgînd paginile lui de critică şi teorie literară, te impresionează bogăţia de informaţie, numeroasele exemple pe care le foloseşte, soliditatea argumentaţiei sale, onestă şi convingătoare. Trebuie,

Scanned with OKEN Scanner

de asemenea, să reţinem ca un lucru specific şi pozitiv, caracterul polemic, militant al criticii sale literare, din acest caracter rezultînd un incontestabil plus de nerv şi de viaţă care-i străbate necontenit paginile. Acest caracter a făcut ca studiile critice ale lui Dobrogeanu-Gherea să fie mai atrăgătoare pentru contemporani, dîndu-le astfel posibilitatea să fie mai vibrante şi receptate mult mai larg decît dacă ar fi avut un caracter academic, expozitiv, rece, fără această caldă notă de mişcare lăuntrică, de participare la lupta ce se ducea în permanenţă în acel moment. Urmărind caracterizarea operei de critic literar a lui Gherea, nu poate fi deci trecută cu vederea evidenta intenţie popularizatoare ce domină studiile şi articolele lui. Scriind lucrările sale, criticul nu se gîndea numai la adversarii săi. Fără îndoială, el voia să răstoarne punctele lor de vedere şi a izbutit cele mai adesea, dar el ţinea seama totdeodată că nu se adresează numai cîtorva specialişti, ci că trebuie să schimbe o întreagă mentalitate a publicului cititor. În consecinţă, scria ca să fie înţeles de cercuri cît mai largi. De aici, acea prolixitate de care am mai vorbit a articolelor şi studiilor sale, prolixitate care i se reproşează astăzi, dar care în bună măsură a fost necesară, impusă în acel moment şi a făcut ca paginile lui, ideile lui să fie foarte accesibile, în consecinţă, să aibă un răsunet foarte larg şi puternic. În sfîrşit, lucruri pozitive care nu trebuie să fie uitate din activitatea sa de critic literar sînt marea pasiune, marele talent şi marea abilitate cu care Gherea a ştiut să ducă polemicile sale în cadrul luptei de idei de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, pe care a dominat-o cu autoritate.

Fără îndoială, critica lui Gherea, cum am mai spus, nu este lipsită de limite şi confuzii. Unele dintre ele — cele mai însemnate — au fost înfăţişate mai cu seamă atunci cînd s-a vorbit despre studiile consacrate lui Eminescu şi Caragiale sau cînd am examinat unele din cercetările sale teoretice. S-ar mai putea adăuga acum numai cîteva observaţii în această ordine de idei, unele mai mărunte, altele cu un caracter ceva mai general. E vorba astfel, în primul rînd, de unele confuzii de terminologie. Gherea foloseşte foarte frecvent termenul „naturalism“ referindu-se, de pildă, la Tolstoi sau chiar la Balzac, deci ca un echivalent al termenului „realism“.

Scanned with OKEN Scanner

Mult mai însemnat, între limitele activităţii sale de critic, este faptul că în studiile şi articolele sale, Gherea nu a sesizat şi nu a pus suficient în lumină complexitatea raporturilor dintre artă şi realitate. Faptul acesta, care rămîne o deficienţă, este totuşi explicabil dacă ţinem seama de momentul cînd scria criticul studiile sale. O altă limită a activităţii sale de critic şi îndrumător literar este şi faptul că nu a stimulat crearea şi nu a îndrumat şi sprijinit o literatură pusă deschis în slujba luptei proletariatului, în slujba luptei revoluţionare, în fond pe linia observaţiei atît de preţioase din articolul *Caragiale fluierat,* pe care spuneam că din păcate criticul nu a dezvoltat-o şi nu a pus-o în practică nici atunci, nici mai tîrziu. În sfîrşit, trebuie menţionat faptul că deşi ne dă o critică mult superioară aceleia pe care o avusesem pînă atunci, o interpretare adeseori foarte fină, foarte subtilă şi pătrunzătoare, în unele locuri Gherea schematizează şi simplifică cam mult şi adesea nu se dovedeşte suficient de îndemînatic în valorificarea mijloacelor artistice, de măiestrie ale scriitorilor, preocupat îndeosebi de problemele de conţinut, nu suficient de atent în practica sa la relevarea frumosului şi desăvîrşirii artistice ca element pînă la urmă esenţial al literaturii şi al artei.

Cu toate aceste limite şi confuzii, în unele momente destul de serioase, Dobrogeanu-Gherea rămîne un critic literar însemnat, iar locul pe care îl ocupă în dezvoltarea criticii literare româneşti este unul proeminent. El este, cum s-a mai spus, întemeietorul criticii literare materialiste, întemeietorul adevăratei noastre critici literare. Activitatea sa de critic literar şi îndeosebi partea din această activitate care se desfăşoară între 1885 şi 1900, dată după care Gherea revine rar în acest domeniu, este de o importanţă hotărîtoare nu numai pentru că deschide drumuri noi, dar şi pentru că a abordat şi a rezolvat problemele esenţiale ce se puneau în mişcarea literară românească în epoca respectivă. Importanţa contribuţiei lui Dobrogeanu-Gherea la dezvoltarea criticii literare româneşti nu decurge deci numai din simpla confruntare a unor date cronologice, din faptul că el, înaintea altora, a pus în circulaţie anumite idei. Ea provine mai cu seamă din faptul că aceste idei noi, determinate de împrejurări concrete, s-au integrat organic în lupta literară a momentului şi au constituit un factor de seamă în frămîn-

Scanned with OKEN Scanner

tarea spirituală a acelui moment, în orientarea scriitorilor şi a publicului cititor, în însăşi dezvoltarea literaturii noastre. Articolelor şi studiilor lui se datoreşte prima dezvăluire temeinică şi convingătoare a caracterului teoriilor literare junimiste. Nemărginindu-se la negare, criticul are meritul de a fi explicat în mod teoretic şi în mod concret o serie de fenomene literare complexe, de a fi dezvăluit publicului român adevăratele rosturi ale literaturii şi ale scriitorilor, insistînd asupra strînselor lor raporturi reciproce cu societatea, de a fi pus în lumină adevăratele rădăcini ale literaturii şi sensurile pe care le cuprinde aceasta, sensurile profunde, grave pe care mai întîi scriitorul, apoi cititorul trebuie să le caute şi să le afle în ea. Cum s-a mai spus, prin toate acestea, Dobrogeanu-Gherea este întemeietorul adevăratei critici literare româneşti; cel dintîi şi cel mai activ din cei care, ca urmare a dezvoltării materialismului în gîndirea românească şi a dezvoltării proletariatului în ţara noastră, în cadrul curentului de la *Contemporanul* a contribuit la dezvoltarea unor reale, mari şi rodnice frămîntări şi înnoiri în literatura noastră.

Scanned with OKEN Scanner

tarea spirituală a acelui moment, în orientarea scriitorilor şi a publicului cititor, în însăşi dezvoltarea literaturii noastre. Articolelor şi studiilor lui se datoreşte prima dezvăluire temeinică şi convingătoare a caracterului teoriilor literare junimiste. Nemărginindu-se la negare, criticul are meritul de a fi explicat în mod teoretic şi în mod concret o serie de fenomene literare complexe, de a fi dezvăluit publicului român adevăratele rosturi ale literaturii şi ale scriitorilor, insistînd asupra strînselor lor raporturi reciproce cu societatea, de a fi pus în lumină adevăratele rădăcini ale literaturii şi sensurile pe care le cuprinde aceasta, sensurile profunde, grave pe care mai întîi scriitorul, apoi cititorul trebuie să le caute şi să le afle în ea. Cum s-a mai spus, prin toate acestea, Dobrogeanu-Gherea este întemeietorul adevăratei critici literare româneşti; cel dintîi şi cel mai activ din cei care, ca urmare a dezvoltării materialismului în gîndirea românească şi a dezvoltării proletariatului în ţara noastră, în cadrul curentului de la *Contemporanul* a contribuit la dezvoltarea unor reale, mari şi rodnice frămîntări şi înnoiri în literatura noastră.

Scanned with OKEN Scanner

VIII

CRITICI LITERARI FORMAȚI ÎN JURUL *CONTEMPORANULUI*

S-a arătat însemnătatea deosebită a revistei *Contemporanul* în mișcarea literară a epocii și în dezvoltarea literaturii noastre în ansamblul ei. Ea se impune atenției cercetătorului fenomenelor din ultimul sfert al secolului al XIX-lea prin promovarea unor idei și puncte de vedere noi despre lume și societate în genere, cum și, ca o consecință a acestora, prin promovarea unor idei și puncte de vedere noi despre artă și literatură. Considerăm de aceea în dezvoltarea literaturii noastre, cum am mai spus, ca o dată mai însemnată, ca o adevărată piatră de hotar nu anul 1881, anul apariției *Contemporanului*, moment fără îndoială însemnat el însuși, ci anul 1886, cînd începe în mod deschis și cu larg răsunet afirmarea noilor idei și puncte de vedere despre artă și literatură, confruntarea lor cu cele ale Junimii, în genere cu cele ale claselor exploatatoare din țara noastră. Confruntarea acestora, după cum s-a arătat, s-a încheiat cu triumful noilor poziții, al pozițiilor și concepțiilor de la *Contemporanul*, însă numai după o amplă și îndelungată luptă care a durat pînă prin 1896 și a mobilizat numeroase condeie atît în jurul lui Dobrogeanu-Gherea, cît și al lui Maiorescu.

În cursul desfășurării acestei mari bătălii literare, ideile *Contemporanului* cuceresc mereu noi aderenți. În jurul lui Dobrogeanu-Gherea se strîng elemente tinere, entuziaste, atrase deopotrivă de ideile socialiste ca și de concepția artei cu tendință, elemente care se formează uneori în mai multe direcții : în politică, în publicistică, în literatură, dar care în orice caz consacră, uneori trecător, o parte din activitatea lor și criticii literare. Formate, cu limitele și confuziile inerente, dacă nu uităm pe cele semnalate la Gherea însuși, în noile concepții despre lume, societate, artă și lite-

ratură, aceste elemente, în genere, au luat parte, de la primele lor manifestări, la lupta împotriva poziţiilor partizanilor „artei pentru artă“ — fie prin articole de critică literară propriu-zisă, aplicînd noile idei despre literatură la analiza unor cărţi, scriitori şi fenomene de care se ocupau în mod concret, fie prin articole teoretice, polemice sau de popularizare, susţinînd direct poziţiile „artei cu tendinţă“.

La această activitate în slujba artei tendenţioase au participat un foarte mare număr de tineri, unii numai accidental, oprindu-se asupra problemelor literaturii. Dintre ei, cei care s-au impus şi au adus o contribuţie mai bine individualizată au fost : Sofia Nădejde, Const. Mille, Anton Bacalbaşa, Traian Demetrescu, Const. Stere (sub pseudonimul C. Şărcăleanu), G. Ibrăileanu (sub pseudonimul Cezar Vraja) şi Raicu Ionescu-Rion. Unii au o activitate multilaterală. Sofia Nădejde, Mille, A. Bacalbaşa, Tr. Demetrescu sînt îndeosebi beletrişti, aşa că în acest capitol ne vom opri fugar asupra lor, semnalîndu-le doar în treacăt prezenţa în critica literară a vremii. Stere a fost amintit atunci cînd a intervenit în discuţii şi nu va mai fi reluat aici în mod special ; iar lui G. Ibrăileanu, figură cu o bogată şi pozitivă activitate în această perioadă, dar mai cu seamă cu o remarcabilă dezvoltare mai tîrziu, la *Viaţa românească*, de asemenea nu-i vom consacra o cercetare monografică, în afara consemnării frecvente a intervenţiilor sale în cursul polemicii, care de fapt atinge tot ce este esenţial în activitatea sa din aceşti ani, întrucît centrul de greutate al ansamblului lucrărilor sale se situează în afara cadrului acestei lucrări.

SOFIA NĂDEJDE (1858—1946) are în critica literară o activitate sporadică şi ocazională : un studiu despre *Năpasta* lui Caragiale şi un altul despre primul volum de *Studii critice* al lui Gherea, ambele apărute în *Contemporanul*, apoi articole mai mărunte, publicate de-a lungul anilor în diverse periodice ale mişcării socialiste, lipsite de o mare adîncime, fără să aducă lucruri substanţiale noi în conţinut sau în formă, în genere însă orientate în apărarea poziţiilor artei cu tendinţă, împotriva celor ale artei pentru artă.

Scriitor, cultivînd critica literară ca şi literatura, dar fără să facă din ele îndeletnicirea sa principală, pentru a le pă-

Scanned with OKEN Scanner

răsi cu totul în cele din urmă, CONST. MILLE (1862—1927) are o activitate, în acest sector, pentru o bucată de vreme, mult mai susținută și, în ansamblu, o contribuție mult mai însemnată decît Sofia Nădejde. Primele sale articole de critică literară, lipsite de un relief deosebit, s-au publicat încă de la începutul apariției revistei *Contemporanul*. Cea mai bogată și însemnată parte din activitatea sa de critic literar este însă cea desfășurată în 1886, 1887 și 1888 la ziarele *Lupta* și *Drepturile omului*. Mai tîrziu, el colaborează cu articole teoretice (*Socialismul și arta, O literatură nouă, Critica literară socialistă, Arta nouă* etc.) la *Munca, Evenimentul literar, Adevărul, Adevărul ilustrat*. La *Lupta*, ziarul antidinastic al lui G. Panu, el publică săptămînal, cu regularitate, din decembrie 1886 pînă în aprilie 1888, apoi în ziarul socialist *Drepturile omului*, cu ceva mai puțină regularitate, în cursul anului 1888, un foileton intitulat *Săptămîna literară*. În foiletonul său săptămînal și în genere în articolele sale de critică literară, Mille prezintă scriitori români consacrați (Alecsandri, Eminescu, Caragiale, Odobescu, Filimon, Bolintineanu etc.), scriitori contemporani mai tineri și operele lor (Delavrancea, Dobrogeanu-Gherea, Păun-Pincio, Tr. Demetrescu, Popovici-Bănățeanu etc.), probleme ale literaturii române contemporane (Junimea și junimismul, Teatrul Național, naturalismul și pornografia etc.), în sfîrșit, scriitori și opere literare străine, unele aspecte din mișcarea literară de peste hotare, îndeosebi despre Zola, literatura lui și direcția pe care aceasta o reprezenta, fără să se mărginească însă numai la acestea. Un articol al său, de pildă, deosebit de interesant și semnificativ, prezenta mișcarea literară contemporană din Rusia. La *Lupta* și *Drepturile omului* Mille publica, de asemenea, cu oarecare regularitate și o „cronică teatrală", în care piesele românești, fiind rare pe scenele noastre pe atunci, el nu are ocazia să scrie despre dramaturgii români, mărginindu-se la Alecsandri, Caragiale sau Hasdeu, trebuind mai des să se ocupe de spectacolele cu piese străine. În legătură cu această activitate trebuie reținut, ca un lucru pozitiv, că, la 1888, cînd întreaga presă se coalizase împotriva lui Caragiale, numit director general al Teatrului Național, Mille este poate singurul, în orice caz printre foarte puținii, care,

Scanned with OKEN Scanner

în ziarul socialist *Drepturile omului,* susţine în postul său pe autorul *Scrisorii pierdute.* [1]

În articolele de critică literară, atît în perioada legăturilor sale strînse cu mişcarea socialistă, cît şi după părăsirea acesteia, Mille lupta pentru o artă realistă, combativă, o artă legată de viaţă şi de societate, o artă care să dezvăluie viciile societăţii burgheze, să înfăţişeze suferinţele celor mulţi, pentru o „literatură nouă", legată de ideile socialismului. Continuînd lupta lui Gherea şi ca un ecou al acesteia, el s-a străduit, de asemenea, în articolele sale să susţină şi să exemplifice legăturile literaturii cu societatea, ajungînd uneori pînă la a sesiza şi pune în lumină ceva din ideea luptei de clasă ce-şi face loc în chip firesc în operele literare. „Lupta uriaşă dintre cele două stări sociale — scria, de pildă, el într-o *Cronică săptămînală* din *Adevărul ilustrat* — ...nu poate să nu impresioneze şi arta, care, oricît s-ar nega, este icoana societăţii în care trăieşte artistul." Activitatea de critic literar a lui Mille pune în evidenţă reala lui dragoste pentru literatură şi, nu rareori un simţ de apreciere al unor scriitori şi opere, pe care timpul l-a confirmat. Deşi cu tendinţe de frondă explicabile, în genere respectul pentru realele valori este observat în critica sa literară. Nu mai vorbim de marea lui admiraţie pentru Eminescu, dar se observă un anumit respect chiar pentru Alecsandri, faţă de care se marchează, în genere, la *Contemporanul,* poate mai mult decît neînţelegerea reală, o evidentă pornire preconcepută, datorită desigur faptului că pe atunci critica noastră literară „socialistă" nu avea suficientă experienţă şi supleţă pentru a nu ţine seama în mod mecanic de originea şi situaţia socială a scriitorului. În unele articole el recunoaşte totuşi lui Alecsandri numeroase merite, iar atunci cînd acesta este atacat de Macedonski, în 1882, îi ia deschis apărarea. Caragiale, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, Vlahuţă, Coşbuc şi mulţi alţii mai mărunţi sînt înregistraţi de Mille cu justă preţuire în articole cu caracter general sau în cele consacrate unora din volumele lor. În multe articole ale sale, se pot afla adeseori idei interesante şi drepte. Undeva, el consideră la un

[1] Vezi C. Mille, *Noua direcţie teatrală,* în *Drepturile omului,* nr. 19, septembrie, 1888, p. 2—3.

Scanned with OKEN Scanner

moment dat că pricina apatiei ce-i părea a caracteriza literatura noastră de atunci stă în lipsa legăturii mai strînse a scriitorilor cu poporul şi cu năzuinţele acestuia. În altă parte, explică, în sensul interpretării lui Gherea şi după acesta, unele trăsături ale poeziei eminesciene şi cauzele curentului determinat de ea. Admirator al literaturii realiste şi a marilor scriitori realişti ruşi, Mille izbuteşte, fireşte în ambianţa de idei a *Contemporanului*, să discearnă adevăratele izvoare ale realismului acestora, înţelegînd că provenea din legăturile cu masele populare, socotindu-i nişte reprezentanţi ai acestor mase, iar nu ai claselor exploatatoare. El arată cu ocazia unor comentarii literare că trebuie să se facă deosebire, în sînul unui popor, „între stăpînitori şi cei ce se răzvrătesc".

Scrise în general cu vioiciune, cu vervă, nu fără fineţă şi înţelegere, dar fiind în fond ale unui diletant lipsit de întreaga profunzime şi fără o deplină pregătire ideologică, deci nu scutite de o serie de locuri comune, de erori şi confuzii, care în linii mari sînt cele ale criticii lui Gherea, articolele de critică literară şi teatrală ale lui Mille, considerate astăzi cu toată înţelegerea, dar şi cu exigenţa istoricului literar obiectiv, ne apar adesea mai mult ca nişte însemnări fugare, lipsite de o deosebită adîncime. În epoca în care au apărut însă, ele au jucat un rol însemnat în răspîndirea ideilor *Contemporanului* despre literatură, în lupta împotriva Junimii şi a tuturor apărătorilor „artei pentru artă". În această lumină, fără să trecem cu vederea greşelile şi confuziile ce le cuprinde, în ansamblu, activitatea de critic literar a lui Mille poate fi considerată ca o contribuţie pozitivă în cadrul confruntărilor de idei cu atît de însemnate urmări din acel timp.

Alt militant al ideilor „artei cu tendinţă" pe tărîmul criticii noastre literare, mult mai cunoscut însă ca scriitor şi gazetar, este ANTON BACALBAŞA (1865—1899), asupra căruia ne vom opri aici foarte sumar, urmînd să revenim, ca şi asupra lui Mille şi Traian Demetrescu, în capitolul consacrat scriitorilor de la *Contemporanul*. Gazetar plin de temperament, Bacalbaşa a răspîndit în diferitele ziare şi reviste ale mişcării socialiste, iar ceva mai tîrziu îndeosebi la *Adevărul* şi *Adevărul ilustrat* nenumărate articole, cele mai multe politice, alături de care însă se întîlnesc şi nu-

Scanned with OKEN Scanner

meroase articole literare. Combativ şi plin de patos, îndemînatic în polemici, bun mînuitor al argumentelor şi al ironiei, deci usturător pentru adversari, atractiv, cald şi convingător pentru cititori, A. Bacalbaşa abordează în articolele sale problemele cele mai arzătoare ale discuţiei din perioada faimoasei polemici între „arta pentru artă" şi „arta cu tendinţă". În articole ca : *Arta noastră, Arta cea nouă, Arta pentru artă, Poezia socială, Arta populară, Iubirea în poezie, Socialism în artă, Artă şi democraţie* şi multe altele, publicate la *Democraţia socială*, la *Evenimentul literar*, la *Adevărul* şi *Adevărul ilustrat*, în calitate de critic literar, el militează, fie în cadrul unor polemici, fie comunicînd punctul de vedere al curentului literar de la *Contemporanul* pentru o artă legată de viaţa socială, de popor, realistă, combătînd teoria „artei pentru artă" şi opunîndu-i permanent teoria tendenţiozităţii artei.

Fără îndoială, cea mai amplă, cea mai interesantă contribuţie a lui Anton Bacalbaşa în acest domeniu rămîne conferinţa sa *Arta pentru artă*, rostită la Ateneu în 17 februarie 1894 şi publicată apoi într-o broşură, conferinţă care a prilejuit o nouă recrudescenţă a disputei literare începute încă în 1886 de Gherea şi Maiorescu. Expunerea, cu un caracter evident popularizator, începe prin a afirma caracterul general tendenţios al artei, dînd drept pildă literatura populară, adăugînd că burghezia însăşi a făcut cîndva, în perioada luptei ei progresiste, cînd nu era clasă dominantă, artă tendenţioasă, că în fond continuă încă să facă o astfel de artă. Acum, la sfîrşitul secolului al XIX-lea, arăta Bacalbaşa în continuare, burghezia era însă partizana „artei pentru artă", întrucît tendinţele contemporane, fiind în majoritatea lor antiburgheze, nu-i mai conveneau. Criticul preciza în această privinţă foarte limpede, poate cu o limpezime pe care Gherea nu a avut-o în aceeaşi măsură în problema respectivă, că susţinătorii artei pentru artă „dîndu-şi seama că arta poate fi un factor social foarte puternic şi că ea poate astfel înrîuri transformarea societăţii burgheze, ne predică arta pentru artă numai ca să distragă atenţia mulţimii de la lupta de clasă". Criticul nostru, de altfel, observă cu fineţă că foarte mulţi scriitori susţin teoretic arta pentru artă, dar în fapt nu numai că fac artă tendenţioasă, dar fac artă tendenţioasă realistă, dezvăluind

Scanned with OKEN Scanner

„corupţiunea şi degenerarea fizică şi morală a claselor de sus“, făcînd, aşadar, fără să-şi dea seama, din literatura lor „cea mai puternică armă de luptă a celor asupriţi“. În desfăşurarea largă a conferinţei sale, a cărei rostire a constituit un adevărat eveniment literar al vremii, într-o atmosferă încordată de luptă, Anton Bacalbaşa atinge o întreagă serie din problemele cele mai dezbătute de cele două tabere adverse. Abordînd faimoasa confuzie ce se făcea între tendenţionism şi tezism, el o rezolvă, cum o rezolvase, de altfel, încă demult şi Gherea, în defavoarea tezismului şi în favoarea tendenţionismului. În ce priveşte orientarea literaturii din acel moment, el observă în chip firesc că „luptele ce se dau în mijlocul societăţii nu puteau să nu aibă o puternică înrîurire şi asupra artei“, că în fond curentele literare nu sînt decît un ecou al acestor lupte. Pe această bază, el distinge, cu multă perspicacitate, în literatura românească a vremii aceleia în primul rînd o literatură „gata să ne zugrăvească păcatele clasei stăpînitoare şi să îndemne la luptă pe cei asupriţi“, aşadar poate chiar ceva mai mult decît acea literatură pur şi simplu realistă şi legată de viaţă, pentru care se pronunţa atunci cînd declara : „realitatea înainte de toate“. Dar alături de aceasta, el vede şi o literatură decadentă, care îşi ascundea fuga de frămîntările sociale prin concentrarea atenţiei asupra formei şi desconsiderarea totală a conţinutului. În ansamblu, conferinţa lui A. Bacalbaşa, bogată în exemple, solid construită şi argumentată, poate cam lipsită de concentrare, dorind să fie cît mai accesibilă, este, alături de studiile lui Gherea, una din principalele piese din larga polemică dintre „arta pentru artă“ şi „arta cu tendinţă“.

Cu excepţia acestei conferinţe, care şi ea, fără să fie la un nivel scăzut, are totuşi un caracter de popularizare, activitatea de critic literar a lui Bacalbaşa se manifestă în articole larg accesibile, dar fără mare profunzime, iar nu în studii stufoase şi ample. Ele nu aduc nici ca argumente, nici ca tematică, şi nici ca erori şi confuzii nimic nou faţă de studiile literare ale lui Dobrogeanu-Gherea. Alături de ale celorlalţi, în epoca respectivă, articolele acestea au contribuit în mod real la susţinerea şi răspîndirea noilor idei, materialiste, despre literatură, la năruirea definitivă a prestigiului teoriilor artei pentru artă.

Scanned with OKEN Scanner

Poet, nuvelist, romancier chiar, traducător înzestrat, pamfletar, autor de articole politice, în toate aceste domenii deosebit de fecund, TRAIAN DEMETRESCU (1866—1896) a izbutit, în scurta şi nesigura, uneori penibil de greaua sa existenţă, să scrie şi un însemnat număr de articole literare despre scriitori români sau străini, despre cărţi nou apărute româneşti sau franceze, despre unele probleme ale literaturii. Articolele sale de critică literară sînt răspîndite în numeroase periodice : *Clopotul* (1883), *Amicul libertăţii* (1887), *Peleşul* (1888), *Revista olteană* (1888—1889), *Viitorul* (1890), *Secolul* (1890), *Reforma* (1891), *Adevărul* (1891—1893), *Ecoul Doljului* (1892) şi altele, unele dintre acestea fiind scoase chiar de el. O parte din aceste articole au fost strînse în două volumaşe : *Evoluţia în literatură* (Craiova, 1889) şi *Profile literare* (Craiova, 1890). Articolele de critică literară ale lui Traian Demetrescu, ca opera lui literară în ansamblu de altfel, mărturisesc o lectură bogată şi variată din literatura română şi universală, curiozitate febrilă pentru noutăţile literare, fără să fie pînă la urmă vorba totuşi de bagajul de cunoştinţe bine organizat al unui om de ştiinţă dornic de a cuprinde şi a şti obiectiv cît mai multe lucruri. Cunoştinţele sale în acest domeniu ilustrează aproape exclusiv preferinţele sale literare din care însă nu lipsesc numele mari şi reprezentative.

În activitatea sa de critic literar, Traian Demetrescu prezintă o serie de scriitori români : Alecsandri (în legătură cu care scrie, asociindu-se în cea mai mare parte nedreptelor atacuri ale lui Schwarzfeld cu privire la activitatea de folclorist, dar şi un cald articol cu ocazia morţii marelui scriitor), Bolintineanu, Eminescu, Creangă, Veronica Micle, C. Mille, M. Zamfirescu, Nicoleanu. Scrie, de asemenea, despre volume recent apărute ca cel de poezii al lui Vlahuţă, despre *Balade şi idile* de Coşbuc, *Studii critice* de Gherea, nuvele de Sofia Nădejde. Publică medalioane ale unor scriitori francezi : A. Daudet, François Coppée, Zola, Bourget, Anatole France, Guyau etc. sau însemnări, mai mult lirice, despre volume apărute ale acestora sau despre unele probleme literare generale cum ar fi : *Forma în artă, Amorul în poeziile lui Eminescu, Emoţiunea estetică, Pesimismul în iubire, Subiectivismul în poezie.* Acestora li se adaugă, la diverse intervale, cronici dramatice şi unele arti-

cole despre problemele teatrului. Figură foarte interesantă ca tip social, în consecinţă şi ca tip de scriitor al epocii respective, plin de contradicţii şi de confuzii, dar nu mai puţin plin de indiscutabilă bună-credinţă şi generozitate, în articolele sale de critică literară, Traian Demetrescu este fără îndoială un militant al tendenţionismului în artă, mai puţin ferm şi mai puţin pregătit ideologic decît Mille şi Anton Bacalbaşa, ca să nu mai vorbim de Gherea. În articolele sale totuşi el nu se arată deloc străin acestor idei. Dimpotrivă, adeseori el afirmă şi susţine în unele articole cu căldură tendenţionismul în literatură. Întîlnim frecvent ideea atît de obişnuită pentru cei ce se încadrau în curentul literar de la *Contemporanul,* idee care între timp devenise din ce în ce mai larg răspîndită şi acceptată, că literatura are şi trebuie să aibă o legătură complexă cu viaţa socială. Îndemnul adresat scriitorilor de a-şi îndrepta atenţia către cei ce suferă foamea, mizeria şi umilinţa într-o societate plină de nedreptăţi apare, de asemenea, în unele din articolele critice ale acestui tînăr mai mult decît la oricare din ceilalţi, în primul rînd totuşi beletrist.

Lăsînd la o parte, pentru motivele ce au fost arătate, cercetarea activităţii pe tărîmul criticii literare a lui C. Stere (C. Şărcăleanu), desfăşurată în această vreme îndeosebi la *Evenimentul literar* şi a lui G. Ibrăileanu (Cezar Vraja), răspîndită îndeosebi la *Munca, Evenimentul literar* şi *Lumea nouă,* ne oprim la figura, poate cea mai plină de făgăduieli şi mai relevantă dacă o moarte prematură nu i-ar fi împiedicat dezvoltarea, la figura lui RAICU IONESCU-RION (*Rion* fiind pseudonimul cu care adesea el şi-a semnat articolele). S-a născut în anul 1872, într-o familie săracă, într-un sat din preajma oraşului Bîrlad. Cu mari greutăţi şi înfruntînd cu eroism sărăcia, care i-a adus însă necruţătoarea ftizie ce l-a secerat atît de tînăr, el urmează liceul din Bîrlad şi cursurile universitare la Iaşi, după care este numit profesor suplinitor la Tîrgovişte. Încă din liceu, el face parte dintr-un cerc în care se apropie de ideile socialismului. Aici devine bun prieten cu colegul său de liceu G. Ibrăileanu. Acesta îi prilejuieşte prima manifestare publicistică, la *Şcoala nouă,* revistă de orientare socialistă din Roman, la conducerea căreia Ibrăileanu, el însuşi pe atunci foarte tînăr, participa. Mai apoi Raicu

Ionescu-Rion a colaborat cu articole politice, studii asupra unor probleme filozofice și sociale (*Idealismul și materialismul economic, Sociologia burgheză față cu teoria luptei de clasă, Despre anarhiști, Religia, familia, proprietatea în epoca revoluției franceze*, acesta din urmă apărut și în traducere franceză într-o revistă de la Paris, unde a fost citit de Engels, care a avut aprecieri foarte favorabile asupra lui, și altele), articole și studii literare, la *Munca*, la *Critica socială*, *Evenimentul literar*, *Lumea nouă* etc.

Activitatea sa susținută în publicistica socialistă a atras asupra tînărului critic și profesor secundar persecuțiile autorităților, astfel că, în loc să-și poată căuta sănătatea din ce în ce mai șubredă, are de dus lupte grele împotriva nedreptăților ce-l loveau. Moare, înainte de a fi putut da lucrările valoroase ce se puteau aștepta de la acest om înzestrat și serios pregătit, la 20 aprilie 1895, cînd încă nu împlinise 23 de ani. În același an, prietenii scoteau un volum : *Scrieri literare*, cuprinzînd principalele sale studii și articole literare apărute în cursul anilor în diverse periodice, volum prefațat de Sofia Nădejde și cu *Cîteva cuvinte* de încheiere, deosebit de interesante, semnate de bunul său prieten G. Ibrăileanu, care a îngrijit ediția.

Dintre criticii formați în cadrul curentului literar de la *Contemporanul*, Raicu Ionescu-Rion ne apare ca unul din cei mai bine orientați, nu numai în ce privește esența ideilor literare, dar și în ce privește problemele socialismului științific. E semnificativă din acest punct de vedere o frază din care rezultă o gîndire familiarizată destul de bine cu problemele marxismului și obișnuită să le considere în legătură cu literatura. Astfel, vorbind într-un studiu despre datoria scriitorilor de a răspîndi nobilele idei ale dragostei de oameni, el adăuga, tocmai pentru a justifica legătura, pentru unii insuficient de clară pe atunci, dintre socialism și artă, că aceste idei „se găsesc într-o teorie din care s-a făcut baza mișcării socialiste moderne". „Să nu pară curios aceasta" — adăuga el în continuare. „Socialismul nu stă numai în convingerea că proprietatea privată de azi va fi înlocuită prin cea colectivă ; el este o întreagă doctrină ale cărei fire se întind pe multe domenii ale activității omenești generale... Materialismul nostru nu poate speria decît pe nepriceputi, în realitate el ascunde cele mai înalte și mai frumoase ten-

Scanned with OKEN Scanner

dinţe idealiste [1] pînă la care s-a ridicat omenirea modernă... Ştiinţificeşte vorbind, *idealismul* nostru stă în teoria *materialistă*".

Cu asemenea perspectivă asupra materialismului, socialismului şi legăturii lor cu literatura, este de înţeles că, deşi scrise cînd încă nu-şi putuse de fapt desăvîrşi nici cultura, nici pregătirea ştiinţifică, studiile şi articolele sale vor pune puternic în lumină adîncimea şi fermitatea cu care putea aborda el problemele. Probabil această formaţie mai temeinică face ca dintre criticii noştri el să fie cel care îndrăzneşte să înfrunte probleme mai mari şi în studii mai ample. Putem considera astfel de studii, din cele mai serioase pînă în această vreme asupra unor scriitori sau probleme literare, în afară de cele de care ne-am ocupat ale lui Dobrogeanu-Gherea, pe cel intitulat *Eminescu şi Lenau,* în care urmăreşte să definească autonomia deplină a poetului nostru faţă de cel german, studiul *Înaintaşii lui Eminescu,* din păcate rămas neîncheiat, *Dragostea trecutului,* în care îşi propune să explice preferinţa din unele momente pentru tema trecutului în literatură, studiu de asemenea neterminat, neajungînd să vorbească tocmai de latura cea mai însemnată a cauzelor acestui fenomen şi anume de împrejurările sociale, în sfîrşit, studiul *Datoria artei.* Este una din cele mai importante contribuţii ale criticului nostru, tocmai datorită actualităţii sale pentru momentul respectiv, faptului că se încadra în marea discuţie „artă pentru artă" — „artă cu tendinţă". În acest studiu, construit cu o strînsă legătură în argumentaţie, Raicu Ionescu-Rion începe prin a afirma, împotriva teoreticienilor artei „gratuite", că „arta mare e o *datorie*...", că această datorie nu este alta decît „a fi o unealtă în lupta sfîntă ce se dă azi pentru a sătura toate idealurile morale şi intelectuale ale omenirii moderne". În continuare, el demonstrează pe larg, studiul avînd şi un caracter de popularizare a acestor idei, că întrucît arta poate înrîuri formaţia, transformarea oamenilor, ea este „o forţă", că, aşadar, noi nu putem rămîne indiferenţi ce fel

[1] În epoca respectivă, terminologia în acest domeniu era foarte puţin fixată şi insuficient de precisă. Rion spune *tendinţe idealiste* nu în sensul filozofic, ci înţelegînd prin aceasta tendinţele de a urmări înaltele idealuri de umanitate şi civilizaţie.

Scanned with OKEN Scanner

de înrîurire poate exercita ea şi nici nu putem lăsa nefolosit „un instrument atît de teribil, cu care poţi în mod irezistibil lucra asupra oamenilor". În legătură cu aceasta, deosebit de interesantă este replica pe care criticul o dădea adversarilor săi care i-ar fi replicat că supunerea scriitorului unui ideal înseamnă a renunţa la ceva din libertatea sa absolută, întrebîndu-se pe bună dreptate : „Dar cine poate zice că are libertate absolută în societate ?" Combătînd, cum mai face de altfel şi într-o serie de alte cîteva articole, literatura decadentă ce înmugurea şi se dezvolta în această vreme în ţara noastră, criticul evocă marile lupte de clasă ale maselor populare pentru libertate şi dreptate, încheind în mod surprinzător cu o chemare, cam nebuloasă şi chiar confuză, ca arta adevărată să fie frămîntată ca societatea în care se plămădeşte, ca arta adevărată să uşureze lupta omenirii, dar nu „să aţîţe patimile, ci să le liniştească".

Pe această linie a abordării problemelor celor mai vii ale actualităţii literare de atunci se aşază, fără excepţie, toate articolele lui Raicu Ionescu-Rion, articole mai totdeauna cu caracter polemic, scrise cu nerv şi forţă de convingere. Dintre acestea, *Din psihologia de clasă* este un adevărat larg studiu pe o temă foarte discutată pe atunci : cauzele pesimismului în viaţă şi, ca o consecinţă, şi în literatură. Studiul aduce unele elemente noi şi unele aprofundări faţă de cercetările, pe această temă, ale lui Dobrogeanu-Gherea, care indiscutabil a deschis, totuşi, drumul explicărilor juste în acest domeniu în literatura noastră. Un articol cum este *Artiştii-muşte,* se ridică, pe baza unei serioase argumentări, împotriva ideii că artistul poate sta deasupra şi în afara lumii, că el poate fi *obiectiv* faţă de realitate şi că arta nu e, în ultimă instanţă, în slujba unei clase. Trebuie să observăm aici, ca o notă care marchează progresele pe care tinerii critici nou formaţi le înregistrau faţă de Gherea însuşi în unele privinţe, că la Raicu Ionescu-Rion, îndeosebi, apare mult mai reliefată, mult mai frecvent ideea aceasta a caracterului de clasă pe care-l are literatura. Un alt articol : *Arta tendenţioasă,* pledînd pentru punctul de vedere cunoscut celor formaţi la şcoala literară a *Contemporanului,* punînd în lumină însuşirile deosebite ale criticului nostru, aduce o neaşteptată lărgire de perspectivă, depăşind nivelul general al articolelor pe această temă de

Scanned with OKEN Scanner

pe atunci. Făcînd legătura dintre literatura tendenţioasă şi literatura realistă, Raicu Ionescu-Rion face apoi cîteva observaţii extrem de interesante în legătură cu evoluţia realismului, care în mod firesc a dus, în secolul al XIX-lea, mai cu seamă, la literatura socială. Constatînd că: „azi nu mai e posibil decît *romanul social,* adică romanul care descrie pe un individ în cît mai multe manifestări ale sale, îl pune în cît mai multe împrejurări şi relaţii sociale, romanul care, cu alte cuvinte, descrie *un colţ al vieţii reale...*", criticul ajunge la foarte logica încheiere: „arta modernă trebuie să devină *artă socială,* adică trebuie să se lase de a cînta atît de mult psihologia restrînsă individuală, egoistă şi să coboare ochii asupra vieţii reale sociale, unde sînt drame mai sîngeroase şi mişcătoare, sentimente mai înalte, mai adînci şi mai agitate decît cele pe care le-ar putea ţinea în pieptul său un artist-muscă". Pasajul este cu atît mai semnificativ cu cît, prin el, izbutim să reconstituim mai concret legătura strînsă care exista în conştiinţa acestor critici formaţi în mişcarea de idei de la *Contemporanul* între tendenţionism şi artă socială, aceasta din urmă fiind considerată ca o întrupare firească a artei realiste moderne. Cu atît mai mult în lumina acestor observaţii înţelegem de ce toţi partizanii „artei cu tendinţă" sînt în acelaşi timp partizanii artei sociale, în ultimă instanţă ai artei realiste, deci, totdeauna, adversari hotărîţi ai decadentismului şi tuturor formelor de manifestare a antirealismului. De altfel, ideile acestea criticul le reia şi le adînceşte într-un articol: *Arta revoluţionară,* prin care, cum s-a arătat, într-un capitol anterior, replica amplului articol de orientare maioresciană, idealistă: *Socialismul şi arta,* publicat de P. P. Negulescu în *Convorbiri literare.*

Numeroase sînt şi articolele de strictă polemică ale lui Raicu Ionescu-Rion, în care, de pe poziţiile materialiste în problemele artei, se ridică împotriva confuziilor lui Vlahuţă de la revista *Viaţa* (articolele *O lunecare primejdioasă, Goana... vieţii, Iobăgie intelectuală* etc.), combătînd cu o egală ardoare tendinţele idilizatoare, naturaliste sau sentimentaliste din unele scrieri ale lui Traian Demetrescu (articolele *Intim, O tocmeală* etc.) sau, în sfîrşit, cum am mai semnalat, cu hotărîre şi perseverenţă, decadentismul (*Literaturile decadente, Între pisici şi oameni, Dragostea de*

Scanned with OKEN Scanner

oameni, Domnia cuvîntului, acesta din urmă un atac vehement direct la adresa lui Macedonski, care devenise, pe atunci, un teoretician al simbolismului şi se străduia să fie, în forme uneori ridicule, şi un practician al lui). În afară de un articol : *Gherea şi Junimea*, în care tînărul critic impută cu curaj dascălului său de a nu face din revista *Literatură şi ştiinţă* o publicaţie care să ilustreze mai ferm ce înţeleg socialiştii să fie literatura, se mai cuvin reţinute încă două. Primul dintre acestea : *Un prieten poet*, consacrat lui N. Beldiceanu, este unul din puţinele articole scrise în această vreme asupra scriitorilor formaţi de mişcarea literară de la *Contemporanul*. Această îndatorire pe care Dobrogeanu-Gherea nu o sesizase, aici aflîndu-se una din limitele activităţii sale de critic literar, Raicu Ionescu-Rion începea să o împlinească. Cel de al doilea este referitor la Caragiale. În concluzia sa, articolul din urmă este nedrept, el părînd a condamna pe Caragiale, care constrîns de nevoi în această vreme îşi căuta un mijloc de existenţă, că a deschis o berărie. Dar dincolo de această greşeală, în aprecierea valorii operei marelui scriitor, cu toate rezervele sale exagerate, criticul se arată deosebit de perspicace, sesizînd că puternica demascare a societăţii burghezo-moşiereşti de către marele scriitor era „exprimarea unei nemulţumiri mai adînci, mai puţin egoiste, mai largi“ decît a altor scriitori, că, în raport cu mişcarea socialistă, dintre scriitorii contemporani, „singur Caragiale părea mai aproape de noi ; în el vedeam noi pe omul care parcă bîjbîieşte spre lumină, pe omul care se simte prea strîns în viaţa actuală, pe omul care pare că umblă *după ceva*“.

Asemenea judecăţi, care sînt în mod evident mai profunde şi mai substanţiale în fond decît cele ale lui Gherea despre Caragiale, chiar dacă vin după ale acestuia, decurg poate din ele şi le dezvoltă, ne arată, alături de atîtea altele pe care le-am semnalat pînă aici, că Raicu Ionescu-Rion poate fi considerat unul din cei mai înzestraţi reprezentanţi ai criticii literare formate în jurul *Contemporanului*, că moartea lui prematură a frînt încă de la început o activitate ce făgăduia a fi strălucită.

În ansamblu, activitatea criticilor literari formaţi la şcoala *Contemporanului*, fără să depăşească substanţial poziţiile formulate de Dobrogeanu-Gherea în problemele artei şi

Scanned with OKEN Scanner

literaturii, fără să fie cruțată de erorile și confuziile acestuia, a constituit o contribuție însemnată la lupta împotriva pozițiilor „artei pentru artă“ și la înfrîngerea ei, la răspîndirea și promovarea cu tot mai multă autoritate, în rîndul cercurilor largi de cititori, dar și în rîndul scriitorilor mai vîrstnici sau mai tineri, a noilor idei despre esența literaturii, despre rostul ei, despre menirea și răspunderea scriitorului, idei determinate în formele acestea, cum s-a arătat, în condițiile unor tradiții românești anterioare pe această linie, de apariția, dezvoltarea și organizarea proletariatului în societatea românească, marcînd începutul unei noi perioade în literatura noastră.

Scanned with OKEN Scanner

IX

SCRIITORII CURENTULUI DE LA *CONTEMPORANUL*

După cum s-a mai spus, mişcarea socialistă, încă de la începuturile organizării ei, în deceniul 1870—1880, şi mai cu seamă după apariţia *Contemporanului,* a atras în jur tot mai numeroşi simpatizanţi, dintre care mulţi din rîndurile tineretului. Acest tineret, după cum s-a arătat, începea deci a cunoaşte, cu limitele pe care le implica nivelul de dezvoltare al mişcării muncitoreşti şi socialiste din ţara noastră la momentul respectiv, lumea, societatea şi problemele literaturii într-un chip nou, deosebit de cel pe care-l ofereau, în genere, şcoala, gazetele, întrunirile publice şi revistele literare ale vremii. În mod firesc, din cînd în cînd, în rîndurile acestui tineret, cu un început de a înţelege lumea, societatea şi arta mult mai profund şi mai just, apărea cîte o figură mai deosebit înzestrată, simţind irezistibilă chemarea artei. Se înţelege că unui asemenea tînăr scriitor, oricît de puternice ar fi fost influenţele pe care le exercitau tradiţiile literare, vechile făgaşuri bătute în ce priveşte conţinutul ca şi forma, acum realitatea vieţii ca şi „darul" sau mai degrabă sarcina sa de creator îi apăreau într-o lumină destul de deosebită. Chiar dacă nu a dat loc la schimbări bruşte şi spectaculoase, căci mai cu seamă în domeniul literaturii transformările nu se pot petrece rapid, de azi pe mîine, lucrul acesta nu a rămas deloc fără urmări. O serie de scriitori, îndeobşte din cei ce se ridicau din rîndurile unei noi generaţii, părăsesc unii încă de la primele lor încercări literare, alţii mai tîrziu, vechile drumuri în poezie sau în proză şi se străduiesc (cu mai mult sau mai puţin succes personal, dar în ansamblu cu un real ecou în procesul de dezvoltare al literaturii noastre, după cum se va vedea), să abordeze alte teme, să se apropie tot mai mult de nenumăraţii oameni umili pe care literatura de pînă atunci îi

Scanned with OKEN Scanner

ignorase, îi ocolise sau îi înregistrase superficial, uneori de-a dreptul fals, să vadă mai adînc în realitate, să înţeleagă mai bine dramele ei, să dezvăluie mai cu curaj cauzele adevărate ale fenomenelor vieţii.

Cercetînd aceşti scriitori, dezvoltaţi în cadrul mişcării literare de la *Contemporanul* [1], a căror valoare artistică nu trebuie să o exagerăm, dar a căror apariţie din punct de vedere istoric literar nu poate şi nu trebuie nici un moment să o subapreciem, ne aflăm de fapt la un complicat punct de joncţiune, de unde începe o nouă perioadă în literatura noastră. E necesar de aceea să fie bine lămurit şi înţeles procesul de apariţie şi dezvoltare a acestor scriitori, care aduc însemnate elemente noi în creaţiile lor, menite a constitui importante contribuţii la adîncirea realismului în literatura română. Într-un articol al său, *Politică şi artă,* din 1893, A. Bacalbaşa spunea un lucru care are astăzi şi valoarea unui adevărat document asupra mentalităţii epocii : „Socialiştii organizează muncitorimea într-un partid de clasă, partid conştient şi de mizeriile ei şi de rolul pe care trebuie să-l joace în mersul evolutiv al omenirii. Se fac jertfe enorme, se întreprind campanii uriaşe, se cheamă la viaţă o lume nouă, care pînă ieri a fost cu desăvîrşire nesocotită şi umilită. Pentru noi, care sîntem şi socialişti şi iubitori de artă, natural că deşteptarea aceasta a uriaşului popular ne dă mii şi mii de subiecte artistice. Şi lucrul e natural. Făcînd critica organizaţiei actuale a societăţii, socialismul arată tabloul sfîşietor al mizeriei celor mulţi, el scoate din viaţa întunecată a poporului obijduit subiectul unor nesfîrşite drame ale sărăciei, drame oribile, pe lîngă care asasinatele convenţionale din repertoriul melodramatic rămîn nişte palide maimuţării. Pe de altă parte, socialismul nu are numai o parte negativă. Criticînd ordinea de azi — dezordinea zmintită a burgheziei — el arătă încotro merge lumea, încotro ne duce fatal mersul istoriei... Credem... că dacă direcţia noastră [Bacalbaşa se referea la orientarea literară „de la *Contemporanul*“ — *nota G.C.N.*] are vreun

[1] În legătură cu scriitorii care au publicat numai în *Contemporanul*, vezi capitolul *Literatura „Contemporanului“*, în volumul *„Contemporanul“ şi vremea lui*, de Savin Bratu şi Zoe Dumitrescu, Bucureşti, 1959.

Scanned with OKEN Scanner

rost, e tocmai faptul că voim să facem prin artă — așa cum ne ajută puterile — ceea ce facem prin politică". Ceea ce ne arată aici Bacalbașa poate fi considerat a avea și sensul unei adevărate și semnificative mărturisiri personale. Este evident că experiența unei înțelegeri noi și mai profunde a societății pe care o oferea socialismul în anii aceia nu a cunoscut-o numai scriitorul citat, ci și alții : Beldiceanu, Mille, Sofia Nădejde, I. Păun-Pincio, V. Crăsescu (Șt. Bassarabeanu), Traian Demetrescu și încă mulți alții mai mărunți sau mai tineri (Paul Bujor, Gheorghe din Moldova). Scriitorii aceștia, este clar, aveau posibilitatea să vadă și să înfățișeze în literatură societatea așa cum elementele de socialism cu care luaseră contact — adesea insuficiente și confuze, constituind totuși un ajutor prețios de care alții nu dispuneau — le îngăduiau, într-un chip, din foarte multe puncte de vedere, superior altor scriitori contemporani, ceea ce, după cum se va vedea, nu putea rămîne și nu va rămînea fără urmări.

Așa au apărut scriitorii din cadrul mișcării literare de la *Contemporanul*, legați direct sau indirect de mișcarea socialistă și într-o măsură chiar de cea muncitorească, scriitori care au marcat o cotitură în dezvoltarea literaturii române. Dintre ei, cronologic, cel dintîi este Constantin Mille. Ne vom ocupa totuși în primul rînd de Nicolae Beldiceanu nu atît pentru că el era un scriitor format — dar nu în spiritul de la *Contemporanul* — atunci cînd Mille debuta, cît mai ales pentru că linia activității sale literare constituie o curbă extrem de semnificativă pentru a sesiza mișcările de idei și controversele din epocă, pentru a înțelege mai bine amploarea pe care o ia la un moment dat răspîndirea ideilor socialismului despre societate și despre artă, cucerind mereu noi aderenți, cum și reacțiunea ce o determină ele, înrîurind concepțiile unor scriitori, mișcarea literară însăși, reacțiune căreia și scriitorul nostru în parte îi cade victimă spre sfîrșitul activității sale.

N. BELDICEANU (1845—1896) s-a născut în satul Preuțești, nu departe de Fălticeni [1]. Studiile liceeale le face la Iași, la Academia Mihăileană, după absolvirea căreia ocupă

[1] Asupra acestui scriitor, informații mai ample se pot afla în monografia lui G. G. Ursu, *N. Beldiceanu*, București, 1961.

Scanned with OKEN Scanner

cîteva posturi administrative. Renunţă însă bucuros la ele în 1870, cînd este numit profesor suplinitor la gimnaziul nou înfiinţat din Fălticeni. După un popas de cîţiva ani şi la Botoşani, va trece în 1879, în aceeaşi funcţiune, la un gimnaziu din Iaşi, unde va rămîne pînă la sfîrşitul zilelor sale. Modest, dar pasionat cărturar, pe lîngă munca sa de profesor, el face se pare interesante cercetări arheologice şi dedică o bună parte din timpul său literaturii, poeziei. A debutat încă din 1863, la *Lumina* lui Hasdeu, profesorul său de la Academia Mihăileană, cu o „legendă istorică", apărînd ca un continuator al patruzecioptismului literar. Mai tîrziu, între 1873—1881, colaborează la *Convorbiri literare*.

În anii aceştia se desfăşoară ceea ce am putea numi prima perioadă din creaţia sa, strînsă în ce are ea mai reprezentativ în volumul *Poezii*, publicat de editorul Şaraga, la Iaşi, în 1893. Sînt în acest volum trei cicluri de poezii. Cel dintîi : *Amor şi lacrimi*, este un ciclu al iubirii şi al disperării, fără nimic relevant sau mai personal artistic în el. Cel din urmă este intitulat *Pasteluri*, inspirat dintr-o profundă dragoste pentru natură şi pentru oamenii de la sat, dar nu mai puţin şi din *Pastelurile* cu care Alecsandri tocmai stîrnise, în cele mai largi cercuri, mare surpriză şi puternică impresie. Ecourile din pastelurile poetului de la Mircești sînt, la un nivel literar mult inferior, de altfel puternice şi evidente, cum se vede în *Arătura* :

Un bătrîn cu barba albă şi cu spete cocîrjite
Care tîrîie pe cîrje nişte zile învechite,
Întîlnind sămănătorii ce s-apropie de hat,
Se opreşte şi le zice : „noroc bun la sămănat !"

Tunetul prin bubuire viu răspunde la urare,
Nourul cel plin de apă, iubitorul de ogoare,
În albastru iată-l vine răpede, mînat de vînt,
Şi plouînd el varsă mană, varsă aur pe pămînt.

Evident, poetul nu se putea ridica la bogăţia de substanţă şi de colorit, la concentrarea şi înălţimea artistică a lui Alecsandri. Adeseori, nota de idilizare, mai degrabă de clişeu, de convenţional, de neadîncire a adevărului vieţii din tabloul evocat, ca şi cea de simplism, de schematism şi

Scanned with OKEN Scanner

de lipsă de originalitate în mijloacele de expresie devine predominantă în *Pastelurile* lui Beldiceanu. Dar nu e mai puțin adevărat că încă din acest ciclu nu e cu totul absentă atenția și simpatia pentru omul trudit din cadrul naturii cîntate (*Stativele, Sorțarii*). Cel de al treilea ciclu al volumului : *Gînduri negre,* cuprinde poezii ale disperării, pline de sentimentul nimicniciei, al vremelniciei, al zădărniciei (*Pulvis et umbra, Viața, Fericirea* etc.), exprimînd cîteodată unele neliniști ceva mai adînci și parcă o dorință de evadare măcar prin însingurare dintr-o lume de care e profund nemulțumit (*Dezgust, Răutatea, Suflet trist, Inima tristă, Pierdut* etc.).

Cea de a doua perioadă din creația poetului nostru e cea a legăturilor cu revista *Contemporanul.* Nu sînt cunoscute împrejurările concrete în care s-a produs această apropiere, dar e limpede că în Iașul în care se aflau deopotrivă Junimea și cercuri socialiste, în plină efervescență și dezvoltare spirituală, cu o intelectualitate frămîntată de atîtea căutări, profesorul și scriitorul modest și cinstit care era Beldiceanu a avut ușor prilejul să ia contact și apoi să fie sedus de ideile generoase și îndreptățite ale socialismului. El părăsește revista *Convorbiri literare,* încearcă să scoată el însuși o revistă : *Cultura* (1883) ; iar în 1886 îl aflăm printre colaboratorii *Contemporanului.* În această perioadă, care poate fi considerată a începe cu largul poem *Tala* (1883), unde-și fac loc multe elemente de nemulțumire socială, scrie el o serie de poezii în formă populară, puternic înrîurite de spiritul folcloric și în conținutul lor. Aceste poezii, de o relativ largă varietate tematică : *Doina dorului, Doina însurățeilor, Doina voinicului, Doina drumețului, Doina dorului de mamă, Doina amarului* etc., judecate atît artistic cît și istoric literar, sînt mult mai puțin interesante decît ale lui Alecsandri de la 1842—1844, nu numai pentru că erau lipsite de ingenuitatea adeseori fermecătoare și biruitoare a acelora, nici pentru că veneau mult după acestea, dar pentru că exprimau mai mult un sentiment de tristeță personală a poetului decît sentimentele reale ale omului din popor. Este adevărat însă că o notă de nemulțumire socială, de pe pozițiile țăranului, este uneori prezentă (*Doina celor nevoiași, Doina voinicului*), iar forma populară bine stăpînită, nu exagerat de stilizată, deși se cam simte mecanismul com-

Scanned with OKEN Scanner

poziției, este mărturia izvoarelor cărora inspirația lui Beldiceanu se adresa îndeosebi în această vreme.

Perioada de la *Contemporanul* este ilustrată însă în chipul cel mai caracteristic de largile poeme: *Lăutarul*, *Amurgul veacului*, *Vechituri* și *Desmoșteniții*. Acestora trebuie să li se mai adauge poemul *Geniu și nefericire* (intitulat în ediția „Minerva", după moartea poetului: *Eminescu*, titlu care socotim că în mod greșit s-a păstrat în edițiile de azi), poem publicat în *Contemporanul*, care exprimă admirația lui Beldiceanu și a întregului cerc din jurul revistei pentru marele poet. *Lăutarul* este un alt poem amplu, destul de inegal, în care poetul pune în contrast cam schematic suferința celor umili și exploatați cu opulența, dezmățul și nepăsarea celor bogați, introducînd cu îndemînare motive folclorice în țesătura sa, dar lăsîndu-se dus prea departe pe latura efectelor cam căutate și exagerate, a discursivismului și lipsei de concentrare. Este evident însă că în perioada elaborării acestor poeme de mari proporții, poetul nostru luase un contact încă destul de vag (lucru explicabil dacă ținem seama că ne aflam înainte de 1890 sau în jurul acestei date, cînd ideile socialismului științific încă nu cunoscuseră o foarte largă răspîndire în țara noastră, nici chiar în cercurile socialiștilor și ale simpatizanților lor), cu ideile despre societate ale socialismului, totuși luase contact cu ele. În mod evident, el nu este numai impresionat de „nedreptate", dar înțelege într-o măsură cauzele ei reale: nu pur și simplu „nedreptatea" sau neomenia, ci exploatarea și proasta alcătuire a societății burgheze. El își dă seama, de asemenea, datorită elementelor ce și le apropiase din ideile socialiste, că societatea burgheză este sortită pieirii sau poate mai degrabă crede acest lucru în chip sentimental, fără să sesizeze resorturile adînci din sînul societății ce determină relațiile din cadrul ei, fără să surprindă nici procesele ce urmează să înlocuiască lumea veche, nici pe ce cale se va ajunge la cea nouă.

Toate aceste plusuri și minusuri ideologice ale poeziei lui Beldiceanu apar limpede mai cu seamă în poemele de largă respirație *Amurgul veacului* și *Vechituri*, avînd ceva din patosul *Scrisorilor* lui Eminescu și înrîurite de acestea. În cea dintîi, după ce face o aspră denunțare a păcatelor lumii

Scanned with OKEN Scanner

burgheze, ce-i părea în asfinţit încă de atunci, prevesteşte zorii uneia noi, fără să aibă o viziune mai concretă a ei, neputînd să o contureze decît cam utopic, ca o lume a dreptăţii în care va domni raţiunea, ştiinţa :

Într-un secol fără patimi, nu va rămînea nici praf
Din durere, din robie, din ruină şi din jaf...
Vecinic floarea fericirii pe pămînt va fi în floare
Cînd în lumea cugetării, cugetarea va fi soare...

Cea de-a doua poemă din cele amintite : *Vechituri,* este o demascare încă mai vehementă a societăţii burgheze, reluînd într-o bună măsură înregistrarea păcatelor ei, pe care o făcuse Mille în poema sa *Indignarea.* Cea mai puternică, cea mai ascuţită în acelaşi timp din ciclul acestor largi poeme este însă *Desmoşteniţii,* şi ea din punct de vedere artistic, ca şi celelalte, departe de desăvîrşire. Aici, poetul nu se mai mărgineşte la denunţarea sentimentală a nedreptăţii din lume, ci evocă formele concrete în care ea se înfăţişează şi pricinile care o determină : antagonismul dintre stăpînii exploatatori şi masele exploatate. Ceea ce aduce nou acest poem faţă de celelalte ale lui Beldiceanu, ne face să vedem în el nu numai cea mai avansată poziţie a poetului, dar mărturia progreselor realizate treptat în înţelegerea mai profundă a fenomenelor sociale, mărturia apropierii de justa lor explicare. E în fond singurul moment în creaţia poetului care arată că el vede, în sfîrşit, calea către lumea nouă pe care o evocase de atîtea ori şi anume calea luptei maselor. Finalul poemului *Desmoşteniţii* este o chemare a celor exploataţi de a se trezi, de a-şi da seama de însemnătatea lor în societate, de numărul lor, o chemare la luptă pentru biruinţa cauzei lor :

Limpeziţi-vă la minte, cîntăriţi-vă dreptatea.
Sută, cum laşi tu pe unul, munca ta să o mănînce,
Şi tu mie, cum laşi suta, în durere să te-mbrînce ?

. . . . . .

Număraţi voi, care duceţi greu nevoile pe umăr,
Cîte traiste sînt goale — şi-ţi vedea al vostru număr ;
Ei sînt zece, sînt o sută, sînt o mie şi mai mulţi...

Scanned with OKEN Scanner

Dar ai voştri asupriţi : milioane sînt desculţi !...
Ocean de sărăcie, de amar şi întuneric
Cînd ai tu a ta putere, de ce stai ca un nemernic ? —
Cînd eşti suflet, cînd eşti număr, pentru ce mai stai
la gînd ?
Înainte, înainte milionule flămînd !

Momentul creării acestui poem (1894) coincide cu punctul de maximă dezvoltare şi intensitate al mişcării socialiste şi muncitoreşti din ţara noastră în această perioadă. Foarte curînd după aceea, atacurile, care începuseră de fapt cu mult înainte, se amplifică şi încep să dea rezultate. Lipsa de orientare fermă, nesiguranţele, ezitările lui Beldiceanu, îşi spun şi ele cuvîntul. În această perioadă de oarecare depresiune, care coincide cu unele drame personale ale scriitorului, el părăseşte străduinţa de a duce mai departe înţelegerea sa asupra cauzelor nedreptăţilor din societate, asupra căilor de îndreptare, scepticismul îl cuprinde din nou şi, în linii mari, părăseşte lirica socială, poezia militantă, de demascare şi chemare la luptă. Poetul abordează acum, în poemul *Pămîntul*, o temă ştiinţifică, nu lipsită de interes şi nici de unele aluzii ce aminteau nemulţumirile sale sociale, dar ruptă din frămîntările concrete din acel moment ale societăţii. În ciclul *Poliritmice*, el îşi concentrează atenţia îndeosebi asupra aflării unor noi mijloace expresive şi mai puţin asupra conţinutului. Este adevărat, cum s-a observat de un cercetător, că totuşi abordarea acestor preocupări de formă în *Poliritmice* nu înseamnă părăsirea totală a vechilor tendinţe de critică socială, după cum dovedeşte şi poema *Ţăranii* (1894), dar nici nu aduce mari progrese în ce priveşte desăvîrşirea artistică, în care, în genere, scriitorul rămîne atît de mult dator.

Activitatea literară a lui N. Beldiceanu, la care se poate adăuga libretul operei muzicale *Dorman*, descrie, după cum s-a văzut, o curbă deosebit de semnificativă. În partea ei cea mai avansată şi cea mai bună, cea din perioada de apropiere de mişcarea socialistă, deşi nu lipsită de limite ideologice şi slăbiciuni artistice (prolixitate, tendinţe discursive, insuficienţă ca substanţă), poezia lui aduce însă cîteva elemente evident noi, mai cu seamă ca tematică şi atitudine, în ansamblul poeziei româneşti — ceea ce fără

Scanned with OKEN Scanner

îndoială se cuvine reţinut. La data respectivă, a constituit un element în mobilizarea maselor, mai degrabă în lămurirea şi trezirea lor, iar din punct de vedere istoric literar marchează unul din primele ecouri ale influenţei exercitate de dezvoltarea mişcării socialiste asupra literaturii noastre.

CONSTANTIN MILLE[1] este însă cu adevărat primul scriitor al curentului de la *Contemporanul*. El s-a născut la Iaşi, în 20 decembrie 1861, ca odraslă a unei familii de mici boieri săraciţi. Şcoala primară şi liceul le urmează la Iaşi, trecîndu-şi bacalaureatul în 1878, după care se înscrie la Facultatea de Drept. Legăturile cu mişcarea socialistă duc în 1881, cu ocazia mişcărilor amintite pentru aniversarea Comunei, la eliminarea lui din Universitate. Îşi va termina studiile universitare la Bruxelles. Întors în ţară, se ocupă cu avocatura, continuînd să fie un militant al mişcării socialiste, devenind un fruntaş al acesteia, sfîrşind însă prin a o trăda în 1895. Îndeosebi în anii 1881—1888, Mille consacră o bună parte din activitatea sa literaturii, fiind încă de la primele numere ale *Contemporanului* prezent cu versuri în paginile acestei reviste. A scris poezii, nuvele, romane şi articole de critică literară, publicînd, în afară de *Contemporanul*, la *Dacia viitoare*, *Lupta*, *Lupta literară*, *Drepturile omului*, *Munca*, *Evenimentul literar*, *Adevărul*, *Adevărul ilustrat* şi altele. Principalele sale volume sînt: *Versuri* (Iaşi, 1883), *Dinu Milian* (Bucureşti, 1887) roman, cu continuarea sa: *Dinu Milian, II: O viaţă* (Bucureşti, 1919), şi culegerea de nuvele: *Feciorul popii* (Bucureşti, 1887).[2]

În anii 1878—1881, cucerit de ideile socialismului pe plan social şi politic, fără însă să fi cunoscut cu adevărat proletariatul, fără să se fi desprins cu totul din mrejele ideologice ale clasei din care făcea parte, însufleţit însă o bună bucată de vreme în mod sincer de idealuri democratice şi

[1] În legătură cu acest scriitor, mai pe larg, vezi studiul introductiv de G. C. Nicolescu la volumul C. Mille, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită de Virgiliu Ene, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961.

[2] Vezi C. Mille, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită de Virgiliu Ene, cu un studiu introductiv de G. C. Nicolescu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961, care cuprinde: *Versuri*, *Dinu Milian*, *O viaţă*, nuvele şi schiţe, fragmente din *Letopisiţi*, articole.

Scanned with OKEN Scanner

umaniste, Mille evoluează spre noi concepţii de artă, părăsind vechile şabloane ale poeziei epocii. El se îndepărtează hotărît şi cu incontestabilă îndrăzneală, poate şi cu ceva din juvenila ostentaţie a noului venit, de trăsăturile dominante ale liricii contemporane comune, de o penibilă îngustime de spirit, de un individualism meschin, de o dezasperantă lipsă de orizont, de substanţă, de năzuinţe mai nobile şi de vibraţie interioară. În prefaţa volumului său din 1883, Mille afirma limpede şi programatic această profundă deosebire faţă de vechile tendinţe, indicînd relativ ferm noile direcţii spre care se îndrepta el. Recunoscînd cu luciditate, aproape provocator imperfecţia versurilor sale şi, într-o măsură, afişînd o desconsiderare cam exagerată pentru forma versului şi pentru rimă, Mille arată că „scriitorul trebuie să fie copilul vremurilor în care trăieşte", că opera sa literară trebuie să se inspire din realităţile sociale contemporane, în sfîrşit, că poetul trebuie să creadă în ceea ce scrie, că scrisul său trebuie să izvorască dintr-o profundă convingere. Apoi, el nu se sfieşte să proclame că ridică „un steag cu totul nou", că poeziile volumului sînt scrise „sub înrîurirea ideilor mele socialist-revoluţionare", cerînd însă în final, în mod ciudat şi ilustrînd în felul acesta confuziile şi limitele scriitorilor formaţi în jurul *Contemporanului* la data aceea, ca ideile sale socialiste să nu fie puse în discuţie de critica literară ce se va ocupa de versurile sale.

În spiritul acestei prefeţe, spirit care de altfel se află în întregul volum, destul de omogen în ansamblul lui, în fruntea versurilor sale poetul aşază poezia *Drept prolog*, în care atrage atenţia celor ce vor putea fi surprinşi a nu întîlni versuri consacrate exclusiv iubirii, că pe lume există şi altceva, există nefericire, nedreptate, că e firesc de aceea să existe „dor de răzbunare" ca şi năzuinţe de a lupta pentru curmarea răului. Poetul consideră că :

> ...lîngă al iubirii sfinţit şi dulce nume
> E numele dreptăţii de-o mie de ori sfînt !

Fuga de vechile şabloane, de vechile teme ale liricii, poetul o exprimă şi în *Fragment dintr-un poem* ; iar în poezia *De ziua mea,* el formulează ceea ce şi-ar dori, idealul său de viaţă :

Să duc un steag prin gloanțe, al foamei negru petec
Și trîmbița de-alarmă prin rînduri de popor
. . . . . .
În veci să fiu cît lumea va fi încă robită
Semnalul răzvrătirii și-a bravilor ispită.

Concepția răzvrătirii, de scriitor-cetățean, de scriitor-luptător pentru dreptate socială, Mille o formulează, uneori într-o avalanșă de repetiții exagerate, prelungite, într-un retorism cam prea răsunător, dar cu patetism, incontestabil nu fără efecte, de asemenea și în alte poezii, în *Dorințî nebune*, în *Poezia roșie*, în *Dacă...*, în aceasta din urmă poetul simțindu-se nu numai cîntărețul nefericirilor din societatea de atunci, dar și cel ce anunță plin de încredere :

Ale zorilor dreptății aurite, mîndre semne,
Viitoru-apropiat !

Este neîndoielnic că în ce privește realizarea artistică, versurile lui Mille oferă numeroase deficiențe, îndeosebi, cum am mai observat, un exagerat retorism, o ușoară tendință spre frapante contraste și violente efecte melodramatice, o expresie directă, insuficient de fluidă, uneori greoaie de-a dreptul, cel mai adesea insuficient cizelată, chiar insuficient căutată pentru a fi cea mai potrivită conținutului, pentru a realiza o anumită armonie interioară, o armonie între conținut și expresie. Dar nu e mai puțin adevărat totdeodată că în aceste versuri, în acest crez literar, formulat aici foarte fugar, apare ceva mai mult decît o simplă și formală frondă față de înaintași, lipsită de un conținut real, apare incontestabilă, sinceră conștiința unui om ce se simte cu adevărat mișcat și legat de soarta semenilor săi nedreptățiți din societate, chiar o evidentă notă de eroism în felul de a concepe viața și arta. Și această notă eroică autentică, de o nuanță întrucîtva nouă în literatura noastră, dă o substanță și o consistență poeziei sale care, în ceea ce privește conținutul de idei, se ridică indiscutabil deasupra nivelului liricii celor mai mulți din contemporanii săi, fără să izbutească însă mai nici un moment adevărate biruințe din punct de vedere strict artistic.

Scanned with OKEN Scanner

În lirica unui atare poet este de înţeles că înfăţişarea critică a aspectelor din societate, dezvăluirea nedreptăţii, punerea în lumină a suferinţelor nemeritate, demascarea exploatatorilor ocupă un loc însemnat. Nu e mai puţin adevărat însă că, la acel moment, în stadiul de dezvoltare al mişcării muncitoreşti din ţara noastră, mai ales cu conducerea lipsită de suficientă pregătire şi fermitate ideologică pe care o avea ea atunci, pentru Mille nu era limpede întru totul nici esenţa lumii capitaliste, nici fizionomia societăţii ce o va înlocui şi nici calea pe care să se ajungă de la una la alta. De aceea în poezia în care critică societatea dominată de capitalism, el recurge la teme şi mijloace lipsite de mare noutate, cum este în poeziile *La morgă* sau *Studentul*. În *După natură*, înfăţişează drama ţăranului exploatat, fără să aducă în fond nimic mai mult decît Bolliac, decît semnificativul vers final prin care se adresează exploatatorilor :

Azi rîdeţi — mîine însă tîrziu vă veţi căi

care consemnă prezenţa convingerii că asupritorii vor fi într-o zi răsturnaţi, cu alte cuvinte dovedeşte perspective mai largi decît ale poetului patruzecioptist, pe care le putea avea, în noua perioadă a literaturii române, cu formaţia sa, poetul de la *Contemporanul*. Un alt aspect pe care-l abordează poezia de critică socială a lui Mille este tema antimonarhică, viguros întrupată în *Vivat rex, vivat !*

Un loc însemnat în lirica poetului nostru este rezervat problemei artei şi artistului în societatea burgheză. Poezia *Unui poet decorat este* o adevărată satiră la adresa scriitorilor ce linguşeau tronul şi, în acelaşi timp, o chemare a scriitorului la demnitatea sa şi a creaţiei sale. Deosebit de interesantă pe această temă este mai cu seamă poema *Vioristul cerşetor*, care, din cauza elementelor melodramatice, retorismului şi prolixităţii sale, nu poate pune suficient în valoare aspectele noi pe care le aduce ca poezie socială. Întreg sensul profund şi deosebit al poemei este pierdut, dacă nu observăm că aici nu este vorba de un simplu viorist, ci de fapt de un adevărat artist, devotat cu arta sa nobilei cauze a libertăţii poporului, jertfind totul pentru această cauză, un artist care, tocmai pentru că făcea din arta sa

Scanned with OKEN Scanner

un instrument de demascare a societăţii întemeiate pe exploatare şi de trezire a conştiinţelor, tocmai pentru că nu înţelegea să facă nici un compromis, necum să-şi trădeze credinţa într-o lume mai bună, coalizează împotriva sa duşmănia celor puternici, a celor împotriva cărora el se ridicase. În consecinţă, drept pedeapsă pentru îndrăzneala lui, reprezentanţii lumii denunţate, mai întîi, îl aruncă în mizerie, la marginea societăţii, apoi îl distrug total.

O adevărată sinteză a liricii lui Mille de critică socială o constituie poemul *Indignarea*. Desfrîul, necinstea, mediocritatea, incultura, misticismul, exploatarea, falsul patriotism, războiul, reprimarea luptelor poporului pentru libertate, toate aceste tare ale societăţii burgheze sînt înfierate cu patos în acest poem, nu lipsit de ecouri din *Împărat şi proletar*. Dar — aşa cum se întîmplă adesea la acest poet — obişnuita lipsă de exigenţă faţă de expresie, de desăvîrşire artistică deserveşte poemul în ansamblul său. În *Indignarea*, poetul se opreşte ceva mai îndelung asupra artei şi filozofiei, dezvăluind, poate pentru prima oară în felul acesta în poezia noastră, chipul cum ele se pun uneori în slujba claselor exploatatoare.

Oricît de confuză şi limitată era gîndirea lui C. Mille — spre deosebire de alţi scriitori contemporani, nemulţumiţi şi ei de starea de lucruri din societatea noastră, dar incapabili să depăşească în scrierile lor stadiul simplei constatări, chiar dezaprobatoare — ajunge să înţeleagă ceva mai profund cauzele. El îşi dădea seama că la temelia răului stătea exploatarea, că viciile sociale ce-l nemulţumeau nu erau simple accidente, imperfecţiuni trecătoare şi reparabile, ci elemente constitutive ale orînduirii capitaliste. În consecinţă, poetul aduce în poezia sa un lucru nou pentru lirica românească : tendinţa de a-şi transforma indignarea în revoltă, iar revolta în adevărată răzvrătire şi îndemn la răzvrătire. Mai mult chiar : destul de vag, fără să vadă exact şi concret drumul pe care se poate realiza aceasta, el înţelege că e nevoie de răsturnarea lumii vechi şi de construirea uneia noi. El a înţeles mai cu seamă, chiar dacă tot nebulos, că pentru a se ajunge la aceasta e nevoie de luptă. Chemarea la această luptă revine de altfel, ca un adevărat lait motiv, foarte des în versurile poetului, fie în forma directă *(La un banchet)*, fie prin cîntarea plină de încredere în biruinţa

finală a unor momente de luptă pentru libertate sau a unor figuri de luptători (*Comuna din Paris, Vae victis, La mormîntul lui Neculai Zubcu-Codreanu, Spartacus*, aceasta din urmă poate cea mai rotunjită, cea mai realizată artistic din poeziile lui Mille).

În creaţia lirică a lui Constantin Mille se mai află şi cîteva poezii de o tematică deosebită, grupate în volumul său sub titlul *Din caetul dragostei*, poezii cu caracter erotic. Dar nici în această direcţie el nu izbuteşte să cucerească biruinţe expresive mai însemnate. Am greşi dacă am trece cu totul cu vederea şi n-am reţine că şi în erotică el se deosebeşte substanţial de cei mai mulţi poeţi ai vremii, chiar de cei de la *Contemporanul*, aducînd o poziţie nouă, un chip nou de a concepe iubirea şi deschizînd în mod evident un nou drum şi în acest sector al liricii româneşti. Strîns legată de concepţiile sale despre societate, despre necesitatea luptei pentru înlăturarea relelor din societate, iubirea este cîntată de poetul nostru cu o gravitate pe care, în afară de Eminescu — şi acesta pe alt plan — nu o mai cunoscuse nici un altul din poeţii timpului. Sentimentele profunde pentru femeia iubită se împletesc indestructibil cu năzuinţele de luptă ale poetului pentru binele celor mulţi :

> Idealul meu ! femeie brună, cu ochi de scînteie,
> Fiic-a plebei ce să simtă pentru cel nenorocit,
> Gata de-a muri cu mine pentru-a binelui idee,
> Braţ la braţ, mînă în mînă, gînd în gînd, necontenit...

Fără îndoială, Mille rămîne în liniile sale esenţiale un poet insuficient realizat artistic. Dar prin noutatea tematicii şi a poziţiei sale, prin patosul şi vibranţa ce le cuprindeau uneori versurile sale, el înscrie un moment ce trebuie reţinut în dezvoltarea liricii româneşti. Se poate spune chiar că în bună măsură el ilustrează fenomenele ce vor determina, din punct de vedere tematic, trecerea ei pe o treaptă nouă, deschizînd drumul poeţilor de la *Contemporanul* şi atîtor altora ce vor urma pe linia poeziei sociale, spre unele poziţii din poezia zilelor noastre.

În proză, Mille a publicat, ca operă mai de seamă, romanul *Dinu Milian*. Valoarea lui literară nu este deosebită. I se poate reproşa mai cu seamă ceea ce se putea reproşa şi

Scanned with OKEN Scanner

poeziilor scriitorului : o insuficientă exigenţă artistică, din care provin mai toate celelalte scăderi. Prin realismul lui în zugrăvirea unor împrejurări sociale, mai cu seamă prin patetica năzuinţă spre autenticitate, părăsind o serie de formule şi sentimente convenţionale, chiar prin prototipul francez ce-l folosea dacă nu ca model, măcar drept călăuză, romanul marca la data respectivă o anumită cotitură în istoria romanului românesc. El oferă, pe de altă parte, un mare interes mai ales prin valoarea lui general documentară, prin evocarea unor medii sociale, a unui moment istoric cu un anumit proces social, cu o anumită atmosferă morală şi intelectuală. *Dinu Milian* este preţios — cu atît mai mult avînd un caracter oarecum autobiografic — şi prin aceea că ne aduce interesante amănunte asupra începuturilor mişcării socialiste de la Iaşi (doctorul Russel este în roman doctorul Rickard, Speranţă devine Garanţă, Mille însuşi e eroul principal Milian etc.). Trebuie să reţinem însă aici nu mai puţin şi limita viziunii scriitorului, care era a celor mai mulţi dintre fruntaşii de atunci ai socialismului român, de a nu vedea mişcarea proletariatului, de a pomeni foarte sumar elementele muncitoreşti, văzîndu-le numai neindividualizate, şterse şi în situaţii pasive. Continuarea lui *Dinu Milian*, romanul *O viaţă*, este atît din punct de vedere documentar, cît şi din cel artistic, mult mai puţin interesant.

Opera nuvelistică a lui Mille se caracterizează prin două trăsături care uneori se îmbină : demascarea putreziciunii lumii burghezo-moşiereşti, îndeosebi în viaţa de familie, şi simpatia pentru cei exploataţi, nedreptăţiţi şi umiliţi în această societate. Precumpănitoare este prima trăsătură în nuvele sau schiţe ca : *Feciorul popii* (care dă titlul volumului), *Moartea lui Uladimir, O dragoste a veacului, Rochia Catiţei, Inelul Cleopiţei, Diploma lui Guţă*. În ele se strecoară numeroase note naturaliste, dar în genere dominant rămîne realismul. Deşi din punct de vedere artistic nuvelele lui Mille oferă suficiente deficienţe, ele sînt parcă mai vii prin eroii lor decît simpla povestire din *Dinu Milian*, unde personajele nu reuşesc aproape nici un moment să devină nişte fiinţe autentice. Cea de a doua trăsătură de care vorbeam o aflăm în nuvele ca : *Facerea Zoiţei, Bacalaureatul, Contrabandistul, Primăvara tristă* (neinclusă în volum), *Fata cizmarului* şi *În spital*, pline de simpatia pentru cei

Scanned with OKEN Scanner

exploatați și, prin contrast, de înfierare a orînduirii sociale care este cauza suferințelor lor. Emoționantă și semnificativă prin tema nouă ce o cuprinde este îndeosebi schița *În spital*, în care, cu cîteva clipe înaintea agoniei, un muncitor, aflat în spital, își privește retrospectiv întreaga existență, vede necazurile și lipsa de bucurii care au stăpînit-o și-și dă seama de zădărnicia ei tocmai pentru că nu s-a angajat, alături de alți tovarăși ai lui, în lupta organizată pentru o viață, o lume mai bună. Este una din primele profilări din literatura noastră a temei luptei proletariatului și a organizării acestei lupte, după geniala prefigurare a lui Eminescu din prima parte a poemei *Împărat și proletar*. Amintim de asemenea nuvela *Bacalaureatul*, una din primele oglindiri critice ale armatei burghezo-moșierești în literatura acestei epoci.

Scăderile creației literare a lui Mille sînt vizibile cititorului de la primele rînduri. Aceste scăderi nu trebuie însă să fie puse în mod mecanic numai pe seama lipsei de însușiri deosebite a scriitorului. Sînt și alte explicații. Mille a consacrat literaturii un mic număr de ani, în tinerețe, grăbit, oarecum printre picături, și fără experiență, abordînd totuși făgașuri noi, fără un îndrumător sau un model care să-i călăuzească încercările. Mai este și altceva. Totdeauna pionierii noilor drumuri în literatură își consacră în mod firesc atenția îndeosebi principalelor domenii în care inovează. De aceea Mille insistă asupra problemelor de conținut, tematice, neglijînd pe cele de măestrie, ceea ce a dus la o insuficientă expresivitate artistică, la o insuficientă soliditate și durabilitate a creației sale artistice. În sfîrșit, nu trebuie pierdut din vedere, fără ca aceasta să dea dispense în ce privește arta, că Mille a scris literatura sa totuși ca un soldat pe front, între atacurile adversarilor. Fiecare poezie a sa, fiecare schiță și nuvelă, fiecare capitol de roman, fiecare cronică literară era, pentru el chiar, în primul rînd un episod din lupta ce se angaja la sfîșitul secolului al XIX-lea în literatura română între realism și antirealism, era, mai mult decît literatură, o nouă demascare a societății burgheze, o nouă lovitură dată acesteia.

Cu limitele, confuziile și scăderile artistice de care am vorbit, dar și cu incontestabilele noutăți pe care le aduce mai cu seamă în lirica noastră, opunînd cu înflăcărare o

Scanned with OKEN Scanner

concepție de scriitor realist, militant, tendințelor sceptice, pasive, ca și „artei pentru artă" junimiste din literatura vremii, Constantin Mille este totuși mai mult decît pare la prima vedere. Cu acea parte a activității sale care se află în domeniul literaturii și care se situează în anii de pînă pe la 1888, deși nici aici lipsit de scăderi, uneori chiar grave, privit în cadrul larg al dezvoltării literaturii noastre, Mille este efectiv mai mult decît un simplu scriitor mărunt, dar interesant, mai mult chiar decît primul scriitor, din punct de vedere cronologic, pe care ni l-a dat curentul de la *Contemporanul*. El este reprezentantul unei noi conștiințe literare care se naște în împrejurările istorice concrete din România, cam o dată cu nevoia aparției *Contemporanului* și are, incontestabil, meritul de a marca, prin creația sa, cotitura ce începea să o facă întreaga literatură română sub înrîurirea dezvoltării proletariatului.

O altă figură cunoscută din rîndul scriitorilor din curentul de la *Contemporanul* a fost SOFIA NĂDEJDE (1856—1944), sora pictorului Octav Băncilă și soția lui I. Nădejde, ale cărui greșeli ideologice au înrîurit-o și pe ea. Sofia Nădejde a scris articole politice, de critică literară, științifice, schițe, nuvele, romane, drame, a făcut traduceri numeroase, publicînd la *Contemporanul, Drepturile omului, Munca, Literatură și știință, Evenimentul literar, Lumea nouă, Lumea nouă științifică și literară* și altele ; iar după trădarea mișcării socialiste la numeroase alte reviste și ziare ale epocii (*Albina, Voința națională, Universul* etc.). Principalele sale opere literare sînt strînse în volumele : *Din chinurile vieții* (Craiova, 1895), *Din lume, pentru lume, Povestiri din popor* (București, 1909), *Patimi* (1903), *Robia banului* (1906), *Părinți și copii* (1907), acestea trei din urmă romane, *O iubire la țară* (1888), *Fără noroc* (1898), *Ghica Vodă* (1899), drame. Creația literară a Sofiei Nădejde, deși se străduiește să înfățișeze suferințele țărănimii, ale micilor funcționari, în genere ale celor nevoiași și umili, urmărind o critică a societății, este aproape cu totul lipsită de valoare și din această cauză chiar de interes. Slăbiciunile operei Sofiei Nădejde, lăsînd la o parte o neîndoielnică lipsă de însușiri creatoare, provin, în primul rînd, din faptul că scriitoarea nu izbutește să vadă suficient de limpede și de adînc în procesul social din care-și ia subiectele, ceea ce o

Scanned with OKEN Scanner

face mai totdeuna să nu sesizeze şi să nu pună îndeajuns în lumină adevăratele cauze, cele sociale, ale nefericirii oamenilor, ale „soartei" lor. Confuzionismul şi poziţia şovăielnică a unora dintre fruntaşii mişcării muncitoreşti din ţara noastră de pe atunci fac apoi ca în opera ei să domine din ce în ce mai mult un spirit împăciuitorist, o anumită tendinţă de a evita punerea în lumină a conflictelor şi luptelor de clasă din sînul vieţii sociale. Deficienţele literaturii Sofiei Nădejde sînt determinate şi de prezenţa naturalismului, care se manifestă nu numai sub forma unor note indecente sau oribile nu întru totul necesare, dar mai cu seamă — şi aici este una din cele mai grave scăderi ale operei acestei scriitoare — în nediferenţierea esenţialului de neesenţial, în îngrămădirea unor amănunte, unor convorbiri, unor fapte cu totul nesemnificative. Se poate spune că operele literare ale acestei scriitoare sînt cele mai adesea nu tendenţioase, cum este orice creaţie, ci teziste, cu un caracter moralizator general prea evident şi ca atare supărător. Din această cauză, schematizînd, ea ajunge cel mai adesea nu la înfăţişarea unor oameni vii şi a unei vieţi adevărate, ci a unor scheme lipsite de orice vibraţie a autenticităţii, în care simţi în fiece clipă artificialul şi confecţionatul. În sfîrşit, nu poate fi trecută cu vederea în această creaţie. o incontestabilă sărăcie în mijloacele artistice.

Mult mai vie, mai plină de vervă şi de viaţă este creaţia literară a lui ANTON BACALBAŞA, îndeosebi faimosul său ciclu de schiţe al cărui erou este Moş Teacă. Bacalbaşa s-a născut la Brăila în 1865 dintr-o familie micburgheză. Venit la Bucureşti pentru a-şi asigura existenţa, el ia contact cu mişcarea socialistă. Încă în 1883, el era atît de apropiat şi orientat în problemele ideologice că în *Emanciparea* publică în traducere rezumatul unor capitole din *Capitalul* lui Marx, pus astfel acum pentru prima oară la dispoziţia cititorilor români. Încadrat în mişcarea socialistă, el devine în curînd un fruntaş al ei, dar în 1895 o părăseşte şi sfîrşeşte prin a se apropia de partidele burghezo-moşiereşti, colaborînd la presa acestora, după ce fusese unul din strălucitii gazetari şi pamfletari ai presei muncitoreşti. Ros de o veche boală de piept, Anton Bacalbaşa moare în 1899.

Activitatea scriitoricească a lui Bacalbaşa este relativ bo-

Scanned with OKEN Scanner

gată și multilaterală. Colaborează la *Contemporanul, Mesagerul Brăilei, Dezrobirea, Democrația socială, Munca, Evenimentul literar, Lumea nouă, Adevărul, Adevărul ilustrat* și altele, unde publică, în afară de numeroase articole politice și de critică literară, schițe, nuvele și chiar cîteva poezii. Articolele și operele sale literare el le semnează fie cu numele său adevărat, fie cu diverse pseudonime: Toni, Inot, Batony, Quidam, Klaps, Rigolo, Wunderkind și altele.[1] Se cuvine să fie amintit, în legătură cu activitatea sa publicistică, faptul că în 1893 este prim-redactor la revista *Moftul român*, al cărui director era I. L. Caragiale. În 1895—1897 și 1898—1899, el este directorul unei alte reviste umoristice: *Moș Teacă.*

Cea mai mare parte a publicisticei și o bună parte din scrierile literare ale lui A. Bacalbașa se aflau răspîndite și uitate prin periodicele vremii la care a colaborat. A strîns numai o parte din nuvelele și schițele sale în volumul *Moș Teacă, Din cazarmă* (1895), care într-un an ajunsese la ediția a V-a, ilustrînd astfel marele său succes de public. A mai publicat o broșură despre greve (1892), o alta despre bătaia în armată (1894) și o a treia cuprinzînd conferința sa *Arta pentru artă* (1894). Foarte de curînd, o ediție amplă, în două volume, oferă o culegere bogată din scrierile lui.[2]

Principala sa creație literară rămîne însă fără îndoială cea strînsă în volumul *Moș Teacă, Din cazarmă,* îndeosebi schițele umoristico-satirice al căror erou e faimosul căpitan, care dă titlul ciclului. Schițele lui Bacalbașa se încadrau în una din numeroasele campanii pe care le purta pe atunci mișcarea socialistă și anume aceea împotriva moravurilor barbare din cazarmele vechii armate. Efectul lor este sporit datorită faptului că, în cele al căror erou e faimosul Moș Teacă, unde sînt prezentate în mod grotesc adesea cele mai variate aspecte din viața de cazarmă de pe vremuri, se grupează oarecum concentric, reliefînd prin repetare mai viu

---

[1] Vezi art. *Pseudonimele lui Anton Bacalbașa,* semnat de Virgiliu Ene și apărut în *Revista de istorie și teorie literară,* T. 14 (1965), nr. 1, p. 177—196.

[2] Anton Bacalbașa, *Scrieri alese,* text ales și stabilit, studiu introductiv, note și bibliografie de Virgiliu Ene, 2 volume, București, Editura pentru literatură, 1965.

Scanned with OKEN Scanner

trăsăturile şi adîncind caracterul eroului principal, reprezentant tipic al unei bune părţi din vechea ofiţerime. Deşi fiecare schiţă are unitatea şi independenţa sa, ele alcătuiesc laolaltă un larg tablou unitar, care dă o imagine mai completă întregului fundal social pe care se proiectează totul şi încă mai mare pregnanţă tipului central. Moş Teacă, spre care converg toate detaliile şi toate efectele, figură sugerată fără îndoială de cea a colonelului Ramollot a lui Charles Leroy, după cum s-a arătat de unii cercetători, Bacalbaşa fiind chiar acuzat de plagiat, devine în felul acesta cu atît mai convingător şi mai odios. El e tipul ofiţerului grosolan de altădată, prost, incult, brutal, absurd, îngîmfat, abuziv, necinstit, neomenos şi, pe deasupra, cu aceasta sporindu-se şi mai mult efectul de umor, dar şi de satiră, automatizat în atitudinile, acţiunile şi chiar vorbirea lui. Prin înfierarea tipului lui Moş Teacă, Bacalbaşa exprimă indirect, iar în multe locuri şi direct puternica sa simpatie pentru oamenii simpli, din popor, care erau victime ale acestui personaj.

Cum spuneam, modalitatea artistică esenţială a criticii sociale din ciclul de schiţe consacrat figurii lui Moş Teacă este umorul satiric, scriitorul, care dădea schiţele sale cam în aceeaşi vreme cu primele schiţe mai de seamă ale lui Caragiale, nu avea o tradiţie prea bogată a cărei învăţăminte să-l călăuzească în creaţia sa. De aceea, deşi nu se ridică la strălucirea schiţelor lui Caragiale, ciclul *Moş Teacă* trebuie considerat ca o experienţă foarte interesantă şi din multe puncte de vedere, în multe locuri, chiar ca o reuşită literară. Deosebirea de Caragiale nu este, dacă analizăm cu atenţie, totdeauna una de valoare, ci poate mai degrabă de plan al perspectivei şi de modalitate artistică, de procedeu. Bacalbaşa foloseşte o modalitate aproape absentă în umorul lui Caragiale şi anume grotescul, care se realizează în mare măsură prin îngroşări intense, prin exagerări intenţionate. Privite dintr-un anumit unghi şi mai ales în comparaţie cu viaţa însăşi sau cu opere satirico-umoristice nebazate pe grotesc, asemenea creaţii pot părea, la prima vedere, oarecum artificiale, aşa cum o caricatură pare artificială, convenţională, în comparaţie cu un portret ce aruncă altfel de lumini înlăuntru personajului pentru a-i releva caracterul. Nu urmărim să exagerăm valoarea schiţelor acestui ciclu.

Scanned with OKEN Scanner

Fără îndoială sînt foarte multe deficienţe în ele. Dar sesizarea deosebirii de care vorbeam în raport cu Caragiale, fără să contestăm superioritatea talentului acestuia, este necesară pe de o parte pentru a individualiza mai bine mijloacele fiecărui scriitor, iar pe de alta pentru a semnala că în schiţele satirice din ciclul *Moş Teacă* al lui Bacalbaşa se găsesc nu numai ascuţite săgeţi la adresa societăţii burghezo-moşiereşti (aici, alături de armată sînt demascate: şcoala, familia, parlamentul, alegerile, presa, monarhia etc.), dar şi cîteva izbînzi literare, care, chiar fără a fi capodopere, reprezintă în orice caz o treaptă net superioară din punct de vedere artistic pe drumul care duce de la satira lui N. T. Orăşanu la cea a lui Caragiale.

Lăsînd la o parte naturaleţa desfăşurării fiecărei bucăţi, apoi firescul şi vioiciunea dialogului pe care se bazează în cea mai mare parte fiecare schiţă a lui Bacalbaşa, secretul artei lui stă în primul rînd în îndemînarea cu care ştie să folosească, tot în modalitatea caricaturei, vorbirea personajelor sale pentru a le caracteriza. Astfel, alterarea cuvintelor, nesocotirea acordului gramatical şi eliminarea articolului, pe care le folosise cu atîta succes Caragiale în comediile sale, Bacalbaşa le manevrează şi el cu îndemînare, uneori exagerînd, şarjînd intenţionat pentru a menţine atmosfera de grotesc în care îndeobşte el se situează. Moş Teacă mai ales, dar şi cei de o seamă cu el folosesc în schiţele lui Bacalbaşa, cuvinte ca: „ţivil“, „don“, „orden“, „infirior“, „deciuplină“, „răcut“, „lambă“ etc., toate acestea culminînd adesea în formulări mai ample ca: „a venit răcuţii“ sau „ăi de la itidenţă nu prea face isprăvi“, subliniindu-şi astfel incultura, golul deasupra căruia se ridică exageratele lor pretenţii. De altă natură, cu alte scopuri şi, firește, cu alte efecte, este o altă alterare, de astă dată nu în vorbirea personajelor, ci chiar a scriitorului, cînd, pentru a da impresia dezolantă pe care o are înfăţişarea unei femei, în atmosfera de grotesc obişnuită a acestor schiţe, scriitorul o denumeşte nu „mater dolorosa“, cum ne-am aştepta, ci „mater scrofuloza“. Efect au, de asemenea, şi unele jocuri de cuvinte, satirizarea automatizării vorbirii („În noaptea asta eu sînt căpitan de zi“), folosirea, cele mai adesea pe linia procedeului îngroşării, a unor termeni specifici militari pentru viaţa civilă, cum este atunci cînd Moş Teacă se plînge că

Scanned with OKEN Scanner

„am fost avansat la gradul de părinte fără să am vechimea", sau cînd o femeie mai vîrstnică, dar păstrînd încă ceva din farmecele ei, este caracterizată „cam bătrînică, dar nu trecută încă la rezervă", procedeul culminînd în bucata satirică în versuri *Ruperea rîndurilor*, adresată de Moş Teacă femeii iubite în stilul de care vorbeam :

Nu ştiu pentru ce, tirano, cînd veghez, adeseori,
Batalioanele de gînduri răspîndite-n tiraliori,
Mă conduc încet spre tine, dar în corp, în flancul stîng,
Inima-mi e-n pas gimnastic şi pornesc încet să plîng !
Iar cînd zorile se-arată, doru-mi, tristă sentinelă,
Stă de streajă, schimb de noapte, neclintită şi rebelă !...
Negreşit, nu tu, recrută în iubire, eşti de vină,
Ci de vină-i instructorul că nu-ţi dete disciplină...

Bacalbaşa este şi creatorul lui Spanachide, tipul ziaristului flecar şi necistit, înfăţişat în cîteva fragmente din *Moftul român* şi din *Literatură şi ştiinţă*, mai puţin pregnant şi asupra căruia a insistat mai puţin.

Cea de a doua parte a volumului de nuvele şi schiţe *Moş Teacă, Din cazarmă* cuprinde mai cu seamă bucăţi în care critica socială îmbracă nuanţe dramatice *(Dezertorul, Ciobanul* etc.), dar aici Bacalbaşa izbuteşte mult mai puţin decît în schiţele sale satirice. În domeniul acestora din urmă, fără îndoială, el şi-a creat un nume şi se poate spune că realmente ocupă un loc în specia care, foarte curînd după aceea, va fi strălucit dusă la culmile ei de Caragiale.

ION PĂUN-PINCIO (17 august 1868—30 decembrie 1894/12 ianuarie 1895) este una din cele mai fugare şi delicate apariţii printre scriitorii curentului de la *Contemporanul*. Existenţa lui scurtă şi plină de greutăţi, de nesiguranţe devine încă mai emoţionantă atunci cînd îi parcurgi opera : puţinele versuri şi cele cîteva schiţe şi însemnări în proză ce le-a lăsat. Apropiindu-se de mişcarea socialistă, el îşi publică lucrările literare, ce a avut răgazul să le scrie, în *Contemporanul, Evenimentul literar, Literatură şi ştiinţă, Lumea nouă*, cum şi la *Arhiva ştiinţifică şi literară, Adevărul* etc.

Versurile lui I. Păun-Pincio pun în lumină, nu fără un timbru propriu, cîteva trăsături relativ obişnuite ale liricii

Scanned with OKEN Scanner

vremii. Poezia sa respiră incontestabile tendinţe deceptioniste, de izolare şi intimism. Erotica lui, gingaşă şi sensibilă, este dominată de o notă de timiditate, mărturie a sentimentului profund şi dramatic de nesiguranţă pe care-l trăieşte poetul, notă pe care uneori izbuteşte el însuşi dacă nu să şi-o domine, dar să şi-o surprindă şi să şi-o ironizeze *(Scrie-mi mîndro..., Pe drum, Albăstrele)*. Pastelul său exprimă aceleaşi sentimente de îndurerare, preferînd tablourile fugare de toamnă, de amurg şi noapte, imagini întunecate, apăsătoare, cu susurul trist al nesfîrşitelor ploi, cu frunzele ce cad, cu copaci goi.

În această poezie aflăm pe alocurea unele filoane folclorice, care nu elimină însă fondul dominant de tristeţă *(Vîntule..., Doină)*, evocarea unei simple, dar cu atît mai mişcătoare scene de copii *(Fricoşii)*, atît de rare în poezia vremii. Interesante sînt, de asemenea, poeziile în care îşi face în mod evident loc înrîurirea contactului său cu mişcarea socialistă, poezii în care se manifestă simpatia pentru cei umili, pentru oamenii din popor *(Mîngîiere, Pe stradă)*, evidenţiind însă şi persistenţa unor explicabile confuzii. Nelipsită de confuzii este şi atît de bine intenţionata poezie *Întîi Mai*, una din cele dintîi din literatura noastră dedicată sărbătorii internaţionale a celor ce muncesc.

În fond Ion Păun-Pincio face parte din marea familie a poeţilor dezamăgiţi din literatura noastră de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi adesea, în versurile sale, el dă expresie cu delicateţă, uneori chiar cu pregnanţă, acestui sentiment.

O, vise, vise, foi galbene tîrzii...

— spune într-o poezie ; iar în alta, tot atît de semnificativ :

Ce trist e să veghezi, mereu să tot întîrzii,
La căpătîiul unui vis ce stă să moară...

Poezia lui părea chiar a deveni poezia unui adevărat învins, cum spune în *Păreri de rău :*

Visurile ce-aşa dulce m-au durut de mult s-au stins,
Cum se stinge-o tînguire în amurgul unui plîns.

Scanned with OKEN Scanner

Întîlnirea acestor sentimente cu ideile socialismului a dat naştere unor frămîntări, unor adînci nedumeriri mai întîi, unui sentiment că se află în întuneric, rătăcit.

Ce-ntuneric orb şi-n urmă şi-nainte

— exclamă el într-un vers, exprimînd conştiinţa izolării şi rătăcirii sale, după care urmează înfrigurate căutări pentru a se regăsi, pentru a afla un rost. Sub înrîurirea noilor concepţii despre lume şi viaţă, poetul începe să se scuture de vechea nesiguranţă, de nălucile trecutului :

Nici trecutul nu-mi mai place. Ce să fac în cimitiru-i ?

— spune el în această dezorientare, la răscrucea unde se întîlneau vechile sentimente cu noile credinţe, apărînd, în sfîrşit, dorinţa de a distinge un înţeles, de a da un sens suferinţelor, însăşi vieţii lui :

Azi la poarta vieţii mele nu mai bate nici un gînd,
S-o mai şteargă de rugină, ori s-o scoată din ţîţîni.
Să mă smulgă din pustiul ista, plin de mărăcini...
Şi să mă-ncălzesc la para-i... să mă bucur, să mai plîng,
Să-nţeleg pe rugul vieţii, de ce ard, de ce mă stîng !...

Ca un răspuns la această năzuinţă, care marca orientarea lui Păun-Pincio de la vechea lui poezie meditativă, individualist-sentimentală către una militantă, cetăţenească, legată de frămîntările societăţii, de lupta celor mulţi, apare poezia *Te-afunzi mereu...*, punctul cel mai avansat al liricii sale. Este un adevărat examen de conştiinţă, o respingere a vechii lui poezii de înduioşare şi însingurare, a poeziei de dureri personale, atît de mărunte faţă de marea suferinţă a celor exploataţi şi o îndreptare spre o poezie nouă, de dezvăluire a durerilor, de înfiorare a nedreptăţii, de chemare la luptă pentru o lume mai bună :

Porneşti încet a plînge, îţi plîngi singur de milă...
Nu poţi să te mai suferi, îţi vine greu, ţi-i silă,
Te prinde dorul jertfei, să mori pe rug ai vrea,
Să nu-ţi mai pară viaţa atît de stearpă, grea ;
O, prea puţin e-atîta... La luptă să te-mbie
Şi mila de-al tău frate, şi sfînta datorie !

Scanned with OKEN Scanner

Ion Păun-Pincio a lăsat şi cîteva schiţe în proză. *La ţară*, *Revedere* surprind sărăcia oamenilor de la sate, suferinţa lor. Idilizarea este aproape cu totul înlăturată. *Moş Iordan* şi *Gheorghe Vătăjelu* înfăţişează cu mare simpatie două figuri umile de ţărani necăjiţi. *Jean Volders* este imaginea sfîşietoare a unui militant socialist care înnebuneşte. Abordarea acestei figuri pune în lumină oscilaţiile, nesiguranţele din gîndirea tînărului scriitor, mai puţin în stare să vadă personaje eroice de luptători, cît tragediile dezamăgirilor, ale prăbuşirilor. Cea mai izbutită schiţă a scriitorului este, fără îndoială, remarcabila *Anii cumineţesc*, cîteva pagini de portretizare, cu fină ironie, a intelectualului micburghez, şovăitor, dornic de parvenire, apropiindu-se de mişcarea socialistă la început, pentru a o trăda atunci cînd ea pare a nu-i oferi perspective sigure prea apropiate, trecînd la demagogia politicianistă, apoi, căpătuindu-se, la manifestări reacţionare, conservatoare făţişe. Schiţa impresionează nu numai printr-o artă a nuanţelor subtil manevrate, dar prin siguranţa obeservaţiei sociale din partea unui scriitor care dovedeşte astfel că într-adevăr moartea timpurie a curmat o carieră literară pe toate planurile deosebit de promiţătoare.

Un alt scriitor ce face parte din curentul literar de la *Contemporanul* este prozatorul care semna atît cu numele de ŞTEFAN BASSARABEANU, cît şi cu cel de VICTOR CRĂSESCU. Născut în Rusia în 1849, urmează universitatea la Odesa, unde se angajează în mişcarea revoluţionară. Urmărit din această pricină, ca atîţi alţi revoluţionari, de poliţia ţaristă, trece în ţara noastră, apoi, după un scurt popas, merge mai departe, în Elveţia, ajungînd pînă în America de Nord. Revine însă după cîţiva ani în Rusia. Prin 1881, el se afla din nou la Odesa, dar, reluînd activitatea revoluţionară, este iarăşi nevoit să se refugieze în ţara noastră, unde se stabileşte de astă dată definitiv. Aici îşi va termina studiile de medicină ; va funcţiona ca medic în diverse localităţi din ţară, între care la Sfîntul Gheorghe, în Dobrogea, unde va întîlni numeroşi din eroii nuvelelor şi schiţelor sale. Moare în timpul primului război mondial, îngrijind bolnavii ca medic.

Ştefan Bassarabeanu este apropiat de gruparea din jurul revistei *Contemporanul*, la care colaborează, cum colabo-

Scanned with OKEN Scanner

rează şi la alte ziare sau reviste socialiste, de pildă, la *Drepturile omului* şi *Lumea nouă*, sau la altele nesocialiste : *Revista nouă* a lui Hasdeu, *Amicul copiilor*, *Viaţa literară şi artistică* etc., unde a publicat nuvele, schiţe şi traduceri din literatura rusă, între altele unele din primele traduceri în româneşte din Cehov.

Partea cea mai semnificativă şi mai valoroasă a operei sale literare este cuprinsă în cele patru volume de *Schiţe şi nuvele*, apărute în 1893. Unele din aceste nuvele : *Examenul*, *Isaia Trandafir*, *Fugarul din seminar*, înfăţişează, sub influenţa destul de puternică şi de directă a lucrării *Însemnări din seminar* de scriitorul rus Pomealevski, uneori doar localizînd, prelucrînd, viaţa din seminarii, cu atmosfera ei de teroare, bigotism şi făţărnicie. Altele din aceste schiţe şi nuvele pun în lumină, în spiritul de compasiune pentru cei exploataţi pe care şi-l însuşea curentul literar de la *Contemporanul*, suferinţele unor oameni modeşti, aspecte ale raporturilor dintre ţărani de o parte, bogătani şi boieri de alta, subliniind profunda neomenie a acestora din urmă (*Sălbatecul*, *Fost-a el de vină*). În sfîrşit, în altele (*Cum a căpătat Serchioiul vie*, *Furtuna*, *Spirca*), apar ca eroi figuri cu totul noi pentru literatura română — pescarii. Noutatea pe care efectiv Bassarabeanu o aducea cu aceste nuvele era cu atît mai mare cu cît oamenii aceştia de la marginea mării, pornind în larg, înfruntînd furtunile şi valurile, nu sînt văzuţi în chip romantic, ci ca nişte adevăraţi muncitori, care, la lopeţile bărcilor, trăgînd plasa sau cîrligele de pescuit, luptînd cu întunericul, cu forţele naturii dezlănţuite, luptă din greu pentru existenţa lor, a familiei lor, uneori cu riscul vieţii, înfruntînd totdeodată, ca orice alţi muncitori, deopotrivă şi exploatarea nemiloasă a patronilor. *Spirca*, mai cu seamă, este nu numai cea mai realizată nuvelă a lui, dar, fără să fie deloc nici ea desăvîrşită din punctul de vedere al măestriei artistice, una din cele mai interesante din perioada la care ne referim sub aspect istorico-literar. În această nuvelă se descrie lupta grea pentru existenţă a pescarilor, care înfruntă riscurile primejdioasei lor meserii, dar suferă şi jefuirea de către stăpînii neomenoşi, lacomi. Dar totodată se descrie şi ceva mai mult decît atît şi anume împotrivirea faţă de exploatatori, o împotrivire care are nou, mai ales, faptul că nu e nici anarhică, nici

Scanned with OKEN Scanner

individuală, ci este una deliberată, conştientă, organizată şi colectivă, ba chiar am putea zice nu numai negativă, ci pozitivă, căci pescarii săraci constituie, la îndemnul lui Spirca, un fel de tovărăşie de muncă cu care să se poată opune exploatării. Este evident o notă de utopism diminuată prin faptul că încercarea eşuează. În orice caz, eroul nuvelei *Spirca* devine prima schiţare de personaj din literatura noastră care îşi dă seama că lupta individuală pentru cucerirea unei vieţi mai bune este sortită eşecului, că numai lupta organizată poate duce la izbîndă asupra exploatatorilor. Este prima firavă prevestire a unui erou activ în lupta socială pe care-l oferă literatura noastră.

În genere, proza lui Şt. Bassarabeanu este insuficient îngrijită din punct de vedere artistic. Nu e vorba numai de lipsa unei exigenţe finale, de lipsa unei şlefuiri ultime, ci de unele vicii mai adînci, care ne duc, în fond, la detectarea unor indiscutabile şi grave deficienţe în talentul scriitorului. Este adevărat că fraza sa nu e tocmai îngrijită, că nu se simte o preocupare deosebită sau posibilitatea reală de a afla expresia cea mai potrivită, de a contura mai cu precizie un portret, de a evoca o atmosferă. Dar, mai grav decît atît, proza suferă poate mai mult încă din cauza incapacităţii scriitorului de a construi mai închegat o nuvelă, de a afla un echilibru al părţilor componente, de a evita lungirile inutile. La fel de dăunătoare este şi incapacitatea de a deosebi în desfăşurarea povestirii ceea ce este semnificativ de ceea ce e nesemnificativ, esenţialul de neesenţial, incapacitate ce favorizează şi mai mult prolixitatea caracteristică scriitorului. Elementele realiste sînt însă prezente în nuvelele şi schiţele lui Bassarabeanu, fireşte la nivelul artistic pe care-l îngăduie deficienţele amintite. Scriitorul aducea o bogată experienţă literară din lectura literaturii realiste ruse, care îi era foarte familiară, ca întregului tineret format în Rusia acelui timp. Acesteia adăugîndu-i-se experienţa revoluţionară, cunoaşterea unor categorii de oameni ai muncii ignoraţi pînă atunci de literatura română, Şt. Bassarabeanu a putut contribui, cu notele realiste ale creaţiilor sale, cu temele şi eroii lor noi, la îmbogăţirea experienţei literaturii noastre, mai ales prin tipul de răzvrătit, de luptător şi organizator în lupta socială care este Spirca.

Scanned with OKEN Scanner

Ultimul scriitor dintre cei formaţi în cadrul mişcării de la *Contemporanul* de care ne vom ocupa ceva mai pe larg este TRAIAN DEMETRESCU (1866—1896). Am început aceste prezentări cu N. Beldiceanu, a cărui activitate creatoare arătam că descrie o curbă oarecum ciudată, dar perfect explicabilă şi foarte semnificativă. Traian Demetrescu, cu care încheiem, care apare mai tîrziu, este de asemenea o personalitate semnificativă. În timp ce Beldiceanu, ceva mai înainte, fără să fie nici el lipsit de o serie de contradicţii, străbătea etape destul de clare, Traian Demetrescu [1] cunoaşte dramatice sfîşieri interioare, fiind format de romantism, dar şi de realism, manifestînd simpatie pentru poezia sentimentală franceză a umiliţilor (Fr. Coppée, J. Richepin), dar şi pentru mişcarea socialistă — care-l cucereşte şi-i dă o perspectivă mult mai gravă şi mai adîncă asupra societăţii — fiind atras, mai cu seamă în ultimii ani ai scurtei sale vieţi, de naturalism, dar şi de unele inovaţii formaliste, decadente, simboliste. Scriitor cu operă foarte variată, foarte inegală şi foarte contradictorie, el marca astfel controversele ce se desfăşurau între cele două tendinţe din literatura noastră, cu cît ne apropiam de sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Lăsînd la o parte activitatea de critic literar a lui Traian Demetrescu, despre care am vorbit în alt capitol, ca şi pe cea publicistică, opera sa literară propriu-zisă rămîne deosebit de bogată, mai cu seamă dacă ţinem seama că din 1883 pînă la moarte, în cei treisprezece ani de creaţie, a avut de luptat cu mari greutăţi materiale şi cu o boală timpurie şi crudă. A scris poezii, cronici rimate, poeme în proză, schiţe, nuvele şi romane, a făcut de asemenea traduceri *(Lăutarul din Cremona, Pater,* piese de Fr. Coppée). Versurile lui, răspîndite în numeroase periodice ale vremii, au fost în parte strînse în următoarele volume : *Poezii* (1885), *Freamăte* (1887), *Amurg* (1888), *Cartea unei inimi* (1890), *Săracii* (1890), *Senzitive* (1894), *Aquarele* (1896). Proza sa e cuprinsă în volumele : *Intim* (1892), *Intim. Poeme în proză, Nuvele* (1894), *Iubita,* roman urmat de cîteva nuvele

[1] Ceva mai pe larg, unele informaţii în legătură cu viaţa şi opera acestui scriitor, în *Traian Demetrescu,* de Emil Manu, Bucureşti, 1956.

Scanned with OKEN Scanner

(1895), *Priveliști din viață* (1896), cărora li se adaugă romanul postum *Cum iubim*.

În lirica insuficient de consistentă în genere și excesiv de sentimentală, de subiectivă a lui Traian Demetrescu apar variate și adeseori contradictorii aspecte. Întîlnim aici nota deceptionistă, pe care o cunoștea cam în aceeași vreme și Păun-Pincio, cu un timbru mai puternic în urma contactului mai profund cu poezia lui Eminescu, o notă exagerată intimistă, cum și puternice alte reziduuri din formația sa de intelectual mic-burghez, reflectînd nesiguranța zilei de mîine pe care am mai întîlnit-o : teama de nestatornicia lucrurilor și simțămintelor, a tuturor celor omenești, teama chiar de zădărnicia lor și, de aici, ca o consecință, alunecarea într-o deznădejde destul de frecventă și căutarea unui refugiu în singurătate, în izolarea de lume *(Idile, Farmec, Trec orele, Singur, Poate* etc.). Tot aici poate fi încadrată și o poezie de dragoste uneori ceva mai dulceagă, alteori cu o marcată notă de senzualism, ce merge nu o dată pînă la afirmări naturaliste destul de puternice.

La început, mai cu seamă sub înrîurirea poeziei franceze de un viu umanitarism sentimental, amintită mai înainte, dar și a formației sale în condiții grele, cunoscînd suferințele, poetul abordează cu simpatie mici instantanee din viața celor umili, celor ce suferă *(Ursarul, Ciobanii, Școlarilor săraci* etc.). Chiar mai tîrziu, după ce ia contact cu mișcarea socialistă și cunoaște mai adînc adevăratele raporturi din societate, cînd temele scurtelor sale poezii sînt luate din viața șomerilor *(În atelier),* a bolnavilor și săracilor lipsiți de orice sprijin din partea societății *(Lor),* cînd glorifică sărbătoarea internațională a celor ce muncesc și se oprește asupra mișcării muncitorești însăși *(Muncitorilor),* notele sentimentale, confuzioniste persistă încă. Traian Demetrescu este, din cauza contradictoriei sale formațiuni, singurul din scriitorii de care ne-am ocupat din jurul *Contemporanului* care se apropie foarte tîrziu și foarte vag de ideea necesității luptei pentru înlăturarea lumii capitaliste și întemeierea alteia mai bune.

Nu e mai puțin adevărat totuși, că, sub înrîurirea mișcării socialiste, critica societății burgheze, sub diversele ei aspecte, începe să ia, în poezia lui, forme mai violente și mai ascu-

Scanned with OKEN Scanner

ţite. Sînt de amintit în această ordine de idei versurile antipoliticianiste şi antimonarhice pe care le-a publicat în 1891 în ziarul *Adevărul*, culminînd cu mica scenetă în versuri *Nunta de argint*. Dacă realizarea artistică este lipsită de pretenţii (de altfel aşa era genul pe care-l aborda poetul, pentru a se asigura o largă accesibilitate în public anumitor teme şi atitudini), satira este violentă. Critica diverselor aspecte din societate mai apare şi în alte poezii : în *Numai frumoasă*, critica femeii, a iubirii şi a familiei în societatea burgheză, în *Gînduri ostenite*, o filipică la adresa societăţii burgheze în ansamblul ei, ambele, desigur, nu fără puternice ecouri din dezamăgirea *Scrisorilor* lui Eminescu. Interesantă este şi poezia *Unui amic poet*, pe tema din *Linişte*, din *Unde ni sînt visătorii ?...* ale lui Vlahuţă, tema sarcinii scriitorului, a situaţiei sale, în care el, profund nemulţumit de societate, pare să arate fără convingere drumul luptei, lăsîndu-se dominat pînă la urmă de decepţie şi scepticism.

În proză, în poemele, schiţele, nuvelele şi romanele sale, Traian Demetrescu, în afară de idilismul şi naturalismul pe care i l-au imputat cu deplin temei, dar nu fără exagerată violenţă, în paginile *Evenimentului literar*, G. Ibrăileanu şi Raicu Ionescu-Rion, aduce, fără o realizare artistică deosebită, cam aceleaşi trăsături pozitive şi negative, cam aceleaşi bune intenţii alături de grave contradicţii, limite şi confuzii ca şi în poeziile sale.

*

În trecut, scriitorii curentului literar de la *Contemporanul :* Beldiceanu, Mille, Sofia Nădejde, A. Bacalbaşa, Păun-Pincio, Şt. Bassarabeanu, Traian Demetrescu şi încă alţi cîţiva încă mai mărunţi, ca Gheorghe din Moldova, A. Stavri, Steuerman-Rodion, erau cu totul trecuţi cu vederea. Pretextul era lipsa de valoare literară a operei lor, motivul adevărat fiind însă orientarea lor, legătura lor cu mişcarea socialistă, caracterul predominant social, realist şi demascator al literaturii lor. Cum s-a mai spus, nu este cazul şi nu trebuie să exagerăm valoarea creaţiilor acestor scriitori, dar este o îndatorire elementară a unei cercetări ştiinţifice să pună în lumină ceea ce totuşi este meritoriu sau virtualitate din punct de vedere artistic în opera lor şi mai cu seamă

Scanned with OKEN Scanner

să nu lase nesubliniată semnificaţia reală din punct de vedere istoric literar a apariţiei acestor scriitori, locul pe care ei îl ocupă în procesul de dezvoltare a literaturii române.

Nu încape îndoială, şi chiar din sumarele prezentări făcute pînă aici lucrul acesta a fost totuşi scos limpede în evidenţă, că scriitorii mişcării literare de la *Contemporanul* au limite în creaţia lor, uneori limite foarte serioase, limite de ordin ideologic şi nu mai puţin însemnate de ordin artistic, îndeosebi, din acest din urmă punct de vedere, pe linia nedesăvîrşirii artistice şi a alunecării în naturalism, adesea acesta din urmă confundat cu realismul nu numai ca termen, dar şi în esenţa lui. Limitele scriitorilor înfăţişaţi oglindesc într-o bună măsură, cum s-a mai spus, nivelul ideologic nu suficient de ridicat al mişcării socialiste din România în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Ele însă îşi au deopotrivă izvorul în condiţiile istorice concrete în care apăreau aceşti scriitori, în formaţia lor de intelectuali mic-burghezi, în lipsa unui contact direct cu ceea ce era cu adevărat mişcarea muncitorească şi cu ceea ce era viaţa reală, de fiecare zi, nu numai de întrunire publică a proletariatului. Sursa insuficienţelor din opera lor se află, de asemenea, în nesatisfăcătoarea lor pregătire ideologică, în superficiala cunoaştere a socialismului ştiinţific, nefiind îndeajuns de înarmaţi pentru a putea înlătura nenumăratele influenţe lăturalnice ce pîndeau : anarhism, poporanism, reformism, legalism etc., pentru a putea limpezi numeroasele contradicţii din conştiinţa lor de intelectuali mic-burghezi care nu puteau rămîne insensibili la ispitele ideologiei burgheze. Mai este şi un alt fapt ce nu trebuie trecut cu vederea atunci cînd discutăm valoarea acestor scriitori. Nu trebuie să uităm că ei erau mai toţi nişte oameni tineri, fără o tradiţie din care să înveţe pe drumul pe care porneau, fără experienţă literară personală, aflîndu-se în faţa unor sarcini noi, a unor perspective noi asupra realităţii prezente şi viitoare, în faţa unor teme noi, a unor eroi noi, chiar în căutarea unor mijloace literare noi. E semnificativ, de pildă, că Mille declara atît de ostentativ, în prefeţe sau poezii, că renunţă la vechea recuzită a poeziei, iar Beldiceanu îşi lua subiectul poemului său *Pămîntul* din domeniul ştiinţelor. Se poate adăuga apoi, de asemenea, că, în genere, fie din cauza morţii lor premature, fie din cauză că au părăsit prea repede

Scanned with OKEN Scanner

cîmpul literaturii, fie din cauza greutăţilor vieţii ce-i copleşeau, scriitorii aceştia n-au avut condiţiile pentru a da de la început lucruri deosebit de valoroase, nici răgazul să se desăvîrşească.

Incontestabil însă, lăsînd toate aceste explicaţii la o parte, că alături de evidentele lor limite ideologice, confuzii şi deficienţe artistice, scriitorii curentului literar de la *Contemporanul* aduceau în literatura noastră, datorită legăturii lor cu mişcarea socialistă şi indirect cu proletariatul, o serie de elemente noi, însemnate, ce le conferă merite reale ce nu pot fi nici trecute cu vederea, nici minimalizate.

O primă apreciere pozitivă ce se cuvine acestor scriitori e determinată de faptul că ei, în linii mari, s-au încadrat în mişcarea socialistă şi au susţinut, cu limitele şi confuziile semnalate, poziţiile acesteia în problemele sociale şi artistice, fie prin articole, fie prin opera lor literară, uneori prin creaţii foarte actuale, operative, scurte, scrise în strînsă legătură cu cele mai arzătoare probleme ale momentului, demascatoare, combative şi accesibile, constituind în felul acesta o contribuţie însemnată în lupta mişcării socialiste însăşi.

Contactul cu mişcarea socialistă, faptul că cei mai mulţi dintre ei au devenit adevăraţi activişti ai acesteia, măcar în presă, i-au făcut să ia cunoştinţă cît de cît cu învăţătura marxistă despre societate, în consecinţă să înţeleagă fenomenele sociale ceva mai bine decît înaintaşii sau o sumă de contemporani ai lor. Astfel, prin literatura lor, mai totdeauna legată de realitatea socială înconjurătoare, scriitorii curentului de la *Contemporanul* au arătat cercurilor tot mai largi de cititori faţa reală a vieţii din societatea românească, suferinţele celor exploataţi, adevărul despre continua schimbare din structura societăţii, contribuind la mai buna cunoaştere a rolului proletariatului şi a luptei sale pentru a înlocui orînduirea întemeiată pe exploatare cu alta în care omul să fie liber. Partizani ai tendenţionismului şi ai artei sociale, scriitorii aceştia erau în chip firesc, în ciuda alunecărilor în naturalism, partizani ai realismului, ai adevărului în artă, pe care, înarmaţi de socialism cu o capacitate de cunoaştere şi înţelegere superioară, ei erau în stare, cum s-a mai spus, să-l pună în lumină mai puternic decît mulţi scriitori înaintaşi sau contemporani. E adevărat, pe de altă

Scanned with OKEN Scanner

parte, că slăbiciunile lor artistice, talentul lor modest şi uneori chiar ostentativul şi greşitul dispreţ pentru mijloacele de expresie, au împiedicat valorificarea deplină a tuturor acestor posibilităţi.

Putînd privi ceva mai adînc în societatea românească a vremii lor, izbutind să-i discearnă ceva mai bine elementele constitutive şi viciile, avînd o conştiinţă ceva mai limpede despre ceea ce este cu adevărat literatura — nu „o nobilă zădărnicie" ! — despre sarcinile ei şi ale creatorilor, scriitorii curentului literar de la *Contemporanul,* cu toate limitele lor ideologice şi deficienţele lor artistice, au deschis totuşi în ansamblul literaturii vremii perspective noi, au dat de gîndit nu numai publicului cititor, dar şi altor scriitori, au adîncit analiza fenomenelor sociale, punînd în lumină, pentru prima oară, mai insistent sau mai pregnant, că este vorba de o societate împărţită în clase antagoniste şi întemeiată pe exploatare. Prin literatura lor, în versuri sau în proză, scriitorii aceştia au sporit simpatia, mai mult decît atît : *înţelegerea,* pentru cei umili, nedreptăţiţi, exploataţi, au dezvăluit mai profund şi mai vehement viciile societăţii burgheze şi caracterul lor neaccidental, constitutiv în cadrul societăţii respective, sporind astfel nemulţumirea, chiar ura faţă de societatea burgheză. Privind mai atent, mai adînc în societate, ei au descoperit noi teme, noi tipuri care nu mai fuseseră abordate de literatura noastră pînă atunci, în felul acesta îmbogăţind tematica, îmbogăţind galeria tipologică a literaturii noastre. Şi nu numai atît. Datorită acestei noutăţi a literaturii lor, care nu putea să nu atragă atenţia, pe care, de pildă, după cum ne relatează Vlahuţă, însuşi Eminescu o releva admirativ la Mille, scriitorii aceştia au înrîurit mai mult decît s-ar crede, fie prin literatura lor, fie prin relaţiile lor personale, o sumă din ceilalţi scriitori ai vremii neîncadraţi în mişcarea socialistă, ba unii din ei chiar ostili.

Pentru toate aceste motive, se poate afirma că scriitorii curentului literar de la *Contemporanul* marchează primele ecouri literare ale apariţiei şi organizării proletariatului în societatea noastră şi au o însemnată contribuţie de pionieri la dezvoltarea şi adîncirea realismului, la dezvoltarea literaturii române însăşi.

Scanned with OKEN Scanner

X

ÎNCHEIERE

Consecinţele apariţiei curentului de la Contemporanul *şi ale polemicii dintre „arta pentru artă“ şi „arta cu tendinţă“*

Apariţia revistei *Contemporanul* ca a atîtor altor ziare şi reviste a căror activitate a fost urmărită pînă aici, cu ideile lor în problemele vieţii, ale societăţii, ale artei şi literaturii, ca şi îndelungata, ampla şi deosebit de via confruntare dintre partizanii „artei pentru artă“ şi cei ai „artei cu tendinţă“, erau, după cum s-a arătat, consecinţa apariţiei şi începuturilor organizării proletariatului din ţara noastră, afirmarea poziţiilor în problemele artei în general şi ale literaturii în special ale acestei clase noi. Ecoul atît de puternic pe care l-a avut această dispută literară şi consecinţele ei s-a datorat pe de o parte faptului că în anii aceia forţa organizatorică a clasei muncitoare din România crescuse rapid, iar pe de alta cîtorva factori determinaţi tot de condiţiile istorice, care au determinat, la rîndul lor, consecinţele favorabile ale acestei dezbateri asupra „artei pentru artă“ sau „artei cu tendinţă“.

Unul din aceşti factori a fost faptul că între 1884—1888, ultimii ani ai faimosului „vizirat“ al lui Ion Brătianu — lunga guvernare liberală de 12 ani, presărată de abuzuri care au consolidat definitiv capitalismul românesc, creîndu-i totdeodată legături puternice internaţionale — nemulţumirea publică era într-o mare creştere. Opoziţia aproape generală împotriva acestui guvern a determinat dezvăluirea în public a numeroase afaceri şi ticăloşii, ajutînd astfel pe mulţi, înşelaţi pînă atunci de unele formule demagogice, să vadă adevărul cu privire atît la instituţiile burgheze cît şi la oamenii ce le deserveau, fără să limiteze acest adevăr la partidul liberal. Un alt factor însemnat au fost răscoalele ţărăneşti din 1888, răscoale ample, continuate cu altele mai localizate în mai toţi anii ce urmează, îndeosebi în 1892, 1894, 1899, pentru a culmina în chipul dramatic cunoscut

Scanned with OKEN Scanner

din 1907. Răscoalele deosebit de amenințătoare pentru burghezo-moșierime, cu o mare desfășurare de forțe, pentru potolirea cărora a fost nevoie de represiuni sîngeroase, au constituit nu numai un prilej de spaimă pentru reprezentanții claselor exploatatoare, dar totdeodată, pentru foarte mulți oameni de bună credință, între care, desigur, și mulți scriitori, o cutremurare lăuntrică serioasă, un prilej de meditație îndelungă și adîncă asupra unor stări de lucruri în legătură cu țărănimea pe lîngă care poate trecuseră fără să o bage în seamă și să o cunoască sau pe care o cunoscuseră, dar nu în lumina ei adevărată. Strigătul de deznădejde al țăranilor răsculați a răsunat în conștiința acestor oameni și, în împrejurările istorice ale momentului, ei au căutat și au aflat explicații, cauze, justificări, ajungînd la concluzii pe care poate niciodată mai înainte n-ar fi bănuit că le vor îmbrățișa în o sumă de probleme ale societății. Se creează o atmosferă nouă în care se formează conștiința socială a numeroși scriitori sau viitori scriitori.

La acești factori politici și sociali se adaugă și factorii literari. Cel dintîi — și foarte important — este influența pe care începe să o exercite în țara noastră, îndeosebi după 1881 și mai cu seamă după 1886, literatura rusă, o literatură în genere de probleme sociale, de răscoliri lăuntrice spirituale, democratică, de răzvrătire și, mai presus de toate, atentă la existența omului simplu și umilit. *Contemporanul* a contribuit într-o foarte însemnată măsură la deschiderea drumului acestei înrîuriri. În paginile *Contemporanului* sau a ziarelor și revistelor care se orientau pe aceeași linie cu ea au apărut traduceri din marii realiști ruși : Pușkin, Tolstoi, Gogol, Turgheniev, Nekrasov, Scedrin, Ostrovski etc., iar criticii literari de la aceste periodice au publicat numeroase articole, studii care popularizau opera scriitorilor amintiți. Pentru larga răspîndire în țara noastră a literaturii ruse, adînc legată de societate, militantă, cu marile ei biruințe artistice și cu complexa ei problematică, cu preocuparea profundă pentru destinele ființei umane, desigur a contribuit și lucrarea foarte cunoscută a lui E. M. de Vogüe : *Le roman russe* (1886). Apariția ei e considerată ca un adevărat punct de cotitură în dezvoltarea literaturilor din Apusul Europei, prin adîncirea cunoașterii marii literaturi

Scanned with OKEN Scanner

ruse, insuficient răspîndită în Occident pînă atunci, şi apoi prin stimularea puternicei sale înrîuriri. Pe această cale a revelării de către de Vogüe, ca şi pe aceea a traducerilor în limba franceză, iar pentru Transilvania în limba germană şi maghiară poate mai numeroase decît cele româneşti, literatura rusă, romanele lui Tolstoi, Turgheniev şi Dostoievski, poeziile lui Nekrasov, Puşkin şi Lermontov, piesele lui Gogol şi multe alte opere literare de mare valoare artistică, cu un bogat conţinut de idei, pline de simpatie pentru oamenii simpli, demascînd ticăloşia şi ipocrizia burgheză, au devenit tot mai cunoscute la noi şi au început să exercite înrîurirea lor, alături de alţi factori, asupra literaturii române.

Unul din factorii care, de asemenea, nu trebuie minimalizat îl reprezintă literatura scriitorilor ce constituiau curentul literar de la *Contemporanul*. Poeţi şi prozatori ca C. Mille, N. Beldiceanu, Traian Demetrescu, I. Păun-Pincio, Anton Bacalbaşa, Victor Crăsescu, Paul Bujor, ceva mai tîrziu D. Th. Neculuţă şi încă alţii, chiar fără să fie dotaţi cu talente literare cu totul deosebite, unii lipsiţi de posibilitatea de a dezvolta întreaga măsură a talentului lor, au jucat totuşi — obiectiv — un rol activ în dezvoltarea literaturii noastre. Ei au adus, cum s-a arătat, o nouă tematică şi noi eroi în literatura română, îmbogăţind-o astfel prin lărgirea şi sporirea varietăţii ei, dîndu-i totodată perspective noi şi adîncind-o. Căci scriitorii de la *Contemporanul*, ajutaţi de contactul, direct sau indirect, cu ideile marxiste privitoare la societate, izbuteau să pătrundă mai uşor dincolo de aparenţe, ajungînd mai departe pe linia înfăţişării cauzelor adevărate ale suferinţelor oamenilor simpli, izbutind să pună în lumină faptul că aceste suferinţe sînt în fond nedreptăţi determinate de orînduirea capitalistă, rea prin esenţa ei. Tematica, eroii, subiectele chiar ale acestor scriitori, creaţiile lor, modeste din cauza slabei realizări artistice, dar însemnate din punctul de vedere al pătrunderii mai profunde în intimitatea procesului social, chiar patosul, îndrăzneala de a dărîma uneori adevăraţi idoli, de a spune adevăruri crude, de a nu ţine seama uneori de vechi prejudecăţi şi de a ameninţa o întreagă lume, încrederea profundă în viaţă, în luptă, în biruinţa cauzei lor, aceasta din

Scanned with OKEN Scanner

urmă așa de contrastantă cu „decepționismul“ vremii, toate acestea au avut fără îndoială un puternic ecou în epocă — și asupra publicului și asupra conștiinței scriitorilor. Nu e întîmplător desigur — și Eminescu nu era omul care să se înșele asupra valorii artistice reale a unei opere literare — că autorul *Luceafărului*, la apariția volumului de poezii al lui Mille, în 1883, așa cum am mai spus, se arăta entuziasmat de el și sugera că aici se află un drum ce ar trebui urmat. Noutatea de conținut, valoarea de deschizătoare a unor perspective necunoscute încă erau fără îndoială cele ce-i vorbiseră în chip firesc din poezia modestă a lui Mille marei forțe de înțelegere a lui Eminescu. Și dacă i-au vorbit lui, nu încape îndoială că a mai vorbit totuși și altora, treptat, din ce în ce mai mult.

La această pildă vie, valoroasă din punct de vedere istoric literar, deși modestă în întrupările ei artistice, se mai adăuga pentru scriitorii epocii care nu făceau parte din curentul *Contemporanului*, fie că se apropiau, fie că nu se apropiau în mod concret de mișcarea socialistă, înrîurirea pe care o exercitau articolele politice și teoretice din periodicele socialiste ale vremii, articole care le aduceau incontestabil cel puțin noi ipoteze, noi prilejuri de reflecție, dacă nu dintr-o dată explicații valabile și pentru ei asupra legilor de dezvoltare a societății, asupra mecanismului vieții sociale, luptelor de clasă și exploatării, asupra esenței raporturilor dintre exploatatori și exploatați.

Toate acestea adăugate largii dezbateri asupra esenței și rosturilor literaturii, asupra rosturilor scriitorului în societate, asupra poziției sale, cu atît mai importantă cu cît reieșea că în fond nu există operă de artă care să nu fie — vrea, nu vrea, știe, nu știe scriitorul — tendențioasă, au înrîurit puternic asupra scriitorilor epocii și au determinat ca disputa literară pe tema „artă pentru artă“ — „artă cu tendință“ să devină un fenomen de confruntare a concepțiilor claselor antagoniste și să aibă însemnate consecințe în dezvoltarea literaturii noastre. Această dispută dezvăluie într-o foarte mare măsură, atît scriitorilor, cît și publicului cititor, adevăratul sens al literaturii. Dacă pentru mulți literatura putuse fi pînă atunci numai un prilej de amuzament, acum încetase definitiv posibilitatea de a fi considerată în această

Scanned with OKEN Scanner

lumină. Apoi, în urma acestei dispute, un mare număr de scriitori, chiar dacă nu s-au declarat partizani ai „artei cu tendinţă“ — unii au făcut-o deschis — au evoluat serios în înţelegerea lumii şi a societăţii, în concepţiile lor despre artă şi, ca atare, şi în realismul lor.

Cîteva pilde sînt edificatoare, mărginindu-ne deocamdată să citäm propriile mărturii directe ale scriitorilor. De pildă, Slavici. E adevărat că în cazul lui puteau concura şi alţi factori, întru altele situaţia lui specială de scriitor ce se născuse în mijlocul poporului asuprit din Transilvania. Fără îndoială însă că el trăsese o sumă de învăţături şi din polemica dominantă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, ceea ce îl făcea să spună în 1904 : „Lucrarea literară nu e un fel de «sport» făcut pentru distracţia celor ce n-au ce face, ci un *apostolat...*“ Caragiale, personalitate atît de puternică şi de independentă, în cursul acestei dezbateri se retrage pentru totdeauna de la *Convorbiri literare* şi se apropie de mişcarea muncitorească. N-a devenit un socialist, dar era în strînse legături de prietenie cu mai mulţi socialişti — cu Gherea, cu Anton Bacalbaşa şi cu alţii — a frecventat într-o vreme şedinţele „Cercului de studii sociale“ şi a ţinut conferinţe la acest cerc. Ceva mai mult : după o mărturie contemporană, Caragiale a încercat, în această vreme, formarea unui teatru liber cu elemente muncitoreşti [1] — fapt ce aruncă o lumină deosebit de puternică asupra atitudinii scriitorului faţă de clasa muncitoare, relevînd marea încredere ce el o căpătase în deosebitele însuşiri nu numai morale, dar şi artistice, ce se află în oamenii simpli. La acestea, ar fi să adăugăm ceea ce spunea Caragiale despre Gherea în 1897 : „E, în adevăr, un om de mare talent, *care mi-aruncă, cu articolele lui, multă lumină*“ [*sublinierea noastră — G.C.N.*], şi apoi faptul consemnat de fiul său, Luca, într-un articol, că la scrierea pamfletului *1907, din primăvară pînă în toamnă,* a fost înrîurit direct de unii fruntaşi ai mişcării muncitoreşti, ca să avem cîteva mărturii despre influenţa mişcării muncitoreşti asupra evoluţiei scriitorului. În ce-l priveşte pe Delavrancea, care în 1885 publica la

[1] Cf. Petre Crainic [= Const. Graur], *Socialismul român,* în *Noua revistă română,* nr. 1, 1 ianuarie 1901, p. 39.

Scanned with OKEN Scanner

Drepturile omului, în 1887 avea colaborator pe Mille la *Lupta literară*, în 1893 scria la *Literatură și știință*, este evident că, fără să devină socialist sau simpatizant socialist propriu-zis, nu a rămas străin ideilor socialismului care au înrîurit atitudinea sa totdeauna plină de simpatie față de oamenii simpli. Cu atît mai puțin poate fi o discuție în această privință asupra lui Vlahuță, care scrisese rîndurile elogioase despre *Studiile critice* ale lui Gherea, recomandîndu-le lectura cu căldură, care evoluase, sub această influență, de la concepția despre artă și scriitor din *Liniște* la cea din *Unde ni sînt visătorii?...*, care, în ciuda confuziilor grave din polemica ce o angajează prin *Viața* cu partizanii „artei cu tendință", rămînea, chiar în paginile acelei reviste și mai tîrziu, în practica sa literară, credincios concepțiilor militante despre artă, la care aderase. Am putea aminti chiar pe Macedonski, care, cu contradicțiile așa de flagrante ce-l caracterizează, în timp ce pleda, nemulțumit chiar de simbolism, pentru o „artă a viitorului", adică pentru „instrumentalism", chiar pentru „wagnerism" — „ultimul cuvînt al geniului omenesc" — prin 1894, în revista sa *Lumina*, scria despre *Evangheliul materialismului*, preconizînd desființarea proprietății individuale. Marele ecou pe care ideile socialismului cu privire la societate îndeosebi l-au avut în mediul scriitorilor, chiar a celor mai depărtați, mai refractorii față de ele îl pun remarcabil în lumină opiniile personale ale convorbiristului și junimistului Duiliu Zamfirescu, de care am mai amintit. Cel care, fără îndoială tot ca o urmare a tuturor acestor frămîntări sociale și literare, în 1890 declara, într-o scrisoare, că în comunism abolirea proprietății i se pare „o idee sublimă", fire iscoditoare și dornică de lectură, un an mai tîrziu mărturisea lui Maiorescu într-o scrisoare: „Trebuie să știți că criticele lui Gherea sau mai bine zis concluziunile criticelor sale nu mă lasă să dorm" — ceea ce ilustrează marile dezbateri din conștiința scriitorilor pe care le determinase larga polemică începută între Gherea și Maiorescu. Iar în ianuarie 1900, fără ca între timp scriitorul să fi încetat din cînd în cînd să încerce să dea dezlegări la meditațiile și întrebările determinate de aceste dispute și, bineînțeles, nu fără a se rătăci adeseori, nu fără a bate în retragere foarte adesea de pe

Scanned with OKEN Scanner

poziţiile mai înaintate ce le cucerea uneori şi mai cu seamă fără a deveni vreo clipă ceea ce s-ar putea numi un socialist în conştiinţa lui, acelaşi Zamfirescu ajungea să-şi exprime profunda nemulţumire faţă de societatea burgheză, pe care avea să o critice tot mai ascuţit şi în *Îndreptări* şi în *Anna*. În această atmosferă de profundă nemulţumire — al cărei remediu poate nu voia, mai degrabă nu putea să-l vadă el — spunea într-o scrisoare către un prieten : „Cîteodată îmi pare că de n-aş avea copii, m-aş duce în fundul munţilor şi m-aş călugări, ca să nu trăiesc decît cu creaţiile fanteziei mele — sau dacă aş putea să mă nasc din nou, aş deveni apostolul cel mai vajnic al socialismului. *Căci lumea nu-i întocmită cum trebuie" [sublinierea noastră — G.C.N.].*

Acestor scriitori li se adaugă alţii mai tineri, care s-au apropiat de literatură şi s-au format ca personalităţi literare sub lumina germinatoare a ideilor socialismului despre lume şi societate, în vîltoarea polemicii literare care domină epoca, pe care o urmăreau cu atenţie, la care unii au participat chiar. Aşa este cazul lui G. Ibrăileanu, a cărui activitate de critic şi istoric literar, cu toate limitele şi confuziile sale de mai tîrziu, rămîne pentru totdeauna dominată de formaţia sa socialistă din aceşti ani. Aşa este cazul lui Jean Bart, al lui Spiridon Popescu, care au lăsat mărturii în această privinţă. În această atmosferă s-a format Şt. O. Iosif, prieten cu Păun-Pincio, cu Petică, la început redactor la ziarul socialist *Lumea nouă*. Nici Mihail Sadoveanu nu rămînea străin de ea, cînd prin 1900, după cum mărturiseşte în *Anii de ucenicie,* aruncă pe foc manuscrisul unei tragedii cu personaje din antichitate, întorcîndu-şi definitiv atenţia sa scriitoricească spre suferinţele oamenilor simpli, îndeosebi a ţăranilor din vremea sa. Prietenii săi N. N. Beldiceanu şi N. Dunăreanu îl urmează pe acelaşi drum, ca şi alţii care trăiau în aceleaşi condiţii şi în aceeaşi atmosferă, ca Emil Gîrleanu, de pildă. Chiar N. Petraşcu, care în 1896 se despărţea de Junimea, întemeind revista *Literatură şi artă română,* opoziţionistă faţă de *Convorbiri literare,* devenea adept al teoriei mediului social. Asupra altora, înrîurirea mişcării socialiste, direct sau indirect, a ideilor acesteia cu privire la problemele artei, s-a exercitat ceva mai tîrziu,

Scanned with OKEN Scanner

cum este cazul lui N. D. Cocea, care va face ca ele să se răsfrîngă şi asupra bunilor săi prieteni Tudor Arghezi şi Gala Galaction, amîndoi colaboratori apoi la revista *Viaţa socială*.

În asemenea împrejurări, e clară puternica influenţă pe care organizarea mişcării muncitoreşti şi ideile socialiste, exprimate pe plan literar îndeosebi în cadrul amplei polemici asupra artei dintre 1886 şi 1896, au avut-o asupra scriitorilor, determinînd serioase consecinţe în dezvoltarea întregii noastre vieţi literare. În locul decepţionismului, însoţit de o anumită tendinţă spre izolare, care caracteriza în genere pe scriitorul perioadei 1863—1886, de la Nicoleanu pînă la Vlahuţă cel din *Linişte*, fără să uităm cea mai de seamă întruchipare pe această linie, pe Eminescu, în literatura română apare o concepţie mai activă, mai militantă despre raportul scriitorilor cu societatea. Iar în locul criticii din perioada anterioară a „viciilor" societăţii burgheze, îndeosebi din viaţa publică, considerate ca avînd un caracter oarecum de anormalitate, apare la scriitorii noştri în această perioadă, în decursul largii dezbateri asupra artei de care ne-am ocupat şi ca o consecinţă a ei, o conştiinţă mai clară a adevăratelor resorturi din mecanismul social, conştiinţă care a dus la o critică a societăţii burgheze în ansamblul şi în esenţa ei. Scriitorii încep să-şi dea tot mai bine seama că nu mai e vorba de nişte vicii accidentale, într-o societate dominată fie de liberali, fie de conservatori, vicii ce ar putea fi înlăturate, eventual prin schimbarea guvernului sau prin unele reforme, ci de o societate constitutiv nedreaptă.

De aici, rezultă în chip firesc definitiva prăbuşire a prestigiului Junimii. N. Iorga în *Istoria literaturii româneşti contemporane*, cu cunoscuta sa artă a formulelor lapidare pregnante, a numit această epocă „agonia Junimii". Şi, într-adevăr, formula defineşte o stare de lucruri şi este confirmată de fapte. La plîngerile lui Negruzzi că-i este din ce în ce mai greu să scoată *Convorbiri literare*, neavînd suficient material pentru publicat, Duiliu Zamfirescu îi scria, de la Roma, prin 1892: „...după 15 ani de muncă să fii redus a *inventa* scriitori ca să poţi alimenta revista mai departe! e trist!" Fără îndoială că înşişi corifeii Junimii îşi dădeau seama că ceva se schimbase, de aceea, pentru a încerca să

Scanned with OKEN Scanner

repună revista în ritmul vieţii literare, fără să tragă unele învăţături din lunga dezbatere ce avusese loc, care să-i ducă la schimbări de orientare, ei se mulţumesc să schimbe doar conducerea revistei, Iacob Negruzzi făcînd loc unui comitet constituit din tineri formaţi în spiritul Junimii în ultimii ani : P. P. Negulescu, Mihail Dragomirescu, C. Rădulescu-Motru, I. Rădulescu-Pogoneanu, D. Evolceanu şi alţii.

Consecinţa cea mai însemnată a frămîntărilor sociale din această vreme, cu un ecou aşa de puternic în viaţa literară, a fost încă o incontestabilă adîncire a realismului literaturii noastre. Realismul popular de la *Tribuna* — cu tendinţa de a alege eroi din lumea oamenilor simpli, din popor, cu tendinţa de a scrie folosind limba poporului şi, pe cît rigorile artei o îngăduie, cît mai mult pe înţelesul poporului — fusese desigur prefigurarea răspunsului la o sumă de necesităţi din adînc, pentru ca soluţii mai eficiente abia cu timpul le va oferi dezvoltarea ideologiei clasei muncitoare. Se observă însă după 1886, din ce în ce mai accentuat, o lărgire a tematicii în literatura noastră. Se remarcă, de asemenea, apariţia unor noi tipuri umane în creaţiile scriitorilor noştri : ţăranul muncitor — spre deosebire de „ţăranul" pur şi simplu din *Toader şi Mărinda* a lui Alecsandri sau chiar din mai recenta *Fluierul lui Ştefan* a lui Gane — muncitorul de la oraş, pescarul, marinarul, micul funcţionar, nemulţumitul, învinsul, ratatul în condiţii sociale potrivnice, revoltatul, chiar organizatorul luptei contra exploatării (Spirca din nuvela cu acelaşi nume a lui Victor Crăsescu) etc. Apare apoi presimţirea, dacă nu înţelegerea deplină, că proletarul şi ideologia socialistă reprezintă un factor social nou şi important. Amintirea socialiştilor ca agitatori în lumea satelor de către Duiliu Zamfirescu în *Viaţa la ţară*, sau figura doctorului Pravăţ şi unele momente din *Dan* al lui Vlahuţă, ca să nu mai vorbim de romanul *Dinu Milian* al lui Mille, sînt caracteristice în această privinţă.

O altă trăsătură care marchează această adîncire a realismului din literatura noastră este fenomenul tot mai general al apropierii scriitorului de omul simplu, din popor, preocuparea pentru înfăţişarea adîncimilor vieţii lui interioare (înţelegînd că are aşa ceva !), a dramelor vieţii lui personale legate de societate, a suferinţelor lui, a nedreptăţilor ce le

Scanned with OKEN Scanner

îndură, căci pe o scară încă necunoscută în literatura noastră scriitorii încep să înţeleagă acum, datorită unor împrejurări concrete, că nu e vorba numai de „suferinţe umane“, ci de „nedreptăţi sociale“, determinate de proasta alcătuire a societăţii. Pe linia acestei înţelegeri se înscriu nenumărate din operele de seamă sau caracteristice ale acestei perioade. În aceste împrejurări istorice, politice, sociale şi literare, complexe şi pline de consecinţe, Caragiale părăseşte lumea comediilor sale, pentru a evoca aspecte tragice ale vieţii oamenilor mărunţi de la sate *(O făclie de Paşte, Păcat, Năpasta)*, la un moment dat scoţînd cu mare pregnanţă în lumină, chiar dacă fugar, nedreptatea şi umilinţa ce o suferă ţăranul din partea coaliţiei tuturor exploatatorilor *(Arendaşul român)*. Blajinul şi sentimentalul Vlahuţă, în asemenea atmosferă, desigur şi sub înrîurirea răscoalelor ţărăneşti, dar şi sub aceea a ideilor socialismului care-l făceau să vadă şi-l obligau să-şi explice cauzele reale ale răscoalelor, scria, parcă pentru a absolvi pe ţăranii răzvrătiţi : *Socoteala, La arie, De la ţară*. În aceeaşi atmosferă a răscoalelor şi a agitaţiei favorabile ce o întreţinea în jurul ei presa muncitorească, scrie Coşbuc, *Noi vrem pămînt*, care reprezintă un salt atît de mare chiar faţă de propria-i poezie închinată satului şi ţăranului în anii petrecuţi în Transilvania. Nu numai figura atît de bogată în adîncimi sufleteşti a baciului Micu, dar şi aceea a răzvrătitului Lefter, pe care romancierul nu-l însoţeşte de nici o rezervă, de nici o dezaprobare, din *Viaţa la ţară*, dar chiar figurile de oameni mărunţi din *Alesio*, din *Furfanţo*, din *Spre Coteşti* ale lui Duiliu Zamfirescu trebuie considerate ca o consecinţă ale aceloraşi împrejurări generale şi o mărturie a adîncirii realismului chiar la scriitorii ce puteau fi consideraţi cei mai refractari vreunei înrîuriri din direcţia din care s-a exercitat.

Se cuvine să mai adăugăm la sumara listă de pînă aici opere şi nume de scriitori aparţinînd celei de a doua generaţii din această perioadă. *În lume* şi *După un an de jale* ale lui Popovici-Bănăţeanu ; *Două surori, Microbul, Din carnetul unui judecător, Inspecţie, Blana lui Isaia*, mai tîrziu *Niculăiţă Minciună, Moş Niţă Hîrleţ, Întîmplare* ale lui I. Al. Brătescu-Voineşti ; *La poarta spitalului, Pe Dunăre, O înmormîntare militară, După*

Scanned with OKEN Scanner

furtună, O protestare postumă, Rătăcit, Bădiţa Gîlcă ale lui Jean Bart, schiţe şi nuvele ale lui I. A. Bassarabescu, poezii ale lui Şt. O. Iosif, lîngă care, mai tîrziu se alătură pe această linie şi D. Anghel, şi nu numai cu bucăţile din *Caleidoscopul lui A. Mirea* prilejuite de răscoalele din 1907, *Dureri înăbuşite, Bordeenii, Ion Ursu, Petrea Străinul* ale lui Mihail Sadoveanu, *Fără pîine, Mîrlanii, Bubele se ard cu fierul roşu,* piesa *Lupii* ale lui I. C. Vissarion, care avusese legături directe cu mişcarea muncitorească, şi multe alte opere ale scriitorilor amintiţi şi ale altora aduc considerarea mai atentă, mai profundă a omului simplu — ţăran, mic funcţionar etc. — care constituie o adîncire a realismului şi o îmbogăţire a literaturii noastre.

Toate aceste dezbateri literare, determinînd adeseori analizarea mai atentă a dezvoltării sociale din ţara noastră, au dus pe numeroşi scriitori la conştiinţa ireversibilului apus al vechii boierimi. Pe cîtă vreme, de pildă, un N. Filipescu, în ultimul deceniu din secolul al XIX-lea, ar fi vrut, de pe poziţia clasei sale reacţionare, reînvierea vechilor boieri, cu forţa lor socială de altădată, considerînd, firește în mod cu totul nejust, că aceasta ar fi singura salvare din prăpastia de rele în care burghezia, dispreţuită de pe o poziţie retrogradă, aruncase ţara noastră, Duiliu Zamfirescu în *Viaţa la ţară,* Brătescu-Voineşti în *Pană Trăsnea Sfîntul,* în *Neamul Udreştilor,* Gîrleanu în *Bătrînii* evocau cu melancolie, chiar cu oarecare regret, dispariţia vechii boierimi de pe scena istoriei [1], dar o făceau cu deplina convingere că oglindesc un proces pentru care nu mai este remediu — semn al înţelegerii mai profunde al evoluţiei, a adîncirii realismului lor în împrejurările semnalate.

Paralel cu aceasta, se vădeşte, tot mai puternică în literatura noastră de după 1886, ca un efect al dezbaterilor asupra literaturii şi asupra structurii societăţii, cum am mai arătat, tendinţa de a adînci critica socială, de a o îndrepta nu împotriva unor „defecte" sau altora ce ar altera idilica şi iluzoria perfecţiune a orînduirii sociale burgheze, ci împo-

[1] Împlinind astfel o subtilă prevestire a lui Gherea din studiul său *Mişcarea ştiinţifică şi literară,* asupra căreia ne-am oprit în trecere.

triva societății burgheze în ansamblu și în esența ei. Scriitorii încep să-și dea seama de ticăloșia congenitală a acestei societăți, încep să-și dea seama de tendința ei spre descompunerea morală, de odioasa dezumanizare la care duce integrarea în lumea viciilor ei. Slavici, de pildă, care ne dăduse în atîtea nuvele figuri de țărani mai totdeauna de treabă, care idilizase într-o oarecare măsură chiar procesul de închiaburire în *Popa Tanda* și pentru care, în genere, țăranii înstăriți erau buni sau răi, după cum le era firea, pe măsură ce pătrunde și el, chiar de la distanță, în această atmosferă generală de efervescență, favorabilă scrutării mai adînci a realității, concepe romanul *Mara,* în care asistăm la unul din cele mai izbutite reconstituiri artistice ale procesului de dezumanizare al unui om (în speță femeia Mara) intrat în afaceri, dornic să strîngă tot mai mulți bani, jertfind pentru asta, după bunele intenții inițiale, bucurii, afecțiuni, simțăminte morale, pînă și simțămîntul de mamă. În aceleași împrejurări construiește și I. L. Caragiale figura cîrciumarului Stavrache din *În vreme de război,* dezumanizat pînă la nebunie de obsesia ce-l persecută : să nu cumva să se întoarcă frate-său și să piardă averea de care era așa de neomenește lacom, încît îi pare că-l sărăcește și un covrig pe care încerca să-l ia un copil sărman. Și ca să ne dăm bine seama de progresele pe această linie a adîncirii realismului în literatura noastră, pentru că și nuvela aceasta se sfîrșește cu un deznodămînt dramatic al „cazului", cum se întîmplă și în *O făclie de Paște, Păcat* și *Năpasta,* să se compare remarcabila tehnică literară cu care sînt construite personajele și conflictele din aceste trei opere cu profunda motivare ce stă la baza evoluției eroului din *În vreme de război,* fără să mai vorbim de implicațiile mult mai puternice în viața societății ale acestei nuvele, de marea semnificație ca tipologie socială a lui Stavrache etc. etc. Și, de asemenea, nu avem dreptul să considerăm întîmplător, ci dimpotrivă puternic legat de procesul de adîncire a realismului din literatura noastră pe care l-am semnalat, faptul că I. L. Caragiale care, poate sub înrîurirea unor tendințe și aspecte din literatura rusă (îndeosebi din a lui Dostoievski) și probabil și din literatura naturalismului francez, ce nu-i puteau rămîne străine, alunecase spre zugrăvirea unor „cazuri" în

Scanned with OKEN Scanner

tratarea „cazului" de înnebunire al lui Leiba Zibal, apoi al lui Stavrache, revine la situarea fenomenului social pe primul plan în creaţia sa. După *În vreme de război,* doar un an şi ceva mai tîrziu, el începe seria genialelor schiţe, în ansamblul lor imagine critică a societăţii româneşti de la răspîntia celor două veacuri, de o valoare satirică şi artistică egală cu a comediilor. Şi mai tîrziu, *1907, din primăvară pînă în toamnă,* fabulele, cele cîteva schiţe ce le-a mai dat după 1901, ca şi strălucita nuvelă *Kir Ianulea* sînt rezultatul indirect al acestui proces de adîncire a realismului în literatura noastră, proces născut în condiţiile arătate, prin afirmarea ideilor socialismului cu privire la artă şi literatură.

Observaţiile acestea sînt valabile şi pentru Vlahuţă, ca şi pentru alţi scriitori, ca şi pentru Delavrancea, de pildă. Critica profundă a societăţii burgheze nu putea, de altfel, să nu vorbească acestuia din urmă, a cărui corespondenţă ni-l vădeşte în tinereţe de o tumultuoasă răzvrătire faţă de societatea burgheză şi prejudecăţile ei. De aceea nu e de loc greu să observăm o evoluţie — pe care părăsirea literaturii, prin 1893, pentru o lungă vreme, de către Delavrancea nu ne îngăduie să o vedem dusă mai departe — de la *Iancu Moroi* (1884) la *Paraziţii* (1893). În *Iancu Moroi* e dezvăluită ticăloşia cîtorva persoane, a unui cerc de indivizi, cel mult a unui anumit mediu. În *Paraziţii* e criticată o lume în ansamblul ei, o societate în care cei buni sînt excepţii şi victime. Desigur nu e întîmplător — pentru că la un scriitor cu răspunderea scrisului şi cu simţul artei titlul unei opere nu e niciodată un rezultat al hazardului — că în timp ce prima din aceste nuvele are ca titlu numele unei persoane, cea de a doua are un cuvînt la plural, atît de simbolic şi de condamnator. Şi că nu este vorba de o întîmplare o dovedeşte şi Vlahuţă. Sub aceleaşi înrîuriri, observăm creşterea criticii sociale în romanul *Dan,* în poezii ca *Delendum, Homo homini lupus, Uifor, Do ut des, Ananghie* etc., şi putem explica alegerea, pentru traducere, a poeziei de mare rezonanţă socială a Adei Negri, scriitorul ajungînd, nu pe drumul cel mai lipsit de ispite şi de alunecări, la poema *1907.* Continuînd seria de portrete satirice ale unor figuri negative caracteristice epocii, în această vreme, el nu le mai intitulează ca mai înainte : *Profiluri,* ci, foarte semnificativ, *Cîţiva*

Scanned with OKEN Scanner

paraziți, aruncînd astfel o lumină nouă asupra sensului ce-l avusese în vedere și amicul său Delavrancea.

Același lucru se poate surprinde la Duiliu Zamfirescu, de la care avem mărturii și dovezi că urmărea cu cea mai mare atenție dezbaterile politice și literare dintre cele două tabere din țara noastră. *Viața la țară* (1894), cu toate limitele ce le cuprinde, este, deși în embrion pleacă poate cam de la aceleași idei, cu totul altceva de pildă decît romanul *Mihai Vereanu* al lui Iacob Negruzzi, prin chipul mult mai realist în care sînt prezentați atît țăranii cît și boierii, nu numai figura lui Tănase Scatiu. Iar în ce privește *Tănase Scatiu*, mai puțin *În război*, dar mai ales *Îndreptări* și *Anna*, în ciuda scăderii valorii artistice a acestora din urmă față de începutul ciclului Comăneștenilor, ele aduc o observare tot mai realistă și o critică tot mai severă a societății burgheze în ansamblul ei. Nemulțumirea scriitorului față de societatea burghezo-moșierească, exprimată așa de direct în scrisoarea deja citată, din 1900, în care spunea că dacă s-ar naște din nou ar „deveni apostolul cel mai vajnic al socialismului", pentru a conchide că „lumea nu-i întocmită cum trebuie" își găsea expresie în anumite forme și în creația sa literară, unde un roman întreg își punea o problemă esențială, de vreme ce o cuprindea și titlul, problema *îndreptării* unei societăți care, evident, „nu-i întocmită cum trebuie" dacă avea nevoie de „îndreptări".

Se înțelege, critica socială crescîndă, tot mai ascuțită, mai lucidă, mai profundă, la adresa societății o vom întîlni din ce în ce mai des, uneori complicată prin interferența cu alte teme, cum ar fi, mai tîrziu, în *Predoslovie* din *Întuneric și lumină* sau *În lumea dreptății* ale lui Brătescu-Voinești, în *Însemnările lui Niculae Manea* sau în *Apa morților* ale lui Mihail Sadoveanu, în *Datorii uitate* și chiar în sentimentala *După douăzeci de ani* ale lui Jean Bart, în *Îndurare* sau *În dimineața anului nou 1901* ale lui Paul Bujor și încă în nenumărate altele.

Toate acestea arătau limpede că în literatura românească, încă destul de curînd după apariția *Contemporanului* și începutul polemicii dintre „arta pentru artă" și „arta cu tendință", se petrecuseră serioase prefaceri, că cea mai mare, cea mai bună parte a scriitorilor noștri, a creațiilor lor literare din această vreme încetaseră definitiv să mai stea, sub

Scanned with OKEN Scanner

o formă sau alta, sub înrîurirea exercitată de Junimea, că totul se îndruma cu hotărîre şi grăbire pe linia unui tot mai accentuat realism. Meritul cel mai de seamă al curentului de la *Contemporanul* este de a fi cristalizat, cu prilejul marilor controverse literare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, înfăţişate aici, experienţa tradiţiilor materialiste anterioare din ţara noastră, dezvoltînd concepţia despre lume, societate şi artă a mişcării muncitoreşti şi socialiste româneşti şi de a fi înlesnit astfel înţelegerea mai profundă a fenomenelor pe toate planurile de către scriitori, ca şi de către publicul larg, contribuind în mod hotărîtor la dezvoltarea realismului, la dezvoltarea literaturii române în ansamblul ei.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Cîteva lămuriri

Prezint bibliografia lucrării acesteia despre *Curentul literar de la Contemporanul* într-o formă puțin obișnuită mai cu seamă la noi. Îmi propun anume să înfățișez în ordine absolut cronologică articolele și studiile ce s-au publicat aproximativ de la apariția revistei *Contemporanul* (de fapt de la 1879) pînă pe la 1896, date între care se desfășoară larga dispută în problemele literaturii, îndeosebi pe tema „artă pentru artă" și „artă cu tendință". Prin succesiunea în care se oferă, cu autorul, data și locul unde au apărut, articolele și studiile cuprinse în această bibliografie astfel alcătuită dau o imagine mai autentică, mai vie a mișcării de idei, a schimbului de opinii și a dinamicei acestei controverse. Pentru a se surprinde cît de cît și dezvoltarea literaturii în această vreme, mai degrabă (pentru că procesul de dezvoltare nu e totuși deosebit de sesizabil pe o atît de scurtă perioadă de timp), pentru a nu pierde legătura dintre mișcarea ideilor literare și literatura propriu-zisă, am semnalat din loc în loc, acolo unde era vorba de lucruri din vreun punct de vedere mai semnificative, și momentul apariției unor volume sau unor opere literare.

Știu bine că această bibliografie nu cuprinde absolut tot materialul ce ar fi putut intra în ea. În primul rînd, pentru că ea n-a explorat decît cele mai însemnate periodice. Apoi, pentru că și din acestea este foarte probabil că unele articole au scăpat atenției. Bibliografia a fost alcătuită inițial ca un simplu material documentar de bază pentru autorul acestei monografii. Mai tîrziu mi-am dat seama că, prezentată așa cum o folosisem eu însumi pentru a avea perspectiva ce m-am străduit să o reconstitui asupra *Curentului literar de la Contemporanul* și a locului său în literatura română, ea poate fi deosebit de folositoare cercetătorilor sau chiar simplilor cititori nespe-

Scanned with OKEN Scanner

cializaţi, completînd viziunea pe care se străduieşte să o dea această carte asupra mişcării literare din ţara noastră de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. În acest spirit o ofer cititorilor.

Pentru simplificarea grafică a tabloului bibliografic, titlul fiecărui periodic este redat prin iniţiale, după cum urmează :

Adevărul	Ad.
Adevărul ilustrat	Ad. I.
Almanahul României June	A.R.J
Almanah Social Democrat	A.S.D.
Contemporanul	C.
Convorbiri literare	C.L.
Corespondenţa română	C.R.
Critica socială	C.S.
Drapelul	Dr.
Drepturile omului	D.O.
Emanciparea	Em.
Epoca	Ep.
Epoca ilustrată	Ep. I.
Epoca literară	Ep. L.
Era nouă	E.N
Evenimentul	Ev.
Evenimentul literar	E. L.
Familia	F.
Liga ortodoxă	L.O.
Literatorul	L.
Literatură şi ştiinţă	L.Ş.
Lumea nouă	L.N.
Lumea nouă ştiinţifică şi literară	L.N.Ş.L.
Lupta	Lp.
Lupta literară	Lp. L.
Munca	M.
Munca literară şi ştiinţifică	M.L.Ş.
Naţionalul	N.
Observatorul	O.

Scanned with OKEN Scanner

Reforma	Rf
Revista nouă	R.N.
Revista socială	R.S.
România liberă	R.L.
România liberă, număr literar	R.L.N.L.
Românul	R.
Şcoala Nouă	Ş. N.
Timpul	T.
Tribuna	Tr.
Vatra	Va.
Viaţa	V.

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
		1879			
I. L. Caragiale	O noapte furtunoasă	C.L.	7,8	X, XI	
		1880			
Al. Macedonski	Destul	L.	1	20.I	
I. L. Caragiale	Conu Leonida	C.L.	11	1.II	
Al. Macedonski	Arta versurilor	L.	6	24.II	
G. Bariţiu	Despre filozoful Schopenhauer (1)	O.	31	16/28.IV	
G. Bariţiu	Despre filozoful Schopenhauer (2)	O.	32	19.IV/1.V	
Al. Macedonski	Despre logica poeziei	L.	23—25	21.VII/10.VIII	
		1881			
Redacţia	Către cititorii noştri	C.	1	1.VII	1
Redacţiunea	Către cititorii noştri	C.	7	1.X	225—227
Al. Macedonski	Prefaţă la un volum de poezii	L.	10	X	
C. Mille	La poeţi	C.	8	15.X	270
I. Slavici	Novele din popor, *Bucureşti, 1881, 456 p.*				
		1882			
Redacţiunea	Către cititorii noştri	C.	13	1.I	465—466
M. E[minescu]	Novele din popor *de I. Slavici*	T.		28.III	2
Sofia Nădejde	*Critica piesei* Jidovul leşesc	C.	10	IX	368—371
Titu Maiorescu	*Conferinţa* Darvinismul şi progresul intelectual			25.IV	

Scanned with OKEN Scanner

Al. Macedonski	Evanghèliul materialismului	L.	6	VI	
Al. Macedonski	Despre viaţă şi simţirea materiei	L.	7	VII	
Al. Macedonski	Prefaţă la volumul de poezii al d-lui M. Stoenescu	L.	7	VII	

1883

Argus [Delavrancea]	Sultănica	R.L.	1710	9.III	2—3
Verax	Baza pozitivă a artei	C.	20	IV	782
Al. D. Xenopol	Realism şi idealism	A.R.J.		[IV]	
Al. Macedonski	Vaporul morţii	L.	6	III	
Fremy [Emil Frunzescu]	Poezia şi poetul	Em.	2	1.V	6—7
Al. D. Xenopol	Realism şi idealism	C.	22	15.V	857
Al. Macedonski	Epigramă [contra lui Eminescu]	L.	7	V	
I. Nădejde	Direcţia urmată de „Contemporanul“ (1)	C.	24 (an. II)		954—956
I. Nădejde	Direcţia urmată de „Contemporanul“ (2,3)	C.	2,3 (an III)		41—45 115—117
M. Eminescu	Poezii, *Bucureşti, 1883*				
Al. G. Djuvara	Idealism şi naturalism, *Bucureşti, 1883.*				
C. Mille	Versuri, *Iaşi, 1883*				

1884

Redacţia	Fantezie şi realitate	C.	13	I	510
Verax	Răspuns d-lui Xenopol	C.	16	10.IV	631
	Apare revista „Critica socială“				
I. Slavici	Pădureanca	Tr.	63—96	13.VII—23.VIII	

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
Al. G. Şuţu	Studiu asupra romanului realist din zilele noastre	C.L.		1.IX	231—247
Delavrancea	Iancu Moroi	R.L.N.L.	1,2	16.IX—23.IX	2—6 14—19
I. L. Caragiale	O scrisoare pierdută			13.XI	
Duiliu Zamfirescu	În faţa vieţii, *Bucureşti, 1884*				
	1885				
	Apare ziarul „Drepturile omului"			1.II	
I. Gherea	Ştefan Hudici	C.	8—9	1.II	273—288
Emil [C. Mille]	Lumea artei: Naturalismul şi socialismul	D.O.	36	15.IV	3
I. Gherea	Trei comedii ale lui I. L. Caragiale	C.	10—12		403
C. Mille	Proletari în haine negre	D.O.	48	31.IV	1
Schopenhauer (trad. de Titu Maiorescu)	Despre geniu	C.L.	1	1.IV	
I. Gherea	Dl. Brociner ca descriitor al vieţii ţărăneşti	C.	15		577—587
Schopenhauer (trad. de Titu Maiorescu)	Despre estetica poeziei	C.L.	2	1.V	
I. Gherea	Generaţia nouă de *Turghenief*	D.O.	75—78	5-9.V	
G. Frunză [C. Mille]	Victor Hugo	D.O.	82	15.V	2
I. Gherea	Caragiale fluierat	D.O.		24.V	
G. Frunză	Răposatul Macedonski	D.O.	154	15.VIII	1
T. Maiorescu	Comediile d-lui Caragiale	C.L.		1.IX	448
I. Gherea	Dostoievski	R.		16—18.IX	
I. Gherea	Ce vor socialiştii români? (1)	R.S.	8—9	IX	333—457

Scanned with OKEN Scanner

A. Vlahuţă	Din durerile lumii	Ep.	25, 27, 28, 29, 31, 32, 35, 36, 40, 41, 42, 44, 45, 46,	15.XII—15.I.1886	2
		1886			
A. Vlahuţă	Melancolie	Ep.		1.I	
Mirmidon [A. Vlahuţă]	Monstruozităţile literare	Ep.	48	17.I	2
Mirmidon [A. Vlahuţă]	Prelegerile d-lui Maiorescu	Ep.	82	27.II	
Mirmidon [A. Vlahuţă]	„Revista literară“	Ep.	76	20.II	1
Mirmidon [A. Vlahuţă]	„Convorbiri literare“	Ep.	82	27.II	
Al. Macedonski	Zvor sau Zbor	L.	2,3	II,III	
T. Maiorescu	Poeţi şi critici	C.L.	1	1.IV	3—9
I. Gherea	Către d. Maiorescu [*devenit* Personalitatea şi morala în artă]	C.	1	1.VII	43 —75
I. Gherea	Pesimistul de la Soleni	C.	4	X	322—345
I. Gherea	Ce vor socialiştii români? (2)	R.S.	10—11		
M. Strajan	Realismul în literatura contemporană	C.L.	7	1.X	529—554
A. Vlahuţă	Scrisoare către cititori	Ep.	266, 271, 277, 295	12,19, 26.X,16. .XI	
C. Mille	Spovedania unui om nou (Dinu Milian)	Lp.	117—168	23.XI.1886— 29.I.1887.	
		1887			
A. Vlahuţă	Scrisoare către cititori	Lp.	149, 165	4,25.I	
I. Gherea	Decepţionismul în literatura română	C.	8	II	97

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
A. Vlahuţă	Delendum	Lp.	199	8.III	2
I. Gherea	Eminescu (1)	C.	9	III	231—253
C. Morna [I.N. Roman]	În contra direcţiunii literare de la „Contemporanul", *Iaşi, 1887*				
V. G. Morţun	Răspuns d-lui Morna [I. N. Roman]	C.	10	IV	346—352
Delavrancea	O familie de poeţi	Lp.L.			
I. Gherea	Eminescu (2)	C.	11	V	395—428
C. Mille	Săptămîna literară, XX	Lp.		22—23.VI	2—3
C. Mille	Săptămîna literară, XXI	Lp.		6—7.VII	2—3
Redacţia	Potrivnicii „Contemporanului"	C.	1	VII	85
C. Mille	Săptămîna literară: Critica şi rolul ei	Lp.		24—25.VIII	2—3
Redacţia	Potrivnicii „Contemporanului"	C.	2	VIII	172
C. Mille	Săptămîna literară: Naturalismul şi pornografia	Lp.	360	30.IX	2—3
I. Gherea	Critica criticei [*devenit* Asupra criticei]	C	3	IX	260—284
I. [Slavici]	Revista literară	Tr.	231—235	25—29.X	
St. Velovanu	Raportul dintre ştiinţă şi artă	C.L.	8,9	1.XI,1.XII	649—664 794—802
I. Gherea	Direcţia „Contemporanului" [*devenit*: Tendenţionismul şi tezismul în artă] (1)	C	5	XII	399—417
B. P. Hasdeu	Un cuvînt înainte	R.N.	1	15.XII	
	1888				
A. Vlahuţă	Linişte	R.N.	2	15.I	51—54
I. Gherea	Direcţia „Contemporanului" (2)	C.	6	I	

C. Mille	Dreptul criticei	Lp.	446	16.I	2
C. Mille	Nici socialist, nici zolist sau d. B. P. Hasdeu	Lp.	452	23.I	2—3
C. Mille	Literatură şi politică	Lp.	520	8.IV	2
Duiliu Zamfirescu:	[*Prefaţă la vol.*] Novele, *Bucureşti, 1888*				
I. Gherea	Schiţe critice [*devenit*: Ceva despre clasicism şi romantism]	C	9	IV,V	258—279
	Reapare ziarul „Drepturile omului"			15.IX	
C. Mille	Politica şi literatura	D.O.	12	26.IX	1
C. Mille	Cercul literar	D.O.	19	3.X	1
C. Mille	Realism (poezie)	D.O.	38	24.X	3
C. Mille	Săptămîna literară: Ideal şi real.	D.O.	45	3.XII	2—3

1889

G. Coşbuc	Numai una	Tr.	71	29.III/10.IV	281
G. Coşbuc	Nunta Zamfirii	Tr.	108	12/24.V	429—430
A. Vlahuţă	Polidor	R.N	5	15.V	178—181
	Moartea lui Eminescu			15.VI	
I. L. Caragiale	O făclie de Paşte	C.L.	5	1.VIII	369—384
Raicu Ionescu-Rion	Din civilizaţia noastră	Ş.N.	5,6	IX,X	
Titu Maiorescu	Eminescu şi poeziile lui	C.L.	8	1.XI	625—645
Şt. Ioan	Optimism şi pesimism	C.L.	9	1.XII	750—778
	Moartea lui Creangă			31.XII	

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
	1890				
I. L. Caragiale	Năpasta	C.L.	10	1.I	817—880
	Apariția ziarului „Munca"			25.II	
N. Iorga	Literatura națională	Lp.	1078	18.III	
N. Iorga	Ion Gherea	Lp.	1085	25.III	
I. Gherea	*Apariția „Studiilor critice", vol. I.*			III	
I. Gherea	A. Vlahuță			III	
I. Gherea	I. L. Caragiale			III	
G. Coșbuc	La oglindă	C.L.	1	1.IV	43—46
A. Vlahuță	„Studii critice" de I. Gherea	R.N.	1	15.IV	38
I. N. Roman	„Studii critice" de I. Gherea	Dr.		15.IV	
Cezar Vraja	Note (Realismul în literatură)	Ș.N.	16	IV	
Sofia Nădejde	„Studii critice" de I. Gherea	C.	6	IV	511
G. Bogdan [-Duică]	„Studii critice" de I. Gherea	C.L.	5	1.VIII	393—414
	Moartea lui Alecsandri			22.VIII	
D. A. Teodoru	Știință pentru știință și artă pentru artă	C.	8, 9, 10	VIII, IX, X	162—178 203—218 306—345
Al. Macedonski	Idile brutale	L.			
A. Schopenhauer (trad. de T. Maiorescu)	Aforisme asupra înțelepciunii în viață, *Bibl. 1890*				

Scanned with OKEN Scanner

1891

Tr. Demetrescu	„Studii critice" de Ion Gherea	Rf.		20.I	
Tr. Demetrescu	*Conferința despre* Emoțiunea estetică			8.III	
Tr. Demetrescu	Emoțiunea estetică	Ad.		11,12,13,14,15.III	
I. Gherea	*Apariția „Studiilor critice", Vol. II*			IV	
I. Gherea	Asupra criticii metafizice și celei științifice			IV	
I. Gherea	Cauza pesimismului în literatură și viață			IV	
I. Gherea	Făclia de Paști *și* Năpasta			IV	
I. Gherea	Criticii noștri și Năpasta			IV	
Tr. Demetrescu	Un poet socialist [C. Mille]	Ad.		27.IV	
Tr. Demetrescu	Ion Gherea	Ad.		9.V	
Tr. Demetrescu	Dl. I. Gherea ca critic estetic	Ad.		27.V	
Sandu [A. Vlahuță]	11 iunie 1891 (*despre* Studii critice, vol. II de I. Gherea)	N.	6	16.VI	2
B. P. Hasdeu	Ipnotismul și spiritismul	R.N.	4—5	VIII,IX	125—152
E. Duboys-Reymond (trad. de Titu Maiorescu)	Despre limitele cunoașterii naturei	C.L.	8	1.XI	620—645
B. P. Hasdeu	Materialismul în spiritism	R.N.	6—7	X, XII	254—271
	Apare revista „Critica socială"			XII	

1892

	Apare ziarul „Democrația socială"			5.I	
[C. Mille]	Socialismul și arta	M	46	5.I	2
I. Vasiliu	*Conferința* Rolul păturei culte în transformările sociale			23.II	

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
A. Philippide	Idealuri (1)	C.L.	11—12	1.III	1015-1023
Teodor Rosetti	Scepticismul la noi	C.L.	11—12	1.III	875—881
Titu Maiorescu	Asupra personalităţii şi impersonalităţii poetului	C.L.	11—12	1.III	885—894
A. Vlahuţă	*Conferinţa* Curentul Eminescu şi o poezie nouă — Unde ni sînt visătorii?...			12.III	
Raicu Ionescu-Rion	Idealismul şi materialismul economic	C.S.	3,4	II, III	
I. Gherea	Anarhia cugetării	C.S.	4	III	132—154
I. L. Caragiale	*Conferinţa* Gaşte şi gîşte literare			III	
I. Vasiliu	Rolul păturei culte în transformările sociale	C.S.	5	IV	165—187
A. Vlahuţă	Curentul Eminescu şi o poezie nouă	F.	15,16	12/24.IV; 19.IV/1.V	169—172 181—183
A. Vlahuţă	Poezia nouă	M.	9	19.IV/1.V	3
A. Vlahuţă	Unde ni sînt visătorii?...	F.	17	26.IV/8.V	193—194
Gh. Ion	Gherea şi Maiorescu	Lp.	1693-1695	25,26—27, 28.IV	2,2 2—3
C. Vraja	*Conferinţa* Darwinismul social			1.V	
G. I.	Idealuri (1)	Ad.	1168	4.V	1—2
I. L. Caragiale	*Conferinţa* Prostie şi inteligenţă			9.V	
G. I.	Idealuri (2)	Ad.	1181	18.V	1
Titu Maiorescu	*Conferinţa* Condiţiile progresului în omenire				

Scanned with OKEN Scanner

A. Vlahuță	Din goana vieții, *Buc., 1892*				
A. Bacalbașa	Din goana vieții	D.S.	22	31.V	2—3
Raicu Ionscu-Rion	Sociologia burgheză față cu teoria luptei de clasă	C.S.	6—7	V—VI	221
C. D. G[herea]	Dl. Maiorescu	D.S.	23.28	7.VI—12.VII	1—2
A. Bacalbașa	Dl. Maiorescu și socialismul	Ad.	1199	7.VI	1
		D.S.	24	14.VI	2
		M.	17	14.VI	1—2
A. Bacalbașa	Note și schițe *(de Caragiale)*	D.S.	24	14.VI	2—3
C. D. G[herea]	Dl. Maiorescu	M.		21, 28.VI 5, 12, 19, 26.VII	1—2
Al. Macedonski	Poezia viitorului	L.		15.VII	
C. Vraja	Lupta de clasă și chestia românismului în Transilvania	M.	23	26.VII	
C. Vraja	Darwinismul social	C.S.	6—7	VI, VII	
Duiliu Zamfirescu	Leon Tolstoi (1)	C.L.	4	1.VIII	273—287
C. Vraja	Chestia românismului și starea actuală a Europei	M.	24	2.VIII	
C. Vraja	Burghezism inconștient (1)	M.	26	16.VIII	
C. Vraja	Burghezism inconștient (2)	M.	27	23.VIII	
C. Vraja	Burghezism inconștient (3)	M.	28	30.VIII	
Duiliu Zamfirescu	Leon Tolstoi (2)	C.L.	5	1.IX	358—370
C. Vraja	Burghezism inconștient (4)	M.	29	6.IX	
C. Vraja	Burghezism inconștient (5)	M.	30	13.IX	
C. Vraja	Burghezism inconștient (6)	M.	32	27.IX	
Duiliu Zamfirescu	Leon Tolstoi (3)	C.L.	6	1.X	433—448
A. Bacalbașa	Pătura cultă	M.	34	11.X	1—2
Duiliu Zamfirescu	Leon Tolstoi (4)	C.L.	7	1.XI	557—569
Quidam [A. Bacalbașa]	Alexandru Macedonski	Ad.	1352	14.XI	1
Al. Macedonski	Sfîrșitul unei legende	L.		15.XI	
A. Bacalbașa	Socialismul în artă	D.S.	48	29.XI	2—3
A. Bacalbașa	Socialismul în artă	D.S.	50	13.XII	2—3
C. Vraja	În chestia iredentismului (1)	M.	45	27.XII	

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
I. Gherea	*Conferința* Concepția materialistă a istoriei				
Șt. C. Michăilescu	Introducere în psihofizică, *București, 1892*				
Barbu Delavrancea	Paraziții, *București, 1892*				
	1893				
C. Vraja	În chestia iredentismului (2)	M.	46	1.I	
C. Vraja	În chestia iredentismului (3)	M.	47	10.I	
Cătălin	Unui poet (versuri)	M.	48	17.I	3
A. Vlahuță	*Conferința* Onestitatea în artă			7.III	
B. P. Hasdeu	O iscălitură dintr-un plebiscit	R.N.		15.IV	
C. Vraja	În chestia păturei culte	M.	8	18.IV	4
Raicu Ionescu-Rion	*Conferința* Eminescu și Lenau			IV	
	Apare revista „Literatură și știință", vol. I			III—IV	
I. Gherea	Mișcarea literară și științifică	L.Ș.	1	[III—IV]	1—28
A. Vlahuță	Onestitatea în artă	L.Ș.	1	[III—IV]	31—54
I. Gherea	Asupra esteticei metafizice și științifice	L.Ș.	1	[III—IV]	72—98
N. Iorga	Înainte [poezie]	L.Ș.	1	[III—IV]	243
I. Gherea	Idealurile sociale și arta	L.Ș.	1	[III—IV]	247—272
M. Dragomirescu	Criticele d-lui Maiorescu (1)	C.L.	1	1.V	8—31
C. Rădulescu-Motru	Cauzalitatea mecanică și fenomenele psihice	C.L.	1	1.V	41—57

Scanned with OKEN Scanner

I. A. Brătescu [-Voineşti]	Inspecţie	C.L.	1	1.V	32—40
P. Th. Missir	Mult aşteptata revistă „Literatură şi ştiinţă“	E.N.		2.V	
G. I[brăileanu?]	„Literatură şi ştiinţă“	Ev.	79, 81, 82, 84, 89, 90, 91	9, 12, 13, 15, 23, 25,26.V	2—3, 2, 2—3, 2—3, 2—3, 2,2
* * *	Arta şi socialismul	M.	13	23.V	2
I. N. Roman	Curente nouă	Ad.		24.V	
P. P. Negulescu	Impersonalitatea şi morala în artă	C.L.	2	1.VI	131—168
M. Dragomirescu	Criticele d-lui Maiorescu (2)	C.L.	3	1.VII	248—267
Noir (Raicu Ionescu-Rion)	Gherea şi Junimea	Ev.	121, 122 123	1,2, 3.VII	2—3
Al. Philippide	Idealuri (2)	C.L.	4	1.VIII	289—320
C. Sorţescu [C. Stere?]	Socialiştii şi mişcarea naţională	Ev.	155	11.VIII	
Klaps [A. Bacalbaşa]	Titu Maiorescu	Ad.	1636	13.IX	1
A. Bacalbaşa	Arta cea nouă	Ad.	1636	13.IX	1
A. Bacalbaşa	Arta pentru artă	Ad.	1643	20.IX	1
A. Bacalbaşa	Poezia socială	Ad.	1650	27.IX	1
Herbert Spencer (trad. T. Maiorescu)	În contra socialismului	C.L.	6	1.X	481—508
A. Bacalbaşa	Iubirea în poezie	Ad.	1657	4.X	
Inot [A. Bacalbaşa]	Convorbire cu Gherea	Ad.	1657	4.X	1
A. Bacalbaşa	Teatrul	Ad.	1664	11.X	1
Klaps [A. Bacalbaşa]	I. L. Caragiale	Ad	1664	11.X	1
Inot	Convorbire cu I. Nădejde	Ad.	1664	11.X	1
A. Bacalbaşa	Cum scriem	Ad.	1671	18.X	1

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
[C. Stere]	Din notiţele unui observator ipocondric (1)	Ad.	1671	18.X	
[C. Stere]	Din notiţele unui observator ipocondric (2)	Ad.	1678	25.X	
[C. Stere]	Din notiţele unui observator ipocondric (3)	Ad.	1684	1.XI	
A. Bacalbaşa	Arta încurajată	Ad.	1684	1.XI	1
Wunderkind					
[A. Bacalbaşa]	„Convorbiri literare“	Ad.	1684	1.XI	2
Tr. Demetrescu	Nuvelele d-nei Sofia Nădejde	M.	37	7.XI	2—4
[A. Bacalbaşa]	Să se popularizeze literatura, arta şi ştiinţa cu ajutorul Clubului muncitorilor	M.	37	7.XI	4
[C. Stere]	Din notiţele unui observator ipocondric (4)	Ad.	1691	8.XI	
A. Bacalbaşa	Arta populară	M.	38	14.XI	1
T. Bulgarul [Raicu Ionescu-Rion]	În contra socialismului *de Spencer* (1)	M.	39	21.XI	
[C. Stere]	Din notiţele unui observator ipocondric (5)	Ad.	1704	22.XI	
T. Bulgarul	În contra socialismului	M.	40	28.XI	
[Raicu Ionescu-Rion]	*de Spencer* (2)	V.	1	28.XI	1
[A. Vlahuţă]	Două vorbe *(articol-program)*	V.	1	28.XI	2—3
Delavrancea	Cultul celor mici	R.N.	6	XI	239—240
B. P. Hasdeu	Zacherlina	C.L.	8	1.XII	625—631
I.A. Brătescu-Voineşti	Microbul				
T. Bulgarul	În contra socialismului *de Spencer* (3)	M.	41	5.XII	

Scanned with OKEN Scanner

[C. Stere]	Din notiţele unui observator ipocondric (6)	Ad.	1718	6.XII	
A. Bacalbaşa	Ziarele şi arta	Ad.	1718	6.XII	1
A. Vlahuţă	Familia artiştilor	V.	3	12.XII	1
Radu [A. Vlahuţă]	Albumul nostru: T. Maiorescu	V.	3	12.XII	
I. Slavici	Rase ori clase	C.R.	23	12.XII	
Klaps [A. Bacalbaşa]	Literaţii în politică	Ad.	1724	13.XII	1
[C. Stere]	Din notiţele unui observator ipocondric (7)	Ad.	1724	13.XII	
I. Slavici	Între două lumi	C.R.	28	18.XII	
[C. Stere]	Din notiţele unui observator ipocondric (8)	Ad.	1731	20.XII	
A. Bacalbaşa	Politică şi artă	Ad.	1731	20.XII	1
	Apare revista „Evenimentul literar“.			20.XII	
* * *	Calea noastră	E.L.	1	20.XII	1
C. D. Anghel	Literatura de clasă	Ad.	1736	25.XII	
Radu [A. Vlahuţă]	Albumul nostru: C. Dobrogeanu-Gherea	V.	5	26.XII	4
C. Vraja	Psihologia de clasă (Intim) (I)	E.L.	2	27.XII	4
* * *	Arta socială	E.L.	2	27.XII	1
B. P. Hasdeu	Zacherlina nr. 2	R. N.	7	XII	277—280
Al. Macedonski	Psalmi moderni	L.			
A. Vlahuţă	*Apare romanul* Dan, *Bucureşti, 1893*				
	1894				
I. Gherea	Taras Şevcenko	A.S.D.	1894		
	Apare revista „Vatra“			1.I.	
I. Slavici, I.L. Caragiale, G. Coşbuc	Vorba de acasă	Va.	1	1.I	1—2
P. P. Negulescu	Religiunea şi arta	C.L.	9	1.I	721—744

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
C. Mille	O literatură nouă	M.	45	2.I	2
* * *	Capătul drumului	E.L.	3	3.I	1
R. Ionescu-Rion	Intim (1)	E.L.	3	3.I	
R. L.	Dan (1)	E.L.	3	3.I	
A. Vlahuţă	Zacherlina d-lui Hasdeu	V.	7	9.I	1—2
C. Vraja	Psihologia de clasă (Intim) (2)	E.L.	4	10.I	
R. L.	Dan (2)	E.L.	4	10.I	
* * *	Literatura uitată	E.L.	4	10.I	1
A. Vlahuţă	Gherofobia d-lui Hasdeu	V.	8	16.I	1—2
Tr. Demetrescu	Pro domo	Ad.	1753	17.I	2
A. Bacalbaşa	Artă şi democraţie	Ad.	1753	17.I	1
R. Ionescu-Rion	I. L. Caragiale	E.L.	5	17.I	
R. L.	Dan (3)	E.L.	5	17.I	
* * *	Literatura de la 48	E.L.	5	17.I	1
A. Vlahuţă	Mahalagismul în literatură	V.	9	23.I	1
R. Ionescu-Rion	O tocmeală	E.L.	6	23.I	
I. Nădejde	Menirea artei	E.L.	6	23.I	1
C. Vraja	Psihologia de clasă (Intim) (3)	E.L.	6	23.I	3
A. Bacalbaşa	O propunere	Ad.	1760	24.I	
Radu Lascăr	Înrîurirea artei	E.L.	7	31.I	1
C. Vraja	Psihologia de clasă (Intim) (4)	E.L.	7	31.I	
G. Coşbuc	Noi vrem pămînt	Va.	3	1.II	173
R. Ionescu-Rion	Artiştii-muşte (1)	E.L.	8	7.II	
C. Mille	Femeia şi literatura	E.L.	8	7.II	1
A. Bacalbaşa	La Ateneu	Ad.	1773	7.II	
Hasan	Ideile ca forţe sociale	Ad.	1773	7.II	
R. Ionescu-Rion	Artiştii-muşte (2)	E.L.	9	14.II	1—2

Scanned with OKEN Scanner

C. Vraja	Înrîurirea artei	E.L.	9	14.II	
I. Gherea	Artiştii cetăţeni (fragment)	Ad.	1780	14.II	2—3
A. Bacalbaşa	*Conferinţa despre* Arta pentru artă			17.II	
* * *	De la Ateneu *(despre conferinţa lui Bacalbaşa)*	V.	13	20.II	7
A. Vlahuţă	Eminescu şi junimiştii în chestia naţională	V.	13	20.II	1
C. Mille	„Munca" literară şi ştiinţifică	M.	52	20.II	1
A. Bacalbaşa	Buni şi răi	Ad.	1788	21.II	1
I. Nădejde	Literatura populară: Haiducii şi lupta de clasă	E.L.	10	21.II	1—2
C. Şărcăleanu	Limba literară (1)	E.L.	10	21.II	1
	Apare revista „Munca ştiinţifică şi literară"			26.II	
Redacţiunea	Gîndul nostru	M.L.Ş.		26.II	1
Hasan	Arta pentru artă	M.		27.II	
Intim	Const. Dobrogeanu-Gherea	E.L.	11	27.II	
C. Şărcăleanu	Limba literară (2)	E.L.	11	27.II	1
R. Ionescu-Rion	Arta tendenţioasă	E.L.	11	27.II	2
A. Bacalbaşa	Artiştii burghezi	Ad.	1795	28.II	1
Munca literară şi ştiinţifică	Gîndul nostru	Ad.	1795	28.II	
* * *	Concursul nostru (Curentul socialist şi poezia noastră, recenzie la „În contra socialismului")	V.	15	6.III	3—4
Cipar	Arta naţionalistă şi arta socialistă	M.	2	6.III	3—4
Mumel	Chestia naţională	M.	2	6.III	3
C. Vraja	Psihologia de clasă: Dan (1)	E.L.	12	7.III	

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
* * *	[*Notă care anunţă apariţia broşurei*: Arta pentru artă *de A. Bacalbaşa*]	Ad.	1802	7.III	1
A. Bacalbaşa	Prejudiţii literare	Ad.	1802	7.III	1
I. Nădejde	Ce cred ţăranii despre sorţi	E.L.	12	7.III	
C. Şărcăleanu	Ce cerem de la artişti?	E.L.	12	7.III	
Oricine	Duelul Caragiale-Vlahuţă	E.L.	12	7.III	
Mumel	Se dau la brazdă	M.		13.III	
A. V.	Sectari ?...	V.	16	13.III	
C. Vraja	Psihologia de clasă: Dan (2)	E.L.	13	14.III	
C. Vraja	Geniu necunoscut	E.L.	13	14.III	1
C. Mille	Arta nouă	Ad.	1809	14.III	
A. B.	Două vorbe	Ad.	1809	14.III	3
A. Bacalbaşa	Dorinţe...	Ad.	1809	14.III	1
Wunderkind [A. Bacalbaşa]	Spănăceanu la Convorbiri	Ad.	1809	14.III	2
Rigolo	Duel	Ad.	1809	14.III	2
Quidam	Ion Gorun *(interviu)*	Ad.	1809	14.III	2
V.F.	„Munca“ şi „Viaţa“	M.	4	20.III	
* * *	Rectificare (chestiunea Lucaci)	M.	4	20.III	
Şt. Sacîz	În chestia artei	M.	4	20.III	2—3
A. Vlahuţă	„Arta socialistă“	V.	17	20.III	1—2
	Apare revista „Literatură şi ştiinţă“, vol. II			III	
I. Gherea	Artiştii cetăţeni	L.Ş.	II	III	1—26
P. Bujor	Mi-a cîntat cucu-n faţă	L.Ş.	II	III	61—92
I. Gherea	Polemice [*devenit* Cum se citeşte la noi]	L.Ş.	II	III	215—234

Scanned with OKEN Scanner

I. Ghërea	Artiştii proletari intelectuali	L.Ş.	II	III	235—270
C. Vraja	Psihologia de clasă: Dan (3)	E.L.	14	21.III	
C. Şărcăleanu	Filozofia tendinţelor sociale în artă	E.L.	14	21.III	
I. Nădejde	Arta tendenţioasă şi arta socialistă	E.L.	14	21.III	1
Ş-V [Şărcăleanu-Vraja]	Rătăcirile d-lui Vlahuţă	E.L.	14	21.III	1—2
A. Bacalbaşa	Dl. Vlahuţă şi noi	Ad.	1816	21.III	3
A. Bacalbaşa	„Literatură şi ştiinţă“	Ad.	1816	21.III	1
I. Păun [-Pincio]	Te-afunzi mereu	Ad.	1816	21.III	1
Hasan	„Evoluţia moralei“ (conferinţa lui D. A. Teodoru)	Ad.	1816	21.III	3
Şt. Sacîz	În chestia artei	Ad.	1816	21.III	
Rigolo	Caragiale despre dr. Urechie	Ad.	1816	21.III	3
A. Vlahuţă	Arta socialistă	V.	18	27.III	3—4
A. Vlahuţă	Părintele Lucaci şi socialiştii noştri	V.	18	27.III	1—2
Cipar	Pentru „Viaţa“	M.	5	27.III	3—4
V.F.	Corabia d-lui Vlahuţă	M.	5	27.III	2
Ioniţă Guşatu	„Jos săpunul burghez“	E.L.	15	28.III	
C. V.	Spiritism ori „artă pentru artă“	E.L.	15	28.III	
A. Bacalbaşa	Artă?	Ad.	1822	28.III	1
* * *	Poezie şi poezie *(despre o conferinţă a lui Bacalbaşa cu acest titlu)*	Ad.	1822	28.III	2
C. D. Anghel	Convorbire cu Gherea [*devenit în* Studii critice: Arta pentru artă şi arta cu tendinţă]	Ad.	1822	28.III	1
C. Vraja	Dl. Vlahuţă şi „arta socialistă“	E.L.	15	28.III	
C. Şărcăleanu	Poporanismul	E.L.	15	28.III	1
V. Rion	O lunecare primejdioasă	E.L.	15	28.III	1—2
I. Gherea	*Conferinţa despre* Arta tendenţioasă			1.IV	

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
Meşterul Manole	Asupra ultimelor discuţii asupra artei	V.	19	3.IV	4,6
C. Mille	Ultima explicaţie	M.	6	3.IV	1
C. Şărcăleanu	Motivele artei	E.L.	16	4.IV	1
C. Vraja	Arta socialistă şi subsemnatul (studiu critic de A. Vlahuţă)	E.L.	16	4.IV	
E. D. Fagure	Trădare	E.L.	16	4.IV	3
V. Rion	„Goana... Vieţii“	E.L.	16	4.IV	1—2
Ioniţă Guşatu	„Jos săpunul burghez“	E.L.	16	4.IV	
Auditor	Gherea despre arta tendenţioasă	E.L.	16	4.IV	1
A. Bacalbaşa	Cerem răspuns	Ad.	1829	4.IV	
A. Bacalbaşa	Ce s-a întîmplat?	Ad.	1829	4.IV	1
C. Şărcăleanu	Cum rămîne?...	Ad.	1829	4.IV	2
C.D. Anghel	La dl. C. Dumitrescu-Iaşi	Ad.	1829	4.IV	1—2
Gh. A. Vlahuţă	În chestia „artei pentru artă“	Ad.	1829	4.IV	1—2
Şt. Sacîz	Vifor	V.	20	10.IV	1—2
C. Vraja	Meşterul de la „Vieaţa“	M.	17	10.IV	
R. Ionescu-Rion	Psihologia de clasă: Dan (4)	E.L.	17	11.IV	
I. Theodorescu	Literaturile decadente (1)	E.L.	17	11.IV	1
I. Găvăneseul	Convorbire cu dl. A. D. Xenopol	Ad.	1836	11.IV	1
Şt. Sacîz	Natura artistului în operele sale	V.	21	17.IV	
C. Vraja	Încă cîteva cuvinte în chestia artei	Ad.	1842	17.IV	2
R. Ionescu-Rion	Psihologia de clasă: Dan (5)	E.L.	18	18.IV	
Ş-V [Şărcăleanu-Vraja]	Literaturile decadente (2)	E.L.	18	18.IV	1—2
	Cum a rămas?	E.L.	18	18.IV	2—3

Scanned with OKEN Scanner

A. Vlahuță	Supărarea socialiștilor	V.	22	24.IV	2
* * *	Din „Valea... Vieții“	E.L.	19	25.IV	1
V. Rion	Între pisici și oameni	E.L.	19	25.IV	1—2
C. Șărcăleanu	Polemică și polemică	E.L.	19	25.IV	1
C. Șărcăleanu	Poporul în artă și literatură	E.L.	19	25.IV	2—3
H.	Cu privire la discuțiile asupra artei	M.	10	1.V	2—3
S. A. Caz	Din luptele „Vieții“	M.	10	1.V	1—2
C. Vraja	Psihologia de clasă: Dan (6)	E.L.	20	2.V	
Faust	Arta socialistă	E.L.	20	2.V	2
C. Șărcăleanu	Socialismul și naționalismul	E.L.	20	2.V.	1
„Un reformatoriu“	„Ie de-ai noștri“	E.L.	20	2.V	
Șt Sacîz	Naționalism	M.	11	8.V	1—2
I. Gherea	Genii necunoscute	E.L.	21	9.V	1
C. Șărcăleanu	Naționalismul și socialismul	E.L.	21	9.V	
Cost.	Polemică?	M.	12	15.V	3
Iodoform [Dr. A. Urechia]	Ioniță Gușatu	V.	25	15.V	6
A. Vlahuță	La arie	V.	25	15.V	3—4
Direcția	O întrebare d-lui Vlahuță	E.L.	22	16.V	
A. Bacalbașa	Comerț, copii	Ad.	1866	16.V	1
A. Vlahuță	Mascarada socialiștilor	V.	26	22.V	1—2
C. Vraja	Psihologia de clasă: Dan (7)	E.L.	23	23.V	
A. Vlahuță	Scrisoare deschisă d-lui Gherea	V.	27	27.V	1—2
Cr.	Asupra literaturii poporale	Ad.	1876	30.V	
I. Teodorescu	Cultură pentru popor	Ad.	1876	30.V	
R. Ionescu-Rion	Dragostea trecutului (1)	E.L.	24	30.V	
I. Nădejde	Sînt socialiștii nepatrioți?	E.L.	24	30.V	
A. Vlahuță	A doua scrisoare deschisă d-lui Gherea	V.	28	5.VI	3—4
Burăh Leibulescu	S-a stins Viața (sonet cu tendințe de urechi)	M.		5.VI	
R. Ionescu-Rion	Dragostea trecutului (2)	E.L.	25	6.VI	

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
Verax	Poetul şi „escrocii“	E.L.	25	6.VI	
C. Vraja	Colectivismul în literatură	E.L.	25	6.VI	1
M.C.	Literatura poporană	Ad.	1883	6.VI	
M. Rot. [Jean Bart]	Se ne dumerească...	M.		12.VI	
A. Vlahuţă	Domnule Gherea (scrisoare)	V.	29	12.VI	5
Implex	Gherea perplex	E.L.	26	13.VI	3
C. Şărcăleanu	Ultimul cuvînt	E.L.	26	13.VI	
R. Ionescu-Rion	Dragostea trecutului (3)	E.L.	26	13.VI	
Cr.	Artă şi folclor	Ad.	1889	13.VI	
I. Theodorescu	Poezia ştiinţei	Ad.	1889	13.VI	1
A. Vlahuţă	„Să ne dumerească“	V.	30	19.VI	4
V. Rion	Iobăgie intelectuală	E.L.	27	20.VI	
Un muncitor	Dragostea d-lui Vlahuţă pentru muncitori	M.		26.VI	
C. Şărcăleanu	Ce cădere	E.L.	28	27.VI	
R. Ionescu-Rion	Domnia cuvîntului	E.L.	28	27.VI	
H.S.	Poetizarea trecutului	Ad.	1902	27.VI	
C. Vraja	Originalitatea formei	E.L.		1.VII	
Duiliu Zamfirescu	*Începe publicarea romanului* Viaţa la ţară	C.L.	3	1.VII	
* * *	„Viaţa“ despre patriotismul nostru	M.		3.VII	3—4
R. Ionescu-Rion	Un prieten poet [N. Beldiceanu]	E.L.	29	4.VII	
I. Theodorescu	Proletari intelectuali	Ad.	1908	4.VII	1
C. Vraja	Împrumutarea formei	E.L.	30	11.VII	1
C. Şărcăleanu	Arta şi poporul (1)				
	Arta şi luptele sociale	E.L.	31	18.VII	1

Scanned with OKEN Scanner

C. Şărcăleanu	Arta şi poporul (2)				
	Arta pentru popor	E.L.	32	25.VII	
Sofia Nădejde	Ce scriem?	E.L.	32	25.VII	1—2
R. Ionescu-Rion	Înaintaşii lui Eminescu (1)	E.L.	32	25.VII	
I. Theodorescu	Tovărăşii triste	Ad.	1928	26.VII	
R. Ionescu-Rion	Înaintaşii lui Eminescu (2)	E.L.	33	1.VIII	
R. Ionescu-Rion	Înaintaşii lui Eminescu (3)	E.L.	34	8.VIII	
C. Mille	Arta şi socialismul	E.L.	34	8.VIII	1
R. Ionescu-Rion	Înaintaşii lui Eminescu (4)	E.L.	35	15.VIII	
I. Gherea	Fragment	E.L.	35	15.VIII	
V.	Artă pentru artă	E.L.	35	15.VIII	
C. Şărcăleanu	Arta şi poporul (3)				
	Artele frumoase	E.L.	36	22.VIII	1—2
P. Răzvan	Inconştienţa literaţilor	E.L.	36	22.VIII	1
C. Şărcăleanu	Arta şi poporul (4)				
	Literatura dramatică	E.L.	37	29.VIII	2—3
R. Ionescu-Rion	Dragostea de oameni	E.L.	37	29.VIII	
P. Răzvan	Critica inconştientului	E.L.	37	29.VIII	
M. Strajanu	Caracteristica poeziei timpului nostru	C.L.	5	1.IX	369—389
A. Bacalbaşa	Cercuri literare	Ad.	1966	5.IX	1
N. Cozma	Simţul realului	E.L.	38	5.IX	1
P. Răzvan	Sinceritatea morală în artă	E.L.	38	5.IX	1
E. D. Fagure	Sugestia în literatură	E.L.	39	12.IX	1—2
C. Vraja	De ce ne batem?	E.L.	39	12.IX	
C. Vraja	Socialismul şi adevărul	M.	29	18.IX	1
Wunder	Gramatica „Vieţii“	Ad.	1979	19.IX	1
C. Vraja	Între scriitori	E.L.	40	14.IX	
* * *	N. G. Cernîşevski	M.	30	25.IX	
A. Vlahuţă	Ananghie	V.	33	25.IX	4
Şt. Sacîz	Cu prilejul unei lecturi...	E.L.	41	26.IX	3
Witzling	Hristosul... „Vieţii“	E.L.	41	26.IX	2

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
M. Strajanu	Importanţa morală a poeziei şi misiunea ei	C.L.	6	1.X	481—504
C. Vraja	Literatura pentru popor	E.L.	42	3.X	
E. D. Fagure	O propunere	E.L.	42	3.X	
A. Vlahuţă	Socoteala	V.	35	9.X	1
Th. Bulgarul [R. Ionescu-Rion]	Din teoriile noastre	E.L.	43	10.X	
C. Vraja	Cine-i „Dan“?	E.L.	43	10.X	2
C. V.	O sentinţă a d-lui A. Bacalbaşa	E.L.	43	10.X	
L. Ascar	Pastelurile lui Alecsandri	V.	36	16.X	5—6
Th. Bulgarul	Patratul distanţelor	E.L.	44	17.X	
U.	Să repetăm...	E.L.	44	17.X	3
A. Bacalbaşa	Cum scriem	Ad.	2007	18.X	
Sofia Nădejde	Pentru numărul literar a „Lumei nouă“	E.L.	45	24.X	1
P. P. Negulescu	Socialismul şi arta (1)	C.L.	7	1.XI	545—559
M. Dragomirescu	Critica ştiinţifică şi Eminescu (1)	C.L.	7	1.XI	626—638
	Apare ziarul „Lumea nouă“			2.XI	
A. Vlahuţă	De la ţară	V.	39	6.XI	1—2
A. Bacalbaşa	Cine a învins?	Ad.	2026	7.XI	1
M. Nordau	Naturalism şi idealism	L.N.	6	7.XI	2—3
I. Gherea	Munca creatoare şi munca exerciţiu (1)	L.N.	6	7.XI	1
C. M[ille]	Critica literară socialistă	L.N.	12	14.XI	3
I. Gherea	Munca creatoare şi munca exerciţiu (2)	L.N.	12	14.XI	1

Scanned with OKEN Scanner

Has	George Brandes	L.N.	12	14.XI	1
Cr.	Ruinele unui critic	Ad.	2039	21.XI	1
C. Şărcăleanu	Basmul cocoşului roş	L.N.	19	21.XI	1
C. V.	Cine a învins?	L.N.	19	21.XI	2
Gr. Mirea	Arta revoluţionară	L.N.	25	28.XI	2—3
I. Gherea	Înrîurirea traducerilor	L.N.	25	28.XI	1
C. Vraja	Iubita *de Tr. Demetrescu*	L.N.	25	28.XI	2—3
P. P. Negulescu	Socialismul şi arta (2)	C.L.	8	1.XII	641—660
M. Dragomirescu	Critica ştiinţifică şi Eminescu (2)	C.L.	8	1.XII	677—701
I. Gherea	Traducerile şi limba literară	L.N.	32	5.XII	1
Zig.	Pseudonimele d-lui Maiorescu	Ad.	2052	5.XII	1
A. Vlahuţă	Anton Bacalbaşa şi spiritul critic	V.	44	11.XII	6—8
I. Nădejde	Adevărul în literatură	L.N.	45	19.XII	1
E. Arald	Un începător: dl. M. Dragomirescu	L.N.	45	19.XII	1
A. Bacalbaşa	Gusturile d-lui Vlahuţă	Ad.	2065	19.XII	1
Şt. Sacîz	Emoţiunea în artă	L.N.	51	25.XII	1—2

1895

I. Negruzzi	Cătră cititori	C.L.	1	1.I	1—2
P. P. Negulescu	Socialismul şi arta (3)	C.L.	1	1.I	59—82
M. Dragomirescu	Critica ştiinţifică şi Eminescu (3)	C.L.	1	1.I	41—58
I. Gherea	Greutăţile traducerii	L.N.	60	7.I	1
Gr. Corbu	Epigonii	L.N.	68	15.I	1
C. G. [I. Gherea]	Leconte de Lisle şi poezia contemporană (1)	L. N.	68	15.I	2—3
A. Bacalbaşa	Primăvară	Ad.	2088	16.I	1
Cr.	„Convorbiri literare“	Ad.	2088	16.I	1
Polype	Dl. Negulescu şi istoria artei	L.N.	75	22.I	2—3

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
I. Gherea	Ce trebuie să traducem	L.N.	75	22.I	1
Cr.	Altă lume	Ad.	2095	23.I	1
C. G.	Leconte de Lisle şi poezia contemporană (2)	L.N.	82	30.I	3
Inot	„Un an“ de zminteală	Ad.	2102	30.I	2
Cr.	Şcoli literare	Ad.	2102	30.I	1
B. P. Hasdeu	Răspunsul meu la revista „Viaţa“	R.N.	4	I	164
P. P. Negulescu	Socialismul şi arta (4)	C.L.	2	1.II	170—187
Paupa	Dizolvarea „Junimei“ literare	L.N.	85	4.II	2
A. Vlahuţă	O privire generală	V.	52	6.II	1
I. Gherea	Teatrul Naţional	L.N.	87	6.II	
A. Vlahuţă	*Apare volumul* Un an de luptă, *Buc., 1895*				
C. Vraja	Dintr-ale unui vulgar falsificator (P. P. Negulescu)	L.N.	94	13.II	2
A. Vlahuţă	Tu eşti poet	V.	2	19.II	2
M. Dragomirescu	Critica ştiinţifică şi Eminescu (4)	C.L.	3	1.III	252—261
I. Gherea	O problemă literară (1)	L.N.	115	6.III	
I. Gherea	O problemă literară (2)	L.N.	122	13.III	
Vasile Radu	Creaţia în literatură	L.N.	135	26.III	1
M. Dragomirescu	Critica ştiinţifică şi Eminescu (5)	C.L.	4	1.IV	342—364
V. Radu	Personalitatea poetului şi a criticului	L.N.	146	10.IV	1
V. Radu	Creaţia în limba literară	L.N.	160	24.IV	1
Sonia	Arta noastră	L.N.	160	24.IV	2

Scanned with OKEN Scanner

I. Gherea	Supraproducţia intelectualilor (1)	L.N.	162	26.IV	
I. Gherea	Supraproducţia intelectualilor (2)	L.N.	163	27.IV	
V. Radu	Renaşterea limbei noastre literare	L.N.	167	1.V	1
C. Vraja	Raicu Ionescu-Rion	L.N.	167	1.V	1—2
R. Ionescu-Rion	Înrîurirea artei	L.N.	174	8.V	
Un sociabil	Eminescu şi Coşbuc	L.N.	180	15.V	2
R. Ionescu-Rion	Din psihologia socială (1)	L.N.	187	22.V	
V. Radu	Poporanismul în limba şi literatura noastră	L.N.	193	29.V	1
R. Ionescu-Rion	Din psihologia socială (2)	L.N.	193	29.V	
G. Ferrero	Misticismul şi literatura	L.N.	193	29.V	2—3
Un sociabil	Artă şi pornografie	L.N.	193	29.V	3
S. Mehedinţi	Concepţia materialistă a istoriei după dl. C. Dobrogeanu	C.L.	6	1.VI	530—560
C. Mille	C. Dobrogeanu-Gherea	Ad.	2225	12.VI	2
	Apare revista „Lumea nouă ştiinţifică şi literară"			12.VI	
I. Gherea	Materialismul economic şi literatura (1)	L.N.Ş.L.	1	12.VI	
I. Gherea	Dl. Panu asupra criticii şi literaturii	L.N.		12—16.VI	
I. Gherea	Materialismul economic şi literatura (2)	L.N.Ş.L.	2	19.VI	2
R. Ionescu-Rion	*Apare volumul* Scrieri literare, *Iaşi, 1895*			VI	
R. Ionescu-Rion	Eminescu şi Lenau	*în vol.*	Scrieri literare		1—36
R. Ionescu-Rion	Datoria artei	*în vol.*	Scrieri literare		158—181
R. Ionescu-Rion	Din psihologia socială	*în vol.*	Scrieri literare		189—229
R. Ionescu-Rion	Arta revoluţionară	*în vol.*	Scrieri literare		182—188
C. Vraja	Cîteva cuvinte	*în vol.*	Scrieri literare		243—246

Scanned with OKEN Scanner

1) Autorul	2) Titlul	3) Periodicul	4) Nr.	5) Data	6) Pagina
C.V.	Scrierile lui Rion (1)	L.N.	217	23.VI	2—3
C. V.	Scrierile lui Rion (2)	L.N.	219	25.VI	2
C. Mille	Ion Păun (Pincio)	Ad.		26.VI	
C. Vraja	Cîteva cuvinte *(postfață la vol.* Scrieri literare *al lui Rion)*	L.N.Ş.L.	3	26.VI	2
C. V.	Scrierile lui Rion (3)	L.N.	221	27.VI	2
C. D.	Critici volintiri	L.N.Ş.L.	4	3.VII	3
E. Arald	Literatura şi experienţa	L.N.Ş.L.	4	3.VII	2
I. Nădejde	Muncitorii şi literatura	L.N.Ş.L.	5	10.VII	2
E. Richter	*Apare vol.* Unde duce socialismul, *cu o prefață de N. Filipescu*	*Buc., 1895*		VII	
Al. Ionescu	Unde duce socialismul?		239,	16, 18, 19	
	Prefața d-lui Filipescu	L.N.	241—244	20, 21.VII	2
Th. Buzdugan	Viitorul nostru literar	L.N.Ş.L.	7	24.VII	2
Hasan	Ideile şi sentimentele în muzică	L.N.Ş.L.	9	7.VIII	2
E. Vaian	Teatrul modern	L.N.Ş.L.	11	21.VIII	2
Hasan	Teoria spiritului	L.N.Ş.L.	13	4.IX	2
Hasan	Arta şi proza realităţii	L.N.Ş.L.	16	25.IX	2
E. D. Fagure	Poezia vremii	L.N.Ş.L.	17	2.X	2
Hasan	Literatura este ea un simplu amuzament?	L.N.Ş.L.	18	9.X	
M. Dobrin	Liberalii şi proletariatul cult	L.N.	324	14.X	1
C. Mille	Critica literară socialistă	Ad.	2343	16.X	2
Harry	Sugestia în artă	L.N.Ş.L.	20	23.X	6
Un sociabil	O reformă necesară	L.N.Ş.L.	20	23.X	2
C. Leonardescu	Socialismul şi romantismul	C.L.	11	1.XI	1044–1452
Gr. Tăuşan	Garofolo contra socialismului	C.L.	12	1.XII	1140–1148
Trad.	Menirea socială a artei	L.N.Ş.L.	5	4.XII	3

Scanned with OKEN Scanner

Hasan	Asupra artei teziste	Ad. I.	2402	18.XII	
N. Filipescu	Partidul conservator (2)	Ep.	43	24.XII	1
Hasan	Simbolism realist	L.N.Ş.L.	8	25.XII	2
N. Filipescu	Partidul conservator (4)	Ep.	45	30.XII	1
I. Popescu	Ideea naţională	Ep.	46	31.XII	1
P. P. Negulescu	*Apare volumul* Polemice				
C. Vraja	*Prefaţa la trad. romanului* Bel Ami *de Maupassant*				

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

I	Critica românească despre *Contemporanul*	7
II	Problema raporturilor dintre literatură și societate	28
III	Problema raporturilor dintre literatură și societate în România	42
IV	Împrejurări pregătitoare apariției *Contemporanului*	62
V	Noile idei despre lume și societate la *Contemporanul* și în presa socialistă	112
VI	Problemele literare la *Contemporanul* și în presa socialistă. Polemica dintre „arta pentru artă și „arta cu tendință“	149
VII	Activitatea de critic literar a lui C. Dobrogeanu-Gherea	241
VIII	Critici literari formați în jurul *Contemporanului*	287
IX	Scriitorii curentului de la *Contemporanul*	302
X	Încheiere	335
	Bibliografie	351

Scanned with OKEN Scanner

Redactor responsabil : VIRGIL ENE
Tehnoredactor : GABRIELA TĂNĂSE

Dat la cules 04.06.1966. Bun de tipar 28.07.1966. Comanda nr. 6731. Tiraj 14.140. Hîrtie semivelină de 63 g/m², ft. 540×840/16. Coli editoriale 21,42. Coli de tipar 24. A. T. 7688. C.Z. pentru bibliotecile mici 8R—93.

Tiparul executat sub comanda nr. 3517 la Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București, Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner